LEXICONUL FARAONILOR

Miron Cihó

Fiului meu Andrei Lucian

INTRODUCERE

Spaţiul şi timpul au reprezentat pentru egiptenii antici două noţiuni de bază care au stat la temelia gândirii lor mitice. Susţineau infinitivitatea existenţei, ceea ce s-a reflectat în credinţa lor în viaţa de dincolo de moarte. După actul creaţiei, lumea era „fixată şi ordonată în timp şi spaţiu", ea având un caracter finit, după cum demonstrează contextele în care au fost utilizate cele două concepte **neheh** şi **djet**, pe care, din comoditate, unii oameni de ştiinţă le-au tradus prin „eternitate" şi „infinit".

Egiptenii antici au avut o viziune proprie asupra trecutului lor, dar l-au conceput în termenii mitologiei şi nu ai istoriei. Astfel, într-o presupusă epocă a fericirii, „a vârstei de aur", cu toţii(zeii şi oamenii) trăiau în condiţii optime şi egale de viaţă. Era exact timpul imediat următor actului de creaţie. Însă, divinitatea solară Re, dezgustată de neînţelegerile existente între oameni, s-a înălţat în cer. Termenul de „aura aetas", ca atare, nu apare în textele egiptene pentru a desemna epoca mitologică, dar în conformitate cu datele oferite de mărturiile scrise, ne putem da seama de faptul că cea mai fericită perioadă din trecutul lor era socotită cea cuprinsă între actul creaţiei şi „păcatul primordial". În acest sens semnificativ este textul unui document datând din timpul domniei lui *Ptolemeu al III-lea Euergetes*: „Dreptul a fost conceput în timpul lor (adică al zeilor), dreptatea a coborât din cer pe pământ în timpul lor şi s-au unit cu cei de pe pământ. Pământul era îmbelşugat, stomacurile erau pline, neexistând ani de foamete în cele două ţări. Nu s-au dărâmat pereţii, ghimpele n-a înţepat în timpul zeilor primordiali".

În conformitate cu documentele egiptene, înainte de domnia presupusului *Menes, putem constata prezenţa unei dinastii a zeilor. Manethon

oferă şi dinastii de semizei, dar aici influenţele greceşti sunt evidente. În cele din urmă sunt inaugurate guvernările pământene, umane.

Egiptenii antici erau conştienţi de vechimea propriei culturi însă metodele lor de măsurare a timpului nu erau întotdeauna corecte. Încercări de înregistrare a evenimentelor importante au avut loc chiar în Epoca Predinastică. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie mânerul unui cuţit de la Djebel el-Arak, pe a cărui suprafaţă, prin intermediul scenelor suprapuse, sunt redate evenimentele legate de unificarea teritoriului.

La începutul istoriei lor scrise, egiptenii au înregistrat a scurgerea timpului prin intermediul notării evenimentelor importante ale anului, cum ar fi revărsarea anuală a Nilului, dar şi prin recensământul bienal al vitelor, apoi anii de domnie ai suveranilor, care nu corespundeau nicidecum anului sau anilor calendaristici.

Cu toată abundenţa de documente descoperite în Egiptul de astăzi, stabilirea unei cronologii cât de cât sigure este o sarcină dificilă. Dispunem de o cronologie relativă, prin care înţelegem succesiunea şi durata de domnie a fiecărui suveran în parte şi de una absolută, prin intermediul căreia se caută posibilitatea încadrării lor conform principiului nostru cronologic. Cum datele obţinute de analizele C_{14} se pot folosi mai cu seamă pentru preistorie – diferenţele existente dintre datele oferite de metoda radiocarbon şi datele istorice, s-ar datora schimbării câmpului geomagnetic al Pământului – bazele pentru elaborarea unor sisteme cronologice rămân totuşi relatările oferite de documentele autohtone.

În secolul al III-lea î. Hr., un preot egiptean, Manethon, a scris o interesantă lucrare intitulată *Aigüptiaca*. Din păcate, opera a preotului din Sebennytos s-a pierdut, însă fragmentele ei au fost preluate sau transmise de alţi autori cum ar fi: Josephus Flavius, Julius Africanus, Eusebius şi Syncellus. Prin intermediul a trei cărţi, el a împărţit istoria egipteană antică, pe baza unui criteriu genealogic, în 31 dinastii(familii de domnitori),

de la *Menes până la cucerirea Egiptului de către Alexandru cel Mare în anul 332 î.Hr. Cu toate imperfeţiunile sale, această diviziune a istoriei faraonice continuă să fie utilizată şi astăzi, iar sistemul manethonian este în continuare elementul de bază pentru cronologia faraonică.

Oamenii de ştiinţă au reuşit în mare parte să demonstreze veridicitatea majorităţii afirmaţiilor preotului egiptean, care a utilizat şi surse de informare mai vechi cum ar fi analele şi listele regale .

Despre existenţa analelor în Egiptul antic au vorbit şi scriitorii greci. Autohtonii foloseau un termen specific pentru a reda această noţiune: **genut**. Semnificaţia de bază a cuvântului este dificil de stabilit, dar se pare că provine din radicalul **geni** cu sensul de „a tăia“, „a înscrie“. Un exemplu reprezintă Piatra de la Palermo, care înregistrează succesiunea faraonilor între dinastiile I-IV. Denumirea documentului destul de fragmentar provine de la locul de conservare a obiectului, Muzeul din Palermo. Există duplicate ale piesei, cinci fragmente se găsesc actualmente la Muzeul Egiptean din Cairo, iar unul la University College din Londra.

Listele regale sunt numeroase, ele conservându-se în diferite locuri ale Egiptului, scrise sau gravate pe papiri, pereţii templelor, ostraca etc. Desigur, termenul utilizat de ştiinţa egiptologică nu este corect, deoarece nu trebuie să uităm că rolul acestor liste era, înainte de toate, cultic şi nu istoric. Existau totodată tradiţii specifice în formularea lor: memphită, thebană etc. Cea mai cunoscută dintre ele este Papirusul Regal din Torino, de fapt resturile unui papirus păstrat astăzi în Muzeul Egiptean din localitatea italiană. Documentul nu este decât o copie antică (faraonică) a unui canon oficial, deoarece ea apare pe verso-ul unui papirus cu însemnări administrative. Importanţa textului pentru cronologia egipteană antică a fost recunoscută chiar de către fondatorul egiptologiei J. Fr. Champollion, care, în 1824, a reuşit să depisteze cca. 50 de fragmente cu aproximativ 90 de nume regale. La origine, documentul avea probabil o

lungime de 170 cm, iar numele faraonilor (330) au fost înscrise pe XIII coloane.

O altă listă importantă este cea de la Abydos, a lui *Sethi I, plasată în templul mortuar al suveranului, peretele vestic al pasajului dintre cea de a doua sală hipostilă şi „sala măcelarului“. În registrele de sus şi de mijloc apar cartuşele (numele regale) verticale a 76 faraoni, care încep cu *Menes şi se termină cu *Menmaatre*, adică *Sethi I. Noutatea acestei liste constă în faptul că după domnia lui*Pepi al II-lea urmează un număr de 18 faraoni care nu se găsesc în canonul torinez, iar cei 18 regi herakleopolitani şi primii 4 suverani ai dinastiei a XI-a sunt omişi. Aceeaşi este situaţia şi în cazul celei de-a Doua Perioade Intermediare, al reginei *Hatshepsut şi al domnitorilor din perioda el-Amarna. Motivele sunt lesne de înţeles: au fost excluşi faraonii care n-au condus efectiv ţara, dar şi cei care se legau de erezia amarneană.

Oarecum, situaţia este identică şi cu o altă listă (o copie a primei, actualmente în posesia Muzeului Britanic), provenită tot de la Abydos, dar executată în timpul domniei lui *Ramses al II-lea. Lista din Karnak a lui *Thuthmes al III-lea, cândva în colţul sud-vestic al curţii festive aflate la est de templul principal din Karnak, dar din anul 1843 la Luvru, cu cele 61 de cartuşe regale, este destul de lacunară. Mai putem menţiona şi Lista Regală de la Saqqara, descoperită în mormântul înaltului funcţionar regal *Tenroy/ Tulroi* , păstrată în prezent la Muzeul Egiptean din Cairo, care ne înfăţişează numele a 57 de regi, de la Merbapen/Merpebia (dinastia I)şi terminându-se cu *Ramses al II-lea.

Egiptologii întâmpină însă multe dificultăţi cu încadrarea în timp a perioadelor intermediare, dinastiile VIII-XI, XIV-XVII şi XXI-XXIV, cazuri în care se pot utiliza, mai ales biografiile demnitarilor. Este interesant să amintim faptul că deosebit de utile sunt, în cazul dinastiilor XXII-XXIV, informaţiile oferite de stelele Apis de la Serapeum-ul din Mem-

phis. Pe aceste monumente, pe lângă menționarea datei decesului unor tauri sacri, sunt amintiți şi domnitorii.

Cronologia absolută poate utiliza şi datele astronomice, desigur completate de cele istorice. Ele se referă la fazele lunare şi apariția heliacală a stelei Sirius/Sothis. În actele oraşului de piramide de la Lahun există o asemenea dată din anul al 7-lea al domniei lui *Sesostris al III-lea, prin intermediul căreia se pot stabili datele domniei sale, dar şi durata dinastiei a XII-a. O altă dată de acest gen apare pe verso-ul *Papirusului Leiden I. 350*. Datarea dinastiei a XXVI-a este posibilă tot prin intermediul unei date astronomice, mai precis prin menționarea unei Luni noi pentru anul al 12-lea al domniei lui *Iahmes al II-lea.

Datele externe sunt deseori de mare valoare. Astfel, pentru secolele VII-VI î.Hr. ne putem folosi de izvoarele greceşti, iar pentru istoria dinastiei a XXVII-a de documentele Imperiului Persan sau chiar de Analele assiriene în cazul dinastiei a XXV-a.

Fixarea începutului epocii dinastice este destul de discutată şi astăzi, dar totuşi unele erori ale trecutului au fost înlăturate. În stabilirea cronologiei egiptene antice, un rol aparte îi revine apariției heliacale a stelei Sothis. În momentul în care această stea se află în vecinătatea Soarelui ea devine invizibilă, rămânând într-o atare situație timp de 70 de zile. Desigur, va urma un interval în care steaua în discuție este din nou observabilă înainte de apariția Soarelui, pe orizontul estic. Acest fenomen este numit *apariție heliacală*. Cercetătorul american R. Parker a scos în evidență factorul care determină fenomenul ca fiind *arcus visionis*, adică „înălțimea la care se află steaua deasupra orizontului, care este necesară pentru vizibilitatea şi latitudinea observatorului“. Ținând cont de aceste observații, el a stabilit că cel puțin în cazul Heliopolis-ului şi al Memphis-ului, fenomenul are loc între 17-19 iulie pe toată durata epocii faraonice. Pentru înțelegerea acestor aspecte şi a celor relatate mai jos este important să amintim încă un element : *arcus visions* variază între 9,4° şi 8,6°.

Odată la 1460 de ani apariția heliacală a stelei Sothis şi începutul anului calendaristic civil egiptean coincid. Autorul antic Censorinus afirma, în anul 238 î.Hr., că o atare suprapunere a avut loc la data de 20 iulie 139 d. Hr., în anul al 2-lea al domniei lui *Antoninus Pius*. De aici rezultă că ciclurile anterioare ale stelei Sothis au avut loc între 1321-1317, 2781-2773 şi 4241, toate î. Hr. Cercetările întreprinse în ultima vreme au reuşit să demonstreze faptul conform căruia calendarul civil nu era de origine astronomică, astfel că începuturile dinastice au putut fi coborâte sensibil. Unul dintre egiptologii care şi-a consacrat o mare parte a activității sale cercetărilor cronologice, Ed. Meyer a ajuns la concluzia, de altfel greşită, că egiptenii trebuiau să cunoască calendarul înainte de anul 2781 î.Hr., astfel a împins datarea primei dinastii către începutul ultimului ciclu sothiac amintit mai sus. O. Neugebauer a respins propunerea lui Ed. Meyer cu privire la anul 4241 î.Hr., ca ultimă dată a ciclului sothiac, motivând-o prin nivelul scăzut al civilizației egiptene la acel moment, încă incapabilă să-şi creeze un sistem calendaristic. Apoi, a demonstrat clar că „singura trăsătură de ordin astronomic (a calendarului) este apariția heliacală a stelei Sirius, a cărei importanță este de asemenea practică".

Datele moderne sugerează un început mai coborât pentru dinastia I, apropiindu-l de sfârşitul mileniului IV î. Hr. Elementul de bază pentru fixarea acestei perioade rămâne data din timpul domniei lui *Sesostris al III-lea (anul al 7-lea, ziua a 6-a a lunii a 4-a, a celui de-al 2-lea anotimp), cu privire la apariția heliacală a stelei Sirius.

Folosindu-ne şi de datele oferite de analele şi de listele regale ajungem la concluzia că dinastia I ar fi început cândva între anii 3050-3000 î.Hr.. Ultimele rezultate obținute în domeniul investigațiilor privind cronologia radiocarbon a Egiptului antic, în special cele ale lui F. Hassan, au reuşit să ofere date C_{14} calibrate cu valori foarte apropiate de datele istorice; de exemplu, pentru *Narmer cca. 3125 î. Hr., iar pentru *Aha cca. 3100 î. Hr.

Datele utilizate pentru domniile faraonilor, cu unele modificări, au fost preluate din lucrarea editată de către I. Shaw, *The Oxford Dictionary of Ancient Egypt*, Oxford, 2000, pp. 480-483. Deşi în cercetarea egiptologică este la „modă“ folosirea sintezei lui J. von Beckerath, *Chronologie des pharaonischen Ägypten*, Mainz, 1997, nu am prezentat datele cronologice din această operă din cauza faptului că se limitează, în general, la rezultatele obținute de egiptologii germani. Recenta lucrare colectivă: E. Hornung, R. Krauss, D. Warburton(eds.), *Handbook of Ancient Egyptian Chronology*, Leiden, 2006 n-a fost luată în considerare, deoarece conține multe teorii şi date noi, neacceptate încă de majoritatea egiptologilor.

Datorită incertitudinilor cronologice, în anumite cazuri, nu am prezentat decât dinastia din care face parte faraonul.

Numele suveranilor au fost redate pe baza excelentei sinteze a lui J. von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, Mainz, 1984 (ediția a II-a, 1999). Pentru înțelegerea modalităților de prezentare a numelor se impun anumite precizări.

Egiptenii antici considerau că faraonul era înzestrat cu puteri divine fiind reprezentantul zeilor pe pământ. Această calitate a suveranului se reflectă şi în cazul numelor pe care le poseda. Spre sfârşitul dinastiei a V-a, teoretic fiecare faraon poseda cinci nume oficiale.

Numele-Horus este cel mai vechi, exprimând calitatea faraonului de reprezentant al divinității Horus pe pământ. Zeitatea era considerată prototipul divin şi patron al regalității. Numele-Horus constă din trei elemente: imaginea schematică a fațadei unui palat regal, în interiorul căruia se afla înscris numele faraonului, iar deasupra desenului edificiului amintit(**serekh** în limba egipteană) se afla imaginea zeului Horus. Deşi nu era numele de naştere al faraonului, el era purtat de acesta odată cu ascensiunea sa la tronul Egiptului. Sursele egiptene antice au identificat faraonii Epocii Arhaice, dar şi o parte a Regatului Vechi prin intermediul acestui nume. Recent, egiptologul american J. P. Allen a interpretat semnificația

numelui după cum urmează: „Puterea divină a regalității(Horus) este încarnată în individul care rezidă în palat“.

Al doilea element al titulaturii regale era *numele-nebti* „cele două stăpâne“, cel care se află în strânsă legătură cu zeițele Nekhbet din Egiptul de Sus(el-Kab şi Hierakonpolis) şi Udjat din Egiptul de Jos(Buto). Prin urmare, acest nume se refereau la suveran în calitate de „cel care aparținea celor două țări(=Egiptul de Sus şi de Jos)“ şi exprima caracterul dual al regalității. În textele Epocii ptolemaice, grecii au redat noțiunea prin expresia „stăpân al coroanelor“, ceea ce este o semnificație secundară a numelui, datorată scenelor din templele faraonice unde cele două zeițe sunt cele care încoronează suveranul.

Interpretarea numelui-Horus-de-Aur, redat prin imaginea zeului Horus stând pe semnul hieroglif al „aurului“, este mult mai problematică. Textul grecesc al Pietrei de la Rosetta oferă pentru acestă titulatură-nume traducerea „superior față de inamicii<săi>“. Pornind de la această interpretare clasică, unii egiptologi au sugerat că numele în cauză redă simbolic victoria zeului Horus asupra inamicului său Seth şi prin urmare se referă la faraon în calitate de persoană divină triumfătoare asupra tuturor duşmanilor săi. După alți savanți numele ar exprima dorința regelui de a fi echivalat cu „eternul Horus“, tinând cont de faptul că termenul **neb** „aur“ este strâns legat de conceptul de „eternitate“.

Al patrulea element al titulaturii regale este numele de domnie, deşi din punct de vedere cronologic apare ultimul. Egiptologii consideră că acesta este „prenumele“ faraonului. Numele de domnie este introdus de expresia „cel care aparține trestiei(=Egiptul de Sus) şi albinei (=Egiptul de Jos)“(**nesuti-biti**), iar în anumite cazuri este precedată de expresia **hem** tradusă ipotetic prin „Maiestatea Sa“. Trestia şi albina erau simbolurile celor două unități teritoriale ale Egiptului antic, referindu-se la suveran ca stăpânul absolut al țării. După cum vom vedea, realitatea în cazul unor faraoni era cu totul alta.

Ultima componentă a titulaturii faraonice era numele dobândit la naştere, introdus prin expresia **sa Re** „fiul lui Re".

Atât „prenumele" cât şi numele propriu-zis au fost incluse într-un oval, denumit în literatura de specialitate „cartuş regal". Alături de această titulatură oficială apar şi o serie de epitete, cum ar fi „zeul cel bun" (**netjer nefer**), „stăpânul celor două ţări"(**neb taui**), altele îl califică „îndrăgitul" (**meri**-) sau „alesul"(**setep-en**-) unei divinităţi etc. Deseori numele faraonului este urmat de expresia **ankh-udjat-seneb** „ca el să trăiască, să prospere şi să fie sănătos".

În literatura egiptologică există câteva lucrări care prezintă domniile faraonilor într-o manieră destul de apropiată de cea folosită de noi. Din punctul nostru de vedere cea mai utilă este *Lexikon der Pharaonen* elaborată de către Th. Schneider(Düsseldorf, 2002). Deşi n-a fost menţionată la bibliografie, deoarece ar fi fost o repetare inutilă, ea poate fi consultată în cazul fiecărui nume de faraon. Spre deosebire de Th. Schneider, ne-am oprit investigaţiile la domnia lui *Nektanebo al II-lea, inclusiv. Epociile ptolemaică şi cea romană au reprezentat perioade cu schimbări radicale în istoria Egiptului antic, motiv pentru care le-am omis(v. în general Miron Cihó, *Civilizaţia Egiptului greco-roman. Plutarch „Despre Isis şi Osiris"*[2], Bucureşti, 2007).

O altă sinteză, cea a lui P. Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, London, 1994(existentă şi în bibliotecile bucureştene, actualmente tradusă şi în limba română), deşi conţine anumite detalii utile şi este cea mai bine ilustrată dintre enciclopediile faraonilor, în multe cazuri este depăşită din punct de vedere informaţional. *Dicţionarul faraonilor* elaborat de P. Vernus şi J. Yoyotte, tradus în limba română în anul 2005, nu oferă decât generalităţi.

Foarte utilă, în vederea elaborării unor voci din prezentul lexicon, ne-a fost lucrarea lui Michel Dessoudeix, *Chronique de l'Égypte ancien-*

ne. Les pharaons, leur règne, leurs contemporains, Ed. Actes sud, 2008, o adevărată enciclopedie în privința textelor antice prelucrate.

Bibliografia care apare după prezentarea domniei faraonilor a fost adoptată după modelul faimosului *Lexikon der Ägyptologie*, I-VI, Wiesdaden, 1975-1986. Astfel, cititorul dornic de informații are posibilitatea de a se documenta mai amplu cu privire la anumite aspecte ale domniei şi personalității unor faraoni.

Asteriscul(*) înaintea numelui unui faraon înseamnă că domnia acestuia este prezentată în lucrare. Lexiconul de față nu cuprinde biografia tuturor faraonilor Egiptului antic. Motivele sunt simple: în cazul unora lipsa documentației, în cazul altora informațiile şi mai ales reconstituirea domniei lor de către specialişti sunt contradictorii.

Pentru problemele de ordin filologic, în special cele legate de pronunțarea unor nume şi în general cuvinte egiptene antice, vezi lucrarea noastră: Miron Cihó, *Introducere în studiul hieroglifelor*, Bucureşti, 1996.

Spre finalul introducerii, dorim să atragem din nou atenția asupra datelor de ordin cronologic prezentate în cazul majorității faraonilor; ele sunt orientative şi nu constituie în nici un caz punctul forte al prezentului lexicon. M. Dessoudeix, în lucrarea citată, în cazul fiecărui faraon, prezintă orientativ datele adoptate de mai mulți egiptologi de seamă.

Prezenta lucrare n-ar fi apărut fără sprijinul moral al următoarelor persoane: al studenților mei, al Prof. dr. Gh. V. Nistor şi Conf. dr. D. Zaharia, al conducerii Editurii Universității din Bucureşti şi al personalului Bibliotecii Facultății de Istorie.

Prof. univ. dr. Miron Cihó

30. 08. 2008, Bucureşti

A

ADJIB (dinastia I)

Numele de domnie: **Mer-p(u)-bia** „Îndrăgit al tronului de minereu“(?)(traducere aproximativă, bazată pe interpretarea lui P. Kaplony), cunoscut şi sub următoarele forme apărute mai târziu: **Mer-bia-pen**(Canonul Regal din Torino, col. II. 17), **Mer-bia-pe** (Lista regală de la Abydos Nr. 6) şi **Mer-ba-pen** (Lista regală de la Saqqara Nr. 1).

Formele grecizate: **Miebis** (Manethon, Fr. 6), **Niebais** (Manethon, Fr. 7 - 8).

Deşi în ultimele decenii descoperirile arheologice au reuşit să clarifice multe aspecte ale Epocii Arhaice din istoria Egiptului antic, totuşi datele referitoare la domniile faraonilor sunt încă puţine, incerte, şi orice investigaţie ulterioară poate aduce schimbări esenţiale în interpretarea lor.

În acestă epocă a istoriei egiptene faraonii sunt identificaţi în general prin intermediul numelui-Horus, modalitate considerată de oamenii de ştiinţă cât de cât sigură, dacă ţinem cont de faptul că nu toate numele faraonice existau în Epoca Arhaică.

Ca atare, Adjib este numele-Horus al celui de-al 6-lea faraon al dinastiei I. În literatura de specialitate faraonul este cunoscut şi sub denumirea de **Anedjib** (după P. Kaplony), iar W. B. Emery a utilizat o fonetizare aparte a numelui, respectiv **Enezib**.

Pe baza unor inscripţii de pe fragmentele de ceramică provenind de la Saqqara, dar şi a unei pecete regale de la Abydos, se poate afirma cu

certitudine faptul că Adjib a fost urmaşul lui *Den şi precursorul lui *Semerkhet.

Datorită lipsei unor informații certe, durata domniei acestui faraon diferă de la un specialist la altul. După J. von Beckerath ar fi vorba de 6 ani, alții i-au atribuit 10 ani (P. Kaplony, Th. Schneider), în timp ce Manethon scria de 26 de ani. Ultimele investigații ale lui T. Wilkinson vorbesc de o domnie mai lungă, cercetătorul bazându-se pe faptul că inscripțiile de pe două fragmente de ceramică, de la Saqqara şi Abydos, menționează celebrarea unei sărbători *sed* a suveranului. Autorul a avut în vedere faptul că, în conformitate cu documentele mai târzii, acest jubileu de reconfirmare a domniei şi de reîntinerire a suveranului avea loc, cel puțin teoretic, după primii 30 de ani de domnie.

Semnificația numelui Adjib a fost, de asemenea, obiectul unei dispute în rândul specialiştilor, cea mai potrivită pare a fi „Cel cu inima sigură". Pe teritoriul Egiptului numele-Horus al faraonului este atestat prin descoperirile de la Saqqara, Heluan şi Abydos. În afara Egiptului numele se găseşte şi pe două peceți provenite de la aşezarea En Besor din Israel. Menționăm faptul că numele-Horus era înscris în interiorul *serekh*-ului atât de caracteristic Epocii Arhaice.

Pentru prima dată în istoria faraonică numele de domnie al unui suveran, respectiv Adjib, a fost asociat cu apelativul „cei doi zei" (**nebui**), care se referă la divinitățile Horus, din Egiptul de Jos, şi Seth, din Egiptul de Sus. Prin urmare, putem vorbi de o recunoaştere a autorității lui Adjib pe întreg teritoriul egiptean antic, iar **nebui** poate fi considerat un precursor al viitorului nume regal **nebti** prin intermediul căruia se confirmă dualitatea regatului. Cu toate acestea, în timpul domniei lui Adjib unii egiptologi nu exclud existența unor conflicte dinastice, dacă avem în vedere faptul că urmaşul faraonului, *Semerkhet, a înlăturat deseori numele predecesorului său de pe vasele de piatră. În orice caz,

posteritatea, mai ales cei care au compilat Lista regală de la Saqqara, l-au prezentat pe Adjib ca primul faraon al Egiptului(a se vedea şi *Semerkhet).

Săpăturile arheologice au reuşit să scoată la iveală existența unor domenii ale lui Adjib. Unul dintre acestea servea cultului funerar al faraonului, fiind numit „Horus, cel sfânt al corporației“, altul era numit „Cetatea vitelor regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Mer-p(u)-bia“.

Cunoaştem şi numele trezoreriei regale, „Casa roşie“ (**Per-Djeser**), iar potrivit unei inscripții de pe o pecete regală, exista şi un sector al administrației regale care se ocupa de creşterea şi tăierea(?) porcilor.

De asemenea, există informații cu privire la relațiile externe ale Egiptului din timpul domniei lui Adjib. În Israel, la En Besor, a fost dezgropată o clădire de cărămidă arsă, care a fost utilizată pentru captarea apei. Într-o groapă, în afara incintei, au fost descoperite peceți cu numele regilor egipteni, printre care şi cel al lui Adjib. Ceea ce pare semnificativ este faptul că pecețile au fost confecționate din mâlul local, ceea ce poate constitui un indiciu că la En Besor existau funcționari egipteni.

Relații comerciale existau şi cu Byblos-ul, deoarece produse provenite din acea zonă sunt menționate pe vasele de piatră ale lui Adjib, cum ar fi cazul coniferului numit în egipteană **ash**, probabil ienupărul.

Ca şi predecesorul său, Adjib a fost înmormântat la Umm el-Qaab, lângă Abydos. Mormântul său, comparativ cu cele ale altor regi ai dinastiei, este unul modest, chiar nefinisat, ceea ce a determinat pe unii egiptologi să presupună o moarte neaşteptată a suveranului.

Cel mai important monument al domniei sale este o mastaba de dimensiuni mari, descoperită la Saqqara (S 3038), care a aparținut unui înalt funcționar al lui Adjib. Monumentul se remarcă prin combinarea celor două elemente arhitectonice caracteristice celor două regiuni ale Egiptului: structura în trepte a sudului şi cea a fațadelor de palate ale

nordului. În special primul element poate fi socotit important în evoluția ulterioară a piramidelor în trepte.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London- New York, 1999, pp. 78-79; 121; 124; 153; 155; 203; 206; 275- 276; 236-237; **P. Kaplony**, în: **LdÄ** I, coll. 62–64; **A. R. Schulman**, *On the dating of Egyptian seal impressions from En Besor*, în: **JSSEA** 13 (1983), p. 250; **W. B. Emery**, *Archaic Egypt*, Hardmondsworth, 1961, pp. 80-84.

AHA (dinastia I)

Numele-Horus: **Aha** „Luptătorul“.

Rezultatele recentelor săpături arheologice din nord-estul Deltei Nilului, de la Abydos (în special de la Umm el-Qaab), Hierakonpolis şi Elephantine au schimbat profund cunoştințele noastre despre istoria Egiptului Arhaic.

Ca atare, Aha nu mai este acreditat ca fondatorul dinastiei I, ci urmaşul lui *Narmer, iar acesta din urmă nu mai este considerat un suveran al aşa-numitei dinastii „0“, ci primul faraon al primei dinastii.

Sursele pe baza cărora se reconstituie istoria Epocii Arhaice sunt: morminte şi complexe mortuare, ceramică, stele funerare şi mici statuete ale unor faraoni şi demnitari. Un rol aparte revine sigiliilor de pe vase, care poartă inscripții hieroglifice rudimentare. Mult mai importante sunt etichetele – de lemn, fildeş sau ebonită – care sunt plăcuțe dreptunghiulare prevăzute cu un mic orificiu pentru fixare, ataşate principalelor bunuri din cadrul complexelor morturare. Aceste etichete au o semnificație specială deoarece, pe lângă denumirea produsului, prezintă anumite informații istorice – prin intermediul unor texte hieroglifice, dar

şi al reprezentărilor -, cum ar fi: numele faraonului, activităţile legate de cult, scene de luptă etc.

Ținând cont de această realitate, T. Wilkinson scria că începând cu domnia lui Aha putem vorbi de existenţa sistematică a „analelor“, autorul referindu-se la etichete.

În conformitate cu uzanţa epocii, se cunoaşte numai numele - Horus al faraonului, adică Aha, având semnificaţia de „Luptătorul“. Unii egiptologi au încercat să dovedească faptul că începând cu domnia lui Aha apare şi numele-nebti al suveranului. Greşeala provine de la interpretarea textului unei etichete de fildeş, provenită din mormântul reginei *Neithhotep* de la Naqada, care – în registrul de sus - prezintă, pe lângă *serekh*-ul lui Aha, şi desenul unei capele în interiorul căreia apar semnele hieroglifice redând propoziţia **nebti men**. Primul cuvânt semnifică într-adevăr „Cele două stăpâne“, adică zeiţa Nekhbet din Egiptul de Sus şi zeiţa Uadjet din Egiptul de Jos şi scoate în evidenţă dualitatea regatului, însă nu are nimic de-a face cu viitoarea titulatură-nebti. Cel de-al doilea cuvânt nu este numele-nebti al lui Aha, adică **Men**, şi nu are nici o legătură cu semi-legendarul *Menes. Probabil, grupul de cuvinte redă numele unei capele, **nebti men** „Cele două stăpâne eterne“.

Numele-Horus al faraonului mai apare şi pe alte obiecte provenind din următoarele aşezări: Abu Rowash, Zawiet el-Aryan, Saqqara, Heluan, Naqada, iar pe teritoriul Israelului, la En Besor.

Fragmentul unei cutii de fildeş, descoperit în complexul mortuar al regelui de la Abydos, a păstrat şi numele soţiei sale, **Bener-ib** „Cea cu inima dulce“.

Se cunoaşte şi numele mamei lui Aha, regina *Neithhotep*, al cărei mormânt de la Naqada a fost considerat a fi al lui Aha. Mormântul, una dintre cele mai semnificative construcţii funerare ale dinastei I, conţine şi câteva etichete şi peceţi purtând numele lui Aha.

Dacă Aha a guvernat de la Memphis rămâne o ipoteză, deoarece faraonul era mult mai legat de teritoriul sudic al Egiptului, în special de zona Abydos-lui. Descoperirea la Saqqara a unei mastabale de dimensiuni mari, atribuită de T. Wilkinson unui frate sau unei rude apropiate a lui Aha, nu ni se pare o dovadă certă că Aha ar fi administrat Egiptul de la Memphis. De Abydos sunt legate şi principalele surse care dezvăluie practicarea unor culte din timpul domniei sale.

Astfel, pe o etichetă de ebonită, descoperită la Abydos, apare înregistrată o „vizită“ regală în Deltă. Pe acelaşi obiect, în registrul 2, desluşim figura unui taur, despre care nu credem că îl reprezintă pe Apis, ci mai degrabă este în strânsă legătură cu un cult al taurului sacru de la Buto.

Pe o etichetă fragmentară a lui Aha, descoperită tot la Abydos, se poate documenta practicarea sacrificiului uman. Pe plăcuță apare figura unui prizonier legat şi sacrificat, iar cel care înfige un pumnal în pieptul lui este un preot. Sângele curs este captat într-un vas aşezat între cei doi, adică între prizonier şi preotul oficiant. Pe baza acestei singure dovezi nu se poate stabili cu certitudine dacă avem de-a face cu un rit mai mult sau mai puțin răspândit, în orice caz pare a fi o reminiscență a sacrificiului uman, având un substrat african vechi.

Pe o etichetă provenită din mormântul reginei-mame *Neithhotep* de la Naqada, care înregistrează şi propoziția **nebti men** (v. mai sus), în acelaşi rând 1 apare şi prototipul bărcii *henu* a zeului Sokaris, ambarcațiune care, în cazul de față, se află în strânsă legătură cu celebrarea unui rit agrar.

Deşi nu putem reconstitui cu siguranță decât anumite episoade ale domniei lui Aha, trei aspecte ni se par însă importante. În primul rând, de numele lui Aha se leagă şi apariția „primului“ obiect de faianță din istoria Egiptului, de fapt un fragment dintr-un vas de dimensiuni mai mari.

Atunci au luat naştere primele „colonii“ egiptene de pe coasta libaneză, în special la Byblos, de unde Aha importa conifere (numite în inscripții prin termenul **meru**, care ulterior va fi folosit pentru a denumi „cedrul“), uleiuri şi răşini. A treia „inovație“ importantă se leagă de complexul mortuar al lui Aha de la Abydos, unde apar şi 34 de morminte adiacente, probabil ale colaboratorilor săi fideli.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 70-71; 266; 234-235; 280-281; 301-302; 314; 318; 330; **A. J. Spencer**, *Early Egypt. The Rise of Civilisation in the Nile Valley*, London, 1993, figurile 39, 41, 42, 44, 54, 56, 57.

AKHNATON (1352-1336)

Numele de naştere: **Imen-hetep(u)** „<Zeul> Amon este mulțumit“, alături de care apar epitetele **netjer heqa-Uaset** „un zeu, stăpânul Thebei“ şi **aa-(em)-ahaef** „mare prin durata vieții sale“. După mutarea capitalei la el-Amarna îşi schimbă numele în **Akh-en-Iten**, care în lucrările contemporane a fost redat prin variantele **Achenaten**, **Akhenaton**, **Akhnaton**, **Ekhnaton** etc.

Formele grecizate: v. *Amenhotep I.

Numele de domnie: **Nefer-kheperu-Re** „Cel desăvârşit prin manifestări, un Re“, urmat de epitetul **ua-en-Re** „cel unic al lui Re“. Acest nume nu va fi schimbat de-a lungul domniei.

Amenhotep al IV-lea / Akhnaton, fiul lui *Amenhotep al III-lea şi al reginei *Teye*, este al 10-lea faraon al dinastiei a XVIII-a, devenit celebru prin reforma religioasă unică din istoria Egiptului antic, ceea ce a reprezentat şi prima formă de „monotheism“ din istoria religiei universale.

Viața lui Akhnaton şi o mare parte a domniei sale, cel puțin de la mutarea în noua capitală, poate tocmai datorită îndrăznelii sale de a rupe orice legătură cu puternicii preoți ai zeului Amon din Karnak, este deseori învăluită de mister, iar răspunsurile oferite de către egiptologi sunt departe de a fi unanime.

Deşi unii specialişti sunt de părere că ar fi existat o coregență între *Amenhotep al III-lea şi Amenhotep al IV-lea, aceasta nu se poate afirma cu certitudine pe baza documentației de care dispunem . În orice caz, o coregență de lungă durată nu poate intra în discuție datorită faptului că *Thuthmes*, fiul cel mare al lui *Amenhotep al III-lea, a fost recunoscut inițial ca urmaşul legal la tronul Egiptului.

Aşa cum reiese din inscripțiile păstrate pe vasele de ceramică din palatul de la Malqata, după moartea prințului moştenitor, *Amenhotep* a dobândit calitatea de „fiu adevărat al regelui“, ceea ce înseamnă că *Amenhotep al III-lea l-a desemnat drept succesorul său legal.

După moartea tatălui său, prințul a fost proclamat de către preoții zeului Amon din Karnak suveran al Egiptului.

Începuturile domniei noului faraon demarează cu un vast program de construcții la Karnak. Egiptologii au stabilit faptul că reliefurile edificiilor respective se pot împărți în două grupe: unele, reduse la număr, sunt de dimensiuni mari şi au fost executate în stilul tradițional al epocii, altele sunt de dimensiuni mici, aşa-numitele *talatat* (în arabă *talāta* „trei“, cu referire la faptul că sunt mai late de 3 ori decât lățimea palmei), având

o dimesiune de 60 x 25 cm, din care au fost până acum recuperate în jur de 40. 000 de fragmente.

Din punctul de vedere al ideologiei regale ultima categorie menți-onată furnizează date importante. Analiza fragmentelor relevă ridicarea unor temple de către cuplul regal Amenhotep al IV-lea - *Nefertiti* în favoarea zeului Aton. Din păcate aceste edificii au fost dezasamblate începând cu domnia lui *Horemheb, elementele lor fiind folosite la edificarea unor noi construcții cum ar fi: pilonii II, III, IX şi X de la templul lui Amon din Karnak, fundația marii săli hipostile din aceeaşi in-cintă sacră, la templul lui *Ramses al II-lea de la Luxor şi nu în ultimul rând la tempul din Medamud.

Analiza iconografică şi epigrafică a acestor *talatat*-uri a scos în evidență faptul că ele provin din 4 monumente diferite. Primul ar fi templul numit „Întâlnindu-l pe Aton"(**Gemetpaaton**), construit la N. de templul zeului Amon din Karnak, probabil în anul al 2-lea al domniei lui Amenhotep al IV-lea. Un an mai târziu, în apropierea pilonului IX, au fost ridicate două temple de dimensiuni mai reduse decât primul, ele purtând denumirile „Cel durabil prin monumente"(**Rudmenu**) şi „Cel slăvit prin monumente"(**Tenimenu**). În anul al 4-lea de domnie, Amenhotep al IV-lea construieşte şi „Cetatea pietrei benben"(**Hut-benben**), care prin denumirea purtată evocă apropierea ideologiei faraonului de teologia heliopolitană.

Interesant de remarcat este faptul că edificiile au fost dedicate unei ipostaze noi a zeului solar care purta următorul nume oficial: „Cel viu, Re – Horus al orizontului, cel care jubilează pe orizont în calitatea sa de lumi-na care există în discul solar".

Această frază a fost inclusă ulterior în cadrul a două cartuşe, iar nu-mele divinității a fost deseori prescurtat în variantele „discul solar cel

viu“ sau „discul solar“, ceea ce în limba egipteană a fost redat prin conceptul Aton (**Iten**).

Termenul n-a fost o creație a lui Amenhotep al IV-lea, el fiind folosit inițial pentru a reda corpul celest vizibil al Soarelui, iar sub domnia lui *Amenhotep al III-lea acest aspect al zeului solar a căpătat o importanță considerabilă. La origine, noua formă a divinității a fost redată în conformitate cu vechile modalități de reprezentare a zeului solar: corp uman, având capul unui şoim, pe care exista un disc solar. În primii ani de domnie, Amnenhotep al IV-lea i-a schimbat iconografia, astfel că zeul Aton a fost redat prin intermediul unui disc solar care a fost prevăzut cu mâini, acestea simbolizând razele solare.

Unul dintre templele de la Karnak, **Gemetpaaton**, a fost destinat celebrării unei sărbători *sed* , fapt cu totul ieşit din comun dacă avem în vedere că un asemenea jubileu avea loc de obiciei după primii 30 de ani ai domniei unui faraon. Datele de care dispunem nu precizează momentul desfăşurării evenimentului, dar se presupune că el ar fi avut loc când-va între anii al 2-lea şi al 3-lea al domniei lui Amenhotep al IV-lea. Aton-ul care apare în reprezentări este considerat de oamenii de ştiință a fi *Amenhotep al III-lea cel decedat, având atribuții solare. Ca atare, această sărbătoare *sed* nu era una a noului faraon, ci a tatălui său zeificat. După alți savanți, ar fi fost sărbătoarea *sed* a zeului Aton însuşi. În orice caz, există documentul unui curtean de la el-Amarna care exprimă într-o rugăciune dorința de a vedea regele, adică pe Akhnaton, „cu prilejul primului său jubileu“.

O altă trăsătură importantă a acestor temple este omniprezența reginei *Nefertiti* pe reliefurile reconstituite, iar în cazul „Cetății pietrei benben“ se află împreună cu fiica ei *Meritaton*, ea fiind însă singura protagonistă şi cea care înfăptuieşte o serie de ritualuri (cum ar fi „pre-

zentarea Maat-lui“ sau „distrugerea inamicului“) rezervate până atunci în exclusivitate regelui.

Totuşi, în majoritatea reprezentărilor de la Karnak apare noua triadă divină: Aton (creatorul) şi copii săi, adică Amenhotep al IV-lea şi *Nefertiti*, care înlocuieşte triada heliopolitană obişnuită (Atum, Shu şi Tefnut).

În anul al 5-lea al domniei sale a avut loc ruptura cu tradiția religioasă a Egiptului, odată cu luarea deciziei de a construi o nouă capitală în favoarea lui Aton şi a copiilor săi (regele însuşi şi *Nefertiti*). Atunci suveranul îşi va schimba numele din *Amenhotep* în Akhnaton, adică „Manifestarea creativă a lui Aton“.

Desigur, trecerea la noile norme religioase a întâmpinat rezistență din partea clerului zeului Amon din Karnak, care s-a văzut privat de o serie de avantaje economice tradiționale. Mai mult ca sigur, Akhnaton a beneficiat de sprijinul armatei pentru a duce la bun sfârşit acțiunile sale. Cei care s-au implicat n-au fost numai noii reprezentanți ai clasei militare, dar şi militarii de carieră care au activat încă sub domnia lui *Amenhotep al III-lea.

Mutarea în noua capitală, numită **Akhetaton** „Orizontul lui Aton“, trebuia să fi avut loc la maximum doi ani de la fundarea ei. Oraşul, el-Amarna de astăzi, se situează în actuala provincie el-Minia, la aproximativ 320 km sud de Cairo. Locul era foarte bine ales de către Akhnaton, de-oarece noua capitală era protejată la est de o zonă muntoasă, iar la vest de către Nil. Oraşul antic se întindea şi pe partea vestică a fluviului (a se vedea „stelele de hotar“ A, B şi F de pe malul vestic al Nilului), deşi numai zona estică reprezenta capitala propriu-zisă. Perimetrul întregului oraş a fost delimitat prin intermediul a cinsprezece „stele de hotar“ de dimensiuni mari săpate în stâncă. Primele trei, cele numite „stelele de hotar“ M, X şi K, datează din anul al 5-lea al domniei lui Akhnaton, iar

celelalte din anul al 6-lea (cu unele adăugiri textuale în cel de-al 8-lea), toate înregistrând un decret al faraonului prin intermediul căruia aflăm amănunte în legătură cu fundarea capitalei. Evenimentul a avut loc la sugestia tatălui său, Aton, în timp ce Akhnaton şedea pe tronul său şi a fost atins de razele solare. Simbolic, teritoriul noii capitale a fost numit „locul primei ocazii", adică a genezei lumii. După textul „stelelor de hotar", Akhetaton-ul a fost ridicat într-o zonă care nu aparținea în trecut nici unui zeu sau om. Săpăturile arheologice par să confirme, cel puțin până acum, această afirmație. Regele a socotit că hotarele Akhetaton-ului vor fi veşnice şi a jurat că nu va depăşi limitele lui, solicitând ca el şi *Nefertiti* să fie înmormântați acolo.

Spre deosebire de vechile capitale Memphis şi Theba, Akhetaton-ul a fost construit din cărămidă arsă la soare, rareori fiind utilizată piatra. Teritoriul lui, care adăpostea aproximativ 30-40. 000 de oameni, era conceput ca având o suprafață de 20 km ^{2}. Capitala, judecând după inscripțiile etichetelor vaselor pentru vin, a fost inaugurată în anul al 9-lea al domniei faraonului.

În acelaşi an, numele oficial al lui Aton a fost schimbat în „cel viu, Re, conducătorul orizontului care triumfă pe orizont în identitatea sa de Re, tatăl cel care s-a întors ca un disc solar". Scopul acestei modificări era precis: în primul rând elementul Horus al numelui a fost înlăturat cu intenția de a rupe orice legătură cu trecutul, dar şi pentru a accentua şi mai pregnant relația tată (Aton) – fiu (Akhnaton).

La fel, în anul al 9-lea al domniei lui Akhnaton a început „campania" de ştergere de pe monumente a numelor divinităților, în special cel al lui Amon. Mai mult, templele tradiționale au fost închise, iar sărbătorile publice anulate.

Templele lui Aton din noua capitală au fost construite pe baza următorului principiu: razele solare trebuiau să pătrundă nestingherit în

lăcaşul cultic propriu-zis. Altarele zeului au fost ridicate în interiorul unor curți mari şi deschise. Spre deosebire de tempelele tradiționale, cele de la Amarna nu aveau acoperiş, iar divinitatea supremă nu era ascunsă de privirile oamenilor de rând. Nici nu se putea altfel, deoarece lumina era principalul atribut al zeului Aton.

Funcționarii noii capitale, în semn de recunoştință, şi-au ridicat în casele lor mici altare, care reprezentau familia regală sub protecția lui Aton. În marea lor majoritate, aceste personaje erau figuri necunoscute. O investigație a textelor de care dispunem relevă faptul că noua funcționărime, chiar dacă îşi prezintă originea (adică filiația) afirmă că părinții lor au fost oameni săraci. Inscripțiile din mormintele acestora erau deseori imnuri care proslăveau regele, căruia îi datorau poziția importantă în cadrul regatului. *May*, purtătorul de evantaie, afirma: „Am fost avansat de către stăpânul meu, deoarece mi-am însuşit învățăturile sale, am ascultat neîntrerupt glasul lui. Stăpânul meu, ochii mei privesc zilnic frumusețea ta, <el> care este învățat, ca şi Aton…".

Într-o altă inscripție citim: „Oricărui om, mare sau mic, relatez acele binefaceri pe care suveranul mi le-a făcut…Să vă rugați să beneficieze de infinite sărbători sed…ca să se poarte la fel şi cu voi…acest zeu, care oferă viață. Din partea tatălui şi a mamei mele am fost sărac, suveranul m-a crescut, el mi-a oferit şansa să exist. M-a creat prin intermediul sufletului (*ka*) său. Am fost fără avere, el m-a transformat în om".

Mai mult ca sigur noua aristocrație a reprezentat punctul de sprijin al domniei, dar ei nu depăşeau limitele capitalei. De altfel, în mormântul lui *Ay, viitorul faraon, s-a păstrat şi versiunea cea mai completă a marelui *Imn al lui Aton*, care sintetiza esența noii religii, „cunoscută" numai de către faraon şi regină.

Scopul noii teologii era înlocuirea vechiului pantheon cu un singur zeu, adică cu Aton. În privința Lumii de Apoi era mult mai greu de găsit

o soluție radicală. Cu toate că vechii zei ai aceşteia nu apar în textele inscripțiilor din mormitetele de la el-Amarna, ele nu amintesc nici de împărăția lui Osiris, totuşi nu a fost elaborată o nouă învățătură cu privire la Lumea de Apoi, capabilă să o înlocuiască pe cea existenă. Inscripționarea pereților mormintelor cu fragmente din Cartea Morților a fost interzisă, dar unele elemente ale acesteia nu dispar.Credința în suflete, ca atare în conceptele **ba** şi **akh**, continuă să existe aşa cum ne dovedeşte şi un pasaj din mormântul lui *Ay: „Transformă-te într-un suflet viu (ba) pe muntele sublim al Akhetaton-ului. Ieşi şi întoarce-te, aşa cum îți dictează inima".

Nu dispar nici vechile obiecte din inventarul mormintelor, cum ar fi statuetele funerare sau scarabeii inimii, cu toate că textele acestora au suferit modificări profunde. Spre exemplu, pe statuetele funerare nu mai apar propoziții referitoare la muncile care trebuiau efectuate în Lumea de Apoi, ele amintind numai de jertfele aduse lui Aton şi de binefacerile zeului.

Aton, considerat un zeu care veghează asupra lumii, nu poseda statui, nu era subiectul vreunui mit, a fost perceput doar ca o sursă a vieții. Cu toate acestea, nici măcar pe teritoriul capitalei nu putem vorbi de un monoteism în sensul strict al cuvântului. Descoperirea unor *stele-Shed*, de factură magică menite să ofere protecție împotriva muşcăturilor şi înțepăturilor unor animale malefice, apoi prezența unor amulete ale zeului Bes şi ale zeiței Thoeris sunt mărturii ale unei credințe populare tradiționale. Cel puțin pe baza documentației actuale, se poate presupune că noua religie nu a găsit adepți pe întreg teritoriul Egiptului, ea limitându-se la elita capitalei de la el-Amarna.

Discutată rămâne şi asemănarea dintre *Imnul lui Aton* şi Psalmul 104 din Sfânta Scriptură. După opinia unor savați ar fi vorba de preluarea unor idei formulate în poem, considerat a fi opera lui Akhnaton, de către

populația din zona Iudeii, în timp ce alți cercetători au emis ipoteza că elemente ale monotheismului iudaic se datorează unei evoluții interne îndelungate, nicidecum unei influențe egiptene.

Nici poziția reginei *Nefertiti*, în special după introducerea dogmei atoniene, nu este clară. Ştim faptul că ea a născut şase fete, ca urmare Akhnaton a avut toate motivele să-şi aleagă o nouă favorită, în persoana „mult iubitei soții regale“ *Kiya* . În jurul anului al 12-lea al domniei lui Akhnaton numele *Kiya* dispare de pe monumente, fiind şters şi înlocuit cu cel al fiicei regelui, *Meritaton* . Motivul era naşterea urmaşului faraonului, viitorul suveran al Egiptului, *Tutankhamon. După unii specialişti *Kiya* a decedat cu acel prilej, ceea ce a condus automat la consolidarea poziției reginei *Nefertiti* , care devine coregentă oficială. Rolul de regină – consoartă a fost preluat de către *Meritaton*.

Motivul desemnării unui coregent de către Akhnaton a rămas necunoscut oamenilor de ştiință, dar unii au încercat să explice această schimbare prin faptul că Akhnaton dorea să-şi mențină autoritatea asupra întregului Egipt. Probabil, *Nefertiti* a avut rolul de a încerca o împăcare cu preoții zeului Amon din Theba.

Akhnaton a murit în anul al 17-lea al domniei, iar în ceea ce o priveşte pe Nefertiti nu se ştie cu certitudine dacă a mai trăit după aceea. Urmaşul a fost *Semenkhare*, despre care se presupune că era un fiu sau un frate al lui Akhnaton. Unii specialişti nu exclud posibilitatea ca acesta să fie însăşi *Nefertiti*, care asemănăntor reginei *Hatshepsut şi-ar fi asumat rolul de faraon.

În privința politicii externe a Egiptului din timpul domniei lui Akhnaton se pot reține puține fapte pozitive. În sud, teritoriul Nubiei a rămas în continuare sub stăpânirea egipteană. În anul al 12-lea al domniei lui Akhnaton a avut loc chiar o expediție care avea menirea de a asigura în

continuare aurul necesar proiectului gigantic de la Ahketaton al faraonului.

În zona siro-palestiniană Egiptul îşi pierde încetul cu încetul influenţa, poate nu numai din vina faraonului, preocupat excesiv de problemele capitalei Akhetaton, dar şi datorită ridicării unei noi puteri în zonă, regatul Hatti. În orice caz, oamenii de ştiinţă îl consideră pe Akhnaton vinovat de pierderea posesiunilor nord-estice şi de destrămarea temporară a imperiului egiptean.

Întâmplarea a făcut ca în anul 1887 să se descopere, într-un „oficiu al documentelor“ din Oraşul Central de la el-Amarna o mare parte a corespondenţei diplomatice din intervalul domniei faraonilor *Amenhotep al III-lea –*Tutankhamon. Săpăturile arheologice ulterioare ale lui Fl. M. Petrie, întreprinse după Primul Război Mondial la el-Amarna, au dus la descoperirea altor fragmente. Arhiva diplomatică conţine cca. 379 de tăbliţe de lut ars, scrise prin intermediul scrierii cuneiforme, în special în limba babiloniană, dar şi cu influenţe canaanite, înregistrând corespondenţa cu regii Hatti-ului, Arzawei, Mitani-ului, Assiriei, Babilon-ului dar şi cu prinţii locali din zona Siriei şi a Palestinei.

Epoca amarna a însemnat şi introducerea , desigur numai pe durata domniei lui Akhnaton, unui nou stil artistic care s-a delimitat de rigiditatea artei faraonice tradiţionale. Se poate vorbi de o libertate de expresie, mult mai apropiată de realitatea lumii fizice. Din timpul domniei lui Akhnaton se cunosc şi numele câtorva artişti cum ar fi: *Bek*, *Iuty* şi nu în ultimul rând *Thuthmes*. Atelierul acestuia din urmă a fost descoperit în 1912 de către arheologii germani, în Suburbia Sudică de la el-Amarna, de unde provine, printre altele, şi faimosul bust policrom al reginei *Nefertiti* , actualmente aflat la Muzeul de Egiptologie din Berlin-Charlottenburg.

Epoca amarna marchează o schimbare şi în domeniul limbii egiptene. Odată cu domnia lui Akhnaton limba denumită de către oamenii

de ştiinţă neo-egipteana devine nu numai limba vorbită a Egiptului, dar şi cea folosită în scris.

Mormântul lui Akhnaton se găseşte la el-Amarna, săpat în muntele din partea estică a oraşului, aşa-numitul mormânt-Amarna nr. 26, de unde au fost recuperate şi câteva piese ale inventarului funerar, dar fără corpul îmbălsămat al regelui. După unii savanţi este foarte posibil ca mumia să fi fost mutată din Akhetaton, întocmai pentru a nu cădea pradă furiei urmaşilor şi probabil transportată undeva într-un loc mult mai sigur, probabil în Valea Regilor din Theba.

Bibl.: **M. Gabolde**, *Akhenaton: Du mystère à la lumière*, Paris, 2005; **N. Reeves**, *Akhenaten. Egypt's false Prophet*, London, 2001; **C. Aldred**, *Akhenaten. King of Egypt*, London-New York, 1988; **E. Hornung**, *Akhenaten and the Religion of Light*, Ithaca, 1999; **W. J. Murnane**, *Texts from the Amarna Period in Egypt*, Atlanta, 1995; **J. Assmann**, *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom*, London-New York, 1995.

AMENEMHAT I (1985-1956)

Numele de naştere: **Imen-em-hat** „<Zeul>Amon este la vârf".

Forma grecizată: **Ammenemes** (Manethon, Fr. 31- 32); autorul din Sebennytos l-a încadrat pe faraon între dinastiile a XI- a şi a XII - a, atribuindu-i 16 ani de domnie.

Numele de domnie: **Sehetep-ib-Re** „Cel cu voinţa satisfăcută, un Re".

Amenemhat I este fondatorul dinastiei a XII- a, a cărui domnie reprezintă, în multe privinţe, obiectul unor vii dispute în rândul egip-

tologilor. După datele oferite de Canonul Regal din Torino, faraonul ar fi domnit 29 de ani. Din păcate nu dispunem de nici un document cu privire la începuturile domniei sau date în privința familiei sale. Amănunte în legătură cu familia sa le putem deduce din *Profeția lui Noferti*, un text literar cu valoare propagandistică, scris probabil în prima parte a dinastiei a XII - a. Prin intermediul acestei opere aflăm următoarele: „Apoi va veni un rege din Sud, / Ameni, cel justificat, este numele său, / Fiul unei femei din Ta-Seti, copil al Egiptului de Sus./ El va lua coroana albă, / El va purta coroana roşie, / El va uni pe Cele două puternice [cele două coroane]“.

G. Posener a stabilit faptul că *Ameni* şi vizirul lui *Mentuhotep al IV-lea, adică *Amenemhat*, sunt una şi aceeaşi persoană. Inscripția unui fragment de relief descoperit în templul funerar al lui Amenemhat I la el-Lisht, specifică faptul că mama faraonului s-ar fi numit *Neferet*, ea fiind acea doamnă originară din Ta-Seti, adică din noma elephantină a Egiptului de Sus. *Profeția lui Noferti* precizează faptul că tatăl suveranului era un om important, dar în orice caz nu un faraon. Într-un text de ofrande, datând din timpul domniei lui *Amenhotep I (dinastia a XVIII-a), sunt menționați trei „faraoni“: *Mentuhotep al II - lea, * Mentuhotep al III - lea şi „tatăl zeului, Senusret“. Acest text, provenit de la Karnak, îl socoteşte pe *Senusret* strămoşul dinastiei a XII - a, personajul fiind identificat cu tatăl lui Amenemhat I.

Datele de care dispunem ne îndreptățesc să afirmăm că faraonul a avut un fiu (viitorul *Sesostris I) şi cel puțin o fiică, *Neferu*.

Nu este clară nici modalitatea prin care Amenemhat I a ajuns să fie proclamat faraon. Anumite inscripții provenite de la Hatnub, aparținând nomarhului *Nehery* şi fiilor săi *Kay* şi *Djehutinakht* , descriu unele tulburări interne după domnia lui *Mentuhotep al IV- lea*, mai ales prin intermediul a două sintagme: „teama palatului regal“ şi „foametea“. Toate

acestea nu dovedesc faptul că avem de-a face cu o lovitură de stat, în urma căreia *Mentuhotep al IV- lea* ar fi fost înlăturat de la domnie. În orice caz, venirea la domnie a lui Amenemhat I n-a avut loc fără tulburări interne, chiar *Profeția lui Noferti* ne vorbeşte de faptul că țara a fost salvată de la un dezastru: „Asiaticii vor cădea din cauza sabiei sale (=Amenemhat I), / Libienii vor cădea din cauza flăcării sale (= Amenemhat I) …/ Se vor construi <Zidurile Conducătorului > , / Pentru a opri înaintarea asiaticilor spre Egipt“./ Din text reiese clar pericolul existent la granițele estice şi vestice ale Egiptului de Jos.

Deci, Amenemhat I a preluat puterea în momentul în care pe teritoriul Egiptului, după moartea lui *Mentuhotep al IV- lea*, ar fi existat mai mulți pretendenți la domnie, iar țara era amenințată de libieni şi asiatici.

La începuturile domniei Amenemhat I poseda următoarele titulaturi: numele-Horus şi numele-nebti erau identice, adică **Sehetep-ib-taui** „Cel care satisface voința celor două țări“, iar numele-Horus-de-Aur era **Sema** „Unificatorul“. La o dată necunoscută nouă, el a renunțat la acestea în favoarea unui singur nume: **Wehem-mesut** „Cel care repetă creația/ naşterile“. Motivația unei astfel de decizii este simplă: Amenemhat I, conştient de lipsa unor strămoşi de sânge regal, a adoptat această titulatură cu scopul de a inaugura o nouă eră în istoria Egiptului, marcând astfel o ruptură cu trecutul.

Faptul că Amenemhat I a deschis o nouă epocă în istoria Egiptului faraonic este confirmat şi de Canonul Regal din Torino, care într-un pasaj vorbeşte de „ <regii> cu reşedința la Iti-Taui“(V, 19) şi de „totalul regilor cu reşedința la Iti-Taui“(VI, 3).

Deşi Amenemhat I a adoptat cultul zeului Amon din Theba, ridicându-l la rang de prima divinitate a Egiptului, din considerente politice, şi-a dat seama că îi este dificil să guverneze din Theba, motiv pentru care

şi-a construit o nouă capitală în nordul ţării, numită Iti-Taui. Atacurile străinilor, precizate mai sus, l-au determinat pe Amenemhat I să opereze această manevră politico-militară. După unii cercetători mutarea capitalei este în strânsă legătură cu amintita schimbare a titulaturii suveranului.

Iti-Taui se află în apropierea satului modern el-Lisht, la aproximativ 56 km sud de Cairo, unde el şi urmaşul său şi-au ridicat piramide, înconjurate de mastabale ale supuşilor, după modelul faraonilor memphiţi ai Regatului Vechi.

Fără îndoială, în momentul în care l-a succedat pe *Mentuhotep al IV- lea*, Amenemhat I guverna încă la Theba. Mutarea capitalei la Iti-Taui este atestată şi de inscripţiile altor monumente. Astfel, la extremitatea sudică a Wadi Natrun-lui există o fortăreaţă, datând din timpul Regatului Mijlociu, care posedă un templu, în care, pe o poartă monumentală se găsesc şi cartuşele lui Amenemhat I. „Zidurile Conducătorului" amintite şi de *Povestea lui Sinuhet* (B 17), care ar fi de fapt un zid continuu dublat de un canal , aveau menirea de a proteja graniţa Egiptului în partea estică. Probabil că un zid asemănător exista şi în sud, în apropiere de Assuan.

Pentru a realiza obiectivele noii sale politici, Amenemhat I s-a bazat pe sprijinul guvernatorilor locali. În multe inscripţii reapare o titulatură a perioadei Regatului Vechi, „marele şef al nomei…". Pentru a asigura ordinea internă numeşte noi nomarhi, fideli politicii sale, cum s-a întâmplat la Beni Hassan, Elephantine, Assiut, Qusae etc. Asistăm la o delimitare mai precisă a graniţelor dintre nome şi chiar la o reglementare cu privire la utilizarea apei Nilului pentru irigaţie.

În schimbul acestor facilităţi, nomarhii îşi trimiteau trupele în sprijinul armatei faraonice. Textul unei inscripţii descoperite la Wadi Hammamat precizează faptul că un demnitar numit *Mentuhotep* a fost

însărcinat de Amenemhat I cu „pacificarea“ întregii zone meridionale a Egiptului.

O sinteză a acțiunilor militare întreprinse de rege ne oferă un pasaj dintr-o operă literară numită *Învățăturile lui Amenemhat I* (redactată la scurt timp după moartea faraonului): „M-am deplasat spre Elephantine, m-am întors în Deltă…, am învins populația din Wawat, i-am capturat pe medjai, am pus mâna pe setjetju, docili ca nişte câini“.

Într-una din aceste campanii, Amenemhat I a fost însoțit de nomarhul de la Beni Hassan, numit *Khnumhotep I*, cel care va aduce 20 de ambarcațiuni utilizate în luptele desfăşurate în direcția Pelusium-lui, înspre asiatici (denumiți **metjetju** în textul de mai sus).

După cum atestă un graffiti de la Gerf Husein, care menționează numele regelui, în anul al 23-lea al domniei, faraonul a întreprins un raid de pedepsire a inamicilor din Nubia.

Un an mai târziu, comandantul unui contingent militar, *Nesumonth*, a repurtat victorii asupra beduinilor din deşertul estic şi din Peninsula Sinai. Prințul moştenitor, *Sesostris*, a condus o expediție împotriva libienilor în vecinătatea Wadi Natrun-lui.

Ultimul text care se referă la o expediție militară datează din anul al 29-lea al domniei. Campania este redată prin intermediul unei inscripții gravate pe o stâncă la el-Girgawi, fiind o mărturie certă a intenției faraonului de a cuceri Wawat-ul (Nubia de Jos). Indirect, această expediție mai este atestată şi de inscripția scribului *Reniqer*, care l-a însoțit pe vizirul *Antefoqer* în barca regală a lui Amenemhat I. Expediția se pare că a avut succes deoarece faraonul şi-a extins stăpânirea până la Korosko, în Nubia de Jos, sau chiar mai spre sud. Unii egiptologi nu exclud posibilitatea ca Amenemhat I să fi fost fondatorul cetății Semna de lângă cataracta a II-a a Nilului, dar şi al unei fortărețe la Kerma, în Sudanul de nord.

Din timpul domniei sale se mai cunosc încă două expediții: una îndreptată spre Wadi Hammamat şi condusă de „prim-preotul <zeului>Min“, *Antef*, iar o alta spre minele de turcoază de la Serabit el-Khadim din Sinai.

Datorită reformei sale administrative a acordat scribilor un statut social aparte. Nu întâmplător în timpul domniei sale au fost redactate două opere literare care elogiază „meseria“ de scrib: *Kemit* şi *Satira meseriilor.*

Deşi Amenemhat I a avut o domnie relativ lungă, activitatea edilitară a faraonului poate fi socotită mai degrabă modestă. La Memphis, în templul zeului creator Ptah, a ridicat un altar de granit roşu, împreună cu o statuie a sa. În oaza Fayyum a dedicat zeului crocodil Sobek un templu, iar la Abydos a ridicat un altar în onoarea zeului regatului morților, Osiris. La Koptos au fost descoperite reliefuri ale lui Amenemhat I în templul zeului Min. Demn de remarcat este şi faptul că templul consacrat zeiței Mut de la Karnak a fost fondat în timpul domniei sale.

Amenemhat I a fost asasinat la scurt timp după celebrarea sărbătorii sale *sed* , ale cărei mărturii sunt reprezentările blocurilor de piatră provenite din templul său funerar de la el-Lisht. Cu privire la sfârşitul vieții faraonului există informații în trei texte literare: *Profeția lui Noferti*, *Povestea lui Sinuhet* şi *Învățăturile lui Amenemhat I*. Asasinarea suveranului a avut loc în perioada în care fiul său, prințul moştenitor *Sesostris*, era angajat în luptele împotriva libienilor. *Sinuhet*, un înalt demnitar de la curtea regală, a aflat de complotul organizat împotriva lui Amenemhat I, motiv pentru care s-a autoexilat.

Deliberat, am lăsat la urmă cel mai controversat aspect al domniei lui Amenemhat I, presupusa coregență cu *Sesostris I. Până nu de mult, savanții au fost convinşi că începând cu anul al 20-lea al domniei, Amenemhat I şi-a asociat la domnie pe fiul său, *Sesostris I. Întreaga

discuție legată de coregență a pornit de la textul unei stele aparținând demnitarului *Antef* . În cintra stelei se află două texte opuse, care au fost citite după cum urmează: „Anul 30 sub Maiestatea Sa, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Sehetepibre (= Amenemhat I), ca el să trăiască veşnic; anul 10 sub Maiestatea Sa, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Kheperkare (= Sesostris I), ca el să trăiască veşnic“. În 1979, egiptologul R. Delia a propus o variantă mult mai plauzibilă pentru interpretarea pasajului: „30 de ani sub domnia ..., 10 ani sub domnia…“, adică a stabilit că de fapt demnitarul *Antef* a activat 30 de ani sub domnia lui Amenemhat I şi 10 ani sub domnia lui *Sesostris I. Recent (în 1995), C. Obsomer a înlăturat orice dubiu în legătură cu presupusa coregență tată-fiu, ajungând la aceeaşi concluzie care reiese din textele literare citate mai sus (în special *Povestea lui Sinuhet* şi *Învățăturile lui Amenemhat I*): la momentul asasinării faraonului, *Sesostris* era numai prinț moştenitor nu şi coregent.

Bibl.: **L. M. Berman**, *Amenemhet I*, Diss. Yale, 1985; **D. Arnold**, *Amenemhat I and the Early Twelfth Dynasty at Thebes*, în: **MMJ** 26(1991), pp. 5-48; **R. D. Delia**, *Doubts about Double Dates and Coregencies*, în : **BES** 4 (1982), pp. 55-69; **H. O. Willems**, *The Nomarchs of the Hare Nome and Early Middle Kingdom History*, în: **JEOL** 28 (1983-1984), pp. 80-02; **E. Dziobek**, *The Architectural Development of Theban Tombs in the Early Eighteenth Dynasty*, în: *Problems and Priorities in Egyptian Archaeology*, London, 1987, pp. 69-80; **R. A. J. Tidyman**, *Further Evidence of a Coup d'état at the End of Dynasty 11?*, în: **BACE** 6 (1995), pp. 103-110; **C. Obsomer**, *Sésostris I-er*, Bruxelles, 1995.

AMENEMHAT al II-lea (1911-1877)

Numele de naştere: **Imen-em-hat** „<Zeul>Amon este la vârf". Documentele prezintă şi forma **Imeni** „Ameni", un nume de tandrețe de la **Imen-em-hat**.

Forma grecizată: **Ammanemes** (Manethon, Fr. 34 – 36).

Numele de domnie: **Nub-kau-Re** „De aur prin forțele-ka, un Re".

Amenemhat al II-lea, urmaşul tatălui său *Sesostris I, este al 3-lea faraon al dinastiei a XII-a.

Dispunem de puține date referitoare la familia regală. Soția suveranului era *Keminebu*, iar după investigațiile lui D. Arnold rezultă că faraonul mai avea şi o altă regină, probabil o concubină, numită *Neferet* . Din relația cu prima au rezultat cele patru fiice (*Ita* , *Khnemet*, *Sathathor* şi *Mennebi*) şi probabil fiul său *Sesostris al II-lea care l-a urmat la tron.

Mult disputate în rândul egiptologilor au fost eventualele coregențe, pe de o parte dintre *Sesostris I şi Amenemhat al II-lea, iar pe de altă parte dintre Amenemhat al II-lea şi *Sesostris al II-lea.

Până nu demult majoritatea specialiştilor au fost de acord cu faptul că anul 1 al domniei lui Amenemhat al II-lea corespunde anului al 43-lea al domniei lui *Sesostris I. Principalul „argument" al tezei l-a constituit textul unei stele de la Abydos aparținând „marelui preot al <zeului> Osiris", *Wepwawetaa*. Presupusa „datare dublă" a piesei părea a fi sugerată de faptul că în partea superioară a cornişei stelei, în stânga, apar numele şi titulaturile lui Amenemhat al II-lea cu specificarea anului al 2-lea al domniei sale, iar în partea dreaptă există numele şi titulaturile lui *Sesostris I cu precizarea anului al 44-lea al domniei acestuia. În loc să sugereze o coregență între cei doi, noile investigații ale lui C. Obsomer au demonstrat faptul că textul stelei a fost redactat în anul al 2-lea al lui Amenemhat al II-lea, dar *Wepwawetaa* a ținut să menționeze şi anul al

44-lea al domniei lui *Sesostris I deoarece atunci a fost numit în înalta funcție religioasă pe care o deținea la Abydos.

Textul stelei rupestre a demnitarului *Hepu*, gravat pe drumul situat între Assuan şi Konosso, a fost recent reinterpretat de acelaşi egiptolog belgian C. Obsomer şi tradus după cum urmează: „…Executat în anul al 3-lea al Maiestății Sale Horus Sekhem-Taui (=*Sesostris al II-lea), corespunzând cu < ceea ce fusese făcut în > anul al 35-lea sub Maiestatea Sa Horus Heqen-em-Maat(=Amenemhat al II-lea)“. Astfel, Obsomer a respins presupusa coregență dintre cei doi faraoni.

Sursele de care dispunem prezintă diferit durata domniei faraonului. Dacă luăm în considerare textele egiptene antice atunci Amenemhat al II-lea ar fi domnit 35 de ani, aşa cum rezultă din inscripția rupestră a demnitarului *Hepu* ceea ce este destul de apropiat de anul 38 conferit suveranului de către Manethon. Canonul Regal din Torino nu este de mare folos datorită caracterului lui fragmentar. Pe baza ultimei traduceri a textului, efectuată de către egiptologul german J. von Beckerath, Amenemhat al II-lea ar fi domnit 30 + x ani.

Dacă ar fi să ținem cont de observațiile lui C. Vandersleyen, întreaga domnie a lui Amenemhat al II-lea s-ar caracteriza printr-un şir neîntrerupt de incertitudini. Desigur, unele date sunt interpretabile, dar analiza lor permite totuşi reconstituirea unei domnii semnificative.

Părerile egiptologilor în legătură cu existența unor portrete ale faraonului sunt împărțite. Unii afirmă faptul că nu ne-a parvenit nici o imagine a regelui, iar alții i-au atribuit câteva statui. Cert este că ele au fost executate la vremea lor, mărturie fiind textul inscripției demnitarului *Sahathor*, cel care menționează confecționarea a cinsprezece statui de piatră dură în beneficiul templului funerar al faraonului. Analele lui Amenemhat al II-lea precizează că a fost donată o statuie a sa, împreună cu alte obiecte, în beneficiul cultului funerar al lui *Sesostris I.

Nu sunt lipsite de interes nici cele douzecişiopt de stele funerare ale unor demnitari ale căror texte cuprind formula de ofrandă clasică a Regatului Mijlociu. Aceste obiecte, precum şi nenumăratele morminte particulare sunt dovezi ale influenței înalților funcționari în viața de toate zilele în Egiptul condus de către Amenemhat al II-lea. *Sarenput al II-lea* era posesorul unui mormânt la Assuan, dar şi al unei capele în templul guvernatorului local *Heqaib* de la Elephantine. La Assiut cel mai impunător mormânt aparținea demnitarului *Hapidjefa* . Se cunosc cel puțin patru viziri care au activat sub domnia lui Amenemhat al II-lea: *Mentuhotep*, *Sesostris* (cei care îşi încep cariera încă în timpul domniei lui *Sesostris I) , *Siesi* şi *Ameni*. La Beni Hassan pereții capelei mormântului nr. 3 aparținând „guvernatorului țărilor deşertului estic" *Khnumhotep al II-lea*, păstrează cel mai lung text autobiografic al Regatului Mijlociu (222 de rânduri verticale). Rândurile 13-24 ale inscripției se referă la relația dintre Amenemhat al II-lea şi demnitar. Probabil, prin intermediul unui decret regal, suveranul i-a delimitat teritoriul aflat sub controlul său, precizând şi ce porțiune a Nilului putea fi utilizată pentru irigație. Pe baza aceluiaşi text se poate deduce că Amenemhat al II-lea şi-a sărbătorit şi jubileul *sed*.

Activitatea edilitară, pe lângă aşa- numita „Piramidă Albă" de la Dahshur (v. mai jos), se reduce la câteva construcții efectuate în interiorul unor temple existente în diferite aşezări ale Egiptului cum ar fi: Memphis, Tell el-Yehudiyeh, Hermopolis, Elephantine etc.

Înainte de a deveni conducătorul Egiptului, în calitate de prinț moştenitor, Amenemhat l-a însoțit pe nomarhul din Beni Hassan în Nubia cu scopul de a aduce aur. Există o serie de documente care certifică o politică externă activă a faraonului, chiar dacă participarea efectivă a sa la unele campanii cu un caracter comercial sau militar nu se poate dovedi. Totuşi, aceste acțiuni au fost întreprinse în numele lui Amenemhat al II-lea.

În conformitate cu textul unei stele descoperită la Wadi Gasus, în anul al 28-lea al domniei faraonului Amenemhat al II-lea un înalt demnitar a condus o expediție în Punt. În anii al 2-lea, al 11-lea şi al 24-lea au fost trimise expediții în Sinai cu scopul de a exploata carierele de piatră semiprețioasă. Inscripția demnitarului *Sahathor* certifică prezența egiptenilor în Nubia. De altfel, inscripția rupestră a lui *Hepu* aminteşte de inspectarea fortărețelor din Wawat.

Cel mai important document al domnie lui Amenemhat al II-lea este cunoscut sub denumirea de „Anale“ regale. Textul acestuia s-a păstrat pe un bloc de piatră care reprezenta piedestalul unui colos al lui *Ramses al II-lea, ridicat în apropierea templului zeului Ptah din Memphis. Documentul, care conține în starea ei actuală patruzecişiuna de coloane, este fragmentar datorită faptului că s-au păstrat numai părțile de jos ale coloanelor. Fragmentul prezintă informații despre sfârşitul unui an de domnie şi începutul unui următor, în ambele cazuri fără a fi precizate.

Rândurile x+1 – x+7 menționează prezentarea unor ofrande destinate cultului faraonului *Sesostris I. Urmează apoi o afirmație laconică, în rândul x+7, „trimiterea unei armate spre Khenti-she …“(= coasta Libanului), iar în coloana următoare se poate citi: „trimiterea unei armate împreună cu şeful trupelor de elită şi <comandantul> armatei cu scopul de a devasta <țara> Iewa din Setjet (= zona vestică a Asiei). Nu lipsesc nici informații în legătură cu prezentarea unor ofrande zeului războiului Monthu şi despre sosirea unor nubieni şi a unor asiatici cu plata tributului (rândurile x+11 – x +13).

Din nou se menționează prezentarea unor ofrande în beneficiul cultului mortuar al regelui *Sesostris, după care se precizează: „Venirea …imploratorilor din Tempau…<Sosirea> trupelor trimise să distrugă <oraşele> din Ieway (= probabil Alse) şi Iasy (= probabil Alashiya / Cipru/)…“. Cu această ocazie se menționează aducerea prizonierilor din

cele două țări, 1.554 de asiatici, dar şi a armelor acestora. În rândul x + 19 se menționează „<Reîntoarcerea> armatei trimise în Khentishe, în 10 vase…“ şi cantitățile mari de pradă de război.

Interesante sunt şi acele pasaje ale textului care amintesc recompensarea acelor militari care au luat parte la expediții.

Textul în sine, chiar dacă prezintă numai evenimentele a doi ani de domnie, este o mărturie a unui stat bine organizat, puternic din punct de vedere militar din vremea domniei lui Amenhemhat al II-lea.

Celebru este şi aşa-numitul „Tezaur de la Tod“, localitate în a cărui templu au fost găsite patru lădițe de cupru de tip egiptean, dintre care două poartă cartuşele faraonului. Lădițele conțin obiecte din metale prețioase şi pietre semiprețioase, cilindrii mesopotamieni de pe vreme dinastiei a III-a din Ur, dar şi unele piese de factură egeeană. Acest tezaur descoperit pe teritoriul egiptean, dar şi prezența unui sfinx al fiicei faraonului (*Ita*) în oraşul sirian Qatna, sunt mărturii ale unor intense schimburi comerciale între Egipt şi Siria, iar prin intermediul acestuia cu „Mesopotamia“.

Complexul funerar al lui Amenemhat al II-lea se află în localitatea Dahshur. Piramida, actualmente destul de deteriorată, a fost cercetată de către egiptologul francez J. de Morgan între 1894-1895. La vremea respectivă a fost localizat şi sarcofagul regelui în partea vestică a camerei mortuare. Din păcate locul de veci al lui Amenemhat al II-lea a fost jefuit încă din Antichitate. Din templul funerar (= templul de sus), deşi se află în ruine, s-au păstrat câteva blocuri de piatră care poartă inscripții cu numele suveranului. Templul de jos n-a fost localizat, dar trebuia să existe atâta vreme cât un drum de acces lung de aproximativ 800 m conduce spre templul funerar. La vest de piramidă se află mormintele fiicelor şi a unei regine a lui Amenemhat al II-lea.

Bibl.: **J. von Beckerath**, în**: LdÄ** I, coll. 189-190; **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, pp. 45-48; **R. Delia**, *A Study of the Reing of Senwosret III*, Ann Arbor, 1980, pp. 198- 202; **K.- J. Seyfried**, *Beiträge zu den Expeditionen des Mittleren Reiches in die Ostwüste*, Heidelberg, 1981, pp. 155-157; **C. Obsomer**, *Sésostris I-er*, Bruxelles, 1995, pp. 137-145, 149-153; **W. K. Simpson**, *The Terrace of the Great God at Abydos: The Offering Chapels of Dynasties 12 and 13*, New Haven, 1974, pp. 27-28; **A. B. Lloyd**, *The Great Inscription of Khnumhotpe II at Beni Hasan*, în: **Idem**(ed.), *Studies in Pharaonic Religion and Society in Honour of J. G. Griffiths*, London, 1992, pp. 21-36.

AMENEMHAT al III-lea (1831-1786)

Numele de naştere: **Imen-em-hat** „<Zeul>Amon este la vârf".

Formele grecizate: **Lakhares** (Manethon, Fr. 34), **Lamaris** (Idem, Fr. 35), **Lampares** (Idem, Fr. 36); **Ismandes** (Strabon, XVII), **Mares**, **Moiris** (Herodot, II. 148) etc.

Numele de domnie: **Ni-Maat-Re** „Cel care aparține Maat-lui, un Re".

Amenemhat al III-lea, fiul şi urmaşul lui *Sesostris al III-lea, este al 6-lea faraon al dinastiei a XII-a. Pe baza documentației de care dispunem nu se poate accepta existența unei coregențe între cei doi faraoni, tată şi fiu, aşa cum apare în anumite lucrări de sinteză.

Amenemhat al III-lea a avut o domnie lungă şi prosperă. Relatările lui Manethon nu se pot utiliza pentru a stabili durata domniei sale, iar în Canonul Regal din Torino (col. V. 25) s-a păstrat numai cifra 40, incompletă. Ținând cont de mărturiile contemporane faraonului, ultimul an de domnie atestat este cel de-al 45-lea în conformitate cu textul unei ins-

cripții de la Serabit el-Khadim din Sinai. Pe baza unui pasaj al *P. Illahun VI* ar fi existat şi anul al 46-lea de domnie.

Prima soție a suveranului se numea *Aat*, care a decedat la vârsta de 35 de ani, iar numele celei de-a doua a rămas necunoscut. *Neferuptah*, *Hetephathor* şi *Nebuheteptikhered* sunt considerate fiicele lui Amenemhat al III-lea. Deşi nu există o unanimitate de opinii în rândul egiptologilor, considerăm că atât Amenemhat al IV-lea, cât şi regina *Neferusobek sunt copii faraonului.

În prima parte a domniei sale, Amenemhat al III-lea a ordonat construirea complexului său funerar de la Dahshur. Acesta era alcătuit dintr-un templu al văii, ale cărui urme au fost descoperite la marginea deşertului, edificiu care a fost legat prin intermediul unui drum de acces lung de 600 m de templul mortuar, actualmente complet distrus.

La sud de drumul de acces există un complex de clădiri, probabil folosit pentru locuit (un palat ?) atâta timp cât a durat construirea piramidei. Au fost descoperite şi resturile unor case aparținând preoților.

Piramida în sine era din cărămidă şi avea o bază de 105 m. În interiorul ei există coridoare şi camere destinate regelui, celor două regine (dintre care unele pentru *Aat*), dar şi nişe în beneficiul *ka* - ului faraonului. În apropierea piramidei francezul J. de Morgan a descoperit şi mormântul prințesei *Nebuheteptikhered* .

Din cauza unor avarii considerabile ale piramidei, probabil în anul al 15-lea al domniei lui Amenemhat al III-lea, înainte de finisarea camerelor interioare, monumentul a fost abandonat. Prin urmare, regele şi-a construit un complex funerar nou, la Hawara, unde a şi fost înmormântat.

La Hawara, o localitate aflată la intrarea în oaza Fayyum, complexul funerar al faraonului poartă amprenta structurii incintei sacre a faraonului *Djoser de la Saqqara, fiind unul dintre cele mai mari (160 x 385 m) şi mai elaborate din întregul Regat Mijlociu.

Din piramida de cărămidă, inițial având o înălțime de 60 m, actualmente există o ruină de cca. 25 m, care a fost amănunțit investigată, între 1888-1889, de către egiptologul britanic Fl. Petrie. Pe baza unor inscripții descoperite în anticamera mortuară, se pare că pe lângă rege, cel puțin temporar, a fost înmormântată şi prințesa *Neferuptah*. Mormântul în sine se remarcă prin intermediul camerei care are forma literei T, fiind executată dintr-un singur bloc de piatră care, după aprecierile lui Petrie, trebuia să aibă în jur 110 tone. Deasupra camerei mortuare a fost construită o boltă arcuită care avea menirea de a susține interiorul edificiului.

La sud de piramidă se află templul funerar numit de autorii clasici „Labirint". Dimensiunile acestei construcții dreptunghiulare erau apreciabile, după unii egiptologi de 180 x 160 m, iar după alții mult mai mari, de 304 x 243 m. Probabil, din aceste motive Herodot afirma: „…Labirintul însă întrece până şi piramidele". La origine, edificiul era destinat celebrării cultului funerar al faraonului, asociat cu zeul dinastic Sobek.

Ceea ce a văzut Herodot este a doua etapă a existenței acestei construcții, datând de la sfârşitul dinastiei a XXV-a, când a fost mărită pentru a include şi mormintele unor conducători locali.

Ulterior, în Perioada Greco-Romană, „Labirintul" a fost transformat într-un pantheon al zeilor din oaza Fayyum.

Există unii specialişti care consideră că termenul grec *labyrinthos* este de origine egipteană, provenind din expresia faraonică **ra-per** „intrarea casei", adică a templului funerar care preceda piramida lui Amenemhat al III-lea. După A. B. Lloyd, cel care a încercat o reconstruire a edificiului pe baza datelor oferite de săpăturile arheologice ale lui Petrie şi a mărturiilor autorilor clasici (mai ales Herodot, Diodor, Strabon, Plinius), *labyrinthos* este un cuvânt de origine indo-europeană, derivând din glosa lidiană *labrys* „axă", iar semnificația termenului este de „Casa axei duble".

Asocierea dintre „Labirint-ul“ minoic şi cel egiptean s-a datorat planului edificiului, descris de către Herodot după cum urmează: „Are douăsprezece curţi acoperite, cu porţile faţă în faţă, şase spre miazănoapte şi şase spre miazăzi, aşezate una lăngă alta. Pe dinafară sunt înconjurate de unul şi acelaşi zid. Înăuntru se află două şiruri de încăperi, unul sub pământ, iar altul înălţat deasupra lor. Încăperile sunt trei mii la număr, la fiecare cat câte o mie cinci sute...“(II. 148).

Aproape de actualul sat Biyahmu, Amenemhat al III-lea a ridicat două statui de dimensiuni considerabile (cca. 20 m), care îl reprezentau şi care erau orientate spre Lacul Moiris / Birket Qarum.

La fel, în oaza Fayyum a început construirea unui templu la Medinet Madi, destinat zeilor Sobek şi Renenutet, edificiu terminat de către *Amenemhat al IV-lea. În Epoca Greco-Romană, Amenemhat al III-lea a fost adorat în calitate de zeitate protectoare, sub numele de **Lamares** (derivat din **Ni-Maat-Re**).

La sud-est de piramida lui Amenemhat al III-lea de la Hawara, în 1956, arheologii egipteni N. Farag şi Z. Iskander au descoperit mormântul prinţesei *Neferuptah*, care la origine era probabil o piramidă. Actualmente suprastructura edificiului nu mai există, în schimb camera mortuară conţine încă sarcofagul şi echipamentul funerar al fiicei regelui, dar din păcate este inaccesibilă datorită apei freatice.

Pentru a controla nivelul apelor Nilului în perioada de revărsare, Amenemhat al III-lea a amenajat zona Fayyum-ului, în special prin lărgirea canalului care conecta lacul Moiris / Birket Qarum şi Nilul, dar şi prin terminarea unor lucrări hidraulice, cum ar fi ridicarea unor baraje. Aceste amenajări erau absolut necesare dacă avem în vedere faptul că la Semna şi Kumma, existau nilometre care indicau şi pentru domnia lui Amenemhat al III-lea nivele ridicate ale inundaţiei Nilului. Începând cu anul al 5-lea de domnie a suveranului, în cele două localităţi sudice au

fost înregistrate 18 relevee ale înălțimii apelor Nilului. Construcțiile hidraulice ale regelui au fost consemnate şi de către autorii clasici (Herodot, Diodor, Strabon şi Tacitus).

Din cele relatate până acum reiese faptul că cele mai importante edificii au fost construite pe teritoriul Deltei Nilului. Există urme ale activității edilitare ale faraonului la Kom el-Hisn, la Bubastis (unde a fost construit un templu de dimesiuni mai mari, de unde provin capetele celebrelor statui colosale ale regelui, dar şi scenele care sunt mărturii ale celebrării jubileului *sed*), la Tanis etc.

Pe lângă aceste localități mai dispunem şi de mărturii sporadice referitoare la monumentele lui Amenemhat al III-lea existente pe teritoriul controlat de el: la Memphis, la el-Lisht (o capelă destinată jubileului *sed*), la Abydos şi Quban (temple ridicate în cinstea zeilor Amon şi Wepwawet).

Pe lângă consemnarea aproape anuală a fluctuațiilor apelor Nilului la Semna şi Kumma, o altă activitate sistematică a faraonului a fost organizarea unor expediții în Sinai. Inscripțiile publicate de K.-J. Seyfried consemnează 21 de expediții în special la Serabit el-Khadim, dar sporadic şi la Wadi Maghara şi Wadi Nasb. Cele aproximativ 60 de inscripții sunt mărturii ale unor expediții îndreptate spre carierele de piatră semiprețioasă ale Sinai-ului. În anul al 9-lea al domniei sale, Amenemhat al III-lea a lărgit templul de la Serabit el-Khadim ridicat în cinstea zeiței Hathor, divinitate asociată cu turcoaza.

Alte expediții au fost întreprinse spre carierele de la Wadi Hammamat, Wadi el-Hudi şi Toshka. În conformitate cu textul unei inscripții datând din anul al 10-lea al domniei sale, Amenemhat al III-lea a inaugurat exploatarea minelor de galenă de la Gebel Zeit.

Granița sudică a Egiptului rămâne stabilită la Semna, pe teritoriul Nubiei. În privința Asiei vestice, datele de care dispunem nu permit să

stabilim cu certitudine natura relațiilor avute cu prinții locali. În orice caz, scarabeii şi cei doi sfincşi ai faraonului descoperiți la Ugarit, apoi un vas de obsidian şi de aur de la Byblos probabil reprezintă daruri ale lui Amenemhat al III-lea acordate conducătorilor locali.

Deşi se pare că Egiptul de pe vremea domniei lui Amenemhat al III-lea era un stat centralizat , cu o administrație bine organizată, datele de care dispunem în acest sens sunt reduse. Inscripțiile vorbesc de un vizir numit *Kheti* şi de mai mulți înalți demnitari care au îndeplinit funcția de „supraveghetor al Egiptului de Sus".

Din vremea domniei lui Amenemhat al III-lea datează şi cele 23 de documente numite Papirii de la Ramesseum, descoperite în 1896 de către J. E. Quibell, care cuprind şi variantele unor opere literare clasice cum ar fi *Povestea lui Sinuhet* sau *Povestea țăranului bun de gură* .

Bibl.: **J. v. Beckerath**, în: **LdÄ** I coll. 190-192; **R. J. Leprohon**, *The Reign of Amenemhat III*, Toronto, 1980; **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, pp. 58-61**; A. B. Lloyd**, *Herodotus Book II. Commentary 99- 182*, Leiden, 1988, pp. 120-127; **K.- J. Seyfried**, *Beiträge zu den Expeditionen des Mittleren Reiches in die Ostwüste*, Heidelberg, 1981, pp. 158-186; **J. Vercoutter**, *Les barrages pharaoniques. Leur raison d'être*, în: **B. Menu**, *Les problèmes institutionnels de l'eau*, Le Caire, 1994, pp. 315-326; **I. E. S. Edwards**, *The Pyramids of Egypt*, Hardmondsworth, 1988, pp. 211-222.

AMENEMHAT al IV-lea (1786-1777)

<u>Numele de naştere</u>: **Imen-em-hat** „<Zeul>Amon este la vârf".

<u>Forma grecizată</u>: **Ammenemes** (Manethon, Fr. 34).

<u>Numele de domnie</u>: **Maa-kheru-Re** „Cel justificat, un Re".

Amenemhat al IV-lea, fiul şi urmaşul lui *Amenemhat al III-lea, este penultimul faraon al dinastiei a XII-a. În raport cu domniile glorioase ale predecesorilor săi, cea a lui Amenemhat al IV-lea este mai puţin spectaculoasă, iar datele pe care le deţinem sunt reduse la număr.

În conformitate cu Canonul Regal din Torino faraonul a domnit 9 ani, 3 luni şi 27 de zile, ceea ce pare să fie confirmat şi de un graffiti de la Serabit el-Khadim din Sinai. După părerea unor egiptologi însemnarea de pe verso-ul *P. Illahun VI*: „în anul 10, prima lună a inundaţiei, ziua a 29-a…" se referă la cea mai înaltă dată a domniei lui Amenemhat al IV-lea. Posteritatea l-a reţinut în calitate de rege legitim, astfel în Lista regală de la Abydos cartuşul al 65-lea conţine numele său de domnie, iar în Lista regală de la Saqqara apare în poziţia a 45-a.

Vechea teorie a unei coregenţe cu tatăl său, de mai puţin de un an, nu mai este considerată a fi valabilă. Nici raporturile sale cu ultimul faraon al dinastiei, regina *Neferusobek, nu sunt clare. Probabil că era sora sa, poate chiar şi soţia.

Activitatea edilitară a lui Amenemhat al IV-lea se reduce la terminarea sau completarea unor monumente ale tatălui său, cea mai importantă fiind decorarea micului templu al zeităţilor Renenutet şi Sobek de la Medinet Madi. Sfincşi aparţinând suveranului au fost descoperiţi la Abukir (în zona Deltei Nilului), la Heliopolis şi la Beiruth.

Pentru anii 5, 6 şi 7 ai domniei sale există unele însemnări privind nivelurile atinse de apele Nilului la Semna, din Nubia. Pe teritoriul Sinaiului a întreprins patru expediţii, care ce sunt documentate de cele trei inscripţii de la Wadi Maghara şi de cele patrusprezece de la Serabit el-Khadim. Aceste expediţii, probabil având mai degrabă un caracter comercial decât militar, au avut loc în anii al 4-lea, al 6-lea, al 8-lea şi al 9-

lea ai domniei sale. Documentele indică şi o expediţie întreprinsă în anul al 2-lea al domniei sale în Wadi el-Hudi.

Vechile relaţii comerciale cu oraşele-state de pe coasta estică a Mediteranei, în special cu Byblos-ul, vor continua să existe. Probabil prin intermediul unor asemenea activităţi mercantile au ajuns în habitatul amintit două piese de o rară frumuseţe, actualmente în posesia Muzeului Britanic din Londra: un sfinx de diorit, precum şi o plachetă de aur a faraonului.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, p. 61; **I. Matzker**, *Die Letzten Könige der 12. Dynastie*, Frankfurt am Main, 1986; **D. Franke**, *Zur Chronologie des Mittleren Reiches (12.-18. Dynastie). Teil 1: Die 12. Dynastie*, în: **Or**. 57 (1988), pp. 113-138.

AMENEMOPE (993-984)

Numele de naştere: **Imen-em-Ipet**, adică „<Zeul> Amon este în Luxor“, ori **Imen-en-Ipet**, adică „<Zeul> Amon al Luxor-ului“. Numele este însoţit şi de epitetele **meri-Imen** „îndrăgit de < zeul > Amon şi rar de **meri-Ptah** „îndrăgit de <zeul > Ptah.

Forma grecizată: **Amenophthis** (Manethon, Fr. 58, 59 a şi b).

Numele de domnie: **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re“, după care poate urma epitetul **setep-en-Imen** „alesul <zeului> Amon“.

Amenemope, fiul lui *Psusennes I şi al reginei *Mutnedjmet* , este al 4- lea faraon al dinastiei a XXI- a. În stadiul actual al cercetărilor este

dificil să stabilim dacă *Siamon, viitorul suveran, era fiul lor. În orice caz, urmaşul direct al lui Amenemope a fost *Osorkon cel Bătrân*.

Dispunem de foarte puține date referirtoare la domnia sa. Numele **User-Maat-Re** a fost preluat de la regii ramesizi, primul care-l purtase fiind *Ramses al II-lea. Această opțiune a lui Amenemope denotă dorința faraonului de a se considera un moştenitor al Epocii Imperiului. La fel, legat de numele său putem scoate în evidență şi un alt aspect curios. Există cazuri în care numele de naştere şi cel de domnie ale lui Amenemope apar în acelaşi cartuş. În consecință, primul nume redat este cel de domnie, în care elementele **User-Maat-Re** sunt scrise prin intermediul unei monograme (=semn hieroglific combinat, constând aici din imaginea divinității care poartă pe cap semnul **maat** / = pana /, iar pe genunchi semnul **user**) şi al logogramei soarelui(= Re). După acestea urmează numele de naştere, în care glosa **Imen** este scrisă prin intermediul unei logograme (= figura zeului Amon). Se remarcă lipsa epitetelor care de obicei însoțeau cele două nume.

Ca şi tatăl său, Amenemope a îndeplinit la Tanis şi funcția de „mare preot al <zeului> Amon". Prin urmare, oraşul în cauză a fost considerat de către suveran Karnak-ul Nordului, iar în acelaşi timp se poate vorbi şi de un „transfer" al instituției sacerdotale de la Karnak la Tanis. Faptul în sine nu presupune o sciziune teritorială a statului, deoarece la sud de Theba au fost descoperite cel puțin nouă morminte cu obiecte inscripționate aparținând preoțimii thebane, texte din care reiese faptul că înalții prelați recunosc calitatea de rege al Egiptului de Sus şi de Jos al lui Amenemope. În timpul domniei sale marii preoți ai zeului Amon la Karnak au fost *Menkheperre*, *Smendes al II- lea* şi *Pinudjem al II-lea*.

După Manethon, Amenemope a domnit 9 ani. Actualmente nu se mai acceptă teoria conform căreia faraonul ar fi domnit 49 de ani. Confuzia s-a datorat unui text neobişnuit care apare pe o fâşie de pânză.

Cazul merită o explicație mai amplă. Din punctul de vedere al cronologiei dinastiei a XXI-a un rol aparte revine unor însemnări care sunt prezente pe pânzele mumiilor bandajate sau rebandajate. Tipologic, egiptologul britanic K. A. Kitchen a stabilit existența a trei variante ale acestora. În prima categorie intră acele texte care conțin patru elemente: propoziția „bandaj executat de către“, urmată de titulatura, numele propriu şi filiația unui înalt preot al zeului Amon din Karnak, apoi sintagma „în favoarea tatălui / stăpânului, zeul …“ şi, în cele din urmă, precizarea anului, fără a specifica numele faraonului. Al doilea tip conține, în linii mari, aceleaşi elemente, dar la începutul sau la sfârşitul textului se menționează şi numele regelui sub domnia căruia au fost înscrise pânzele. În cele din urmă există ceea ce numim texte neobişnuite. În această categorie se înscrie şi următorul text: „Regele Egiptului de Sus şi de Jos Amenemope, anul 49“. Desigur, aceşti ani, ținând cont de structura textelor şi de faptul că pânzele erau executate sub autoritatea unui înalt preot al zeului Amon, nu i se pot atribui lui Amenemope. După K. A. Kitchen ar reprezenta anii de domnie ai lui *Psusennes I, dar mult mai plauzibilă este opinia lui K. Jansen-Winkeln conform căreia se referă la ultimii ani de pontificat al marelui preot *Menkheperre*.

Cercetarea actuală respinge şi ideea unei coregențe între *Psusennes I şi Amenemope, de cel puțin doi ani (din 991), aşa cum susținuse K. A. Kitchen.

Activitatea edilitară a lui Amenemope este aproape inexistentă. S-au păstrat blocuri de piatră provenite dintr-o capelă dedicată de faraon zeiței Isis, stăpâna piramidelor, la Gizeh şi un bloc de piatră de la Memphis, provenit de la templul zeului Ptah.

După mărturiile Bibliei (I Regi 11, 14-22) putem deduce existența unor relații „amicale“ între Egiptul condus de către Amenemope şi regatul Edom-ului, situat la vest de Iordan, între Marea Moartă şi golful

Aqaba. În prima jumătate a domniei sale, regele *David* a cucerit Edom-ul, al cărui prinț moştenitor, *Hadad*, s-a refugiat în Egipt, unde „Faraon a dat o casă lui Hadad, i-a purtat de grijă de mâncare şi i-a dat moşii “(versetul 18). Sosirea prințului în Egipt ar fi avut loc între anii 991-990.

Amenemope a fost înmormântat la Tanis, ulterior însă *Siamon l-a mutat în camera inițial rezervată reginei *Mutnedjmet* din mormântul lui *Psusennes I din aceeaşi localitate. În aprilie 1940, egiptologul francez P. Montet a deschis mormântul intact al lui *Psusennes I. Cu acea ocazie au fost scoase la lumina zilei şi câteva obiecte aparținând lui Amenemope: o mască de aur, două pectorale, apărătoare de mâini şi inele, vase de aur şi de argint etc.

Bibl.: **TIP**, §§ 229, 231, 371-378, 388; **P. Montet**, *La nécropole royale de Tanis*, II, Paris, 1951, pp. 159-175; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 77-82; **K. Jansen-Winkeln**, în: **ZÄS** 119 (1992), pp. 22-37.

AMENHOTEP I (1525-1504)

<u>Numele de naştere</u>: **Imen-hetep(u)** „<Zeul> Amon este mulțumit“, alături de care apare şi epitetul **heqa-Uaset** „stăpânul Thebei“.

<u>Formele grecizate</u>: **Amenophis** (Manethon, Fr. 50) şi **Ammenophis** (Manethon, Fr. 53).

<u>Numele de domnie</u>: **Djeser-ka-Re** „Cel cu forța- ka sacră, un Re“.

Amenhotep I este cel de-al 2-lea faraon al dinastiei a XVIII-a, fiul lui *Iahmes I şi al reginei *Iahmesnefertari*. Nu a fost primul născut, având mai mulți frați şi şase surori.

Soția lui a fost *Iahmesmeritamon*, cea care purta titulatura de „fiica regelui, sora regelui, marea soție regală". Deci, era fiica lui *Iah-mes I şi sora lui Amenhotep I, însă nu dispunem, după cum a precizat egiptologul belgian C. Vandersleyen, de un document care să ateste direct faptul că era soția lui Amenhotep I. Mormântul ei a fost descoperit la Deir el-Bahari, iar trăsăturile feței sarcofagului ne permit să precizăm că avea o fizionomie foarte apropiată de cea a lui Amenhotep I, deci, cel puțin pe baza iconografiei, se poate dovadi faptul că cei doi proveneau din aceeaşi familie.

Faraonul a fost destul de tânăr când a ajuns pe tronul Egiptului, cel mai probabil avea 10 ani, ceea ce explică şi faptul că în primii 8 ani de domnie nu dispunem de nici un document cu privire la vreo acțiune militară a regelui.

După Manethon, versiunea relatată de către Josephus Flavius în *Contra Apionem*, ar fi domnit 20 de ani şi 7 luni. Această dată este confirmată indirect şi de inscripția unui demnitar numit *Amenemhat*, un astronom, care şi-a desfăşurat activitatea 10 ani sub domnia lui *Iahmes I şi 21 de ani sub cea a lui Amenhotep I. La piramida lui *Djoser de la Saqqara, considerată un loc de pelerinaj, există printre altele şi o inscripție în care se menționează că a fost vizitată de o anumită persoană în anul al 20-lea al domniei lui Amenhotep I.

Deşi numele-Horus **Ka waf-tau** „Taurul, cel care subjugă țările", ca şi numele-nebti **Aa-neru** „Mare prin teamă" sugerează că era un temut cuceritor, în realitate faraonul Amenhotep I a întreprins puține campanii militare. Cea mai însemnată este cea din anul al 8- lea de domnie, îndreptată împotriva Nubiei. Evenimentul a fost redat de doi dintre ofi-

țerii suveranului. Astfel*, Iahmes*, fiul lui *Abana*, preciza în autobiografia sa următoarele: „…l-am transportat pe regele Egiptului de Sus şi de Jos, pe cel cu voce adevărată, Djeser-ka-Re, spre sud către Nubia, cu scopul de a extinde frontierele Egiptului…Eu m-am aflat în fruntea armatei noastre şi m-am luptat cu îndârjire. Maiestatea Sa a observat actele mele de vitejie…Am fost răsplătit cu aur şi cu două soții-sclave…"(*Urk IV*, 6-8). Acelaşi eveniment a fost descris şi în autobiografia lui *Iahmes-penekhbet* (*Urk. IV*, 36).

Pe durata acestei campanii, „vice-regele" Nubiei a fost vestitul *Turi,* iar cel mai important succes a fost anexarea teritoriului dintre cataractele a II-a şi a IV-a ale Nilului, respectiv Dongola, cunoscut prin bogățiile sale naturale.

În timpul domniei lui Amenhotep I se reconfirmă, după mai multe secole, prezența egiptenilor în Peninsula Sinai. De asemenea, sub conducerea unui oarecare *Peniati*, în numele faraonului începe exploatarea carierei de gresie de la Silsileh.

Numele-Horus-de-Aur al lui Amenhotep I, **Uah-renepet** „Cel durabil prin ani", este semnificativ pentru activitatea sa edilitară. Arhitectura epocii prezintă similitudini cu perioada domniilor lui *Mentuhotep al II-lea, a lui *Sesostris I şi a lui *Sesostris al III-lea. Ca atare, se poate vorbi de o renaştere a principiilor artistice ale Regatului Mijlociu. În acest sens, mărturie ne stau şi următoarele edificii de la Karnak: o copie a „Casei Albe" a lui *Sesostris I, o capelă a bărcii zeului Amon situată în colțul vestic al templului sau blocurile de piatră găsite în interiorul pilonului al III-lea al templului, care reprezintă resturile unor capele şi sanctuare ale lui Amenhotep I. Aceste blocuri de piatră au fost degajate între anii 1920-1930, constatându-se că edificiile din care făceau parte au fost dezmembrate de către *Thuthmes I, iar ulterior reutilizate în alte construcții de către *Amenhotep al III-lea. Cel puțin patru dintre ele

păstrează texte care oferă o listă cu sărbătorile religioase de pe vremea lui Amenhotep I, iar calendarul acestora a fost influențat de cel existent în timpul dinastiei a XII-a.

Statuile care-l reprezintă pe Amenhotep I s-au inspirat, atât din punct de vedere stilistic cât şi iconografic, din cele caracteristice dinastiilor a XI-a şi a XII-a. Desigur, nu este vorba de o „copiere" mecanică, ci de o combinare a elementelor artistice noi cu cele care predominau în intervalul amintit.

Reliefurile lui Amenhotep I reflectă o diversitate stilistică datorată existenței mai multor „şcoli" artistice. Astfel, faraonul apare cu trăsături faciale diverse, este redat într-o atitudine sobră sau chiar se observă urmele unui zâmbet fin.

Toate aceste elemente pot constitui repere cât de cât sigure care ne îngăduie să presupunem existența unor etape în evoluția artistică din timpul domniei lui Amenhotep I.

Unele construcții au fost dedicate de faraon părinților săi. La Abydos, în incinta templului zeului Osiris, a ridicat o capelă în memoria tatălui său *Iahmes I. La Dra Abu-Naga a construit un templu destinat cultului reginei-mame *Iahmesnefertari*, apoi a reconstruit o capelă menită să celebreze sărbătorile *sed* ale ei.

Blocurile de piatră descoperite la el- Kab presupun construcția unei capele în favoarea zeiței Nekhbet. Alte fragmente care indică existența unor edificii provin de la Silsileh, Kom Ombo şi Elephantine.

Măsurile luate pentru consolidarea imperiului său sunt atestate şi de faptul că ne-au parvenit numele şi funcțiile unor înalți demnitari ai domniei sale. Funcția de vizir a fost îndeplinită de mai multe persoane: *Tetinefer*, *Imhotep* şi *Iahmesamas*. Trezorierul, în egipteană „purtătorul de pecete", a fost *Iamu*, cel care a condus şi lucrările de edificare ale templului zeiței Hathor la Serabit el- Khadim din Sinai. Primarul Thebei

era un oarecare *Seni*, iar printre înalţii funcţionari ai domeniului zeului Amon de la Karnak îi amintim pe *Minmonthu* şi *Parennefer*. Arhitectul curţii a fost vestitul *Ineni*. Probabil la îndemnul acestuia din urmă au fost redeschise minele de turcoază din Sinai, cele de alabastru de la Bosra şi Hatnub, precum şi cea de gresie de la Silsileh.

În timpul domniei lui Amenhotep I culegerea de texte magico–religioase *Amduat* şi-a căpătat forma definitivă. Această „Scriere a spaţiului ascuns" ne prezintă călătoria zeului solar Re în lumea tenebrelor, în timpul celor douăsprezece ore ale nopţii, în urma căreia el devine dimineaţa Khepri, adică Soarele renăscut.

Inscripţia unui astrolog, numit *Amenemhat*, certifică faptul că primul apometru a apărut în această perioadă.

Autobiografia lui *Nefer*, un fost militar care a devenit medicul curţii regale, descrie faptul că a avut onoarea de a asista, alături de faraon, la moartea reginei-mame, *Iahmesnefertari*.

Muncitorii din epoca ramesidă de la Deir el-Medineh i-au ales pe Amenhotep I şi *Iahmesnefertari* protectori, ambii fiind divinizaţi la acea vreme.

Domnia lui Amenhotep I ne-a furnizat şi un important papirus medical, *P. Ebers*, cel mai lung dintre papirii de acest gen descoperit pe teritoriul Egiptului. Culegerea eterogenă posedă 110 „pagini", cu 877 de „paragrafe".

După unii egiptologi, în acest interval s-a luat decizia de a se separa mormântul propriu-zis al faraonului de templul său funerar.

Studiile medicale efectuate asupra mumiei lui Amenhotep I relevă faptul că suveranul ar fi decedat la vârsta de 50 de ani. Mumia a fost descoperită în ascunzătoarea de la Deir el-Bahari, însă nu se cunoaşte cu exactitate localizarea mormântului său original. După unii savanţi locul de veci al faraonului ar fi un mormânt din necropola de la Dra Abu-

Naga, iar după alții un mic mormânt nedecorat, neinscripționat şi jefuit încă din Antichitate, situat în Valea Regilor (KV 39). În orice caz, în anul al 16-lea al domniei lui *Ramses al IX-lea, când au fost verificate mormintele regale în urma unor sesizări conform cărora unele ar fi fost deja jefuite, cel al lui Amenhotep I era intact. Din păcate aceste informații transmise de textul *Papirusului Abbott*, nu localizează mormântul faraonului.

Bibl.: **E. Hornung**, în: **LdÄ** I, coll. 201-203; **F. -J. Schmitz**, *Amenophis I.*, Heidelberg, 1978; **A. Spalinger**, *Three Studies on Egyptian Feasts and their Chronological Implications*, Baltimore, 1992, pp. 1-30; **I. Lindblad**, *Royal Sculpture of the Early Eighteenth Dynasty in Egypt*, Stockholm, 1984, pp. 26-48; 67-90; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 3-9; **L. Brandbury**, *Nefer's Inscription: On the Death Date of Queen Ahmose-Nefertary and the deed Found Pleasing to the King*, în: **JARCE** 22 (1985), pp. 73-95; **P. Ghalioungui**, *The Physicians of Pharaonic Egypt*, Mainz am Rhein, 1983, pp. 28, 73.

AMENHOTEP al II- lea (1427-1400)

Numele de naştere: **Imen-hetep(u)** „<Zeul> Amon este mulțumit“, alături de care apar şi o serie de epitete, cum ar fi: **netjer heqa-Uaset** „un zeu, stăpânul Thebei“ sau **netjer heqa-Iunu** „un zeu, stăpânul Heliopolis-ului“.

Forma grecizată: v. *Amenhotep I.

Numele de domnie: **Aa-kheperu-Re** „Mare prin manifestări, un Re“.

Amenhotep al II-lea a fost al 7-lea faraon al dinastiei a XVIII- a, fiul şi urmaşul lui *Thuthmes al III- lea. În conformitate cu documentele vremii, în anul al 24-lea al domniei lui *Thuthmes al III- lea, fiul acestuia, *Amenemhat*, era considerat urmaşul desemnat, purtând titulatura de „fiul cel vârstnic al regelui“ şi având funcția de „supraveghetor al vitelor lui Amon“. Mama prințului moştenitor a fost „marea soție regală“ *Satjah*.

Cândva între anii 24-35 ai domniei lui *Thuthmes al III- lea, prințul *Amenemhat* a decedat, iar regina *Satjah* dispare de pe scena istoriei, locul ei fiind luat de *Merithatshepsut a II-a* , mama lui Amenhotep al II-lea.

Prin urmare, moştenitorul tronului a devenit Amenhotep al II- lea, a cărui soție a fost *Tiaa*, care după unii egiptologi ar fi fost sora sa vitregă, iar după alții chiar fiica acestuia.

Tinerețea noului suveran, petrecută la Memphis, a fost marcată de o serie de activități „sportive“: exerciții cu caii şi carele de luptă, tragerea cu arcul şi vânătoarea. Acei anii au fost reamintiți şi prin intermediul unei stele, numită a Sfinx-ului. Potrivit documentului „el era unul care cunoaşte fiecare acțiune a lui Monthu (=zeul războiului), fără egal pe câmpul de luptă. El era unul care cunoştea caii, unul care nu avea egal în …armata numeroasă“. Stela a fost ridicată în templul consacrat zeului Re-Harakhti, identificat cu marele Sfinx. După cum a subliniat B. M. Bryan, Sfinx-ul şi templul său au devenit un loc de celebrare a cultului strămoşilor, perpetuat până în Epoca Romană, inclusiv.

În prima parte, textul „stelei Sfinx-lui“ se referă probabil la o coregență a lui Amenhotep al II-lea cu tatăl său. Acest fapt este semnalat şi în alte texte, dar şi de reprezentări care apar pe diverse monumente şi nu exclud o domnie comună a celor doi, cel puțin pentru aproximativ 2 ani şi jumătate.

În favoarea acestei coregențe pledează şi primele două acțiuni militare conduse de Amenhotep al II- lea.

Textele a două stele, una de la Amada şi cealaltă de la Elephantine, comemorează o campanie militară din anul al 3-lea al domniei. Datele despre succesiunea faptelor sau drumul parcurs de armata regală sunt mai puțin detaliate. Trupele faraonului s-au îndreptat spre districtul *Takhsy*, situat la sud de localitatea Qadesh. Scopul acțiunii militare a fost înlocuirea unor şefi locali neloiali faraonului. Lipsa detaliilor privind expediția, fapt neobişnuit pentru frazeologia textelor din Epoca Imperiului, reflectă probabil o campanie nesemnificativă. Mulți egiptologi sunt de acord asupra faptului că Amenhotep al II-lea a fost trimis în Retenu (Siria), de către tatăl său *Thuthmes al III-lea, în calitatea sa de coregent. Scopul acțiunii a fost întărirea prezenței militare din acea zonă.

Ceea ce numesc documentele vremii campania din anul al 7-lea de domnie este de fapt prima campanie proprie şi de anvergură a lui Amenhotep al II-lea. Armata regală s-a îndreptat spre Retenu (Siria) cu scopul de a mări frontierele regatului. Faraonul parcurge pe coasta siro-palestiniană un itinerar destul de bine cunoscut: de la Edom (probabil pe malul vestic al Orontes-lui), ajungând la oraşul Niya (ai cărui locuitori nu opun rezistență), apoi a fost întâmpinat de prințul Qadesh-ului (în apropierea acestui oraş va organiza o vânătoare regală), iar ultimul habitat atins de armatele lui Amenhotep al II-lea a fost Tell Khashbe, la vest de aşezarea Baalbek. După aceea armata faraonică se întoarce spre țară, iar Amenhotep ajunge la Memphis.

Mult mai amănunțit a fost descrisă campania din anul al 9-lea de domnie. Amenhotep al II-lea şi-a concentrat forțele spre Canaan. Micile regate dominate de egipteni în Retenu se pare că au fost instigate de oficialitățile din Mitani. Din motive propagandistice, textele egiptene vorbesc de capturarea unui număr incredibil de mare de prizonieri: 89.

000 de oameni. Nu putem exclude şi posibilitatea ca cifra să se refere la totalul celor învinşi, supuşi şi rămaşi la faţa locului, dar în nici un caz la cei aduşi pe teritoriul egiptean. Cu toate acestea, campania a avut urmări importante. Probabil s-a încheiat un tratat de pace cu Mitani-ul, motiv pentru care, după campania din anul al 9-lea de domnie n-au avut loc alte acţiuni militare în zona siro-palestiniană.

Amenhotep al II-lea a fost stăpânul unui imperiu care la sud se întindea până la cataracta a IV-a a Nilului, adică până în Napata. Numai câteva texte ne informează cu privire la expediţiile organizate în Kush (adică înspre sud) şi Punt (spre Marea Roşie). Campania nubiană ne este relatată de textele provenind din capela Nr. 4 de la Ibrins, care aparţine vice-regelui Nubiei, *Usersatet*. Captura de război cuprinde şi „50 de oameni, care conduc care de luptă". Date referitoare la o expediţie către Punt provin dintr-un mormânt anonim de la Theba (TT 143), aparţinând unui demnitar care a trăit cu siguranţă sub domnia lui Amenhotep al II-lea.

Un teritoriu atât de vast necesita şi o administraţie bine organizată. Se cunosc mai mulţi mari demnitari ai perioadei, unii dintre aceştia au activat încă din timpul domniei lui *Thuthmes al III-lea, iar alţii erau oameni noi, de încredere, ai lui Amenhotep al II-lea.

Astfel, *Amenemopet* îndeplinea funcţia de vizir, iar fratele său (*Sennefer*) era „primarul" Thebei. Faptul că Amenhotep al II-lea îi aprecia reiese şi din onoarea de care se bucurau cei doi de a poseda morminte în Valea Regilor, deşi ambii mai aveau amenajate morminte la Sheikh Abd el-Gurna (TT 48-*Amenemopet* şi TT 42-*Sennefer*).

Usersatet a crescut împreună cu viitorul rege şi alţi membrii ai familiei regale, ajungând în cele din urmă vice-regele Nubiei.

Qenamon l-a însoţit pe Amenhotep al II-lea în Retenu, poseda mai mult de 80 de titluri şi epitete, dar cea mai importantă demnitate pe care o

deținea a fost cea de „administrator al Peru-nefer“, adică al reşedinței regale şi al bazei navale a regelui de lângă Memphis.

Comanda efectivă a armatei i-a revenit lui *Amenemheb*. Mormântul său theban (TT 85) este important datorită faptului că prin intermediul inscripției biografice pe care o conservă aflăm că înaltul demnitar a îndeplinit funcții militare şi în timpul domniei lui *Thuthmes al III-lea.

Activitatea edilitară a lui Amenhotep al II-lea s-a înfăptuit prin intermediul arhitectului *Minmose*, cel care poseda două titulaturi semnificative: „şef al construcțiilor în templele tuturor zeilor“ (*Urk. IV*, 1443.1) şi „supraveghetor al lucrărilor de construcții în templele zeilor Egiptului de Sus şi de Jos“(*Urk. IV*, 1448, 14). Cu alte cuvinte, *Minmose* a fost responsabil cu restaurarea, construirea şi păstrarea templelor, îndeplinind rolul de arhitect şef, având însă şi o titulatură religioasă semnificativă.

Principalele edificii şi monumente ale lui Amenhotep al II-lea există la Amada (templul său şi al lui *Thuthmes al III-lea), la Buhen (templul nordic dedicat zeilor Horus, Min, Isis şi Hathor), la Gizeh (templul dedicat Sfinx-ului), la Heliopolis (un obelisc), la Hermopolis (unde, după textul inscripției unui demnitar theban, Amenhotep al II-lea a construit un palat în 2 zile !), la el-Kab (un templu, ulterior mărit de *Ramses al II-lea), la Theba-malul vestic (un templu mortuar, iar la Deir el-Bahari a completat templul mortuar al lui *Thuthmes al III-lea).

Trebuie remarcat faptul că în primii 3 ani de domnie construcțiile au fost edificate în numele ambilor faraoni, al regelui şi al coregentului său, adică *Thuthmes al III-lea şi Amenhotep al II-lea. În acelaşi interval, la Karnak, ambii au participat la campania de discreditare a monumentelor aparținând reginei *Hatshepsut. După această acțiune de îndepărtare a numelui fostei suverane, a început construirea templului lui

Amenhotep al II-lea de la Karnak, unde s-a celebrat sărbătoarea *sed,* edificiu situat în zona complexului dedicat zeului Amon.

O asemenea activitate edilitară reflecta fără doar şi poate abilitatea suveranului de a organiza treburile interne ale ţării, dar şi starea economică a Egiptului la acea vreme. Pe bună dreptate, numele său nebti era „Măreț prin forța sa, cel care este încoronat la Theba".

O mențiune specială merită mormântul său din Valea Regilor (KV 35), descoperit de egiptologul francez V. Loret în 1898. În primul rând, până la descoperirea mormântului lui *Tutankhamon de către H. Carter (1922), Amenhotep al II-lea a fost singurul faraon egiptean al cărui sarcofag şi a cărui mumie au fost descoperite în mormântul propriu. Pe de altă parte, preoții egipteni au folosit ulterior mormântul lui Amenhotep al II-lea drept „ascunzătoare" pentru şaisprezece mumii, printre care cele mai cunoscute sunt cele ale lui *Thuthmes al IV-lea,*Amenhotep al III-lea, *Merenptah, * Ramses al IV-lea, *Ramses al V-lea, *Ramses al VI-lea, *Sethi al II-lea* etc.

Bibl.: **P. Der Manuelian**, *Studies in the Reign of Amenophis II*, Hildesheim, 1987; **E. Hornung**, în: **LdÄ** I, coll. 203- 206; **C. Zivie**, *Giza au deuxième millénaire*, Le Caire, 1976, pp. 66-69; **C. Lalouette**, *Thèbes ou la naissance d'un empire*, Paris, 1986, pp. 379-412; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 192-199.

AMENHOTEP al III-lea (1390-1352)

Numele de naştere: **Imen-hetep(u)** „<Zeul> Amon este mulțumit", alături de care apar şi epitetele **netjer heqa-Uaset**

„un zeu, stăpânul Thebei“, **heqa-Uaset** „stăpânul Thebei“ ori **iua-Re** „urmaşul lui Re“.

<u>Forma grecizată</u>: **Amenophis** (Manethon, Fr. 52-53). După W. G. Waddell, cel care a oferit ediţia de bază a operei lui Manethon, Amenhotep al III-lea ar fi fost numit **Horos** de către preotul egiptean.

<u>Numele de domnie</u>: **Neb-Maat-Re** „Stăpânul adevărului, un Re“.

Amenhotep al III-lea, fiul lui *Thuthmes al IV-lea şi al reginei *Mutemweya*, este al 9-lea faraon al dinastiei a XVIII-a. După varianta transmisă de către Josephus Flavius a operei manethoniene, Amenhotep al III-lea ar fi domnit 38 de ani şi 7 luni, iar o inscripţie de la palatul din Malqata pare să confirme acelaşi număr de ani.

Faraonul a moştenit un vast imperiu care se întindea din Siria de nord pânâ la cataracta a V-a. A avut o domnie prosperă care îl situează printre cei mai prolifici constructori ai Egiptului antic. Diferitele nume şi titulaturi pe care le purta îl caracterizau ca un suveran perfect, cel care întruchipa legea, ordinea şi cel care menţinea stabilitatea imperiului său. Spre sfârşitul domniei Amenhotep al III-lea şi-a schimbat numele tradiţionale, printre care numele-Horus caracteriza probabil cel mai bine întreaga sa domnie: „Conducătorul conducătorilor, rege mare prin glorie la Theba“.

Numele de domnie a fost însoţit şi de o serie de epitete, dintre care predominau cele cu aspect solar cum ar fi: „urmaşul lui Re“(**iua-Re**), „cel ales de către Re“(**setep-en-Re**), însă cel preferat de Amenhotep al III-lea a fost „discul solar orbitor“(**Iten tjehen**).

Mama sa *Mutemweya* a fost o soţie secundară a lui *Thuthmes al IV-lea, ea primind rangul de „marea soţie regală“ numai după accesiunea la tron a lui Amenhotep al III-lea. „Camera naşterii“ din templul de la

Luxor prezintă scene interesante cu privire la originea faraonului. Zeul Amon-Re, deghizat în *Thuthmes al IV-lea, este cel care o vizitează pe *Mutemweya*, iar împreună îl vor concepe pe Amenhotep al III-lea.

În conformitate cu documentele epocii, din anul al 2-lea al domniei sale, Amenhotep al III-lea era deja căsătorit cu „marea soție regală“, regina *Teye*. Părinții ei erau *Yuya* şi *Tuya*, al căror mormânt (KV 46) a fost descoperit în 1905 de americanul Th. Davis. Pe baza analizei titulaturilor lui *Yuya* acesta se pare că era originar din Akhmim, însă scrierea numelui prin intermediul elementelor silabice nu exclude o probabilă origine străină.

Faptul că *Teye* nu era „prințesă regală“ i-a determinat pe unii egiptologi să susțină ideea conform căreia, cel puțin din a doua jumătate a dinastiei a XVIII-a, dreptul la succesiune al faraonilor nu se transmitea pe linie feminină. Din aceste motive Amenhotep al III-lea nu s-a căsătorit cu o „moştenitoare“ regală.

Cu toate acestea, rolul jucat de regina *Teye* în timpul domniei lui Amenhotep al III-lea a fost considerabil, mulți savanți considerând-o partenerul „divin“ al regelui, ceea ce în opinia lor a servit ulterior ca exemplu pentru cuplurile *Akhnaton-*Nefertiti* şi *Ramses al II-lea-*Nefertari*. *Teye* apare deseori în grupuri statuare împreună cu soțul ei pe diferite stele funerare, dar şi pe reliefurile mormintelor şi ale templelor. Regina purta un nou atribut al ei, coroana hathorică, dar a fost reprezentată şi sub forma unui sfinx care se luptă cu inamicii haosului. Până acum asemenea reprezentări erau rezervate în exclusivitate faraonului.

Amenhotep al III-lea a construit în favoarea ei un templu în Sudanul nordic, la Sedeinga, unde a fost adorată ca o manifestare a zeiței Hathor.

Amenhotep al III-lea şi *Teye* au avut mai mulți fii, unul dintre aceştia fiind un anumit *Thuthmes*, care a îndeplinit o funcție sacerdotală

înaltă, fiind mare preot al zeului Ptah din Memphis, însă a decedat înaintea tatălui său. Mult mai important a fost urmaşul faraonului, adică viitorul *Akhnaton. Cuplul regal a avut şi patru fiice: *Sitamon*, *Henuttaneb*, *Isis* şi *Nebetah*.

În conformitate cu o expresie a inscripției din mormântul tutorelui prințului Amenhotep, adică demnitarul *Heqarneheh*, *Thuthmes al IV-lea i-a recunoscut fiului său calitatea de moştenitor al tronului, numindu-l : „fiul regelui din corpul său". Totuşi, prințul nu va accede la tron decât după moartea lui *Thuthmes al IV-lea, la o vârstă destul de fragedă. După unii specialişti, evenimentul a avut loc între anii 10-12 ai vieții lui Amenhotep al III-lea.

Datele de care dispunem în privința primilor 2 ani de domnie certifică faptul că din ordinul noului faraon au fost redeschise carierele de calcar de la Tura şi Deir el- Bersheh (în Egiptul de Mijloc). Decizia în cauză era o motivare a programului edilitar al regelui.

La fel, din perioada de început a domniei datează şi singurele mărturii cu privire la trimiterea unei expediții de pedepsire a unor triburi nubiene din zona Kush-ului. Victoria repurtată de trupele faraonului a fost comemorată prin intermediul a trei stele rupestre săpate pe stâncile de la Assuan şi insula Sai.

Printre documentele reprezentative ale domniei lui Amenhotep al III-lea se înscriu şi scarabeii comemorativi, descoperiți într-un număr relativ mare (cca. 200 de exemplare) care cuprind o arie de răspândire vastă, de la Rash Shamra -Ugarit până în localitatea Soleb din Sudan.

Din punct de vedere tipologic aceste de obiecte se pot împărții în cinci categorii, în funcție de textul înscris pe suprafața plată a scarabeului.

O primă categorie, destul de rară, o reprezintă acei scarabei care prin intermediul textului lor descriu vânarea taurilor sălbatici în anul al 2-lea al domniei faraonului. Textul precizează faptul că animalele au fost

depistate „în deşertul regiunii Shetep-ului (probabil în Wadi Natrun)“, iar faraonul a navigat spre regiune, unde a ajuns spre dimineață. Vânătoarea propriu-zisă a avut loc din carul de luptă al suveranului, care numai într-o singură zi a reuşit să captureze 56 de tauri sălbatici. Mai mult ca sigur, această vânătoare a avut un rol simbolic, acela de a învinge forțele răului, încarnate în animale şi prin urmare de a asigura triumful ordinii universale.

O altă categorie o reprezintă cele aproximativ 123 de scarabei comemorativi care înregistrează uciderea a 110 lei de către „propriile săgeți“ ale lui Amenhotep al III-lea. Aceste piese sunt datate din anul 1 al domniei, până în cel de-al 10-lea.

Un număr foarte redus de scarabei comemorativi posedă un text prin intermediul căruia se relatează despre venirea prințesei *Gilukhepa* din Mitani, împreună cu 317 femei din anturajul ei, toate intrând în haremul regal.

Din anul al 11-lea al domniei regelui datează acei scarabei care prin textele lor redau construirea de către suveran a unui lac artificial în favoarea reginei *Teye*. Textul pieselor este după cum urmează: „...Maiestatea Sa a ordonat construirea unui lac în favoarea marii soții regale Teye, ca ea să trăiască veşnic, în oraşul ei Djarukha (probabil o localitate lângă Akhmim, modernul Sohag). Lungimea ei este de 3700 de coți şi lățimea de 700 coți. < Maiestatea Sa > a celebrat Sărbătoarea inaugurării lacului în luna a 3-a a anotimpului inundației, ziua a 16-a...“.

Un alt grup este alcătuit de cca. 56 de scarabei comemorativi care prezintă originea reginei *Teye* şi precizează limitele imperiului egiptean. În literatura de specialitate aceste piese au fost numite greşit „scarabei ai căsătoriei“, crezându-se că textul lor se referă la căsătoria dintre Amenhotep al III-lea şi regina *Teye* de la începutul domniei faraonului. Însă textul lor nu menționează un asemenea eveniment, iar după prezentarea

titulaturii lui Amenhotep al III-lea urmează următoarele propoziții: „...marea soție regală Teye, ca ea să trăiască. Numele tatălui ei este Yuya. Numele mamei ei este Tuya. Ea este soția unui rege puternic ale cărui graniță sudică este la Karoy, iar cea nordică la Naharina“. Textul este important prin faptul că pentru prima dată în istoria faraonică sunt menționate numele membrilor familiei unei regine, dar şi asocierea limitelor imperiului egiptean cu soția unui faraon. Oamenii de ştiință numesc acest grup de obiecte „scarabeii Teye“.

O remarcă importantă se impune în legătură cu datarea acestor scarabei comemorativi. Cu toate că piesele menționează diferiți ani în care au fost executate, specialiştii sunt de părere că au fost confecționate în anul al 11-lea al domniei lui Amenhotep al III-lea, în acelaşi atelier şi au fost puse în circulație concomitent. Aceste piese urmau să marcheze evenimentele principale ale domniei faraonului până la acea dată, scoțând în evidență „tinerețea“ faraonului.

Documentele din perioada mijlocie a domniei lui Amenhotep al III-lea sunt reduse la număr. Un decret regal datând din anul al 20-lea al domniei faraonului se referă la inaugurarea unui templu de dimensiuni reduse, edificiu care a purtat denumirea de **Nebnefer**. De la palatul din Malqata provin o serie de inscripții hieratice înscrise pe fragmente de vase ceramice, acoperind intervalul anilor de domnie 20-29.

Ținând cont de datele de care dispunem, începând cu anul al 29-lea de domnie, Amenhotep al III-lea şi-a mutat reşedința la Theba. Până la acea dătă faraonii dinastiei a XVIII-a şi-au petrecut marea majoritate a timpului lor la Memphis, vizitând Theba numai cu prilejul unor mari sărbători religioase. Nu este exclus faptul că Amenhotep al III-lea să fi decis această mutare întocmai datorită serbării jubileului său *sed*.

Faraonul şi-a sărbătorit jubileul de reîntinerire şi de reconfirmare a domniei în anii de domnie 30, 34 şi 37, evenimente care au avut loc la pa-

latul din Malqata, numită în antichitate „Casa bucuriei"(**Per-Hay**), compusă dintr-un templul al zeului Amon şi o sală specială dedicată celebrării sărbătorii propriu-zise.

În legătură cu atestarea primei sărbători *sed* dispunem de următoarele surse: inscripțiile templului de la Soleb din Sudan, fragmentele de reliefuri provenite de la templul mortuar al regelui de la Kom el-Hatan din Theba, reliefurile din templul zeului Khonsu de la Karnak, scenele din templul mortuar al lui *Amenhotep, fiul lui Hapu*. La acestea se adaugă şi informațiile transmise de textele din mormintele a doi demnitari thebani: *Khaemhat* „supraveghetorul celor două hambare"(TT 57) şi *Kheruef*, intendent al reginei *Teye* (TT 192).

Cea de-a doua sărbătoare *sed* este documentată prin textele înscrise pe vasele de ceramică de la palatul din Malqata, ele amintind de mari cantități de provizii necesare celebrării jubileului.

Cea de-a treia şi ultima sărbătoare *sed* a lui Amenhotep al III-lea este atestată de textele provenite din mormântul theban al demnitarului *Kheruef*.

Deşi nu deținem date suficiente în legătură cu modalitate de desfăşurare a sărbătorii propriu-zise, ştim că ele au fost pregătite minuțios de către anturajul suveranului. Textele chiar amintesc faptul că „...generații întregi, încă din epoca strămoşilor, n-au celebrat riturile jubileului sed...", afirmație care desigur are o valoare propagandistică, dorind să accentueze importanța sărbătorii. La aceste evenimente ale curții regale au participat regina, prințesele regale, oficialii statului, dar ele au avut şi un larg ecou internațional, fapt dovedit de textele tăblițelor de lut din corespondența diplomatică a regelui de la el-Amarna.

Alături de *Ramses al II-lea, Amenhotep al III-lea este unul dintre cei mai mari edili ai Egiptului faraonic, construcțiile sale fiind atestate din regiunea Deltei Nilului până la cataracta a III-a a Nilului, în Nubia. Din

nefericire marea majoritate a acestor monumente ne-au parvenit prin intermediul unor fragmente, deoarece succesorii lui Amenhotep al III-lea ori le-au distrus, ori ele au servit drept carieră de piatră chiar şi pentru epocile moderne. Spre exemeplu, despre templul lui Amenhotep al III-lea de la Memphis, numit „Neb-Maat-Re, unificat cu (zeul) Ptah“, posedăm informații numai prin intermediul unei inscripții autobiografice gravată pe o statuie a demnitarului însărcinat cu executarea construcției, *Amenhotep*. În Fayyum, la Kom Medinet Gurob, se găsesc urmele unui palat al haremului regal, iar în Egiptul de Mijloc a fost construit un templu dedicat zeului Horus din Hebenu (modernul Kom el-Ahmar). La Hermopolis, în incinta templului zeului Thoth, Amenhotep al III-lea a ordonat ridicarea a patru statui de babuini, dintre care una având o înălțime de 4,5 m.

Cele mai multe monumente au fost edificate în regiunea Thebei, marea majoritate a lor fiind documentată atât prin intermediul mărturiilor arheologice, cât şi a celor epigrafice. După estimările egiptologului britanic B. J. Kemp, oraşul de pe malul estic al Nilului la Karnak avea o suprafață de cca. 600 ha şi aproximativ 90.000 de locuitori. Demn de remarcat este faptul că înainte de domnia lui Amenhotep al III-lea partea sudică a Thebei, pe ambele maluri, era aproape goală. Excepție fiind, pe malul vestic, micul templu al zeului Amon de la Medinet Habu şi, pe malul estic, un templu construit la Luxor de către *Hatshepsut şi *Thuthmes al III-lea. Un mare merit al faraonului a fost faptul că în acele locuri unde existau deja constucții le-a respectat şi eventual le-a lărgit. Pilonul X de la Karnak a fost construit din ordinele sale. Nu este exclus nici faptul ca Amenhotep al III-lea să fi construit prima variantă a templului zeului Khonsu de la Karnak, ulterior modificat de către *Ramses al III-lea.

Interesant de remarcat este faptul că la Luxor a distrus templul existent până la acea dată şi a construit unul nou, numit „Sanctuarul sudic

al lui Amon", pentru a-l deosebi de cel nordic de la Karnak al aceluiaşi zeu.

Trecând pe malul vestic al fluviului, cândva exista templul său mortuar, iar la sud-vest de acesta era complexul de palate de la Malqata, care pe lângă elementele descrise mai sus cuprindea şi o zonă rezidențială, cu palatul regal propriu-zis. Celebre sunt cele două statui colosale ale regelui (înalte de aproximativ 21 m), care se află la locul unde cândva exista intrarea în templul mortuar al regelui (astăzi Kom el -Hatan). Blocurile de piatră au fost extrase de la minele de la Gebel el-Ahmar şi transportate la Theba sub îndrumarea demnitarului *Amenhotep, fiul lui Hapu*. Ulterior, ele au fost sculptate de o echipă de artişti aflată sub conducerea lui *Men*, tatăl sculptorului *Bek*, cel care a avut un rol hotărâtor în introducerea unui nou stil artistic sub Amenhotep al III-lea, dar ulterior a fost şi cel care a elaborat stilul propriu al Epocii Amarna. Numele modern al acestor două statui este „Coloşii lui Memnon". Denumirea provine din asocierea acestora, în epoca antichității clasice, cu prințul ethiopian *Memnon*, fiul zeiței Aurora, cel care a participat la războiul Troii. În timpul cutremurului din anul 27 î. Hr., ele s-au fisurat, în special cea nordică, iar circulația aerului a emis anumite sunete, care au fost asociate cu o chemare a lui *Memnon* adresată mamei sale, zeița Aurora. Pentru „cânta" în continuare, în secolul III d. Hr., *Septimius Severus* a dispus restaurarea ei. Prin urmare, statuia „a amuțit".

Alte monumente ridicate din ordinul lui Amenhotep al III-lea, la sud de Karnak, au fost: o mică capelă dedicată zeiței vultur Nekhbet de la el-Kab, o capelă de la Elephantine dedicată zeului Khonsu (construcție din nefericire distrusă în 1822, dar desenele ei s-au păstrat în celebra „Description d'Égypte").

Pe teritoriul Nubiei semnalăm la Aniba construirea unei părți a templului zeului Horus, la Soleb edifică „Fortăreața lui Khaemmaat", iar

la Sedeinga există un templu dedicat atât cultului propriu cât şi cel al reginei *Teye*, în timp ce la es-Sebua beneficiem de o mică capelă unde a fost adorat Amenhotep al III-lea cel divinizat.

Două probleme principale se ridică referitor la domnia marelui faraon: a existat o coregenţă cu *Akhnaton şi dacă faraonul a fost divinizat încă în timpul vieţii sale. Ambele au fost şi desigur vor fi investigate de către specialişti, care au opinii diferite. În prezenta lucrare am acceptat argumentele acelor egiptologi care exclud orice coregenţă între cei doi suverani. În privinţa celei de-a doua problematici, admitem că divinizarea lui Amehotep al III-lea se poate dovedi cu certitudine cel puţin pe teritoriul Nubiei. Totuşi, se impun anumite precizări în legătură cu ideologia regală. Cu excepţia reginei *Hatshepsut şi a lui Amenhotep al III-lea, toţi regii dinastiei aveau în componenţa numelui elementul **heperu**, adică „manifestarea...(unui zeu)“. Amenhotep al III-lea a fost „Stăpânul Maat-ului...“, apelativ care implica un oarecare statut divin deoarece Maat-ul - „ordinea“ - a fost, înainte de toate, o prerogativă a zeului Soare. Preluarea epitetului **Iten-tjehen** „Discul solar orbitor“ a avut drept rezultat creşterea influenţei unei ipostaze a zeului solar, **Aton**.

În conformitate cu reprezentările egiptene antice, Egiptul de pe vremea domniei lui Amenhotep al III-lea pare a fi un imperiu care stăpânea efectiv lumea egeeană, dar şi teritoriul dintre Tigru şi Eufrat. Realitatea istorică este însă alta. Cu toate acestea trebuie notat faptul că relaţiile internaţionale ale Egiptului erau mult mai diversificate acum decât în alte epoci, iar cultura lui era mai cosmopolită decât altă dată.

Regiunile Siriei şi ale Palestinei, precum şi ale Sinai-ului sunt efectiv stăpânite de către faraon, din cauza lipsei unor rivali, dar şi datorită faptului că oraşele-state din zonă nu erau destul de puternice pentru a riposta din punct de vedere militar.

În cazul zonei Mării Egee, a Anatoliei şi a aşa-numitei Mesopotamii relaţiile sunt de altă natură. În anul 1964, o echipă de egiptologi elveţieni sub conducerea lui H. Ricke a descoperit în colţul nord-vestic al templului funerar de la Kom el-Hatan şi cinci socluri ale unor statui colosale. Pe cel de-al cincilea, cunoscut şi sub numele de „lista egeeană“, s-au păstrat patrusprezece nume, redate prin intermediul scrierii silabice, care sunt aşezări şi regiuni din zona Mării Egee. Cele mai importante nume se referă la *keftiu*(= numele egiptean pentru Insula Creta şi minoienii Epocii Bronzului), *tanaiu*(=numele minoienilor, *danaoi*, din Epoca Bronzului Târziu din Peloponez), *Mukanu* (=Micene), *Baishatai* (Phaistos), *Kutunai* (Kudonia), *Kunusha* (=Knossos), *Mizani* (= Messana), *Kutaira* (Kuthera), *Likata* (=Luktos) şi *Diqais* (= Thebais).

Sursa amintită nu este unică în privinţa menţionării unor etnonime şi toponime egeene din timpul domniei lui Amenhotep al III-lea. Spre exemplu: Papirusul medical din Londra 11, 4-6 prezintă expresii medicale în „limba keftiu“. Apoi, numele Keftiu şi Tanaiu apar pe o coloană a templului lui Amenhotep al III-lea de la Soleb din Nubia, iar cel de-al doilea etnonim este prezent şi într-o inscripţie a templului zeului Amon-Re din Karnak.

Până nu demult, prezenţa acestor nume a fost interpretată în sensul supunerii de către egipteni a popoarelor din zona Mării Egee. Actualmente savanţii sunt mult mai circumspecţi: prezenţa lor pe o serie de monumente faraonice din timpul domniei lui Amenhotep al III-lea reprezintă mărturii ale unor relaţii comerciale în cazul minoienilor din Creta şi de natură diplomatică cu noua putere a regiunii, adică cu micenienii din Grecia continentală.

Relaţiile dintre Amenhotep al III-lea şi teritoriul Anatoliei sunt la fel documentate de inscripţii. Ţara Hatti apare în patru liste geografice: de la Kom el-Hatan, la Soleb, templul din Karnak şi *Scrisoarea el-Amarna*

nr. 31. Un alt regat de pe teritoriul Anatoliei, Arzawa, situată în partea ei de sud-vest, apare în listele de la Kom el-Hatan, Soleb, dar şi în *Scrisorile el-Amarna Nr. 31-32*, acestea din urmă referindu-se la căsătoria dintre Amenhotep al III-lea şi fiica regelui *Tarkhudarudu* din Arzawa. Aruşna, un stat în sud-vestul Anatoliei apare la Soleb.

Realțiile dintre Egipt şi Hatti în timpul domniei lui *Shuppiluliuma* erau de natură diplomatică, însă nu neapărat de bună prietenie. Amenhotep al III-lea a încercat deseori să contracareze puterea crescândă a regatului din Hatti prin încheierea unor alianțe cu Mitani-ul, Arzawa şi micenieni, la care se adaugă şi Babilonul. Acest aspect reiese şi din corespondența diplomatică de la el-Amarna purtată de faraon cu regii Babilonului, Mitani-ului şi al Arzawei, în care aceşti suverani se adresau faraonului egiptean prin intermediul expresiei „fratele meu".

Mormântul lui Amenhotep al III-lea se găseşte în partea vestică a Văii Regilor (KV 22), fiind descoperit de către expediția franceză din 1799, ulterior investigat de către H. Carter. Arheologul britanic a descoperit şi a reuşit să demonstreze faptul că inițial mormântul a fost conceput pentru *Thuthmes al IV-lea. Pe baza unor obiecte înscrise descoperite în mormânt se crede că alături de Amenhotep al III-lea a fost înmormântată şi regina *Teye*. Scenele de la el-Amarna o înfățişează pe regină, care a trăit cu cel puțin zece ani mai mult decât soțul ei, dar ulterior, după decesul ei, a fost readusă la Theba.

Mai mult ca sigur, preoții thebani au mutat corpul lui Amenhotep al III-lea în celebra ascunzătoarea din KV 35. Există şi o altă opinie, cea a profesorilor E.Wente şi J.Harris, care examinând presupusa mumie a lui Amenhotep al III-lea au ajuns la concluzia că ea ar fi cea a lui *Akhnaton sau eventual a lui *Ay.

Bibl.: **E. Hornung**, în: **LdÄ** I, coll. 206-210; **A. P. Kozloff**, **B. M. Bryan**, *Egypt's Dazzlimg Sun: Amenhotep III and his World*, Cleveland , 1992; **L. M. Berman** (ed.), *The Art of Amenhotep III: Art Historical Analysis*, Cleveland, 1990; **W. C. Hayes**, *Inscriptions from the Palace of Amenhotep III*, în: **JNES** 10 (1951), pp. 35-56; 82-111; 156-183; 231-242; **C. Blankenberg van Delden**, *The Large Commemorative Scarabs of Amehotep III*, Leiden, 1969; **D. 'Connor**, *Egypt and Greece: The Bronze Age Evidence*, în: **M. R. Lefkowitz**, **G. M. Rogers**, *Black Athena Revisited*, Chapel Hill, 1996, pp. 49-61; **J. Osing**, *Aspects de la culture pharaonique*, Paris, 1992, pp. 25-36; **P. Pamminger**, *Zur Göttlichkeit Amenophis' III*, în: **BSEG** 17 (1993), pp. 83-92; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 38-40.

AMENMESSU (1205-1201)

Numele de naştere: **Imen-mesi-su** „Amon este cel care l-a născut", urmat de epitetul „stăpânul Thebei"(**heqa-uaset**). J. von Beckerath, şi nu numai, menţionează şi o altă variantă a numelui: **Mesi**(după *P. Salt 124*, rt. 2.18), însă personal nu agreăm o atare identificare.

Numele grecizat: **Ammenemnes** (Manethon, Fr. 55).

Numele de domnie: **Men-mi-Re** „Cel durabil, asemănător lui Re" la care se adăuga epitetul **setep-en-Re** „alesul lui Re".

Faraon al dinastiei a XIX-a, Amenmessu reprezintă un personaj controversat al istoriei Egiptului antic. Cel puţin până în prezent, se cunosc puţinee date despre domnia sa, majoritatea referinţelor existente conduc spre supoziţii care împart specialiştii în mai multe tabere. Nu ne rămâne decât să încercăm să prezentăm aceste opinii, fără a avea certitudinea dacă una este mai corectă decât cealaltă.

În prezentul lexicon îl vom considera al 5-lea faraon al dinastiei a XIX-lea, probabil fiul lui *Merenptah şi al reginei *Takhat*, ori eventual unul dintre numeroşii fii ai lui *Ramses al II-lea. În legătură cu *Takhat* se poate afirma că era o soție secundară a lui *Merenptah. Alți savanți nu exclud posibilitatea ca *Tauseret, soția lui *Sethi al II-lea*, a fost sora lui.

Cândva s-a propus că soția lui Amenmessu a fost o femeie numită *Baketwerel*, dar în urma analizei mormântului lui Amenmessu s-a ajuns la concluzia că persoana în cauză, soția lui *Ramses al IX-lea, a uzurpat sepultura faraonului (KV 10), adăugându-şi propriile scene şi inscripții.

Amenmessu nu a fost în nici un caz urmaşul desemnat al lui *Merenptah. Dacă ar fi să dăm crezare britanicului K. A. Kitchen, cel care se poate considera cel mai bun cunoscător al Epocii Ramsizilor, atunci trebuie scos în evidență faptul că Amenmessu a uzurpat tronul de la urmaşul legal al lui *Merenptah, *Sethimerenptah*, folosindu-se de unul din motivele: ori de o slăbiciune momentană a prințului moştenitor, ori de preluarea puterii când prințul se afla undeva în Asia. Pe baza unui document publicat de acelaşi egiptolog(*KRI* IV, 228), Amenmessu ar fi domnit 4 ani. Interesant de remarcat este faptul că după Manethon(Fr. 55) faraonul a condus destinele Egiptului timp de 5 ani.

Foarte probabil *Sethimerenptah* este una şi aceeaşi persoană cu *Sethi al II-lea*, despre care se crede că a urmat la tron după Amenmessu. În legătură cu ordinea de domnie a faraonilor părerea specialiştilor diferă. Unii dintre ei afirmă faptul că în mormântul faraonului cartuşele lui *Sethi al II-lea* au fost şterse, apoi revopsite, ceea ce ar demonstra faptul că domnia lui *Sethi al II-lea* a fost temporar întreruptă de către fratele său vitreg. R. Krauss şi A. Dodson au susținut faptul că *Sethi al II-lea* a fost succesorul imediat al lui *Merenptah. Ca atare, Amenmessu nu l-a succedat la tron pe *Merenptah, ci a fost un uzurpator care a preluat puterea

cândva între anii 2 şi 4 al domniei lui *Sethi al II-lea* în Egiptul de Sus şi în Nubia.

Acelaşi savanți, germanul R. Krauss şi britanicul A. Dodson, au sugerat că Amenmessu este una şi aceeaşi persoană cu vice-regele din Kush, *Messuwi*. Argumentele lor au fost combătute pe bună dreptate de americanul F. Yurko cel care a scos în evidență faptul că mai multe reprezentări ale lui *Messuwi* din templele nubiene n-au fost efațate de către *Sethi al II-lea*, în comparație cu cele ale lui *Khaemter*, în acelaşi timp şi vizir al lui Amenmessu. Evident, aşa ceva era imposibil dacă Amenmessu şi Messuwi ar fi fost una şi aceeaşi persoană. Mai mult, există dovezi conform cărora *Messuwi* a fost înmormântat la Aniba încă în timpul domniei lui *Merenptah, ca atare nu avea cum să fie identic cu Amenmessu.

Pornind de la un pasaj din *P. Salt 124*, unde apare numele propriu *Mesi*, acelaşi R. Krauss a sugerat că acesta este identic cu faraonul Amenmessu, iar între „povestea“ acestuia şi cea a lui Moise relatată de Biblie sunt asemănări.

Alți specialişti cred că opera literară cunoscută sub numele de *Povestea celor doi frați*, care este amintită pentru prima dată sub domnia lui *Sethi al II-lea*, nu este altceva decât o variantă a conflictului dintre Amenmessu şi Sethi al II-lea mutată pe tărâm literar. Oricum, această ipoteză este mult mai plauzibilă decât cea referitoare la presupusa identitate dintre Amenmessu şi Moise.

Numărul monumentelor care au aparținut lui Amenmessu sunt reduse la număr. Cândva în templul lui Amon din Karnak se aflau 6 statui de cuarț aparținând faraonului, ulterior fața lor a fost distrusă, iar obiectele au fost reînscrise cu numele lui *Sethi al II-lea*. Amenmessu a restaurat un sanctuar de dimensiuni reduse, din timpul domniei lui *Thuthmes al III-lea, care cândva era în fața templului de la Tod.

Mormântul lui Amenmessu a fost cel numit KV 10 din Valea Regilor, cel care a fost uzurpat ulterior de către *Sethi al II-lea* şi de rudele lui *Ramses al IX-lea.

Bibl.: **R. Krauss**, *Untersuchungen zur König Amenmesse(1.Teil)*, în: **SAK** 4(1976), pp. 161-199; *(2.Teil)*, în: **SAK** 5(1977), pp. 131-174; *(Nachträge)*, în: **SAK** 24(1994), pp. 161-184; **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 575-581; **F. Yurko**, *Was Amenmesse the Viceroy of Kush, Messuwy?*, în: **JARCE** 34(1997), pp. 49-56; **R. Krauss**, *Das Moses Rätsel: auf den Spuren einer biblischen Erfindung*, München, 2001; **K. A. Kitchen**, *Amenmesse in Northern Egypt*, în: **GM** 99(1987), pp. 23-26; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 104-105.

AMYRTAIOS (404-399)

Numele de naştere: atestat numai în limba demotică, adică **Imen-ir-di - s(w)** „<Zeul> Amon este acela care l-a donat".

Forma grecizată: **Amyrtaios**, fiind de altfel şi numele sub care apare în lucrările de specialitate; o altă variantă fiind **Amyrtaios al II-lea**.

În 414/413, în Egipt a izbucnit o rebeliune împotriva dominației persane. Nu se ştie dacă în fruntea acestei mişcări era Amyrtaios, oricum el se va proclama faraon nouă ani mai tîrziu şi ca atare nu se exclude posibilitatea ca această revoltă să fi fost condusă de un al dinast local din Deltă.

În 410, după relatările papirilor arameeni de la Elephantine, egiptenii au devastat templul zeului Jahve, când satrapul Egiptului, *Arsames*, se găsea la curtea imperială de la Susa.

Pe baza datelor prezentate de către P. Salmon, Amyrtaios s-a proclamat faraon la data de 2 decembrie 405 şi a inaugurat dinastia a XXVIII -a a lui Manethon, fiind de altfel şi unicul reprezentant al acesteia. Domnia sa a durat 6 ani, până spre sfârşitul anului 399. Însă după opinia majorității egiptologilor, Amyrtaios ar fi ajuns la tronul Egiptului odată cu moartea lui Darius al II-lea, adică în 404.

Amyrtaios este probabil fiul lui *Pausiris* şi nepotul lui Amyrtaios din Sais, colaboratorul dinastului libian *Inaros*, cel care a condus, între 463-451, revolta împotriva lui *Artaxerxes I.* Din aceste motive, deseori faraonul în discuție este este reținut sub numele de Amyrtaios al II-lea.

După cum am văzut, egiptenii au încercat să scape de jugul persan încă din 414/ 413. P. Salmon respinge ipoteza lui H. Gauthier conform căreia mercenarii greci ar fi sprijinit revolta egiptenilor, invocând faptul că athenienii erau angajați în războiul peloponeziac.

În 404, odată cu venirea la putere a lui *Artaxerxes al II-lea*, a reizbucnit rebeliunea egiptenilor. Deşi după Manethon, la acea vreme regele era Amyrtaios, după papirii de la Elephantine zona Egiptului de Sus era încă sub stăpânirea perşilor.

În cursul anului 401, Egiptul de Sus, incluzând şi oraşul Elephantine, a fost ocupat de către Amyrtaios. În anul următor, 400, faraonul a autorizat, la data de 19 iunie, 400 evreii de la Elephantine să-şi reconstruiască templul, decizie menționată de *Papirusul arameean nr. 35* de la Muzeul din Brooklyn. În acelaşi timp, o armată persană condusă de către *Abrocomas* a fost concentrată în Fenicia cu scopul de a ajunge în Egipt. Însă conflictul dintre prințul *Cyrus* şi *Artaxerxes al II-lea* amână atacul perşilor asupra Egiptului. În acelaşi an, amiralul lui *Cyrus*, un anume *Tamos* , originar din Memphis, s-a refugiat în Egipt, însă a fost asasinat de către faraon. După relatarea lui Diodor din Sicilia acel suveran al Egiptului era *Psammetik*, dar cum a dovedit egiptologul belgian H. de

Meulenaere, în realitate acest *Psammetik* era de fapt Amyrtaios. Cu toate acestea, nu toți egiptologii acceptă această opinie, după unii moartea lui *Tamos* s-a datorat unui alt dinast al Deltei, probabil un rival al lui Amyrtaios.

Acestea sunt puținele date care se cunosc în legătură cu Amyrtaios, despre a cărui domnie textele egiptene aproape nu relatează nimic, excepție fiind „Cronica Demotică". Relatările acesteia sunt succinte, dar şi contradictorii. Amyrtaios ar fi ajuns la domnie datorită dorinței de a face dreptate, însă într-un alt pasaj documentul menționează faptul că oracolul egiptean anunța că fiul său nu-i va succeda la domnie, deoarece zeii l-ar fi pedepsit pe Amyrtaios din cauza nedreptăților săvârşite.

Papirusul arameean nr. 13 de la Muzeul Brooklyn, descoperit la Elephantine, aparținând comunității evreieşti a localității, menționează faptul că la data de 1 octombrie 399, Amyrtaios era deja mort, iar tronul Egiptului a fost preluat de către succesorul său, *Nepherites I*.

Bibl.: **H. de Meulenaere**, în: **LdÄ** I, coll. 252-253.

ANTEF I (2125-2112)

Numele de naştere: **Ini- itef**, vocalizat **Antef** , **Aniotef** sau **Iniotef** „Cel adus de către tatăl său".

Numele-Horus: „Cel care satisface cele Două Țări".

Istoria oficială a dinastiei a XI-a thebane a fost „inaugurată" de către nomarhul *Antef*, fiul „stăpânei casei" *Ikui*. Personajul în cauză apare printre cei cărora *Thuthmes al III-lea a prezentat ofrande în Lista sa din templul de la Karnak(actualmente la Muzeul Luvru din Paris, Inv. E.

13481 bis). Printre reprezentanții dinastiei în cauză apar: prinții *Antef* şi *Mentuhotep I*, Antef I şi *Antef al II-lea.

Mentuhotep I, următorul prinț local, guvernator al Thebei, s-a căsătorit cu *Neferu I*, de unde au rezultat doi fii: Antef I şi *Antef al II-lea. Ulteriror, primul i-a atribuit(post-mortem)tatălui său titulatura de faraon, cu toate că acesta n-a domnit niciodată în această calitate.

La acea vreme, în Egiptul divizat, dinastia a XI-a thebană era în conflict cu dinastia a X-a herakleopolitană, care controla Delta şi o parte din Egiptul de Mijloc. Zona de „tampon" dintre cei doi era în regiunea Abydos-ului.

Cel care, în cadrul Thebei şi al dinastiei a XI-a, s-a proclamat faraon pentru prima dată a fost Antef I, cu toate că era departe de a controla întregul teritoriu al Egiptului. A reuşit să ducă o campanie victorioasă împotriva lui *Ankhtifi*, guvernatorul a 3 nome aflate la extremitatea sudică a Egiptului de Jos. Koptos, Dendera, el-Kab şi Hierakonpolis au fost cucerite de către Antef I, cel care a reuşit să reunifice Egiptul de Sus. În schimb, Egiptul de Jos a fost controlat în continuare de către reprezentanții dinastiei a X-a herakleopolitane.

În privința titulaturii lui Antef I, dar şi a celorlalți doi „faraoni" cu acelaşi nume, se observă o particularitate. Documentele prezintă o titulatură regală constând numai din numele-Horus şi cel de naştere. Cea mai logică explicație a fenomenului, cel puțin din punctul nostru de vedere, l-a oferit egiptologul francez S. Aufrère: pentru legitimarea proriilor domnii, cei trei *Antef*-i s-au folosit de modelul regalității thinite, contrar rivalilor herakleopolitani care imitau titulaturile faraonilor Regatului Vechi. Nu multe sunt documentele care-l menționează pe Antef I. Pe lângă cele descrise mai sus, se mai poate evidenția şi un bloc de piatră de la Tod, aparținând templului funerar al lui *Mentuhotep al II-lea

(actualmente în posesia Muzeului Egiptean din Cairo, JE 66331), pe care sunt prezenţi şi trei faraoni cu numele *Antef*, primul fiind Antef I.

În timpul Primei Perioade Intermediare a apărut un nou tip de mormânt, săpat în stâncă, având o sală lată la capătul căreia se găseau stâlpi patrulateri. Denumiea în arabă a şirului de stâlpi(*saff* „rând, şir“) a oferit şi numele tipului de mormânt folosit de către egiptologi: *mormânt-saff*. De la aceşti stâlpi pornea un coridor îngust care ducea spre capela mormântului, unde apoi s-a săpat un puţ adânc pentru depunerea corpului celui decedat. La el-Tarif, în marele cimitir al oficialilor vremii, pe locul numit astăzi de către localnici Saff el-Dawaba, Antef I şi-a construit o asemenea sepultură de dimensiuni mari: 300 m lungime şi 54 m lăţime, cu trei capele.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt,* London, 2006, pp. 11-12; **A. Dodson, D. Hilton,** *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, Cairo, 2005, pp. 83-85**; L. Gestermann**, *Kontinuität und Wandel in Politik und Verwaltung des frühen mittleren Reiches in Ägypten*, Göttingen, 1987, pp. 22 sq. şi pp. 26 sq.; **D. Arnold**, *Gräber des Alten und Mittleren Reiches in El-Tarif*, Mainz/ Rhein, 1976, pp. 10-22, 45-49, 50; **S. Aufrère**, *Contribution à l'étude de morphologie du protocole „classique“*, în: **BIFAO** 82(1982), pp. 46-47.

ANTEF al II-lea (2112-2063)

Numele de naştere: **Ini-itef**, v. *Antef I.
Numele-Horus: **Uah-Ankh** „Cel durabil prin viaţă“.

Antef al II-lea este al 2-lea faraon al dinastiei a XI-a thebane, fiind fratele mai mic al lui *Antef I, primul suveran al aceleiaşi dinastii. Pe

baza textelor din timpul domniei sale reiese că mama faraonului, şi implicit şi a lui *Antef I, a fost o oarecare *Neferu I* .

Antef al II-lea a avut o domnie lungă, 50 de ani după textul „stelei câinilor“. În 1860, egiptologul francez A. Mariette a descoperit în capela mormântului lui Antef al II-lea din necropola thebană partea de jos a unei stele numită în literatura de specialitate „stela câinilor“(actualmente în posesia Muzeului Egiptean din Cairo, CGC 20512). Pe obiect apar numele câinilor suveranului, cinci la număr. Aceste nume sunt de origine străină, trei dintre ele fiind traduse şi în egipteană. În timpul domniei lui *Ramses al IX-lea, când s-a efectuat un inventar al mormintelor thebane care au fost sau nu jefuite, în celebrul *P. Abbott*, II. 8 – 10 se afirmă că stela se află în fața mormântului regelui Antef al II-lea, precizându-se faptul că se poate citi numele unuia dintre câinii săi, şi anume *Behkay*, ceea ce denotă faptul că stela fusese deja acoperită în parte de nisip. Reprezentările stelei sunt urmate de un text istoric lung, datat din anul al 50-lea al domniei lui Antef al II-lea. Recent, D. Arnold a descoperit un nou fragment al stelei.

În Canonul Regal din Torino în dreptul numelui faraonului s-a păstrat numai cifra 9 a unităților (V. 14), însă o posibilă restaurare a anilor de domnie în [4]9 este plauzibilă.

Revenind la textul stelei CGC 20512, reiese că în anul al 50-lea al domniei lui Antef al II-lea acesta stăpânea o regiunea întinsă, începând cu noma a X-a a Egiptului de Sus. Documentul pune accent pe cucerirea celei de-a VIII-a nome a aceleiaşi regiuni în urma luptelor duse împotriva dinastiei a X-a herakleopolitane. Dacă avem în vedere textul stelei demnitarului *Tjetji*, Antef al II-lea a fost recunoscut faraon „…în sud până la Elephantine şi în nord până la Thinis…“, din noma a VIII-a a Egiptului de Sus. Un alt demnitar, *Djari*, cel care s-a luptat „împotriva casei lui Khety…“(suveran herakleopolitan) la vest de Thinis, a fost însărcinat de

rege să „…procure hrană…în beneficiul acestei ţări, de la Elephantine până la noma aphroditopolitană…“. Aceleaşi limite ale regatului lui Antef al II-lea apar şi în textul stelei unui alt demnitar, *Rediukhnum* , care însă nu aminteşte de numele acestuia. Documentul este important datorită faptului că precizează că *Rediukhnum* era în serviciul „suveranei Egiptului de Sus…“ *Neferukait*, soția lui Antef al II-lea, şi mama viitorului faraon *Antef al III-lea. Limita nordică a regatului lui Antef al II-lea era denumită „Valea fericiților“(**inet hesy**), undeva la interferența nomelor a VIII-a şi a X-a a Egiptului de Sus. De aici reiese că Antef al II-lea era departe de a fi stăpânul întregului Egipt, fiind conducătorul unei dinastii locale, dar care totuşi se considera suveranul întregii ţări.

Activitatea edilitară a regelui este redusă dacă ținem cont de faptul că a avut o domnie lungă. Cea mai veche construcție de la Karnak se leagă de numele său. Mărturie în acest sens fiind o coloană descoperită destul de recent şi care poartă următorul text: „Antef cel mare, cel puternic, pe care l-a născut Neferu“. De la Elephantine, mai precis din sanctuarul guvernatorului zeificat *Heqaib*, provine şi partea de jos a unei statui a regelui care poartă următorul text: „…Horus Uah-ankh, regele Egiptului de Sus şi de Jos, fiul lui Re, Antef…, îndrăgit de Satis, stăpâna Elephantinei, trăind etern ca şi Re“. Probabil, o altă statuie descoperită în aceeaşi localitate, cu toate că este acefală şi anepigrafă, i se poate atribui, dacă ținem cont de faptul că regele este redat în costumul de sărbătoare *sed*. Desigur, cei 49-50 de ani domnie, care justifică numele-Horus al faraonului („Cel durabil prin viață“/ **Uah-Ankh** /), i-a permis celebrarea jubileului *sed*.

Mormântul lui Antef al II-lea, ca şi cel al fratelui şi fiului său, se găseşte în necropola din vestul Thebei, la el-Tarif.

Bibl.: **L. Gestermann**, *Kontinuität und Wandel in Politik und Verwaltung des frühen mittleren Reiches in Ägypten*, Göttingen, 1987, pp. 27 sq.; **F. Gomaà**, *Ägypten während der Ersten Zwischenzeit*, Tübingen, 1980, pp. 148-152; **D. Arnold**, *Gräber des Alten und Mittleren Reiches in El-Tarif*, Mainz/ Rhein, 1976, pp. 25-32, 50-57.

ANTEF al III-lea(2063-2055)

Numele de naştere: v. *Antef I.
Numele-Horus: **Nakht neb-tep-nefer** „Cel puternic, stăpânul bunului început".

Antef al III-lea este ultimul faraon cu acest nume din timpul dinastiei a XI-a exclusiv thebane, fiind fiul lui *Antef al II-lea şi al reginei *Neferu*. Soția lui este *Iah*, fiica lui *Antef al II-lea şi mama urmaşului său *Mentuhotep al II-lea.

Canonul Regal din Torino(V. 15) îi atribuie o domnie de 8 ani, aceştia fiind singurele indicii cu privire la rubricatura documentului, pe lângă sintagma „Regele Egiptului de Sus şi de Jos…", deoarece numele faraonului nu s-a păstrat.

Referitor la domnia suveranului avem foarte puține date concrete, marea lor majortate se leagă de probleme de genealogie. În cele ce urmează vom prezenta documentele care scot în evidență anumite aspecte legate de existența, familia sau eventual activitatea faraonului. Relieful de la Tod îl prezintă în ipostaza de strămoş al lui *Mentuhotep al III-lea(v. *Antef I).

În ceea ce priveşte graffiti-ul de la Shatt er-Rigal există controverse în legătură cu identificarea personajului care poartă titulatura: **it netjer merj netjer sa Re Ini-itef** „Tatăl zeului, îndrăgit de către zeu, fiul lui Re,

Antef". Unii specialişti înclină să-l identifice cu strămoşul lui *Mentuhotep al II-lea, acel prinț care apare şi în Lista de la Karnak (v. mai sus) (spre exemplu L. Morenz); aceşti specialişti cred faptul că *Mentuhotep al II-lea, născut de o regină secundară, avea nevoie de o legitimare a domniei, motiv pentru care a scos în evidență vechimea propriei familii. Alții văd în figura în cauză o reprezentare a lui Antef al III-lea.

Un alt document care se referă la Antef al III-lea este stela trezorierului-şef *Tjetji*, obiect privenit din mormântul său theban, actualmente la British Museum(In. Nr. 614). Înaltul demnitar specifică faptul că după ce *Antef al II-lea „s-a îndreptat în pace spre orizontul său(=a decedat)" i-a urmat fiul său, Antef al III-lea. În document *Tjetji* subliniază faptul că „…(r. 14)Mi-am petrecut tot timpul meu pe pământ în calitate de şambelan personal la regelui…". Amintim faptul că din textul stelei reiese faptul că *Tjetji*, în timpul domniei lui *Antef al II-lea a îndeplinit şi funcția de „trezorier-şef", pe lângă cea de „şambelan-şef".

O altă controversă a domniei lui Antef al III-lea se leagă de numele mamei sale. Unii specialişti cred că *Neferu* apare şi sub alte variante fonetice şi grafice: *Neferukau* sau *Neferukait*. Pe stela intendentului *Rediukhnum* citim: „(r. 7)…Am petrecut mulți ani sub stăpâna mea, ornamentul regal Neferukauit…(r. 9)…, fiind fiica regelui şi soția iubită a regelui…Ea a reinstalat/a repopulat Egiptul de Sus, avangarda oamenilor, de la Elephantine până la noma Aphroditopolitană, cu femei, împreună cu manegeri de proprietate şi oficiali din toată țara…(r. 11). Apoi, m-a plasat la Dendera pe al mamei ei(r. 12) marea fermă de vite, bogată în documente…, cea mai mare proprietate din Egiptul de Sus". După cum reiese din textul prezentat, demnitarul egiptean n-a menționat numele faraonului în timpul căruia au avut loc evenimentele relatate. Ultimele investigații(v. S. Roth) plasează stela în timpul primului an de domnie al lui Antef al III-lea. Egiptologul W. Grajetzki este de părere că „Neferu is

in this case …more likely the abbreviation of Neferukayt". Din punct de vedere istoric, dacă stela datează într-adevăr din timpul domniei lui Antef al III-lea, informația oferită în legătură cu întinderea zonei stăpânite de faraon este importantă, adică: faraonul este stăpân efectiv asupra nomelor 1-10 ale Egiptului de Sus. Cealaltă variantă a numelui mamei, *Neferu-kau*, apare în mormântul regal. Trebuie menționat faptul că A. Dodson, neavând indicii concrete, respinge aceste identificări, scriind de „fiica şi soția unor regi necunoscuți".

În legătură cu activitatea edilitară al lui Antef al III-lea avem puține informații: a lărgit templul zeiței Satet de la Elephantine, dar se pare că a reconstruit şi sanctuarul guvernatorului zeificat *Heqaib* din aceeaşi localitate.

Asemănător predesesorilor săi, Antef al III-lea a fost înmormântat la el-Tarif, într-un mormânt *saff* de dimensiuni mari, cunoscut de localnici sub numele de Saff el-Baqar.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt,* London, 2006, pp. 15-17; **A. Dodson, D. Hilton,** *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, Cairo, 2005, pp. 84-89**; L. Gestermann**, *Kontinuität und Wandel in Politik und Verwaltung des frühen mittleren Reiches in Ägypten*, Göttingen, 1987, p. 29.; **D. Arnold**, *Gräber des Alten und Mittleren Reiches in El-Tarif*, Mainz/ Rhein, 1976, pp. 33-38, 45-49, 57-59; **S. Roth**, *Die Königsmutter des Alten Ägypten*, Wiesbaden, 2001, pp. 185-189, 425-426; **L. D. Morenz**, *Die doppelte Benutzung von Genealogie im Rahmen der Legitimierungsstrategie für Menthu-hotep(II.)als gesamtägyptischer Herrscher*, în: **IBAES** V, London, 2005, pp. 109-123; **M. Lichtheim**, *Ancient Egyptian Autobiographies chiefly of the Middle Kingdom. A Study and an Anthology*, Freiburg- Göttingen, 1988, pp. 42-49.

APEP (1590-1550)

Numele de naştere: **Apep** şi **Apepi**. Se pare că numele este de origine străină, probabil canaanită. Faptul că cea de-a doua variantă conține elementele aşa-numitei scrieri silabice dovedeşte că avem de-a face cu un nume străin, nicidecum cu unul egiptean, aşa cum a sugerat egiptologul J. von Beckerath.

Forma grecizată: **Aphôphis** (Manethon, Fr. 43). În majoritatea tratatelor de istoria Egiptului antic numele suveranului este redat **Apophis**.

Numele de domnie: Faraonul şi-a schimbat de două ori numele de domnie. Cel mai frecvent întâlnit este **Aa-user-Re** „Mare prin putere, un Re“. Celelalte două nume au fost: **Aa-qenen-Re** „Mare prin forță, un Re“ şi **Neb-khepesh-Re** „Stăpân al puterii, un Re“.

Apep este cel mai cunoscut rege hyksos, dar în acelaşi timp şi cel mai direct legat de istoria Egiptului antic, fiind al 5-lea faraon al dinastiei a XV-a. Datorită faptului că şi-a schimbat de mai multe ori numele de domnie, unii egiptologi au asociat fiecare nume cu un alt faraon al Egiptului(v. spre exemplu N. Grimal, P. Clayton etc.), deci ar fi existat : Apep I, al II-lea şi al III-lea.

Succesiunea suveranilor dinastiei a XV-a este viu disputată de specialişti, noi am acceptat rezultatele la care a ajuns K. Ryholt şi anume: *Sakirhar*, *Shamuqenu*, *Aperanati*, *Khayan*, Apep şi *Khamudi*. Canonul Regal din Torino conferă acestor regi 108 ani de domnie. Fragmentul care conține numele lui Apep a dispărut de-a lungul timpului din documentul citat, însă reiese că ar fi domnit cel puțin 40 de ani.

Pentru înțelegerea corectă a faptelor istorice referitoare la domnia hyksoşilor pe teritoriul egiptean, dar şi a aşa-numitei a Doua Perioade Intermediare, trebuie să precizăm următoarele: dinastia a XV-a s-a suprapus cu sfârşitul dinastiei a XIII-a, odată ce Memphis-ul a fost cucerit de reprezentanții primei case de domnitori; dinastia a XV-a a fost contemporană cu dinastiile a XVI-a şi a XVII-a; în cele din urmă trebuie remarcat faptul că dinastia a XV-a a coincis cu începutul dinastiei a XVIII-a, până când Avaris-ul va fi cucerit ce către *Iahmes I.

Reprezentanții dinastiei a XV-a ocupă oraşul Memphis, imediat după stabilirea lor în Delta Nilului. Datele cronologice ne permit să stabilim faptul că dinastia a XIII-a din Memphis a luat sfârşit după ce dinastia a XV-a a înlocuit dinastia a XIV-a(cu majoritatea suveranilor locali de origine canaanită) în Deltă. Simultan s-au ridicat două dinastii egiptene: una la Abydos(care nu intră în categoria dinastiilor numerotate de preotul Manethon) şi cealaltă la Theba (dinastia a XVI-a).

Regii hyksoşi ai dinastiei a XV-a n-au stăpânit decât vremelnic Egiptul de Sus şi Theba. Cert este faptul că dinastia a XVII-a rivală s-a format în momentul în care dinastia a XV-a din nord, din motive politico-militare, a fost nevoită să-şi retragă trupele din zona sudică a Egiptului.

Acest eveniment coincide cu începutul domniei lui Apep. Interesant este de remarcat faptul că predecesorul lui Apep, *Khayan*, şi-a desemnat urmaşul în persoana fiului său cel vârstnic, *Yanassi*. Moartea lui *Khayan* a declanşat o luptă dinastică în nordul Egiptului, între *Yanassi* şi Apep. Cel mai probabil primul a fost înlăturat, iar Apep va reuşi să ajungă noul suveran al dinastiei a XV-a. Însă, în timpul acestor confruntări, Apep va fi nevoit să-şi retragă forțele din sud.

În conformitate cu textul unei inscripții a lui *Kamose, aşa-numita Stelă a II-a, Apep a fost considerat „…stăpânul fără egal de la Hermopolis la Pi-Hathor, <precum> Avaris şi cele două râuri“. Pi-Hathor era o

aşezare situată la nord-est de Avaris, foarte aproape de frontiera estică a Egiptului. Cert este faptul că Apep n-a controlat în zona sudică a Egiptului niciodată Abydos-ul, considerat fortăreața nordică a dinastiei thebane. Nu se poate şti cu certitudine dacă, în urma retragerii menționate, Theba a fost într-adevăr vasală lui Apep sau nu. În orice caz, după ocuparea tronului Egiptului de către Apep şi ridicarea dinastiei a XVII-a (thebană), între cele două familii de domnitori timp de vreo douăzeci de ani au existat relații „paşnice"; teritoriile au fost delimitate, chiar se poate vorbi de existența unor relații comerciale între cele două dinastii.

Cu toate acestea, Apep purta o serie de epitete care îi preamăreau domnia: „…nu există țări care să nu-i plătească tribut", „…cel care şi-a plasat sub picioarele sale toate țările". Nu putem însă neglija faptul că Apep a purtat războaie sângeroase încă de pe vremea domniei lui *Seqenenre Tao*. Faptul că numele lui Apep apare şi pe un relief care arată cucerirea Avaris-lui de către *Iahmes I, certifică faptul că el a fost contemporan şi cu întemeietorul dinastiei a XVIII-a.

Despre familia lui Apep se cunosc puține date. *Tani* şi *Zawat* erau surorile regelui, probabil că avea şi o fiică numită *Harit*. Unii specialişti (spre exemplu A. Schulman şi D. B. Redford) au susținut existența unor căsătorii diplomatice între membrii familiei dinastiilor a XV-a şi a XVII-a, având în vedere că *Tanit* şi *Harit* ar fi fost măritate cu reprezentanții familiei regale thebane. Datorită lipsei documentelor scrise care să ateste asemenea căsătorii, teoria este ipotetică.

Pe o paletă a scribului, dăruită de Apep unui anumit *Atu*, este menționată propoziția „mama sa, Udjat". Inițial am fi tentați să credem că Udjat este o persoană istorică, dar dacă avem în vedere că textul obiectului amintit face referiri şi la alți zei, cum ar fi Re sau Thoth, numele indică mai degrabă o zeiță; totodată, în text lipseşte şi titulatura obişnuită de „mama regelui"(**mut-nesut**). Prin urmare, Apep şi-a ales în

mod simbolic ca mamă pe zeița Udjat, din simplul motiv că ea era venerată foarte aproape de capitala țării, Avaris, la aproximativ 10 km nord-est de actualul Tell Nabasha. În această localitate a fost ridicată şi statuia unui sfinx, pe al cărui soclu există o dedicație a lui Apep la adresa zeiței Udjat. Ceeea ce este interesant de remarcat este faptul că sfinxul a fost executat pentru *Sesostris al III-lea, ulterior uzurpat de către Apep.

Spre deosebire de ceilalți regi hyksoşi, Apep nu este atestat cu titulatura „stăpânul țărilor străine“(**heqa- khasut**). *Papirusul Rhind*, datând din anul al 33-lea al domniei lui Apep, îl numeşte „…regele Aauserre“, însă mai mai există şi alte documente care folosesc acelaşi termen. Faptul că el era numit „rege“ este ceva neobişnuit pentru un faraon hyksos.Mai mult –pe un scarabeu al lui Apep– apare epitetul „regele perfect“, iar pe un vas descoperit în Spania, chiar titulatura obişnuită a faraonilor: „Regele Egiptului de Sus şi de Jos“.

Cunoaştem şi numele-Horus al lui Apep, **Sehetep-taui** „Cel care satisface cele două țări“, atestat pe două inscripții fragmentare provenite de la Bubastis şi pe o tablă de ofrandă dedicată zeului Seth, descoperită la Avaris.

Originea străină a lui Apep a fost evidențiată numai de către *Kamose, care îl numeşte „căpetenia din Retjenu“, teritoriul dintre Sinai şi Canaanul sudic. Se pare că aceasta este o referire peiorativă la adresa lui Apep, prin intermediul căreia l-a discreditat şi prin care încerca să sugereze faptul că nu-i recunoaşte autoritatea asupra teritoriului egiptean.

Marea majoritate a monumentelor pe care apare unul din numele sale de domnie a fost uzurpată de către Apep. În momentul în care a avut loc retragerea din sud, multe monumente sau fragmente ale acestora din Gebelein, Theba, Fayyum, Memphis, Mendes şi Busiris au fost transportate spre capitala Avaris.

Deseori se afirmă de către egiptologi că divinitatea specifică hyksoşilor, şi ca atare şi lui Apep, a fost Seth, zeul dezordinii şi al țărilor străine. Noile cercetări au demonstrat că această alegere s-a datorat numai hazardului şi anume: în momentul în care hyksoşii au ocupat teritoriul viitorului Avaris, regii în cauză au continuat pur şi simplu adorarea lui.

Pe baza documentelor se pare că urmaşul desemnat al lui Apep ar fi fost fiul care purta acelaşi nume, însă la tron va ajunge, aşa cum am menționat, *Khamudi*.

Bibl.: **K. S. B. Ryholt**, *The Political Situation of Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550 B. C.*, Copenhagen, 1997, pp. 256-259; 307-309; 385-387; **E. D. Oren** (ed.), *The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives*, Philadelphia, 1997, pp. 1-67.

APRIES (589-570)

Numele de naştere: **Uah-ib-Re** „Cel cu inima stabilă, un Re“. În textele cuneiforme apare varianta **Ukhpara**, iar în cele ebraice **Hophra**.

Formele grecizate: **Uaphris** (Manethon, Fr. 68 şi 69 a), **Apries** (Herodot, *Ist.*, II, 161.2 etc.).

Numele de domnie: **Haa-ib-Re** „Cel cu inima exaltată, un Re“.

Apries, fiul lui *Psammetik al II-lea, este al 4-lea faraon al dinastiei a XXVI-a saite. După Herodot (III, 1) el ar fi avut o fiică numită *Nitetis*.

Pe baza datelor biblice, clasice şi mai puțin egiptene antice, domnia sa se caracterizează prin lupte purtate atât în interiorul, cât şi în afara granițelor Egiptului. Apries, urmând linia politicii externe stabilită de tatăl său, s-a implicat în politica Asiei vestice, pe care chiar dacă nu a dominat-o cel puțin a reuşit să o influențeze.

Probabil, încă din primul an al domniei sale a întreprins o expediție contra Sidon-ului, acțiune în urma căreia a reuşit să restabilească autoritatea egipteană asupra oraşului-stat fenician. Însuşi documentele babiloniene ale lui *Nabukodonosor al II-lea* au recunoscut faptul că o forță inamică – nespecificată, dar ea nu putea fi decât Egiptul lui Apries – amenința populația din zona munților libanezi.

Această primă acțiune militară victorioasă a tânărului faraon a avut o influeneță covârşitoare asupra regelui Iudeii, *Zedekiah*. Acesta din urmă încrezător în succesele aliatului său, în anul 589 se răzvrătise împotriva babilonienilor, cei care l-au instalat ca rege vasal la tronul din Ierusalim. În conformitate cu sursele biblice, dar şi a relatărilor lui *Josephus Flavius* (*Ant.iud*., X, 7, 3), *Zedekiah* a fost susținut în tentativa sa şi de regi din Edom, Moab, Ammon, Tyr şi Sidon.

Replica lui *Nabukodonosor al II-lea* n-a întârziat. Spre sfârşitul toamnei lui 589 trupele sale au înaintat spre Siria centrală, stabilindu-şi cartierul general la Riblah. Armata babiloniană urma să fie divizată în două corpuri: unul a fost trimis spre coasta estică a Mării Mediteraneene, cu scopul de a controla manevrele lui Apries din acele teritorii, iar un altul s-a îndreptat spre Ierusalim.

Succesele temporare obținute de către trupele egiptene împotriva primului contingent babilonian au amâtat asediul Ierusalimului, oferind posibilitatea lui *Zedekiah* să solicite „oficial" ajutorul Egiptului. Prin descoperirile de la Lakhish, ne referim la 21 de ostraca ebraice, aflăm şi numele solului trimis de către regele Iudeii la curtea lui Apries. În confor-

mitate cu textul ostracon-ului nr. 3, „…comandantul oştirii Koniah, fiul lui Elnathan, a coborât cu scopul de a merge spre Egipt“. La solicitarea lui *Zedekiah* răspunsul lui Apries a fost pozitiv, astfel că armata sa mai puțin numeroasă a început marşul, în toamna lui 588, spre Ierusalim. Între timp, în capitala Iudeii s-au format două tabere. Unii, în frunte cu regele şi apropiații săi şi-au pus toate speranțele în ajutorul lui Apries, în timp ce profetul *Ieremia* a susținut că orice rezistență față de babilonieni este de prisos. Datorită unor manevre militare abile ale lui *Nabukodonosor al II-lea*, trupele lui Apries în loc să ajungă în apropierea Jerusalimului au fost nevoite să se retragă spre Egipt. Astfel, în 587 Ierusalim-ul a fost capturat, iar învingătorul a strămutat o parte a populației Iudeii în Babilon (= captivitatea babiloniană). Cei care au rămas la fața locului l-au ucis pe locțiitorul lui *Nabukodonosor al II-lea*, apoi înspăimântați, s-au îndreptat spre Egipt. Printre aceştia s-a aflat şi profetul *Ieremia*. Foarte probabil că din rândurile evreilor care au ajuns atunci pe teritoriul Egiptului s-a format mai târziu colonia evreiască de la Elephantine, care a jucat un rol important în istoria Egiptului din perioada epocii persane.

Al doilea eveniment major al politice externe din timpul domnie lui Apries demarează de la sfârşitul anului 572, când căpetenia libiană *Adrican* trimite un emisar la curtea faraonului cu scopul de a primi ajutor să contracareze creşterea puterii oraşului Kyrene condus de către *Battus al II-lea*. Apries, interesat de limitarea influenței economice a oraşului Kyrene în bazinul estic al Mării Mediteraneene, va trimite un contingent alcătuit numai din soldați egipteni, fără a-i utiliza pe mercenarii greci care nu se arătau încântați să lupte împotriva confraților săi eleni.

Din cauza înfrângerii forțelor egiptene la Irasa, în cadrul armatei va izbucni o revoltă. În 571, pentru restabilirea ordinii interne, Apries l-a însărcinat pe generalul *Iahmes* să pună capăt atrocităților. Însă trupele faraonice îl vor proclama pe *Iahmes* faraon al Egiptului.

Ca urmare, va începe un război civil între Apries şi *Iahmes*, a cărui desfăşurare ne este relatată numai de o singură sursă internă, o stelă datând din anul al 4-lea al domniei lui *Iahmes al II-lea. Textul obiectului, destul de fragmentar, a fost recent republicată de către egiptologul german E. Edel. Coroborând datele acestuia şi informațiile prezentate de autorii clasici se pot trage următoarele concluzii: a) în anul 1 al domniei lui *Iahmes al II-lea, în 570, Apries a fost înfrânt la Momemphis (actuala localitate Kom el- Hisn), în urma căreia Iahmes al II-lea devine stăpânul asupra zonei vestice a Deltei Nilului; b) Apries se refugiează la curtea regelui babilonian *Nabukodonosor al II-lea*, iar în 567, acesta din urmă a atacat Egiptul cu scopul de a-l instala pe tronul Egiptului pe Apries în calitate de vasal.

Există un dezacord între relatările surselor greceşti şi textul egiptean amintit cu privire la moartea lui Apries. În conformitate cu relatările lui Herodot (II. 169), după bătălia de la Momemphis, Apries a fost ținut captiv o perioadă în capitala Egiptului, Sais, după care din cauza mâniei supuşilor, *Iahmes al II-lea l-a predat compatrioților săi care l-au sugrumat. După sursa egipteană, moartea lui Apries a survenit după atacul babilonienilor. În ceea ce ambele surse coincid este informația potrivit căreia Apries a fost înmormântat la Sais de către *Iahmes al II-lea, beneficiind de onoruri regale.

Apries, asemănător regilor din Epoca Saită, a fost un edil recunoscut. La Memphis a ridicat sau a restaurat construcții în beneficiul zeului Ptah, apoi a contribuit la restaurarea altor edificii pioase ale divinităților locale din Athribis, Sais sau Philae. Nu este exclus ca în sudul țării, la Elephantine să fi ridicat o puternică fortăreață, localitate în care a fost descoperită şi o statuie a generalului său *Neshor*, însărcinat cu reprimarea unei revolte a soldaților.

În anul al 13-lea al domniei sale, la Memphis, a ridicat o stelă care actualmente se află în micul muzeu din localitate, pe lângă statuia colosală a lui *Ramses al II-lea. Textul, unul arhaizant, construit după frazeologia documentelor regale din epoca Regatului Vechi, este un decret prin intermediul căruia Apries a delimitat o zonă a Memphis-ului în beneficiul cultului zeului Ptah.

Bibl.: **H. de Meulanaere**, în: **LdÄ** I, coll. 358-360; **D. B. Redford**, *Egypt, Canaan,and Israel in Ancient Times*, Cairo, 1993, pp. 464-469; **A. B. Lloyd**, *Herodotus. Book II. Commentary 99-182*, Leiden, 1988, pp. 178-182, 202; **A. Leahy**, *The Earliest Dated Monuments of Amasis and the End of the Reign of Apries*, în: **JEA** 74(1988), pp. 183-199; **P. Der Manuelian**, *Living in the Past. Studies in Archaism of the Twenty-Sixth Dynasty*, London, 1994, pp. 373-380.

AY (1327-1323)

Numele de naştere: **Ay**, dar numele complet al faraonului, împreună cu epitete, este **it-netjer Ay, netjer heqa-Uaset**, adică „Tatăl divin, Ay, un zeu, stăpânul Thebei“. În lucrările de specialitate germane apare varianta fonetică **Aja** sau **Eje**. Din cauza faptului că documentele egiptene antice meționează un faraon cu acelaşi nume, din timpul dinastiei a XIII-a, în lucrările de specialiate suveranul, analizat cu această ocazie, apare ca **Ay II**. Semnificația numelui este incertă, probabil fiind de origine asiatică.

Numele de domnie: **Kheper- kheperu- Re** „Cel care prin manifestări s-a modelat, un Re“, după care urmează în interiorul cartuşului şi epitetul **iri-Maat** „cel care a înfăptuit Maat-ul“(adică ordinea universală).

Ay a fost penultimul faraon al dinastiei a XVIII-a, cel care l-a urmat la tron pe *Tutankhamon. Văduva tânărului suveran decedat, *Ankhesenamon*, deşi era urmaşul legal, nu avea suficienți sprijinitori care s-o proclame faraon. Mai mult, tentativa ei de a stabili o legătură dinastică cu regele hittit a rămas numai o încercare sortită eşecului. Ca urmare a acestei conjuncturi şi profitând de faptul că *Horemheb era departe de țară, fiind angajat în lupte împotriva hittiților, Ay s-a proclamat faraon al întregului Egipt.

El era un personaj binecunoscut în istoria Egiptului. În timpul domniei lui *Akhnaton, atât el cât şi soția lui, *Tia* , s-au bucurat de o situație privilegiată la curtea de la el-Amarna. De altfel, cel mai vechi document care oferă date despre Ay este mormântul său (Nr. 25 din el-Amarna) început încă din perioada ereziei atoniene şi rămas din păcate nefinisat. Pereții acestuia conservă versiunea cea mai completă a *Imnului adresat lui Aton* , care nu era opera lui Ay, însă în conformitate cu inscripția în cauză, el a fost acela care recita imnul propagandistic.

Sub domnia lui *Tutankhamon îşi va menține aceeaşi poziție privilegiată. Deşi unii cercetători au susținut posibilitatea unei căsătorii a lui Ay cu tânăra văduvă *Ankhesenamon* sau cel puțin a unei coregențe, datorită lipsei unor documente certe care s-o ateste, o excludem.

În orice caz, picturile mormântului lui *Tutankhamon ni-l înfăţişează pe Ay în calitate de persoană care oficia „Ceremonia deschiderii gurii“(*PM* I, 570) rezervată în alte cazuri în exclusivitate unui fiu al regelui, de obicei urmaşului desemnat.

Cuplul regal Ay-*Tia* era la o vârstă destul de înaintată, în jur de 60-70 de ani, însă Ay, fiind un politician abil, a reuşit să supraviețuiască şi să-şi mențină pozițiile privilegiate după mai multe schimbări spectaculoase în istoria dinastiei a XVIII-a.

După toate probabilitățile Ay a fost originar din Akhmim, fapt dovedit şi de existența unui templu la el-Salamuni, la nord de localitatea amintită. Importanța acestui edificiu rezidă în faptul că inscripțiile sale n-au fost distruse după epoca Amarna, cum s-a întâmplat cu majoritatea monumentelor legate de numele lui Ay. Construcția a fost opera arhitectului *Nakhtmin*, cel care a construit şi „Templul milioanelor de ani“ al faraonului, aflat pe malul stâng al Thebei. Mai mult, inscripția de pe soclul unui sfinx situat între pilonul X al templului zeului Amon din Karnak şi templul zeiței Mut din aceeaşi localitate, îl califică pe Ay „fiul <zeului> Min, născut de Isis“. Se ştie că divinitatea în cauză era legată de ora-şul Akhmim. O altă dovadă a originii sale este oferită şi de o inscripție din mormântul theban al lui *Neferhotep* (TT 49), conform că-reia zeul dinastic Amon era rugat să-l aşeze pe Ay „etern pe tronul tatălui său, atât de durabil cât este Min la Akhmim“.

Nu dispunem de nici o dovadă că Ay ar fi martelat monumentele lui *Tutankhamon, ci dimpotrivă el a continuat opera acestuia şi anume revenirea la henoteism. Poate la acest aspect se referă şi numele său Horus: **Ka-nakht tjehen- khau** „Taurul cel puternic, cel cu apariții strălucitoare“, dar şi numele său Horus-de-Aur: **Heqa-Maat sekheper-taui** „Cel care stăpâneşte Maat-ul, cel care a făcut ca cele două țări să existe“.

În timpul domniei lui *Tutankhamon este posibil să fi participat la acțiuni militare împotriva asiaticilor, dar în privința propriei sale domnii nu există nici un indiciu despre lupte externe. Ca atare, numele-nebti: **Sekhem-pehti der- Setjet** „Cel cu forță puternică, cel care i-a zdrobit pe asiatici“, rămâne un simplu epitet.

Activitatea de edil se rezumă la câteva acțiuni, ca urmare a scurtei sale domnii. Printre acestea amintim: continuarea decorării fațadei templului din Luxor, întreruptă odată cu sfârşitul domniei lui *Amen-

hotep al III-lea; la nord de templul de la Medinet Habu, Ay şi-a construit micul său templu funerar, uzurpat şi mărit ulterior de către *Horemheb.

Faptul că Ay l-a ignorat pe *Horemheb – generalul său favorit fiind *Nakhtmin* – a avut consecințe asupra respectării memoriei sale. Urmaşul său, deşi l-a „recunoscut“ pe *Tutankhamon, nu a avut aceeaşi atitudine față de monumentele lui Ay sau chiar față de cele ale lui Nakhtmin.

Pentru activitatea sa politică, adică participarea la reforma religioasă a lui *Akhnaton, posteritatea l-a sancționat şi pe Ay neincluzându-l în listele regale de la Abydos, Saqqara şi Torino. În conformitate cu aceste documente, după domnia lui *Amenhotep al III-lea a urmat cea a lui *Horemheb.

După revenirea la Theba, lui Ay i s-a rezervat un mic mormânt în partea vestică a Văii Regilor (WV 23) , ceea ce însemna că preoțimea thebană i-a recunoscut calitatea de rege. Faptul că decorația nu cuprindea cel puțin două elemente ale sepulturii unui suveran: procesiunea transformării în Osiris (zeul regatului morții) şi neincluderea în barca solară, demonstrează că marii preoți amintiți nu l-au iertat pentru legăturile sale cu epoca Amarna.

Egiptologul M. Gabolde n-a exclus nici probabilitatea ca Ay să fi fost înmormântat undeva lângă oraşul său natal Akhmim.

Bibl.: **J. von Bekerath**, în: **LdÄ** I, coll. 1211-1212; **M. Gabolde**, *Le père divin Ay*, Thèse, Lyon, 1992; **K. Kuhlmann**, *Der Felstempel des Eje bei Achmim*, în: **MDAIK** 38 (1979), pp. 347-354; **M. Eaton- Krauss**, **W. J. Murnane**, *Tutankhamun, Ay, and the Avenue of Sphinxes between Pylon X and the Mut Precinct at Karnak*, în: **BSEG** 15(1991), pp. 31-38; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 70-72.

D

DARIUS I (522-486)

<u>Numele de naştere</u>: în persana veche numele regelui era **Darayavahuš**. Transcrierea numelui în egipteană a creat destule dificultăţi scribilor egipteni, mai ales în cazul consoanelor **d**, **y** şi **v**. Ca atare, în scrierea hieroglifică există variantele **Tereweš**, **Teryweš** , **Yentereš** etc.

<u>Numele de domnie</u>: **Setut- Re** „Înfăţişarea lui Re".

Darius I, suveranul Imperiului Achemenid, care în inscripţiile persane purta titulatura „...regele cel mare, regele regilor, rege în Parša (= Persia), regele provinciilor, fiul lui Vištaspa (= Hystaspes)...", a devenit al doilea faraon al dinastiei a XXVII- a din istoria Egiptului, fiind urmaşul lui *Kambyses al II-lea.

În timpul domniei sale a vizitat o singură dată Egiptul, când locţiitorul său la Memphis, satrapul *Aryandes* a fost executat pentru nesupunere şi înlocuit cu *Pharendates*. Însă, influenţa domniei lui Darius I asupra Egiptului a fost mult mai mare şi nu s-a redus la înlocuirea unui satrap. Suveranul i-a ordonat lui *Udjahorresnet* , mare preot şi medic-şef, să se întoarcă în Egipt şi să redeschidă şcoala de la Sais. Funcţionarul a amintit acest aspect în inscripţia sa autobigrafică: „Am făcut ceea ce mi-a ordonat Maiestatea Sa...am dotat (şcoala) cu toate lucrurile utile şi toate acceso-

riile indicate de scrieri, aşa cum era înainte..." (*Stela naoforică de la Vatican Nr. 158,* rândul 45).

Probabil în aceeaşi perioadă, adică în anul al 3-lea al domniei sale, Darius I, în conformitate cu un pasaj din „Cronica Demotică", a ordonat satrapului Egiptului să codifice legile faraonice existente.

Odată ajuns în Egipt, lui Darius I i s-a elaborat titulatura regală, cel mai probabil de către *Udjahorresnet*. O inscripție a templului zeului Amon-Re din Oaza Khargeh a păstrat în mare parte noua titulatură a lui Darius I, mai puțin numele-Horus: „...Stăpânul diademelor «Fiul lui Amon, alesul lui Re...», Horus cel de Aur «Stăpânul pământurilor, îndrăgit de toți zeii şi zeițele Egiptului», regele Egiptului de Sus şi de Jos «Înfățişarea lui Re», însuşi fiul lui Re, cel care-l îndrăgeşte pe «Darius»...".

Pentru a câştiga bunăvoința supuşilor, Darius I a continuat politica tolerantă față de religia faraonică. Mărturie ne stă şi următorul pasaj dintr-un epitaf închinat taurului sacru Apis, înscris pe o stelă funerară în Serapeum-ul de la Memphis: „...acest zeu a fost condus în pace spre necropola Occidentului cel frumos şi a fost aşezat în necropolă la locul său, care este locul pe care Maiestatea Sa i l-a executat..., după ce i-a oficiat toate ceremoniile în sala de îmbălsămare. Maiestatea Sa l-a glorificat, aşa cum a procedat Horus cu tatăl său Osiris" (*Stela din Luvru Nr. 357*, rândurile 2-4).

Zeița Neith a devenit favorita regelui, cel care s-a proclamat „fiul" acesteia. În Oaza Khargeh a pus temeliile vestitului templu al lui Amon-Re, iar în aceeaşi regiune, la *Qasr Ghuita* a construit un alt edificiu religios, dar de dimensiuni mult mai modeste. Din ordinul său au fost restaurate următoarele temple: cel al zeului Ptah din Memphis, cel al zeiței Nekhbet de la el-Kab, precum şi cele de la Sais şi Busiris. Templul zeului Horus de la Edfu a beneficiat de donații substanțiale din partea lui

Darius I. În mare parte, aceste acțiuni ne sunt cunoscute datorită inscripțiilor unor particulari, care au ajuns în carierele de piatră de la Wadi Hammamat, cu scopul de a aduce materiale de construcții pentru a concretiza planurile edilitare ale lui Darius I. Coordonarea activităților de la carierele menționate a fost încredințată unui persan *Atiyawahy* şi unui egiptean *Khnumibre*.

Una dintre cele mai importante realizări ale domniei lui Darius I în Egipt este considerată continuarea construcției Canalului de Suez, începută sub domnia lui *Nekho al II-lea. Mărturiile în acest sens sunt multiple: autori antici cum ar fi Herodot, Aristotel, Strabon, Diodor din Sicilia sau Caius Plinius Secundus n-au scăpat ocazia de a descrie lucrările efectuate la Canalul din estul Deltei Nilului, care lega localitatea Pelusium de Marea Roşie. Beneficiem şi de surse orientale, atât texte hieroglifice, cât şi cuneiforme (în limbile persană veche, elamită şi akkadiană), care apar pe diferite stele comemorative descoperite de-a lungul canalului la: Tell el-Maskhutah, Khaluf, Serapeum-ul de lângă zona Lacurilor Sărate şi Suez. Aceste stele conțin texte împărțite în trei registre. În primul, zeitățile Egiptului îşi prezintă darurile în favoarea suveranului; în registrul al doilea, sunt menționate darurile oferite tuturor țărilor care fac parte din Imperiul lui Darius I; în registrul al treilea, textele narează construcția efectivă a canalului, aici fiind importante rândurile care prezintă ordinul de a săpă canalul, cele prin care se confirmă faptul că s-a îndeplinit ordinul lui Darius I şi, în cele din urmă, se menționează că vasele pot naviga din Egipt spre Persia.

Una dintre senzațiile arheologice ale anului 1972, a fost descoperirea unei statui de calcar a lui Darius I, de către o misiune arheologică franceză, lângă palatul din Susa al suveranului. Descoperirea este unică, deoarece statuia relevă singura figură egiptianizată a suveranului persan. Regele purta o manta lungă pe ale cărei pliuri sunt gravate texte în limbile

egipteană, persană veche, elamită şi akkadiană, redând titulatura şi țările supuse acestuia. Din text reiese că statuia a fost executată în Egipt, fiind expusă inițial în templul zeului Atum din Heliopolis, apoi, cu ocazia inaugurări Canalului de Suez a fost transportată la Susa.

După înfrângerea suferită de armata persană în 490 la Marathon, imperiul lui Darius I intră într-o fază de început a declinului său. În 486, egiptenii se răscoală împotriva satrapului şi în acelaşi an Darius I, fără a mai avea ocazia de a reprima revolta, moare, fiind înmormântat la Naqsh-i Rustam, lângă Persepolis.

Bibl.: **E. Bresciani**, *The Persian Occupation of Egypt*, în: *CAHI* , 2, 1985, pp. 502-528; **J. D. Ray**, *Egypt 525- 404 B. C.*, în: **CAH** [2] IV,1988, pp. 254-286; **N. de Garis Davies**, *The Temple of Hibis*, III, New York, 1953; **Chr. Tulpin**, *Darius' Suez Canal and Persian Imperialism*, în: **Achaemenid History**, VI, Leiden, 1991, pp. 237- 283; **Cahiers de la DAFI** 4 (1977), pp. 61-214; **G. Posener**, *Le Première Domination Perse en Égypte*, Le Caire, 1936.

DEN (dinastia I)

Numele – Horus: **Den** a cărui semnificație este incertă. În anumite lucrări de specialitate apar şi alte forme ale numelui cum ar fi **Dewen** sau chiar **Udimu**.

Numele de domnie: **Khasti** „Cel al zonei deluroase“ sau **Zemti** „Cel al deşertului“. Variantele fonetice prezentate există datorită modalităților de interpretare a semnului hieroglific al deşertului şi al țărilor străine, prin intermediul căruia s-a scris inițial numele. Lista regală de la Abydos, în cartuşul nr. 5, oferă varianta **Sepati**, iar la Manethon

(Fr. 6-8) numele celui de-al 5-lea faraon al dinastiei este **Usaphais**.

Den este al 5-lea faraon al dinastiei I, fiind urmaşul lui *Wadj şi precursorul lui *Adjib. Specialiştii îl consideră unul dintre cei mai importanți regi ai dinastiei, afirmație care se justifică dacă avem în vedere faptul că domnia lui Den a furnizat cele mai numeroase texte şi monumente arheologice ale primei dinastii faraonice.

Domnia sa marchează o serie de „inovații" care vor contribui la schimbarea ideologiei regale. Den a fost primul faraon din istoria Egiptului antic care a purtat titulatura **nesuti-biti**, cea care introduce numele de domnie. Traducerea aproximativă a expresiei este „Cel al trestiei şi al albinei", care în Epoca Ptolemaică ajunge să semnifice „regele Egiptului de Sus şi de Jos". Datorită explicității, majoritatea egiptologilor preferă aceasta din urmă traducere. Recent, savantul britanic S. Quirke a considerat că cea mai potrivită traducere a titulaturii este „the dual king", ceea ce ar scoate în evidență aspectul divin şi uman al faraonului. Astfel, primul element al titulaturii (**nesut**) s-ar referi la calitatea divină a regelui, o încarnare a zeului Horus, adică un reprezentant al divinității pe pământ. **Biti** ar exprima poziția de şef al statului.

Având în vedere faptul că în Epoca Arhaică numele-Horus a fost principala modalitate de identificare a unui faraon cu zeul Horus, credem că noua titulatura se referă mai degrabă la calitatea suveranului de stăpân al întregului Egipt, atâta timp cât trestia şi albina reprezentau vechile simboluri ale Egiptului de Sus şi de Jos.

Anumite explicații necesită şi numele de domnie introdus de elementele discutate. Semnul hieroglific al teritoriului deluros şi al țărilor străine poate fi o semogramă, caz în care se citeşte Zemet. **Zemti** este forma nisbe, redată în scris în cazul substantivelor feminine prin repetarea

semogramei, care exprimă o relaţie, o apartenenţă şi se formează dintr-un substantiv la care se adaugă terminaţia **-i**. Dacă percepem hieroglifa în discuţie ca o logogramă, atunci se citeşte **Khasti**, fiind o formă nisbe a substantivului feminin **khast**. Trebuie scos în evidenţă faptul că citaţiile posterioare domniei lui Den conservă variantele **Zemti** (v. un pasaj din *P. medical Ebers* 103, 2 şi capitolul 64 din *Cartea Morţilor*).

Egiptologul G. Godron a mai presupus şi varianta „Sinaiticul“ având în vedere un succes militar repurtat de către Den împotriva locuitorilor Sinai-ului.

Totuşi, optăm pentru varianta **Khasti**, adică luăm în considerare faptul că semnul hieroglific, mai ales în timpul dinastiei I, era o logogramă care redă forma nisbe(=**khasti**) a substantivului feminin **khast**. Faptul că scribul antic dorea să menţioneze prin intermediul numelui relaţia faraonului cu zonele deluroase, muntoase, este o explicaţie a crezului conform căruia regele nu era considerat numai stăpânul fâşiei irigabile a Nilului, ci şi a zonelor aflate la est şi la vest de fluviu, adică a teritoriilor deşertice.

În cazul semnului folosit de Lista regală de la Abydos, care în sine este o logogramă pentru noţiunea „district, nomă“(**sepat**), credem că este vorba de o confuzie a scribului compilator.

Den ar fi avut o domnie destul de lungă dacă ţinem cont de faptul că arheologul german G. Dreyer a descoperit destul de recent, în anexa aflată la sud-vest de mormântul său de la Abydos, un fragment al unui vas de gresie care poartă inscripţia „a doua ocazie a < sărbătorii> sed“. Rămâne de văzut dacă la acea vreme această sărbătoare a fost sau nu celebrată după primii 30 de ani de domnie a suveranului.

Se poate constata şi o schimbare în structura guvernării ţării. Numărul înalţilor demnitari a crescut. De fapt, un pasaj al Pietrei de la Palermo indică pentru anul x+4 de domnie al lui Den „un cens al tuturor

oamenilor nordului, vestului şi estului". Ținând cont de aceată propoziție, unii egiptologi presupun aplicarea în Egiptul condus de către Den a unor reforme administrative.

Domeniile regale se vor înmulți. Pe lângă cel vechi, înființat încă în timpul domniei lui *Djer şi numit **Hor-sekhenti-dju** („Horus cel care escaladează muntele /?/"), coordonat succesiv de către *Ankhka*, apoi de către *Medjedka* şi în cele din urmă de către *Hemaka*, apar şi altele noi. Cel mai important se pare că a fost cel denumit **Hor-tepi-khet** („Horus, primul în cadrul corporației <zeilor>"), administrat de către înaltul demnitar *Hemaka*.

Numărul funcțiilor şi al funcționarilor administrației regale sunt în continuă creştere, marea lor majoritate purtând titulaturi în componența cărora intră termenul **kherep** „controlor".

Pe timpul domniei lui Den numele trezoreriei era **per-hedj** „Casa Albă", iar coordonarea ei revenea unui „purtător al pecetei regale", funcție îndeplinită succesiv de către demnitarii *Setka* şi *Hemaka*.

Pe lângă înalții funcționari amintiți existau şi alții care şi-au început activitatea înaintea domniei lui Den, dar care îşi vor încheia cariera sub acesta din urmă. Cel puțin doi dintre ei merită a fi amintiți: *Amka* şi *Sekhemkasedj*.

Sceptrele, simbolurile autorității faraonului, devin din ce în ce mai numeroase. Coroana dublă, o combinație dintre cea albă a Egiptului de Sus şi cea roşie a Egiptului de Jos, pare să fie purtată pentru prima dată în istoria faraonică de către Den. De asemenea, pe o etichetă de fildeş descoperită la Abydos apare desenul cobrei uraeus pe fruntea faraonului. şarpele avea un rol apotropaic.

Autoritatea regală se manifestă şi prin intermediul unor vizite ale suveranului în diferite aşezări. În conformitate cu Piatra de la Palermo în anul de domnie x+9, Den va vizita aşezarea Herakleopolis unde exista

lacul sacru al zeului Harshaphes. Acest pelerinaj al faraonului este confirmat şi de o etichetă descoperită la Abydos, obiect pe care apare imaginea unei capele a zeului.

Nu este exclus faptul că evenimentele care sunt redate pe Piatra de la Palermo, mai precis pentru anii de domnie x+6 şi x+7, să se refere la fondarea unui palat sau poate a unui templu, numit „Tronul zeilor“. Dacă se acceptă această prezumţie atunci în anul de domnie x+8 al lui Den se va inaugura lacul sacru al edificiului menţionat.

Dintre ritualurile domniei lui Den remarcăm ceea ce textul Pietrei de la Palermo numeşte „Apariţia regelui dual“, prilej cu care faraonul purta coroana dublă a Egiptului. Probabil că ceremonia se referea la apariţia în public a suveranului, ceea ce a avut loc în anul x+3 al domniei. Destul de curios, în anul x+12 al domniei, după aceeaşi sursă, Den va celebra şi ritualul „Apariţiei regelui în calitate de biti“(= rege al Egiptului de Jos), prilej cu care va purta coroana roşie. Din păcate nu se cunosc mai multe amănunte în legătură cu aceste ritualuri, oricum probabil ele aveau menirea de a glorifica faraonul.

O pecete a lui Den îl înfăţişează pe faraon luptându-se cu un hipopotam. Animalul era o personificare a forţelor răului, ca atare regele se poate considera garantul menţinerii ordinii şi a stabilităţii Egiptului.

„Alergarea taurului Apis“ menţionată de Piatra de la Palermo pentru anul x+12 al domniei lui Den, este confirmată şi de textul unei pecete de la Saqqara. Asocierea dintre taur şi rege în cadrul unor sărbători religioase este binecunoscută. Apis participa la o „cursă“ simbolică, de fapt un rit al fertilităţii care consta în călcarea unei parcele de teren cultivabil. Acest ritual a fost apoi inclus într-o serie de sărbători care aveau menirea de a regenera puterea regală şi prin urmare era strâns legată de ceremonialul *sed*.

Cultul animalelor este şi el atestat în timpul domniei lui Den. O etichetă descoperită la Abydos aminteşte de faptul că ibis-ului i s-a dedicat o statuie. Nu se poate afirma cu certitudine că la acea dată a existat deja o legătură între ibis-ul sacru şi divinitatea înțelepciunii Thoth.

Şacalul Wepwawet, divinitate originară din Egiptul de Mijloc (de la Assiut), redat întotdeauna în picioare, apare frecvent pe un stindard şi însoțeşte deseori faraonul în timpul ceremoniilor religioase. Probabil semnificația numelui divinității „Cel care deschide drumurile“ clarifică rolul acestuia în religia vremii. Prin urmare, Wepwawet era considerat un deschizător de drumuri pentru suveran atât în Lumea de Apoi, cât şi în viața de toate zilele.

Pe un fragment de vas de alabastru descoperit în mormântul lui Den de la Abydos apare un fetiş al zeiței feline Mafdet, iar pe un alt obiect zeița apare sub forma unei leoaice. Leul era un simbol al puterii şi în acelaşi timp a fost considerat un protector al faraonului în fața forțelor malefice. Textul Pietrei de la Palermo atestă pentru anul x+13 al domniei lui Den celebrarea unei sărbători a zeiței, prilej cu care i s-a dedicat o statuie. În acelaşi an al documentului amintit a fost sărbătorită şi zeița Seshat, poate în strânsă legătură cu un ritual al fondării unui templu.

Descoperirile arheologice atestă şi existența unor statuete de cult ale lui Den. Pe o pecete de la Abydos apar trei figurine regale, care în conformitate cu textul hieroglific adiacent au fost executate din aur.

Există documente suficiente care să confirme campanii militare ale lui Den împotriva „asiaticilor“. Pe o etichetă de fildeş, cândva ataşată unei perechi de sandale, descoperită în mormântul regelui de la Abydos, apare imaginea lui Den lovind un prizonier. După anumiți specialişti imaginile de pe etichetă ar reda mai degrabă un ritual numit „Prima oară a capturării esticilor“, decât o campanie militară. Pe lângă acest document, altele atestă cu siguranță prezența egiptenilor în zona sudică a Palestinei.

Se pare că aşezarea de la En Besor a rămas în continuare sub controlul egiptenilor. Piatra de la Palermo înregistrează pentru anul de domnie x + 10 al lui Den distrugerea unei localităţi asiatice Wetka. Descoperirea a zeci de vase de ceramică pictată confecţionate în zona siro-palestiniană atestă cel puţin existenţa unor relaţii comerciale între Egipt şi teritoriul amintit.

Potrivit registrului III al Pietrei de la Palermo, care înregistrează evenimentele domniei lui Den (de la anii x+2 la x+14), în anul x+2 Den i-a înfrânt pe beduinii deşertului estic, numiţi **iunu**.

Mormântul lui Den se află la Abydos (Umm el-Qaab) şi a fost marcat în stil tradiţional de o pereche de stele funerare, din care s-a păstrat numai una. Începând cu domnia faraonului arhitectura funerară se va îmbogăţii cu un element esenţial: mormântul său a fost prevăzut cu trepte care conduc spre camera mortuară, care la rândul ei a fost pavată cu blocuri de granit roz de Assuan. De remarcat este faptul că locul de veci al lui Den de la Umm el-Qaab, aşa-numitul mormânt Z, este de dimensiuni reduse (19 x 15 m), dar este înconjurat de 174 morminte-satelit.

Mormintele marilor demnitari de la Saqqara-Nord depăşesc numeric pe toate celelalte construite în intervalul dinastiilor I-II. Mai mult, din cauza lipsei de spaţiu cimitirul elitei regale se va extinde spre Abu Rowash. Specialiştii au reuşit să identifice pe ruta Abusir, Heluan, Saqqara-Nord şi Abu Rowash peste 30 de mastabale de dimesiuni mari, toate datând din timpul domniei lui Den.

Multe discuţii a suscitat mormântul S 3035 de la Saqqara, descoperit în 1935 de către britanicul W. B. Emery. Acesta l-a considerat a fi al lui Den. Argumentele lui Emery păreau destul de logice: chiar dacă inventarul sepulturii conservă mai multe peceţi cu numele lui *Hemaka*, totuşi, ţinând cont de ideologia regală, este greu de crezut faptul că un demnitar să fi avut un mormânt mult mai mare (56 x 25 m) şi mai bogat

în conținut decât însuşi suveranul. Actualmente specialiştii sunt de părere că mormântul este într-adevăr al lui *Hemaka*.

Primul papirus din istoria omenirii, păstrat într-o cutie de lemn, provine din mormântul lui *Hemaka* şi nu a fost niciodată utilizat.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 75-78, 121, 123-125, 130 , 131, 141-142, 155, 157-159, 297- 298, 300-301; **W. B. Emery**, *Archaic Egypt*, Hardmondsworth, 1961, pp. 73-80; **G. Dreyer**, *Umm el-Qaab. Nachuntersuchungen im früzeitlichen Königsfriedhof. 3/4Vorbericht*, în: **MDAIK** 46 (1990), pp. 53-90; **W. B. Emery**, *The Tomb of Hemaka*, Cairo, 1938.

DJEDEFRE (2566-2558)

<u>Numele-Horus</u> : **Kheper** „Cel care ia ființă / se formează“.

<u>Numele de naştere</u>: **Djedef-Re** „Durabil este el, un Re“. În anumite lucrări de specialitate apare şi varianta **Re-Djedef**, citire care se datorează metatezei grafice folosite la scrierea numelui prin intermediul hieroglifelor. Numele este însoțit de epitetele **sa-Re** „fiul < zeului > Re“şi **netjer-nefer** „zeul desăvârşit“.

Djedefre este al 3-lea faraon al dinastiei a IV- a, fiul şi urmaşul lui *Khufu. Din relația lui *Khufu şi a reginei *Meretitesh I* s-a născut prințul moştenitor *Kawab*, cel care şi-a construit o mastaba (G 7120) în necropola estică de la Gizeh. Potrivit ipotezei lui N. Strudwick, personajul în

cauză a îndeplinit şi funcția de vizir, dar la o vârstă destul de înaintată, *Kawab* a decedat înainte de moartea tatălui său.

Se pare că odată cu „ridicarea spre orizonturi“ a lui *Khufu au început luptele între fiii săi pentru ocuparea tronului Egiptului. După decesul lui *Kawab*, în mod normal urmaşul trebuia să fie prințul *Djedefhor*, despre care egiptologul american G. Reisner a presupus că este fiul aceleiaşi regine *Meretitesh I.* Indiferent de acest aspect, trebuie subliniat faptul că *Djedefhor* era un personaj destul de popular în Egiptul acelei vremi. După moartea sa a fost zeificat, aspect ce reiese din faptul că un înalt funcționar al dinastiei a IV-a a purtat titulatura „adorator al lui Djedhor“. Mai mult, era unul din protagoniştii povestirii *P. Westcar*, el fiind acela care a încercat să-l delecteze pe *Khufu aducându-l pe magicianul *Djedi*. În Epoca Imperiului a fost considerat un înțelept, iar în celebrul *Cântec al Harpistului* numele său a fost asociat cu cel al lui *Imhotep*. Într-o listă a regilor dinastiei a IV-a, alcătuită de lucrătorii care exploatau cariera de la Wadi Hammamat din timpul dinastiei a XII-a, el a fost considerat rege, domnia sa fiind situată între cea a lui *Khafra şi cea a lui *Bauefre*. În realitate *Djedefhor* n-a ocupat niciodată tronul Egiptului. Mastabaua sa de la Gizeh (G 7210+20) a fost descoperită în apropierea piramidei lui *Khufu, dar a rămas neterminată, iar decorul ei a fost în mare parte distrus în timpul dinastiei a IV-a (după M. Baud, mai târziu, în urma evenimentelor tulburi care inaugurau Prima Perioadă Intermediară).

Probabil că acest act certifică existența luptelor interne care au izbucnit pentru ocuparea tronului imediat după moartea lui *Khufu. Interesant de remarcat este şi faptul că, după acest eveniment, lucrările în curs ale mastabalelor prinților regali au fost întrerupte brusc.

Învingător din aceste lupte a ieşit prințul *Djedefre*, care a fost considerat de tradiția târzie un uzurpator, motiv pentru care numele său a fost

omis şi de către Herodot (II. 127). După moartea lui *Kawab*, mai mult ca sigur, Djedefre s-a căsătorit cu *Hetepheresh a II-a*, fiica cea vârstnică a lui *Khufu. Astfel s-ar explica titulatura de „regină" purtată de către *Hetepheresh a II-a*, deşi unii cercetători refuză să dea crezare acestui fapt (v. M. Baud).

Djedefre este menționat în calitate de faraon de mai multe surse. În mastabaua lui *Nesutpunefer* de la Gizeh, într-o inscripție care redă succesiunea faraonilor este prezent în fruntea listei, precedându-l pe *Khafra. Potrivit unui graffiti de la Wadi Hammamat descoperit în 1949 (v. mai sus), el ar fi domnit între *Khufu şi *Khafra. Fragmentul de la Cairo al analelor regale, o copie a Pietrei de la Palermo, menționează, printre altele, că în timpul domniei sale s-a construit un edificiu (templu ?) dedicat zeiței Bastet. În Lista regală de la Abydos este cel de-al 22-lea faraon menționat, iar în cea de la Saqqara cartuşul său apare în poziția a 41-a.

După Canonul Regal din Torino (col. III. 11) între domniile lui *Khufu şi *Khafra există menționată o domnie de 8 ani, dar din păcate numele suveranului nu s-a păstrat. Specialiştii cred că personajul în cauză este Djedefre.

Nici o sursă istorică nu certifică o presupunere a unor egiptologi conform căreia Djedefre şi-ar fi asasinat fratele vitreg *Kawab* pentru a ajunge stăpânul Egiptului.

Referitor la domnia sa scurtă dispunem de foarte puține date. Djedefre a fost primul faraon din istoria Egiptului care a purtat titulatura **sa-Re** „fiul <zeului> Re", cea care introduce numele de naştere al faraonilor.

Djedefre a fost cel care a îngropat lângă marea piramidă de la Gizeh barca solară a tatălui său, descoperită în 1954.

Surprinzător, el a părăsit Gizeh-ul, alegându-şi locul de veci la câțiva km înspre nord, la Abu Rowash. Potrivit lui N. Grimal, probabil prin această decizie şi-a exprimat dorința de reîntoarcere la valorile anterioare

ale domniei lui *Khufu. Această ipoteză este susținută şi de orientarea nord-sud a complexului său funerar, care avea un plan rectangular, asemănător celui de la Saqqara al lui *Djoser.

Necropola consta dintr-o piramidă din care s-a păstrat o suprastructură înaltă de douăsprezece m. Mai mult ca sigur, edificiul n-a fost niciodată terminat. Inițial ar fi avut o bază de 105 m şi un grad de înclinare a pereților de 60 ^{0}. Accesul în camera mortuară se făcea prin intermediul unui puț adânc, o caracteristică a piramidelor dinastiei a III-a.

Templul funerar al complexului se situează la est de piramidă şi a rămas la fel neterminat. Planul său este neobişnuit, ceea ce i-a determinat pe cercetătorii italieni V. Maragioglio şi C. Rinaldi să-i conteste presupusa destinație, adică de templu funerar. În privința piramidei, cei doi au susținut că nu este exclusă posibilitatea să fi fost la origine una în trepte.

Templul văii n-a fost descoperit până acum. O altă ciudățenie a complexului este faptul că drumul de acces spre templul mortuar este neobişnuit de lung, aproximativ de 1700 m.

În interiorul complexului egiptologul E. Chassinat a descoperit 21 de statui fragmentare ale regelui, care au fost distruse intenționat. Cele mai bine conservate sunt capetele a trei statui, dintre care două se află la Muzeul Luvru, iar una la Muzeul Egiptean din Cairo. Fragmentele menționate reprezintă capodopere ale sculpturii epocii Regatului Vechi.

Bibl.: **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** I, coll. 1099-1100; **M. Baud**, *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*, II, Le Caire, 1999, Corpus 158, 163, 230; **A. Roccati**, *La littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Paris, 1982, §§. 19, 36, 49; **V. Maragioglio**, **C. Rinaldi**, *L'Arhchitettura delle Piramidi Menfite*, V, Rapallo, 1966, pp. 10-40.

DJEDKARE (2414-2375)

Numele de naştere: **Isesi** sau **Izezi**, folosit mai ales în textele elaborate de contemporanii săi. Numele este scris cu ajutorul semnelor hieroglifice monoconsonantice, fiind greu de tradus.

Numele de domnie: **Djed-ka-Re** „Cel cu forța-ka durabilă, un Re“. În documentele proprii faraonul preferă folosirea acestui nume.

Forma grecizată: **Tankheres**, fiind varianta elenă a numelui de domnie (Manethon, Fr. 18).

Djedkare este al 8-lea faraon al dinastiei a V-a, urmaşul lui *Menkauhor şi predecesorul lui *Unas. Durata domniei faraonului este subiectul unor vii dispute între specialişti. Destul de recent egiptologul A. Spalinger a acceptat datele prezentate de Canonul Regal din Torino, ca atare a încercat să demonstreze faptul că Djedkare a domnit într-adevăr numai 28 de ani, bazându-se pe faptul că pentru acele vremuri nu dispunem de mărturii cu privire la existența sistemului bienal de recensământ al vitelor.

Majoritatea egiptologilor consideră că cei 44 de ani atribuiți suveranului de către Manethon sunt mult mai aproape de realitate, deoarece în arhivele de la Abusir apare o dată ce aminteşte de cel de-al 21-lea recensământ al vitelor, care în conformitate cu uzanțele vremii era întreprins odată la doi ani. De aici şi deducția că Djedkare ar fi domnit cel puțin 40- 42 de ani. Dispunem şi de o altă dovadă potrivit căreia regele ar fi domnit mai mult de 28 de ani. Pe un vas de alabastru păstrat la Muzeul Luvru apare un text care specifică faptul că Djedkare şi-a sărbătorit

primul jubileu *sed*, ceea ce de obicei avea loc în anul sau după primii 30 de ani de domnie.

Spre deosebire de epoca dinastiei a IV-a, la sfârşitul dinastiei a V-a se accentuează procesul de descentralizare a administrației statului. Funcțiile cheie nu vor mai fi deținute de membrii familiei regale. *Isesiankh* , cel care posedă o mastaba (D 8) la nord de piramida în trepte de la Saqqara, era fiul lui Djedkare şi a reginei *Meresankh a IV-a* . Prințul purta, printre altele, titulaturile de „şef al tuturor lucrărilor regelui" şi de „şef al trupelor", fără a îndeplini funcția de vizir. Un alt prinț, *Kaemtjenenet*, nu era nici el deținătorul unor funcții cheie.

În schimb, *Senedejemib Inti*, cel care şi-a contruit o mastaba (G 2370) în necropola vestică de la Gizeh, ajunge vizir, fără a fi membru al familiei regale. Un alt vizir, *Shepsesre* , urma să îndeplinească funcția de guvernator al Egiptului de Sus.

Complexul funerar al lui Djedkare a fost construit la Saqqara-Sud. Piramida sa, numită „Desăvârşit este Djedkare-Isesi ", este în mare parte distrusă. În camera mortuară s-au descoperit resturile unui sarcofag de bazalt. Pe lângă acest edificiu, aproape de intrare, săpăturile arheologice au scos la iveală urmele unei mici capele destinate ofrandelor. Templul funerar al complexului este la fel în ruine, dar cu toate acestea au fost descoperite sute de fragmente arhitectonice şi sculpturale, printre care resturi de coloane palmiroforme de granit roz, basoreliefuri, statui înfățişând prizonieri, fragmentul unui sfinx şi un relief dedicat zeului Seth. Pardoseala a două încăperi posedă o serie de graffiti cu numele personalului templului din intervalul dinastiilor a V-a şi a VI-a.

Datele de care dispunem prezintă şi unele aspecte ale politicii externe a regelui. Pe baza unor reliefuri provenite de la Wadi Maghara, în Sinai, se poate dovedi că au fost întreprinse cel puțin două expediții militare în acea regiune. În apropiere de Abu Simbel, la Toskha, s-a

descoperit o stelă purtând numele regelui, ceea ce este o dovadă a faptului că egiptenii au exploatat carierele de piatră ale zonei. Peceți cu numele lui Djedkare au fost găsite şi în Nubia, la Buhen. În templul de la Byblos a fost scos la lumina zilei un fragment de vas de alabastru purtând cartuşul regelui, ceea ce presupune cel puțin existența unor relații comerciale între oraşul-stat amintit şi Egiptul condus de către Djedkare.

Papirii depozitați în templul funerar al lui *Neferirkare I, în marea lor majoritate, provin din timpul domniei lui Isesi. Textele fragmentelor relatează aspecte ale vieții economice a templului. Nu s-au descoperit tratate religioase, dar dispunem de date cu privire la organizarea cultului funerar regal.

Tradiția de mai târziu atribuie conceperea vestitelor *Învățături ale lui Ptah-hotep* unuia dintre vizirii lui Djedkare, *Ptahhotep I*. Personajul în cauză nu are nimic de-a face cu autorul anonim al operei.

Bibl.: **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** I, coll. 473-474; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21 (1994), pp. 299-301; **P. Posener-Kriéger**, *Les archives du temple funéraire de Néferirkare-Kakai*, I-II, Le Caire, 1976; **M. Baud**, *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*, II, Le Caire, 1999, Corpus 31, 78, 215, 237.

DJER (dinastia I)

Numele-Horus: **Djer** „Cel puternic".

Djer este al 3-lea faraon al dinastiei I, urmaşul lui *Aha. Numele său reflectă raportul dintre suveran şi divinitatea Horus, acea zeitate care domina ideologia regală a Epocii Arhaice, dar este şi o expresie a puterii sale bazată pe forță.

Incertitudinea duratei domniei este prezentă şi în cazul său, iar fragmentul principal de la Cairo al analelor regale descrie numai 9 ani. Cele mai importante evenimente par a fi confecționarea unor statui cultice şi organizarea unei expediții într-o țară numită **Setjet**, termen care ulterior va desemna zona vestică a Asiei.

În timpul domniei sale apare pentru prima dată mențiunea cu privire la apariția rituală a regelui Egiptului de Sus (**khat nesut**) (v. *Den).

În general, în toate epocile istoriei Egiptene antice, obligația primară a regelui era construirea unui templu. Teoretic suveranul a fost considerat şi prim-preot al fiecărui templu al Egiptului. Prin urmare, templele erau considerate monumente regale, dar în acelaşi timp şi centre de cult ale zeilor cărora li s-au dedicat edificiile. Încă din cele mai vechi timpuri ale istoriei faraonice implicarea regelui în viața templelor lua două forme: fondarea şi construirea unui lăcaş de cult al unei zeități sau vizitarea unui templu deja existent. O etichetă de fildeş de la Abydos, aparținând lui Djer, redă o asemenea vizită regală în oraşele sacre ale Egiptului de Jos, Buto şi Sais.

Acelaşi obiect, în rândul doi, partea dreaptă, certifică faptul că regele a dedicat coroanei roşii a Egiptului de Jos o capelă sau un sanctuar.

Un alt obiect important păstrat din timpul domniei faraonului, o etichetă de lemn descoperită la Saqqara, prezintă ceremonii religioase legate de sacrificiul uman sau adorarea pelicanului. Cultul acestei păsări era probabil încă de timpuriu asociat cu cel al faraonului. Ulterior, în Regatul Vechi pelicanul era considerat „mama regelui“ şi avea un rol protector față de animalele malefice ale zonei deşertice.

Pecețile de la Abydos au păstrat reprezentări ale divinității şacal, Wepwawet şi ale stindardului acestuia. Săpăturile întreprinse de către G. Dreyer în templul zeiței Satet de la Elephantine au scos la iveală o sta-

tuetă acefală a unui personaj regal stând pe tron. În conformitate cu o inscripție de pe una dintre laturile sale, statueta ar fi aparținut lui Djer.

Domnia sa se caracterizează şi prin continua dezvoltare a meşteşugurilor. Un cuțit de cremene, având mânerul acoperit cu o foiță de aur poartă *serekh*-ul lui Djer. Unelte de cupru, săgeți şi vase de diferite forme aparținând faraonului au fost descoperite la Saqqara, Tura, Heluan şi Abydos.

Informațiile despre politica externă a regelui sunt reduse. Cu siguranță reşedința egipteană de la En Besor continua să existe, deoarece există peceți ale lui Djer descoperite în această aşezare. Pe lângă acestea, în mormântul faraonului au fost descoperite mai multe vase de factură siro-palestiniană, ceea ce presupune existența cel puțin a unor relații comerciale cu zona Palestinei sudice.

Până nu demult s-a crezut că un graffiti de la Gebel Sheikh Suleiman, în Nubia de Jos, reprezintă o expediție militară de pedepsire a unor triburi locale. Actualmente s-a demonstrat faptul că reprezentarea datează din Epoca Predinastică timpurie, iar *serekh*-ul cândva atribuit lui Djer este anonim.

Mormântul faraonului de la Umm el-Qaab (Abydos) a fost înconjurat de o serie de morminte, 338 la număr, aparținând în mare parte unor femei ale căror nume şi titulaturi apar pe mici stele funerare. Camera mortuară, conform obiceiului vremii, a fost săpată la o oarecare adâncime, poate pentru a proteja mai bine corpul faraonului. Încăperea a fost prevăzută cu o serie de nişe, pictate în roşu. Unii savanți au văzut în aceste elemente arhitectonice precursorii „stelelor-uşi-false".

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 71-73, 121, 146, 211, 222, 233, 266; **G. Dreyer**, *Ein frühdynastisches*

Königsfigürchen aus Elephantine, în: **MDAIK** 37 (1981), pp. 123-124; **W. B. Emery**, *Archaic Egypt*, Harmondsworth, 1961 pp. 56-63.

DJOSER (2667-2648)

Numele – Horus : **Netjeri-khet** „Cel divin al corporației <zeilor>".
Formele grecizate : **Tosorthros**(Manethon, Fr. 11), **Sosorthos**(Idem, Fr. 12 a) şi **Sesorthus**(Idem, Fr. 12 b).

Djoser este al 2-lea faraon al dinastiei a III-a, posibil fratele lui *Nebka, iar după unii egiptologi poate fiul acestuia din urmă. Din cauza faptului că, cel puțin pentru moment, dispunem de puține date istorice concludente, există savanți care-l consideră pe Djoser fondatorul dinastiei în cauză. Săpăturile arheologice întreprinse în necropola regală de la Abydos de către germanul G. Dreyer par a confirma prezumpția de mai înainte. În orice caz, într-o perioadă în care inscripțiile nu ne oferă date concludente, arheologia pare să furnizeze cele mai importante indicii cu privire la domniile unor faraoni. Atâta timp cât descoperirea unor obiecte, fie ele prevăzute şi cu inscripții, apare într-un context arheologic bizar sau cel puțin neclar înclinăm să susținem „vechile" teorii cu privire la unele aspecte ale domniei lui Djoser.

Deşi faraonul pare a fi unul dintre cei mai cunoscuți suverani ai dinastiei a III-a, multe dintre problemele legate de numele său sunt încă neclare. În primul rând să analizăm numele faraonului. După uzanța epocii numele de domnie, ceea ce devine mai târziu clasicul **nesuti-biti**, este rar utilizat de către regii perioadei. Totuşi, în cazul lui Djoser se pare că îl cunoaştem şi pe acesta, dacă avem în vedere un fragment de relief provenit de la Heliopolis, cândva element al unei capele a regelui. Pe

obiectul aflat astăzi în posesia Muzeului din Torino, în interiorul *serekh*-lui apare propoziția **nesuti-biti** „Regele Egiptului de Sus şi de Jos" şi numele-Horus: **Netjeri-khet**. Faptul că numele de domnie şi numele-Horus sunt identice nu reprezintă un caz singular în istoria Egiptului antic.

Însăşi traducerea numelui a fost obiectul unor controverse în rândul specialiştilor. Francezul J. Vercoutter preferă pentru expresia egipteană **Netjeri-khet** semnificația „Cel cu corpul divin" sau „Divin prin corp", excluzând probabilitatea perceperii numelui regelui ca: „<Mai > divin decât corpul <zeilor>". Chiar dacă comparativul rămâne un subiect de discuție, totuşi elementul **khet** din nume se referă cu certitudine la o grupare de zei („corporație"), anterioară existenței Eneadei de la Heliopolis, şi nu la corpul fizic al zeilor.

Faraonul aflat în discuție a rămas celebru în istoria omenirii printr-o altă variantă a numelui de domnie şi anume **Djoser**/ **Djeser** „Cel sacru". Această variantă apare pentru prima dată începând cu Regatul Mijlociu, în inscripția unei statui a lui *Sesostris al II-lea, obiect dedicat strămoşului său: Djoser. Graffitiile celor care vizitaseră piramida regelui încă din Antichitate menționează aceeaşi variantă a numelui, adică Djoser.

Nici documentele Epocii Imperiului nu prezintă nume unice pentru domnitor. Astfel, în Lista de la Abydos apare varianta **Djeser-sa** (al 16-lea faraon prezentat), în cea de la Saqqara simplu **Djeser** (al 12-lea faraon cunoscut), în timp ce în Canonul Regal din Torino există un anumit **Djeser-it** (col. III. 5). Într-o atare situație cel mai corect este să reținem numele încetățenit deja în cercetarea egiptologică şi anume **Djoser** sau o altă variantă fonetizată a radicalului egiptean antic **djsr**, adică **Djeser**. În unele lucrări mai apare şi forma **Zoser**.

Variantele prezentate de către Manethon, cel puțin din punct de vedere lingvistic, cu dificultate pot fi echivalate cu vreuna dintre cele antice prezentate mai sus. Dacă în textul grecesc al variantelor păstrate din lucrarea lui Manethon faraonul în discuție n-ar apărea pe locul doi în cadrul dinastiei şi mai ales dacă n-ar urma după variantele numelui său următorul text: „<În timpul domniei sale a trăit Imuthes(= Imhotep) >", nimeni nu s-ar fi gândit că avem într-adevăr de-a face cu Djoser.

Faptul că Djoser şi Netjeri-khet sunt una şi aceeaşi persoană este dovedit şi de o inscripție gravată pe o stâncă de granit de pe insula Sehel, la sud de Assuan, document numit „Stela foametei". Textul conține treizecişidouă de coloane, deasupra cărora apare Djoser, cel care prezintă ofrande zeilor Khnum, Satis şi Anukis, adică stăpânilor zonei cataractei I a Nilului. Documentul este un decret „emis" de către Djoser pentru „guvernatorul domeniilor sudului, căpetenia nubienilor în Iebu (= Elephantine), Mesir".

Titulatura faraonului apare în rândul întâi al inscripției după cum urmează: „…Horus: Netjeri-khet; regele Egiptului de Sus şi de Jos: Netjeri-khet; Horus-de-Aur: Djoser…".

Din text reiese că faraonul l-a informat pe guvernator asupra faptului că pe teritoriul Egiptului există o foamete de şapte ani, motiv pentru care s-a consultat cu un preot al lui Imhotep. Preotul trebuia să găsească răspunsuri la următoarele întrebări ale faraonului: „În ce loc s-a născut Hapi(= personificarea Nilului)? Care este oraşul Celui-ondulat(=Nilul)? Care zeu locuieşte acolo"(r. 4). După ce a consultat cărțile sacre existente în Casa Vieții (= scriptorium- ul templului), preotul a raportat suveranului că Nilul izvorăşte la Elephantine, din „cele două caverne", unde domneşte zeul Khnum. Apoi, Djoser, în somn, l-a văzut pe zeul Khnum care i-a promis că de atunci încolo va asigura bogăția apelor Nilului necesare inundației. În semn de mulțumire, Djoser a decretat ca toată Valea Nilului

la sud de Elephantine, pe o distanță de 126 km (= 12 **iteru** egiptean) să aparțină lui Khnum. Teritoriul se întindea de la Elephantine (=Iebu) până la Kemsit (= gr. Takhompso), aşezare situată la limita sudică a ceea ce anticii greci numeau Dodekaskheinos .

Textul n-a fost gravat în timpul domniei lui Djoser, ci în anul 187 î. Hr., adică sub *Ptolemeu al V-lea Epiphanes*. Aparent, motivele sunt multiple. Regele lagid a reuşit să redevină stăpânul întregului Egipt prin înăbuşirea unei revolte a sudului. Simbolic, noua unitate a țării a fost accentuată şi prin intermediul prezentării unor fapte de pe vremea unui faraon ajuns legendar în istoria faraonică, adică Djoser. Chiar dacă decretul este un „fals“ redactat de către preoții zeului Khnum din Elephantine, nu se poate afirma că prin intermediul său aceştia doreau să justifice „istoric“ preluarea controlului asupra teritoriului Dodekaskheinos-lui, deoarece pe vremea lui Djoser egiptenii nu erau stăpânii acelei zone. Textul reflectă mai degrabă disputa pentru teritoriul în cauză între preoții zeului Khnum din Elephantine şi sacerdoții zeiței Isis de la Philae.

Nu este lipsit de importanță faptul că săpăturile arheologice intreprinse recent de către G. Dreyer au scos în evidență faptul că Elephantine era un important centru urban încă din Epoca Arhaică a istoriei Egiptului antic, deci înainte de Djoser.

Mult mai important ni se pare faptul că textul decretului îi asociază pe Djoser şi Imhotep, ultimul socotit pe bună dreptate personajul cheie al domniei faraonului.

Documentele diferitelor perioade din istoria Egiptului ni-l descriu pe Imhotep ca o persoană având calități ieşite din comun: un autor de lucrări sapiențiale, ca atare şi patron al scribilor(începând cu Epoca Imperiului), un medic vestit, prim sfetnic al regelui Djoser şi nu în ultimul rând arhitectul său.

Imhotep a trăit destul de mult dacă avem în vedere media de vârstă foarte scăzută a perioadei Regatului Vechi: probabil între sfârşitul domniei lui *Khasekhemui şi începutul domniei lui *Huni. Totuşi, posteritatea l-a asociat mai ales cu faraonul Djoser. Dovada certă a faptului că cei doi au fost contemporani este un text gravat pe soclul unei statui fragmentare a faraonului, descoperită la Saqqara. În conformitate cu textul inscripției amintite, Imhotep avea următoarea titulatură: „Purtătorul de pecete al regelui Egiptului de Jos, primul după regele Egiptului de Sus, conducătorul Casei Mari (= palatul regal), prinț, mare preot al Heliopolis-lui,…şeful sculptorilor, al cioplitorilor de piatră, a celor care produc vase de piatră".

Cu toate că britanicul W. B. Emery a considerat că mastabaua nr. 3518 de la Saqqara îi aparținea lui Imhotep, totuşi, cel puțin până în momentul de față, nu se cunoaşte locul de veci al înțeleptului.

Începând cu dinastia a XXVI-a a fost venerat în calitate de zeu, căruia i s-au dedicat cca. 400 de statui cultice pe ale căror socluri apare deja înscris numele său divinizat: „Imhotep, fiul lui Ptah". Alături de zeii Apis-Osiris şi Ptah a fost considerat un membru al triadei divine de la Memphis, „zeul august, cel care îi înzestrează pe oameni cu viață".

Imhotep devine şi un vindecător vestit, un medic de renume. Ca atare, grecii l-au echivalat cu zeul Asklepios, iar numele său grecizat a fost *Imuthes*. Deşi nu a fost încă localizat, documentele amintesc de existența unui templu dedicat lui Imhotep, foarte probabil în zona nordică a Saqqarei. În timpul Ptolemeilor capela acestuia a devenit un loc de pelerinaj.

Faima deosebită a lui Imhotep se datorează însă calităților sale de arhitect. După Manethon (Fr. 11): „… el a fost inventatorul artei de a construi cu piatră tăiată…".

Cea mai importantă realizare arhitectonică a lui Imhotep a fost complexul mortuar al lui Djoser de la Saqqara.

Elementul principal al complexului este piramida, care a suferit modificări succesive. Inițial mormântul era o mastaba pătrată, ceea ce era mai puțin obişnuit, deoarece construcțiile similare de până atunci aveau o formă dreptunghiulară. În prima fază construcția a fost lărgită în toate cele patru laturi ale sale, însă nivelul adăugat era mai mic decât mastabaua originală. În urma celei de-a doua modificări a fost mărită numai latura estică a mastabei. Fără a cunoaşte motivele reale, ulterior, mormântul a fost transformat într-o piramidă cu patru trepte. Ultima modificare a constat în adăugiri pe laturile nordică şi sudică ale construcției, ajungându-se la o piramidă cu şase trepte inegale, uşor distorsionată. Edificiul construit din piatră locală şi acoperit cu un strat de calcar de Tura, o carieră aflată pe malul estic al Nilului, are o înăl-țime de 62 m.

Piramida este numai un element al complexului funerar care are o suprafață de 500 x 250 m şi este înconjurată de un zid înalt de 10 m. Zidul a fost prevăzut cu 14 porți, dintre care 13 erau false şi numai una fiind de acces spre incinta sacră, cea situată în extremitatea sudică a laturii estice a complexului funerar.

La sud de piramida în trepte există o curte în colțul căreia se află „mormântul sudic", de fapt o mastaba de dimensiuni mai mari. Edificiul, care beneficia de galerii subterane asemănătoare cu cele existente sub piramidă, era un mormânt simbolic, foarte probabil pentru depozitarea organelor interne ale faraonului. În conformitate cu preceptele religioase ale vechilor egipteni, organele interne erau scoase din corp înainte de înce-perea procesului de îmbălsămare şi înmormântate separat.

În partea estică a complexului există clădiri asociate cu sărbătoarea *sed* a faraonului. La nord de aceste încăperi se găsesc „Casa Sudului" şi „Casa Nordului", simbolizând principalele capele ale Egiptului de Sus (cea de la Hierakonpolis) şi de Jos (cea de la Buto).

Templul mortuar se situează lângă latura nordică a piramidei, în fața căreia se află o nişă mică, numită *serdab*, acoperită aproape în totalitate care cuprinde în interiorul ei o statuie a lui Djoser. Serdab-ul era considerat un loc de odihnă pentru spiritul faraonului decedat.

În cele din urmă remarcăm existența unei curți nordice la extremitatea căreia există un altar de piatră.

Construirea unui asemenea complex necesita existența unei administrații bine organizate, beneficiind de departamente specifice. Odată cu domnia lui Djoser toate acestea au fost concentrate într-un singur loc, la Memphis. Se poate constata şi apariția vizirului, un înalt funcționar regal, teoretic al doilea om în stat. Ceea ce pare curios este faptul că spre deosebire de domniile anterioare, pe vremea lui Djoser nu exista decât o singură trezorerie numită „Casa roşie“ (**Per-djeser**), situată în capitala regatului, la Memphis. Documentele scrise atestă şi existența împărțirii Egiptului de Sus şi de Jos în nomele standard de mai târziu. Pe de altă parte, cunoaştem funcțiile de „controlor al meşteşugarilor“, „inspector al cioplitorilor“ sau cea de „cioplitor regal“. Purtătorii unor asemenea titulaturi l-au însoțit pe responsabilul cu organizarea expedițiilor spre minele de turcoază din Peninsula Sinai, în special la Wadi Maghara. Un anumit *Nitankh* purta titulatura de „administrator al deşertului“, ceea ce echivala cu o funcție civilă şi militară din anumite regiuni din jurul Văii Nilului.

În conformitate cu datele prezentate de Canonul Regal din Torino, Djoser a domnit 19 ani, iar fragmentele lui Manethon transmise de autori antici i-au atribuit 29 de ani. ştiința egiptologică dă crezare sursei papirologice a Epocii Imperiului, cu toate că unii specialişti se întreabă dacă 19 ani de domnie i-au fost suficienți lui Djoser să ridice complexul funerar de la Saqqara.

O altă celebritate a domniei lui Djoser a fost primul dentist şi medic cunoscut în istorie, *Hesyre* („Cel lăudat de <zeul>“ Re) care purtase şi

alte titulaturi cum ar fi: „scrib regal“, „cunoştinţa regelui“, „scrib al arhitectului regelui“, „mare preot al sanctuarului <zeului> Min“, „arhitect şef“ etc. Pe bună dreptate, J. Nunn se întreba dacă acestea nu erau funcţii onorifice deoarece erau incompatibile cu cele de „şef al dentiştilor“ şi „ prim-medic“. La extremitatea nordică a necropolei de la Saqqara se găseşte şi mastabaua sa (S. 2401) în care au fost descoperite multe obiecte legate de Lumea de Apoi. Cele mai reprezentative sunt cele şase „stele-nişe“ de lemn, actualmente aflate la Muzeul Egiptean din Cairo.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 95-98; **G. Dreyer**, *Der erste König der 3. Dynastie*, în: **H. Guksch**, **D. Polz** (hrsg.), *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens. R. Stedelmann gewidmet*, Mainz, 1998, pp. 31-34; **J.-Ph. Lauer**, *Saqqara pyramids of 3-rd Dynasty*, în: **K. A. Bard** (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London- New York, 1999, pp. 704- 708; **Z. Hawass**, *A Fragmentary Monument of Djoser from Saqqara*, în: **JEA** 80 (1994), pp. 45-56; **P. Barguet**, *La Stèle de la Famine à Séhel*, Le Caire, 1953; **M. Baud**, *Les frontières des quatre premières dynasties. Annnales royales et historiographie égyptienne*, în: **BSFE** 149 (2000), pp. 32- 46; **J. F. Nunn**, *Ancient Egyptian Medicine*, London, 1996, p. 124 şi Appendix B, No. 46.

H

HAKHORIS (393-380)

Numele de naştere: **Heger**, **Heker**, **Heqer**. Alte variante fonetice utilizate în lucrările moderne sunt: **Achoris**, **Akhoris** sau **Hakoris**.
Forma grecizată: **Akhoris** (Manethon, Fr. 73 a-b).
Numele de domnie: **Henem-Maat-Re** „Înzestrat cu Maat, un Re“.

Hakhoris este considerat în prezenta lucrare al 2-lea faraon al dinastiei a XXIX-a, fiind unul dintre personajele ale căror domnie a ridicat multe semne de întrebare. De altfel, istoria întregii dinastii este încă departe de a fi pusă în adevărata sa lumină. Datele de care dispunem sunt destul de fragmentare, deseori mai puțin explicite, iar– cum a subliniat britanicul J. D. Ray– istoricul este nevoit să apeleze frecvent la sursele greceşti, „ele însele contradictorii şi nefolositoare“.

Cercetările întreprinse de mai mulți savanți, în special Fr. Kienitz, Cl. Traunecker, D. Dewauchelle şi J. D. Ray, au reuşit să lămurescă o serie de probleme legate de evenimentele dinastiei, desigur fără a găsi o soluție unanim acceptată.

Una din principalele probleme nesoluționate se leagă de numărul şi succesiunea faraonilor. Ca atare, poziția lui Hakhoris şi a rivalului său *Psammuthis* în cadrul dinastiei rămâne o problemă deschisă care necesită noi dovezi, în momentul de față inexistente. Sinteza noastră reprezintă o ipoteză de lucru.

După Manethon, Hakhoris a domnit 13 ani, faraonul fiind cel mai important suveran al întregii dinastii. Până în prezent se cunosc numeroase inscripţii demotice şi hieroglifice din timpul domniei sale.

Hakhoris ajunge pe tronul Egiptului în anul 393, după moartea fondatorului dinastiei a XXIX-a, *Nepherites I*. După toate probabilităţile, Hakhoris a fost fiul acestuia sau cel puţin o rudă foarte apropiată a lui. Ca şi reprezentanţii întregii dinastii, faraonul era originar din Mendes. Anumite probleme prezintă originea numelui său de naştere, **Heger**. Cu siguranţă acesta nu este de origine egipteană. Cercetările lui G. Posener au demonstrat faptul că era în strânsă legătură cu numele generic al unui trib nord-arabic, ceea ce nu înseamnă că Hakhoris poate fi considerat un străin şi un uzurpator al tronului Egiptului.

Aparent, între succesiunea regilor egipteni prezentată de către Manethon şi de vestita „Cronică Demotică“ există o discrepanţă. Dintre variantele operei lui Manethon cea preluată de către *Africanus* ni se pare relevantă pentru cazul nostru. Succesiunea faraonilor este după cum urmează: Nepherites (I) (care a domnit 6 ani), Akhoris (cu 13 ani de domnie), Psammuthis (1 an) şi Nepherites (II)(acreditat numai cu 4 luni de domnie). După Cronica Demotică, coloanele III şi IV, situaţia este aparent diferită. Al 2-lea domnitor după stăpânirea persană a fost considerat Nepherites (I), căruia i s-a permis să fie urmat la tron de către fiul său, în text nespecificat, dar după toate probabilităţile, Hakhoris (III, 20-21). Al 3-lea domnitor a fost nevoit să abandoneze tronul încă în timpul vieţii sale(IV, 6). După acelaşi document demotic, de natură profetică, al 4-lea domnitor după perşi a fost Psammuthis, care a domnit destul de puţin(IV, 7-8). Al 5-lea conducător al Egiptului după ocupaţia persană a fost „Hakhoris, wehem-kha…“ (IV, 9-10), iar ultimul membru al dinastiei a fost Nepherites (II), considerat fiul lui Hakhoris (IV, 11-12).

Principala problemă de interpretare a textului demotic constă în traducerea epitetului **wehem-kha** care urmează după numele lui Hakhoris. J. D. Ray a reuşit să demonstreze – bazându-se pe observațiile pertinente ale lui Cl. Traunecker– că prin expresia demotică trebuie să înțelegem un rege care a fost reconfirmat la domnie, adică „reînnoit/ reconfirmat prin încoronare". Prin urmare, al 3-lea domnitor din „Cronica Demotică", nenumit, trebuie să fi fost Hakhoris. Din cauza unor lupte interne, acesta din urmă va pierde controlul tronului, după primii doi ani de domnie, în favoarea lui *Psammuthis*, care va domni cel mult un an.

Însă în textele epocii, după anul al 3-lea al domniei sale, numele lui Hakhoris va fi urmat obligatoriu de epitetul **wehem-kha**, ceea ce înseamnă că şi-a redobândit domnia (= al 5-lea suveran din Cronică).

Astfel, J. D. Ray a avut dreptate, cel puțin teoretic, când afirma că atât lista prezentată de către Manethon, cât şi afirmațiile din „Cronica Demotică" sunt corecte: „ Psammuthis a preluat puterea în cadrul domniei lui Hakhoris, *după el* din punct de vedere cronologic (Manethon), dar *înainte* de perioada lui Hakhoris, wehem-kha".

Activitatea edilitară a lui Hakhoris a fost semnificativă în comparație cu restul membrilor dinastiei a XXIX-a. A efectuat lucrări la Serapeum-ul din Memphis, a continuat lucrările întrerupte din cauza stăpânirii persane în sala hipostilă a templului zeiței Nekhbet din el-Kab şi sala hipostilă a templului din Hibis. Autoritatea sa a fost recunoscută şi în Oaza Siwa, dar templul de la Aghurmi nu-i aparține, aşa cum a susținut F. Kienitz. Tod, Medamud şi Elephantine sunt alte localități în care Hakhoris a întreprins lucrări de restaurare a diverselor monumente.

În conformitate cu noile opinii ale egiptologilor, la Karnak „capela lui Hakhoris" nu mai este atribuită lui *Psammuthis*, despre care s-a presupus că a fost uzurpat şi lărgit de către Hakhoris, ci se pare că lucrurile

s-au petrecut invers. La Medinet Habu, vechea capelă a lui *Thuthmes al III-lea a fost restaurată şi completată.

Odată cu ocuparea tronului Egiptului de către Hakhoris, vechea alianță a egiptenilor cu Sparta s-a dovedit a fi nepotrivită, motiv pentru care noul suveran a fost nevoit să încheie un tratat cu *Evagoras*, despotul din Salamina. În anul 390, *Evagoras* , cu ajutor athenian (a fost în relații bune cu amiralul *Conon*), a înlăturat suzeranitatea persană, ocupând aproape toată insula Cipru şi regiuni din Cilicia şi Fenicia. În urma „păcii lui Antalcidas“ (386), perşii vor deține controlul asupra oraşelor greceşti din Asia Mică, în schimbul recunoaşterii autonomiei celorlalte state elene. Prin urmare, Hakhoris şi *Evagoras* vor rămâne izolați în fața pericolului persan reprezentat de regele *Artaxerxes al II-lea*. Nu se cunosc detalii certe cu privire la lupta acestora împotriva perşilor, dar în orice caz, *Evagoras* va fi nevoit să recunoască din nou suzeranitatea persană. În schimb, deşi Hakhoris moare în 380, Egiptul a rămas o țară liberă.

Bibl.: **Cl. Traunecker**, *Essai sur l'histoire de la XXIX e dynastie*, în: **BIFAO** 79 (1979), pp. 395-436; **M. Devauchelle**, *Notes sur les inscriptions démotiques des carrières de Tourah et de Mâsarah*, în: **ASAE** 69 (1983), pp. 178-179; **J. D. Ray**, *Psammuthis and Hakoris*, în: **JEA** 72(1986), pp. 149-158.

HATSHEPSUT (1479-1457)

<u>Numele de naştere</u>: **Hat-shepsut** „Prima dintre nobile“, dar, în conformitate cu inscripțiile vremii, a mai purtat şi un epitet **henemet-Imen** „cea care s-a unit cu <zeul> Amon“.

<u>Numele de domnie:</u> **Maat-ka-Re** „Adevărul forței-ka, un Re“.

Hatshepsut a fost al 5-lea suveran al dinastiei a XVIII-a, fiind fiica lui *Thuthmes I şi a reginei *Iahmes*. Sora, prinţesa *Akhbetneferu*, şi fraţii ei – *Udjamoses* şi *Amonmoses* – dispar prematur, foarte probabil decedând din cauza unor boli neelucidate până în prezent.

Datele legate de existenţa reginei Hatshepsut sunt obiectul unor vii controverse în rândul specialiştilor. Informaţiile de care dispunem nu ne permit să presupunem o coregenţă între *Thuthmes I şi Hatshepsut. În sprijinul acestei ipoteze aducem două argumente: la data morţii tatălui ei, Hatshepsut purta titulatura: „soţie regală, fiica regelui, fiica zeului, marea prinţesă moştenitoare". Apoi, ea îşi începea numerotarea propriilor ani de domnie odată cu venirea la tronul Egiptului a lui *Thuthmes al III-lea, adică 1479, devine anul 1 al domniei reginei Hatshepsut.

Urmaşul lui *Thuthmes I a fost * Thuthmes al II-lea, fiul nelegitim al primului şi al unei concubine din haremul regal, *Mutneferet*. Pentru ca *Thuthmes al II-lea să-şi asigure legitimitatea la tron a fost nevoit să se însoare cu o prinţesă regală, adică cu sora lui vitregă, *Hatshepsut*. Mariajul trebuie să fi avut loc în anul al 8-lea al domniei lui *Thuthmes I, cu puţin timp înainte de recunoaşterea lui *Thuthmes al II-lea ca suveran şi urmaş legitim.

În calitate de soţie a lui *Thuthmes al II-lea, Hatshepsut a purtat următoarele titulaturi: „soţia zeului", „mâna zeului" şi „adoratoarea divină a zeului Amon". Aceste titluri erau în strânsă legătură cu atribuţiile divine ale reginei, iar oportunitatea instituirii lor necesită explicaţii. În virtutea obiceiului existent între dinastiile XIII- XVII, al doilea om în stat era vizirul, înlocuitorul faraonului. Pentru eliminarea rolului acestuia a fost creată o instituţie specifică „soţia zeului Amon". Rolul ei era important, deoarece pe plan mitic a reformulat originea divină a faraonului: regele s-a născut din zeul suprem al statului, Amon, şi regină. Implicit, se consoli-

dează şi rolul acesteia din urmă. Regina, în calitatea ei de „soția zeului“ a avut posibilitatea să preia îndatoririle cultice ale faraonului, adică de prim-preot, ca atare, ea devine regentă.

În urma morții lui *Thuthmes al II-lea, Hatshepsut a fost cea care a preluat destinele Egiptului „...conducea treburile țării după propria dorin-ță...“ (*Urk*. IV, 60).

Cu scopul de a motiva dreptul la conducerea țării, Hatshepsut a fost prima oficialitate a Egiptului care a gravat pe un monument de dimensiuni considerabile naşterea sa divină. Scenele şi textele acestei origini se găsesc în templul de la Deir el-Bahari, mai precis la dreapta de rampa de acces către terasa superioară şi în templul zeiței Hathor. Eve-nimentele descrise au loc în cer. Zeul Amon şi-a exprimat dorința de a da naştere unui copil care va guverna Egiptul. Zeul înțelepciunii şi al scrierii Thoth va fi cel care o va informa pe regina mamă *Iahmes*, soția lui *Thuthmes I, de intențiile zeului. Amon va lua înfățişarea suveranului şi va fi aşezat în fața reginei. La solicitarea zeului suprem, acum în calitate de viitor tată-suveran, Khnum (divinitate creatoare) va modela corpul copilului. Zeii şi zeițele Egiptului o pregătesc pe regina Iahmes să suporte durerile naşterii, eveniment care are loc în prezența principalelor divinități ale Egiptului. Copilul se naşte, dar pentru a se exprima natura dublă a reginei Hatshepsut, scenele ne prezintă un băiat şi o fată. Băiatul este echivalentul funcției de conducător al țării, iar fata întruchipa perso-nalitatea feminină a reginei. Zeița Hathor este cea care a prezentat copilul lui Amon, care-l îmbrățişează. Acest aspect este scos în evidență şi de frecventul epitet al reginei Hatshepsut „ Cea care s-a unit cu <zeul> Amon“. Urmează scena alăptării copilului, apoi prezentarea de către Amon şi Thoth a nou- născutului zeilor Eneadei egiptene. Zeii Egiptului vor formula bunele lor urări, în timp ce zeița scrierii Seshat va înscrie în beneficiul copilului mi-loane de ani de „viață, sănătate şi forță“.

Această motivație a originii divine a lui Hatshepsut trebuie să fie în legătură cu evenimentele anului al 2-lea al domniei sale: prima născută a reginei, prințesa *Neferure* devine regenta regatului, purtând şi funcțiile religioase, la care Hatshepsut renunță. Pe un bloc de piatră al Capelei Roz din incinta templului de la Karnak, datând din anul al 2-lea al domniei, a doua lună a anotimpului peret, ziua a 29-a(= în calendarul gregorian a-proximativ 30 decembrie), Hatshepsut poartă pentru prima dată titulatura de „rege al Egiptului de Sus şi de Jos". Ceea ce este demn de remarcat este faptul că de acum înainte Hatshepsut a fost reprezentată în două ipostaze: bărbat, în cazul în care poartă numele regal şi femeie, când poartă numele ei de regină; prima este mult mai frecventă decât cea de-a doua.

Încoronarea reginei a fost înregistrată pe pereții Capelei Roz de la Karnak. Deşi Hatshepsut nu este prima femeie din istoria Egiptului care va fi proclamată faraon, în general un drept rezervat exclusiv bărbaților, totuşi ea a fost cea mai renumită regină a Egiptului, înainte de Cleopatra a VII-a. Trebuie scos în evidență faptul că ulterior textul încoronării a fost modificat de către *Thuthmes al III-lea, el apărând ca o înregistrare a încoronării lui *Thuthmes I.

Atitudinea lui Hatshepsut față de *Thuthmes al III-lea, încă tânăr, este nuanțată. În primul rând n-a fost îndepărtat, dar nu el era persoana care a exercitat puterea. Totuşi, câteodată, ambii poartă pe monumente titulatura regală: „Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Maat-ka-Re, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Men-kheper-Re (= *Thuthmes III)".

Blocurile de piatră ale Capelei Roz ne-au păstrat şi numele regale ale reginei Hatshepsut, înregistrate de către zeii scrierii Thoth şi Seshat. 1) Numele-Horus: **Useret-ka** „Puterea forței-ka". 2) Numele-nebti: **Uadjet -renepet** „ Prosper prin ani". 3) Numele Horus-de-Aur: **Netjeret - khau** „Divină prin apariții". 4) Numele de domnie: **Maat-ka-Re** şi 5) în

calitate de „fiu al lui Re“, numele de naştere: **Hat-shepsut henemet-Imen**.

În timpul domniei sale Hatshepsut s-a înconjurat de funcționari fideli, unii activând încă din timpul domniei tatălui ei, *Thuthmes I. Printre aceştia îi amintim pe *Ineni* (arhitect), *Iahmespanekhebit* (trezorier) sau *Hapuseneb*, cândva vizirul Egiptului de Jos, ajuns acum administratorul tuturor templelor din Egipt. Fără îndoială că cel mai vestit colaborator al reginei a fost *Senenmut* , deşi niciodată nu purta titulaturi oficiale înalte. De origine modestă, Senenmut şi-a început cariera în calitate de militar, ajungând „purtătorul de cuvânt principal“ al reginei. Apropierea de Hatshepsut i-a permis să beneficieze de o serie de privilegii aproape regale: numele său a fost înscris pe uşile capelelor de la Deir el-Bahari, a beneficiat de două morminte, statuile sale au fost plasate în temple, iar la Gebel el-Silsileh a avut un cenotaf. Era posesorul a cca. 80 de titulaturi şi epitete. Nu este exclus să fi avut chiar relații intime cu regina Hatshepsut. A construit templul mortuar al reginei de la Deir el-Bahari, apoi a supravegheat transportul şi ridicarea unei perechi de obeliscuri la Karnak.

La templul mortuar de la Deir el-Bahari, sub cel de-al doilea portic (terasa mijlocie), la stânga de rampa de acces se situează şi scenele unuia din evenimentele de seamă ale domniei: expediția din anul al 8-lea al domniei către țara Punt, situată undeva între Eritreea şi coastele Somaliei. În conformitate cu textele, regina a auzit un oracol al zeului Amon, care i-a ordonat să caute în Punt tămâie, răşini şi arome necesare riturilor divine. Tot din aceeaşi regiune vor fi aduse: ebenul, fildeşul, aur, maimuțe, piei de leoparzi etc. Expediția, care a durat aproape doi ani, a fost încredințată lui *Nehesy*, înalt funcționar, care a pornit spre Punt cu cinci vase încărcate cu produse egiptene, două statui de granit roşu ale zeului Amon şi portrete ale reginei. Egiptenii au fost primiți de către oficialitățile locale în

frunte cu regele *Perehu* şi regina *Ity*. La întoarcere marea majoritate a produselor aduse din Punt a fost donată templului zeului Amon din Karnak.

Printre construcţiile arhitectonice din timpul domniei reginei remarcăm pe cele de la Karnak, care au fost coordonate de Senenmut în intervalul anilor 2- 16 ai domniei lui Hatshepsut.

Pe lângă capodopera arhitecturii egiptene, adică templul mortuar al reginei de la Deir el-Bahari, cea mai semnificativă ni se pare o capelă pentru barca lui Amon, numită şi „locul inimii lui Amon", situată cândva în faţa obeliscurilor lui *Thuthmes I. Edificiul căruia savanţii i-au conferit denumirea de Capela Roz, deoarece a fost executată din cuarţit roşu provenit de la Gebel el-Ahmar, constă dintr-un vestibul şi un sanctuar. Pereţii ei conservă, pe lângă nenumărate scene rituale, un eveniment important al domniei: încoronarea suveranei. Rămăşiţele capelei au fost descoperite în fundaţiile celui de-al III-lea pilon al lui *Amenhotep al III-lea, dar au fost răspândite şi printre alte monumente ale Karnak-ului. În cadrul complexului zeului Amon de la Karnak, Hatshepsut a ridicat cel de-al VIII-lea pilon de gresie.

În regiunea Egiptului de Sus şi de Mijloc, între anii de domnie 8-16, *Senenmut* ajutat şi de înalţi funcţionari (*Puyemre* şi *Peniaty*) restaurează o serie de edificii, cum ar fi: poarta templului de la Kom Ombo, templele de la el-Kab (ulterior numele reginei au fost înlocuite cu cele ale lui *Thuthmes al II-lea), Qusae (templul zeiţei Hathor), Hermopolis (templul zeului Thoth) şi Elephantine (templul zeiţei Satis). La Speos Artemidos, la 2 km sud de Beni Hassan, între anii 10-18 ai domniei, a construit un important sanctuar în onoarea zeiţei Pakhet. Edificiul numit de texte „incinta divină a Văii", a rămas neterminat. Textele hieroglifice descriu dezordinea existentă în Egipt în timpul stăpânirii hyksoşilor, dar preamăresc rezultatele domniei lui Hatshepsut. Regina se identifică cu

strămoşii ei, se consideră un continuator al operelor lor, textele scoțând în evidență caracterul ei transcendental. Interiorul sanctuarului conține date referitoare la încoronarea ei. Ulterior atât imaginile reliefurilor pe care apare Hatshepsut, cât şi textele purtând numele ei au fost înlocuite cu cele ale lui *Sethi I.

Activitatea edilitară a reginei este prezentă şi pe teritoriul Nubiei, la templele de la Semna, Buhen (templul sudic), Dakka şi Faras.

Anul al 13-lea al domniei marchează o expediție în Sinai, mai precis la Serabit el-Khadim, zonă bogată în turcoază, malachit, feldspat şi calcedonie.

În anul al 16-lea al domniei Hatshepsut va celebra propria sărbătoare *sed*, care simboliza renaşterea şi reîntinerirea suveranei. La origine această sărbătoare a avut loc în anul al 30-lea al domniei faraonilor, dar practic nu s-a respectat intervalul, în general din cauze obiective. Ca majoritatea faraonilor dinastiei a XVIII-a, ea şi-a sărbătorit renaşterea în primele zile ale anotimpului *peret* (luna noiembrie) şi a durat în jur de cinci zile. Conform tradiției, vor participa reprezentanți din întreaga țară şi zeii locali. În fruntea procesiunii se afla zeul Amon în barca sa divină, fiind urmat de regină. Procesiunea a fost încheiată de cântăreți şi dansatori. Simbolic are loc reîncoronarea reginei, care primeşte de la Amon atributele regale. Sărbătoarea se termina prin ridicarea stâlpului *djed* (simbol al şirei spinării lui Osiris), care marca propria renaştere. Cu prilejul sărbătorii *sed* ea a ridicat două obeliscuri în templul de la Karnak, ele provenind din cariera de granit din insula Sehel, aproape de prima cataractă.

Ultimul document pe care apare numele reginei provine de la Serabit el-Khadim, fiind o stelă comemorativă care aminteşte de anul al 20-lea al domniei sale. Foarte probabil, la scurt timp Hatshepsut dispare de pe scena istoriei. În rândul specialiştilor există diverse supoziții în legătu-

ră cu acest aspect. Unii au presupus o moarte naturală, alții un asasinat atribuit susținătorilor lui *Thuthmes al III-lea.

Încă din timpul coregenței sale cu Thuthmes al II-lea, Hatshepsut a ordonat construirea unui mormânt situat între Valea Regilor şi Valea Reginelor, care adăpostea cândva primul sarcofag rectangular, de cuarțit galben al reginei, aflat actualmente la Muzeul Egiptean din Cairo. Construcția a fost abandonată, iar în anul al 8-lea al domniei, marele preot *Hapuseneb* a fost însărcinat cu lărgirea primului mormânt al lui *Thuthmes I din Valea Regilor (KV 20). De aici rezultă dorința reginei de a se „odihni“ alături de tatăl ei, însă ulterior *Thuthmes al III-lea i-a construit acestuia un alt mormânt (KV 38). Mumia reginei nu a fost încă descoperită.

Îndepărtarea numelui reginei de pe monumente, dar şi a imaginii ei a început la aproximativ 20 de ani de la moartea ei, fiind în mare parte opera lui *Thuthmes al III-lea. Numele reginei au fost înlăturate şi din listele regale, dorindu-se astfel să se uite pentru totdeauna personalitatea lui Hatshepsut.

Bibl.: **S. Ratié**, *La reine Hatchepsout. Sources et problèmes*, Leiden, 1979; **G. Björkman**, *Kings at Karnak*, Uppsala, 1971, pp. 64-72; **W. Seipel**, în: **LdÄ** II, coll. 1045-1051; **W. C. Hayes**, *The Scepter of Egypt*, II, New York, 1990, pp. 82- 113; **Ch. F. Nims**, *The Date of Dishonoring of Hatshepsut*, în: **ZÄS** 93 (1966), pp. 97-100; **J. Tydesley**, *Hatshepsut, the Female Pharaoh*, Harmondsworth, 1996; **P. Lacau**, **H. Chevrier**, *Une chapelle d'Hatschepsout à Karnak*, Le Caire, 1977-1979; **E. Naville**, *The Temple of Deir el- Bahari*, I-VI, London, 1894-1908; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 13-17.

HETEPSEKHEMUI (dinastia a II-a)

Numele-Horus: **Hetep-sekhemui** „Mulțumite sunt cele două puteri".

Hetepsekhemui este considerat primul faraon al dinastiei a II-a, despre care Manethon (Fr. 8) afirmă: „…constă din nouă regi din This. Primul a fost Boêthos, pentru 38 de ani…". Atât **Boêthos** (după Africanus, Fr. 8), cât şi **Bochus** (după Eusebius, Fr. 9) sunt variantele greceşti a numelui întâlnit în Lista regală de la Abydos, **Bedjaw**, care la rândul său este o interpretare greşită a semnelor hieratice pentru numele de naştere, dar şi de domnie a faraonului, **Hotep**. Deci, forma hieratică a numelui **Hotep** a fost citită în epoca ramesidă **Bedjaw**, de unde provin variantele greceşti ulterioare.

Aceste inadvertențe nu trebuie să ne surprindă dacă avem în vedere faptul că intervalul dintre domnniile lui *Qaa şi *Djoser, cel puțin până în momentul de față, este cel mai obscur din istoria Egiptului faraonic. Se cunosc mai multe nume regale, care au fost redate diferit pe monumentele contemporane Epocii Arhaice şi pe listele regale rameside. Până în momentul de față, specialiştii n-au reuşit să explice convingător proveniența acestor diferențe de nume şi o posibilă relație între ele.

Deşi Manethon sugerează faptul că odată cu sfârşitul domniei lui *Qaa se poate vorbi de începuturile unei noi dinastii, motivația acestei afirmații a preotului din Sebennytos ne scapă. Poate el a avut în vedere faptul că noul faraon a reuşit să reunifice din nou cele două teritorii ale Egiptului, după luptele dinastice care au avut loc între nord şi sud sau chiar numai pe teritoriul Deltei Nilului. Numelei-Horus al lui Hetepsekhemui poate fi un indiciu în acest sens. Un alt argument constă în existența unor nume de „domnitori" în intervalul dintre dinastiile I şi a II-a, aşa cum reiese după inscripțiile vaselor de piatră descoperite în com-

plexul funerar al lui *Djoser. Aceşti regi locali, originari din Egiptul de Jos, ar fi : *Ba*, *Seneferka* şi *Sekhet*. Probabil că autoritatea lor nu a depăşit zona unui oraş şi teritoriul din preajma acestuia.

Săpăturile arheologice germane întreprinse la Umm el-Qaab au reuşit să scoată la iveală şi o pecete cu numele lui Hetepsekhemui la intrarea în mormântul lui *Qaa. Specialiştii au considerat că acest document certifică prezenţa lui Hetepsekhemui la funeraliile lui *Qaa, adică au presupus că „nu a existat o ruptură între dinastiile I şi a II-a“ sau cel puţin faraonul a perpetuat cultul funerar al predecesorului său.

Succesiunea primilor trei faraoni ai dinastiei a II-a apare pe o statuie de granit roz, descoperită la Mit Rahina (Memphis), care aparţinea unui preot al cărui nume a fost citit în mod tradiţial *Hetepdief*, iar mai recent *Redjit*. Aceşti regi sunt: *Hetepsekhemui, *Nebre şi *Ninetjer. În conformitate cu textul aflat pe soclul statui, *Hetepdief* sau *Redjit* a fost un preot care se îngrijea de cultul funerar al regilor amintiţi, ale căror nume apar gravate pe umărul statuii. După unii egiptologi, el ar fi activat spre sfârşitul dinastiei a II-a, iar mai recent, după criteriile artistice, statueta a fost atribuită sfârşitului dinastiei a III-a.

Numele lui Hetepsekhemui apare pe patru fragmente de vase de piatră descoperite în mormântul lui *Peribsen de la Umm el-Qaab (mormântul P) şi unul din aceeaşi aşezare din mormântul lui Khasekhemui (mormântul V). Mult mai numeroase sunt acele inscripţii scurte care apar pe vasele de piatră fragmentare descoperite în complexul mortuar al faraonului *Djoser de la Saqqara. Pe unul dintre acestea este incizată figura zeiţei Bastet, ceea ce înseamnă că această divinitate a fost venerată în timpul domniei lui Hetepsekhemui. Mult mai problematică este interpretarea inscripţiei acelui fragment, din acelaşi complex, care aminteşte exis-tenţa unei capele a coroanei albe, de obicei legată de Nekhen / Hierakonpolis, deci zona sudică a Egiptului. Pe o pecete din

mormântul regelui de la Saqqara o inscripție îl numeşte pe preotul *Perneb*, sacerdot al zeului Sopdu. Textul aceleiaşi inscripții menționează şi numele unui oraş, Iput, probabil un centru al cultului zeului Sopdu din estul Deltei.

Spre deosebire de înaintaşii săi, Hetepsekhemui a abandonat Umm el-Qaab, alegându-şi locul de veci la Saqqara. Această schimbare poate are o semnificație istorică, care, cel puțin pentru moment, nu este clară. Demn de menționat este faptul că dispar mormintele adiacente, „subsidiare“ din jurul mormântului regal. Sub piramida şi drumul de acces al lui *Unas există două morminte, dintre care cel denumit „A“ aparține lui Hetepsekhemui şi probabil a fost uzurpat de către urmaşul său, *Nebre. Locul de veci al faraonului este de dimensiuni mari, conține multe anexe, iar cele din imediata apropiere a camerei mortuare imită încăperile unei case, ceea ce indică faptul că mormântul a fost conceput a fi casa pentru *ka*-ul (sufletul) decedatului. La origine mormântul era o mastaba a cărei suprastructură nu s-a păstrat, dar ea existase încă la momentul în care au fost elaborate planurile pentru construirea monumentelor aparținând lui *Djoser. Ceea ce pare a fi sigur, este faptul că mormintele dinastiei a II-a erau deja ruinate în timpul dinastiei a V-a, permițându-i lui *Unas să niveleze locul pentru contruirea complexului său de piramidă.

Durata domniei lui Hetepsekhemui este greu de stabilit. Specialiştii sunt de părere că ea s-ar fi întins pe un interval de 15-25 de ani.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 82-84, 240-241, 252, 263, 282, 285, 296; **H. G. Fischer**, *An Egyptian royal stela of the Second Dynast*, în: **Artibus Asiae** 24(1961), pp. 45-48; **G. Dreyer et al.**, *Umm el-Qaab Nachuntersuchungen im Frühzeitlichen Königsfriedhof. 7/8 Vorbericht*, în: **MDAIK** 52 (1996), pp. 71-72; **A. M. Roth**, *Social change in*

the Fourth Dynasty: the spatial organization of pyramids, tombs, and cemeteries, în: **JARCE** 30 (1993), pp. 40, 43-44; **H. Sourouzian**, *Concordences et écarts entre statuaire et représentations a deux dimensions des particuliers de l'époque archaïque*, în: **N. Grimal**(ed.), *Les critères de datation stylistiques à l'Ancien Empire*, Le Caire, 1998, pp. 305-352.

HOREMHEB (1323-1295)

<u>Numele de naştere</u>: **Hor-em-hab** „<Zeul> Horus este în sărbătoare".
<u>Forma grecizată</u>: **Armais** (Manethon, Fr. 53 a-b).
<u>Numele de domnie</u>: **Djeser-kheperu-Re** „Cel cu manifestări sacre, un Re".

Horemheb este cunoscut ca fiind ultimul faraon al dinastiei a XVIII-a, deşi conducătorii dinastiei a XIX-a l-au considerat deseori inițiatorul politicii lor. În listele regale din epoca ramesidă, Horemheb apare în calitate de succesor al lui *Amenhotep al III-lea. În mormântul theban al lui *Amenmose* (TT 19), figura lui Horemheb este prezentă între imaginile lui *Amenhotep al III-lea şi *Ramses I.

Durata domniei faraonului este incertă, cele mai frecvente cifre vehiculate în lucrările de egiptologie fiind 13 şi 27/ 28. Data unei domnii de 13 ani a fost găsită în mormântul său de la Saqqara, confirmată şi de textul unui graffiti: „Anul al 12-lea, a 2-a lună a anotimpului şemu, ziua a 16-a", descoperit într-un mormânt al necropolei thebane (TT 161).

În privința unei domnii de 27/28 de ani dispunem de o însemnare în hieratică de pe o bucată de piatră descoperită în apropierea templului funerar al regelui: „ Anul al 27-lea, prima lună a anotimpului şemu, ziua a 9-a, ziua intrării lui Horemheb - <să i se ofere lui> viață, sănătate şi forță

- …". Mai mult ca probabil, această „intrare" se referă la data înmormântării regelui.

Rar, se vehiculează şi o cifră exagerată cu privire la durata de domnie a lui Horemheb, aceasta fiind 59, care apare în inscripția lui *Mes* relatând un proces din timpul domniei lui *Ramses al II-lea. În conformitate cu textul inscripției în cauză, la proces s-a citat şi un document din „ anul al 59-lea al Maiestății Sale, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Horemheb". Interpretarea tradițională a acestei cifre exagerate este că în timpul domniei lui *Ramses al II-lea faraonii epocii Amarna (*Akhnaton, *Semenkhare*, *Tutankhamom şi *Ay)au fost considerați eretici, prin urmare, au fost excluşi din listele regale, iar anii lor de domnie au fost adăugați celor ai lui Horemheb.

După opinia unor specialişti, Horemheb şi-a început cariera militară sub domnia faraonului *Akhnaton, deşi nu dispunem de mărturii certe în această privință. Ca atare, tentativa egiptologului R. Hari de a identifica un militar al epocii Amarna, numit *Paatonemheb* – care poseda un mormânt la el-Amarna (nr. 24)şi purta titulaturi importantete („scrib regal" şi „general al stăpânului celor două țări")– cu viitorul faraon Horemheb a rămas o simplă ipoteză.

A doua soție a lui Horemheb a fost *Mutnedjemet*, căsătoria având loc înainte de a deveni faraon al Egiptului. Deşi s-a incercat să se demonstreze faptul că ea era sora reginei *Nefertiti*, bazându-se şi pe faptul că *Mutnedjemet* apare în numeroase reprezentări în mormintele de la el-Amarna, gradul de rudenie între cele două este discutabil.

Horemheb nu a lăsat nici o informație despre părinții şi strămoşii săi. Totuşi, pe baza unor texte se poate deduce că era originar din Herakleopolis.

În documentele epocii, Horemheb apare pentru prima dată într-o funcție militară importantă în timpul domniei lui *Tutankhamon, când a

participat la campanii militare în Nubia şi Siria, aşa cum ne dovedesc scenele din mormântul său de la Saqqara.

Ulterior, personalitatea sa a fost eclipsată de puterea conferită de către faraonul *Ay generalului său *Nakhtmin*. Prin aceasta se explică faptul că după moartea faraonului a încercat să şteargă complet orice urmă lăsată de cei doi.

După decesul lui *Ay, Horemheb a preluat puterea, iar încoronarea sa a avut loc în palatul care se afla în apropirea templului din Luxor, în timpul sărbătorii Opet.

Odată proclamat faraon, cariera sa militară se poate considera practic încheiată, însă se poate vorbi de o restabilire a ordinii în interiorul țării. „Decretul lui Horemheb“, gravat pe stelă în apropierea pilonul X al templului de la Karnak, îl descrie pe suveran în calitate de reformator şi cel care a readus linişte internă a Egiptului. Cu toate că măsuri similare au fost luate şi prin intermediul „Stelei Restaurației“ a lui *Tutankhamon, se pare că Horemheb a mers mai departe. În conformitate cu un pasaj din document: „Maiestatea Sa a purtat un consiliu cu inima sa, cu scopul de a apăra întreaga țară…să înlăture păcatul, să distrugă minciuna…“. A acordat o importanță considerabilă securizării navigației pe Nil, principala arteră comercială a țării. A interzis luarea de mită de către înalții funcționari, a încercat să frâneze rapacitatea militarilor săi. Pedepsele introduse erau mari: condamnarea la moarte, tăierea nasului, bătaia şi nu în ultimul rând exilul la Silsileh. Desigur, nu se cunoaşte exact în ce măsură au fost puse în aplicare aceste prevederi, în orice caz probabil că o oarecare ordine internă a fost asigurată.

Activitatea edilitară a regelui este importantă. Pe lângă construirea unei capele săpate în stâncă (*speos*) de la Silsileh, a uneia de dimesniuni mai reduse pe teritoriul Nubiei, la Gebel Adda, dar şi a unor lucrări la Ashmunein şi Avaris, atenția lui Horemheb s-a îndreptat în special spre

două localități: Theba şi Saqqara. În incinta complexului zeului Amon din Karnak a început construirea pilonilor II şi IX, continuînd lucrările la cel de-al X-lea. La templul din Luxor el a înlocuit numele faraonului *Tut-ankhamon din decorația colonadei destinate sărbătorii Opet, începută încă de către *Amenhotep al III-lea. În general, se poate afirma că a însuşit majoritatea operelor aparținând lui *Tutankhamon. La Medinet Habu a însuşit templul mortuar al lui *Ay, monument pe care l-a lărgit.

Devenit rege, Horemheb a adaptat mormântul său de la Saqqara noii sale demnități, solicitând sculptorilor gravarea unui uraeus pe fruntea tuturor imaginilor sale. Desigur, nu s-a mulțumit numai cu acest loc de veci, readaptat, solicitând şi săparea unui mormânt în Valea Regilor (KV 57). Față de mormintele de dimensiuni reduse ale lui *Tutankhamon şi *Ay, cel al lui Horemheb măsoară 106, 58 m de metri în lungime, având o adâncime de 29, 52 m. Deşi decorul sepulcturii n-a fost terminat, acesta se remarcă nu numai prin elementele pictate, dar şi prin reliefuri. Planul mormântului prezintă o trecere de la cele cu o axă îndoită, aparținând dinastiei a XVIII-a, la cele cu o axă dreaptă din timpul dinastiilor a XIX-a şi a XX-a. Pentru prima dată pereții unui mormânt regal conțin fragmente dintr-o nouă culegere religioasă, numită „Cartea Porților“. Culegerea descrie călătoria „cărnii lui Re“, manifestare corporală a Soarelui, în Lumea de Apoi, într-o barcă divină. Se trec cele douăsprezece porți, fiecare dintre ele punând probleme diverse în drumul zeității principale.

Ceea ce rămâne o enigmă este faptul că cei 28 de ani de domnie ar fi fost suficienți pentru terminarea mormântului din Valea Regilor. Din anumite motive acest lucru nu s-a întâmplat. Mai mult, lucrările au fost deseori întrerupte, ceea ce a furnizat date importante specialiştilor cu privire la construirea unui mormânt. La fel, se pot observa diferite etape în efectuarea decorațiilor, rămase şi ele neterminate. Analiza acestora a con-

tribuit la o cunoaştere mai bună a tehnicilor folosite de artiştii egipteni în decorarea unor morminte.

Deşi Horemheb a uzurpat multe statui ale lui *Tutankhamon şi *Ay, totuşi există şi câteva care au fost executate pentru el. Cea mai cunoscută este grupul statuar de la Muzeul de Egiptologie din Torino, înfăţişându-l pe Horemheb împreună cu soţia sa *Mutnedjemet* şi care poartă un text hieroglific lung, cunoscut sub numele de „Decretul de încoronare".

Bibl.: **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** II, coll. 962-964; **J.-M. Kruchten**, *Le décret de Horemheb*, Bruxelles, 1981; **J. van Dijk**, *The New Kingdon Necropolis of Memphis*, Groningen, 1993, pp. 11-64; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 75-79.

HUNI (2637-2613)

Numele de domnie: Probabil **Huni**, în conformitate cu opinia majorităţii egiptologilor. Există şi alte posibilităţi de citire a numelui. După H. Goedicke forma corectă şi originală este **Ny-Sutekh**. Mai plauzibilă pare a fi explicaţia conform căreia **Huni** este o variantă grafică a termenului **Hui**, cu semnificaţia de „Cel care loveşte". Din acest motiv în unele lucrări numele faraonului apare şi sub una din formele **Hui**, **Hu** sau chiar **Hu[ni]**.

Forma grecizată: După unii cercetători ar fi **Soyphis** (Manethon, Fr. 11), ipoteză greu acceptabilă dacă avem în vedere o încercare de derivare a numelui din cel egiptean antic.

În acelaşi timp, Manethon a admis pentru dinastia a III-a existența a nouă regi, dintre care ultimul era **Kerpheres**. **Soyphis** apare în aceeaşi sursă la poziția a 5-a, cu 16 ani de domnie. Nici echivalarea lui Huni cu **Akhes**, al 7-lea faraon al lui Manethon, propus de J. von Beckerath nu ni se pare convingătoare.

Huni este ultimul faraon al dinastiei a III-a, urmaşul lui *Khaba şi precursorul lui *Snofru. Acest fapt este confirmat şi de un text literar compus de scribul *Kaires*, operă ce aparține genului învățăturilor şi a fost atribuit în mod fictiv unui contemporan al regelui *Teti, vizirul Kagemni. La sfârşitul aşa- numitei *Învățături a lui Kagemni*, conservată pe un papirus de la Biblioteca Națională din Paris, citim următoarele: „Apoi, când Maiestatea Sa regele Egiptului de sus şi de Jos Huni a decedat, Maiestatea Sa regele Egiptului de Sus şi de Jos Snofru a fost ridicat la demnitatea de rege binefăcător în toată această țară. Atunci Kagemni a devenit primar şi vizir“ (*Papirusul Prisse* 2, 7-9). În Lista regală de la Saqqara faraonul Huni (cartuşul 15) este urmat de către *Snofru (cartuşul 16), iar Canonul Regal din Torino prezintă aceeaşi ordine a domniilor, cu numele lui Huni scris **Hu** (col. III 8). Nu acelaşi lucru reiese din conținutul Listei regale de la Abydos, unde *Snofru (cartuşul 20) este precedat de un oarecare *Neferkare* (cartuşul 19).

Veriga dintre cele două dinastii, a III - a şi a IV- a, pare a fi *Meres-ankh I* , cea care purta titulatura de „mama regelui“, adică a lui *Snofru, fiind în acelaşi timp una dintre soțiile secundare sau poate concubina lui Huni.

Teritoriul stăpânit de către Huni se întindea în sud până la Elephantine inclusiv, de unde provine şi o piatră conică, de granit roşu, purtând textul **seşed Huni**, „diadema lui Huni“. Ținând cont de faptul că propoziția este urmată de o semogramă a palatului, cercetătorii au ajuns la

concluzia că expresia redă numele unui palat sau a unei clădiri asociată cultului regal.

Disputată este şi existența a mai multor piramide, ale căror ruine nu depăşesc 6 m înălțime şi sunt distribuite pe teritoriul Egiptului de Sus şi de Mijloc după cum urmează: la Elephantine, la 5 km sud de Edfu, la 6 km nord de Hierakonpolis(la el-Kulu), la Tukh (lângă Naqada), la 8 km de Abydos şi la Zawiet el-Meitin. Probabil că ele trebuie asociate cultului regal sau domeniilor regale şi sunt în strânsă legătură cu procesul de reorganizare administrativă a provinciilor, fapt care reiese din textul autobigrafic al demnitarului *Metjen*, inscripționat pe capela sa provenită de la Saqqara.

Metjen, pe lângă multe titulaturi ale căror semnificații încă nu au fost pe deplin lămurite, era şi „servitor / angajat al casei regelui", probabil un domeniu funerar al faraonului. Un contemporan al lui *Metjen*, demnitarul *Pehernefer* era administratorul proprietăților reginei *Meres-ankh I*. Un domeniu al lui Huni este amintit şi de textul Pietrei de la Palermo, în anul 10 al domniei lui *Neferirkare I.

Francezul J. Vandier a considerat, din cauza unor considerente stilistice, că stela de calcar, achiziționată de Muzeul Luvru spre sfârşitul anilor '60 din secolul trecut, purtând numele-Horus: **Khai-hedjet** („Înălțată este coroana albă"), ar aparține lui Huni.

După opinia egiptologilor, în timpul domniei lui Huni a fost începută construcția piramidei de la Meidum, inițial concepută ca o piramidă în trepte. Urmaşul său, *Snofru, a fost cel care l-a transformat într-o piramidă reală din punct de vedere geometric. Cu toate acestea, dacă ținem cont de textele lăsate de pelerinii din epoca Regatului Mijlociu şi Imperiu, piramida de la Meidum a fost construită în întregime sub domnia lui *Snofru.

În timpul domniei lui Huni s-a consumat şi un eveniment demn de remarcat al istoriei arhitecturii egiptene. Acesta reiese din două pasaje izolate ale Papirusului Regal din Torino, combinate ingenios de către e-giptologul german D. Wildung în felul următor: „Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Huni: 24 de ani. În timpul domniei sale a murit arhitectul care a dirijat…Imhotep, fiul lui Ptah, născut de doamna Kheredu-ankh,...“.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London- New York, 1999, pp. 103- 105, 247, 254, 277-279 ; **W. Helck**, în: **LdÄ** III, coll. 85- 86; **H. Goedicke**, *The Pharaoh Ny- Swth*, în: **ZÄS** 81 (1956), pp. 18-24; **Idem**, *Die Laufbahn des Mtn*, în: **MDAIK** 21 (1966), pp. 1 – 62; **P. Piacentini**, *Zawiet el –Mayetin nel III millennio a. C.*, Pisa, 1993, pp. 37-43; **D. Wildung**, *Egyptian Saints. Deification in Pharaonic Egypt*, New York, 1977, pp. 35-38; **J. von Beckerath**, *Chronologie des Pharaonischen Ägypten*, Mainz am Rhein, 1997, pp. 187, 215-216; **M. Baud**, *Famille royale et pouvoir sous l'Anciene Empire*, II, Le Caire, 1999, p. 449, Corpus [64], pp. 458-459, Corpus [74] , p. 473 , Corpus [92].

I

IAHMES I (1550-1525)

Numele de naştere: **Iah-mesi** „S-a născut Luna".
Formele grecizate: **Ahmosis**, **Amosis** (Manethon, Fr. 53).
Numele de domnie: **Neb-pehti-Re** „Stăpânul puterii, un Re".

Iahmes I, fiul lui *Seqenenre Tao* şi al reginei *Ahhotep I*, a fost primul faraon al dinastiei a XVIII-a. Sora şi soția lui se numea *Iahmes-Nefertari*. Din relația lor s-au născut, printre alții, prințesa *Iahmes-Meritamon* şi viitorul suveran *Amenhotep I.

Iahmes I a ajuns la tronul Egiptului în urma morții fratelui său *Kamose, decedat în timpul războaielor purtate împotriva hyksoşilor. Spre deosebire de înaintaşul său, Iahmes I n-a înregistrat victoriile sale şi eliberarea țării pe stele comemorative. Totuşi, în 1993 o expediție arheologică americană a reuşit să descopere fragmente din relatarea oficială a acestor bătălii, inscripțiile provenind din templul-piramidă de la Abydos al lui Iahmes I.

Mult mai relevante pentru reconstituirea unor episoade cheie din timpul domniei sale sunt inscripțiile autobiografice ale unor demnitari, mai ales ofițeri, cel mai însemnat fiind textul din mormântul de la el - Kab al lui *Iahmes*, fiul lui *Abana*. În tinerețe acesta era un marinar pe un vas numit „Taurul sălbatic". Ulterior, după ce şi-a întemeiat o familie şi s-a evidențiat în lupte, a fost mutat pe un alt vas care purta numele de „Cel

nordic“, ceea ce era în strânsă legătură cu politica noului faraon: înfrângerea definitivă şi alungarea duşmanului nordic, hyksoşii. A participat, în calitate de pedestraş, la asediul oraşului Avaris, capitala hyk-soşilor, care în cele din urmă a fost jefuită. Pentru meritele sale a fost recompensat de către Iahmes I cu mari cantități de aur.

Continuând relatarea evenimentelor din timpul domniei faraonului, *Iahmes*, fiul lui *Abana* ne informează că „după aceasta a urmat asediul (oraşului) Sharuhen, care a durat trei ani. Maiestatea Sa l-a jefuit...După ce Maiestatea Sa a măcelărit popoarele asiatice, a navigat în direcția su-dului...pentru a înfrânge fiarele din Nubia“ (*Urk.* IV, 4 - 5). Textul amin-teşte şi de numele unei căpetenii locale, *Tetian*, ale cărei trupe au fost nimicite de către faraon (*Urk*. IV, 6).

Oricât de prețioase sunt aceste informații ele nu încadrează în timp evenimentele din timpul domniei lui Iahmes I. Pe verso-ul *Papirusului Matematic Rhind* s-au păstrat însemnări cu privire la începutul luptelor cu hyksoşii. Astfel, în anul al 11-lea al domniei „prințul sudului“, adică Iahmes I – pe atunci stăpânul Thebei, de unde şi titulatura atribuită –, în prima jumătate a lunii iulie, se îndreaptă spre Heliopolis. Apoi, urmând tactica fratelui său, Iahmes I incendiază Avarisul, care a fost abandonat de către hyksoşi, aceeaşi soartă având şi alte aşezări, cum ar fi Tell el-Yehudiyeh şi Tell el-Maskhutah. În luna octombrie capturează cetatea Sile, de pe teritoriul Peninsulei Sinai, apoi îi urmăreşte pe asiatici până la Sharuhen. Această din urmă cetate se află la sud de localitatea Gaza, fiind în timpul stăpânirii hyksoşe un important centru comercial.

În ceea ce priveşte frontiera sudică, Iahmes I fortifică Buhen-ul, iar în fruntea regiunii nordice a Nubiei numeşte un locțiitor care purta titulatura de „fiul regal din deşerturile sudice“. Desigur, acest demnitar nu era un reprezentant al familiei regale, iar ulterior numele aceleiaşi funcții schimbându-se în „fiul regal din Kush“ sau „vice-regele din Kush“. În

timpul domniei lui Iahmes I „fiul regal din deşerturile sudice“ a fost *Djehuti*.

Iahmes I domneşte acum asupra unui Egipt eliberat de dinastia străină a hyksoşilor, purtând următoarea titulatură: 1) Numele-Horus: **Aa - kheperu** „Mare prin manifestări“, mai târziu **Ka-en-Uaset** „Taurul Thebei“. 2) Numele-nebti: **Tut-mesut** „Perfect prin naştere“. 3) Numele-Horus-de-Aur: **Tjes-taui** „Cel care leagă cele Două Ţări“. 4) Numele de domnie: **Neb-pehti-Re** şi 5) Numele de naştere: **Iah-mesi**.

În perioada în care Iahmes I a fost minor sau purta războaie în afara graniţelor Egiptului, treburile ţării au fost conduse de către *Tetisheri* şi *Ahhotep I*.

Tetisheri a fost bunica lui Iahmes I. În conformitate cu un text egiptean, păstrat pe o stelă funerară (CGC 340002), nepotul-faraon a ordonat să i se edifice în necropola de la Abydos un templu şi o piramidă în vecinătatea monumentelor proprii. *Tetisheri* a dat naştere viitorului rege *Seqenenre Tao* şi reginei *Ahhotep I*. Regina-mamă moare cândva între anii de domnie 16-22 ai faraonului.

Al doilea personaj feminin important al regatului a fost regina *Ahhotep I*, mama lui *Kamose şi a lui Iahmes I, dar şi a viitoarei regine *Iahmes-Nefertari*. Pe o stelă a faraonului Iahmes I de la Karnak (CGC 34001) ea este prezentată ca „una căreia îi pasă de Egipt, cea care are grijă de soldaţii ei (ai Egiptului); ea care a readus fugarii şi a strâns dezer-torii, a pacificat Egiptul de Sus şi i-a expulzat pe rebelii lui (ai Egiptului)...“.

Soţia lui Iahmes I, *Iahmes -Nefertari*, a deţinut şi ea un rol oarecare în cadrul regatului. Prin intermediul unui document de la Karnak aflăm că regina a renunţat la funcţia de al doilea profet al zeului Amon . În compensaţie soţul îi va dona bunuri mobiliare şi imobiliare pentru a întreţine un colegiu al preoteselor în cadrul insituţiei numite „domeniul

soției divine“ sau al „adoratoarei divine“. Evenimentul trebuie situat între anii 18-22 ai domniei lui Iahmes I, în orice caz după încheierea războiului purtat împotriva hyksoşilor şi înainte de naşterea viitorului faraon *Amenhotep I.

Un alt moment important din timpul domniei sale a fost redeschiderea carierei de piatră de la Tura, decizie necesară având în vedere intențiile sale de a restaura marile centre religioase ale țării: Hermonthis, Abydos şi evident noua capitală, Theba. Un sprijinitor constant al domniei sale va fi primarul Thebei, *Tetiki*, cel care poseda un mormânt în zona deluroasă de la Dra Abu-Naga (TT 15).

În aceeaşi zonă a necropolei thebane a fost înmormântat şi Iahmes I, care moare la vârsta de 35 ani judecând pe baza mumiei descoperite, în 1881, într-o ascunzătoare regală (DB 320). Încercarea egiptologului A. Dodson de a localiza mormântul lui în partea sudică a Văii Regilor (KV 32) şi, ca atare, presupunerea că a fost primul suveran al dinastiei înmormântat la Biban el-Moluk este o simplă ipoteză de lucru fără nici un suport arheologic sau lingvistic.

Bibl.: **C. Vandersleyen**, *Les guerres d'Amosis, fondateur de la 18 e dynastie*, Bruxelles, 1971; **S. Harvey**, *The Monuments of Ahmose at Abydos*, în: **Egyptian Archaeology** 4 (1994), pp. 3-5; **C. Vandersleyen**, *Une tempête sous la règne d'Amosis*, în: **RdE** 19 (1967), pp. 123-159; **M. Bietak**, *Avaris and Pi-Ramsses*, London, 1979; **J. S. Holladay Jr.**, *Cities of the Delta*, III, Malibu, 1982, pp. 44- 47; **A. M. Dodson**, *The Tombs of the Kings of the Early Eighteenth Dynasty at Thebes*, în: **ZÄS** 115 (1988), pp. 118-120; **M. Gitton**, *L'épouse du dieu Ahmès Néfertary*, Paris, 1975.

IAHMES al II -lea (570-526)

Numele de naştere: **Iah-mesi** „S-a născut Luna“, cu epitetele **sa-Neith** „fiul <zeiței> Neith“ sau **sa-Usir** „fiul <zeului> Osiris“.

Formele grecizate: **Amosis** (Manethon, Fr. 68, 69 a-b), **Amasis**(Herodot etc.).

Numele de domnie: **Khnem-ib-Re** „Cel care îmbrățişează inima lui Re“.

Iahmes al II-lea, fiul unei femei numite *Tasheritese*, este al 5-lea faraon al dinastiei a XXVI-a saite. Până nu demult s-a crezut că este o rudă a rivalului şi înaintaşului său *Apries, însă cercetările mai recente au demonstrat că Iahmes al II-lea a fost numai un general din armata lui *Apries. După Herodot el ar fi fost originar din oraşul Siuph, a cărui localizare este nesigură. Unii savanți îl identifică cu es-Seffeh situat la nord de Sais, în timp ce alții cred că este identic cu Nisuitef aflat lângă Sais. În conformitate cu afirmațiile lui Platon (Timaios, 21 E), Amasis era originar din Sais. Indiferent de aceste relatări se impun două precizări: nu întotdeauna datele şi afirmațiile oferite de către Herodot despre personalitatea şi domnia lui Amasis corespund veridicității istorice şi în orice caz, Amasis a fost mult mai legat de oraşul Sais.

După Herodot, pentru a evita un conflict cu oraşul grecesc Kyrene, Amasis s-a căsătorit cu *Ladike*. Nici o altă sursă, grecească sau egipteană, nu confirmă această afirmație, în schimb documentele egiptene menționează două soții ale faraonului: *Tanetkheta* (mama urmaşului lui Amasis, *Psammetik al III-lea*) şi *Nakhtbastetru* (cea care a dat naştere generalului *Amasis*).

Amasis ajunge pe tronul Egiptului în urma unui conflict dintre *Apries şi liderul oraşului grecesc Kyrene, care va genera o revoltă în cadrul armatei egiptene. Trimis la fața locului pentru a aplana conflictul, Amasis a fost proclamat de trupele faraonice suveran, fiind astfel un uzurpator al tronului. Luptele dintre cei doi pentru stăpânirea Egiptului sunt descrise atât de sursele greceşti(Herodot şi Diodor), cât şi de textul fragmentar al unei stele aparținând lui Amasis. În cele din urmă, *Apries este înfrânt şi ucis, Amasis rămânâd stăpânul Egiptului (pentru detalii v. *Apries).

După preluarea puterii, noul faraon a început reorganizarea Egiptului, act care a fost perceput de către posteritate ca opera unui legislator. Textele egiptene din timpul domniei sale nu-i atribuie această calitate, dar amintesc de faptul că suveranul a reorganizat țara în contextul tradițiilor milenare. Legat de acest aspect credem că este important să precizăm două lucruri: a) demotica, care la origine era o scriere administrativă a Egiptului de Jos, a fost introdusă la Theba începând cu anul al 12-lea al domniei lui Amasis; prin acesta se explică descoperirea unui număr considerabil de documente administrative; b) aşa-numita scriere „hieratică anormală"(neobişnuită), utilizată în Egiptul de Sus, dispare subit începând cu anul al 22-lea al domniei lui Amasis.

Capitala regatului se va muta de la Sais la Memphis, prima metropolă rămânând însă reşedința regală, cu toate că, cel puțin până în prezent, nu s-a descoperit urmele unui palat aparținând lui Amasis.

După Herodot(II. 177) domnia lui Amasis a reprezentat o epocă de maximă prosperitate a Egiptului, autorul clasic amintind de faptul că pe teritoriul țării ar fi existat 20.000 de oraşe. Cifra, în comparație cu documentele altor epoci ale istoriei faraonice, pare a fi exagerată. Foarte probabil că în realitate ar fi existat un număr identic de aşezări, dar nu oraşe propriu-zise. Parcurgând ultima parte a Cărții a II-a din Istorii, ne dăm

seama că Herodot a creat prin Amasis imaginea perfectă a unui faraon filohelen, cel puțin din următoarele motive: a contribuit la dezvoltarea așezării Naukratis, a încheiat alianțe cu diferite orașe grecești și nu în ultimă instanță a prezentat donații sanctuarelor grecești.

Deşi Amasis a ieşit victorios în urma războiului civil, din considerente politice şi militare, nu îşi putea permite luxul de a renunța la mercenarii greci. Dacă aceştia au fost într-adevăr concentrați la Memphis şi comerțul grecilor a fost direcționat spre Naukratis rămâne de dovedit. În orice caz, nu existau greci pe teritoriul egiptean numai la Naukratis, iar comerțul acestora a reprezentat o sursă sigură pentru statul egiptean, probabil prin perceperea unor taxe, care în mare parte au îmbogățit visteria templului zeiței Neith din Sais. Mulți savanți cred că în această privință Amasis a fost precursorul lui *Nektanebo I (v. domnia acestuia).

Pe planul politicii externe trebuie menționat că Amasis, cucerind anumite orașe din Cipru, i-a determinat pe locuitorii insulei să-i pună la dispoziție flota, care a fost folosită pentru apărarea intereselor comerciale din Mediterană, dar și pentru a ține departe de Egipt noul inamic, Persia. În acelaşi scop, faraonul a încheiat o alianță cu regele Lydiei, *Kresus*, şi *Polykrates*, tiranul din Samos. Amasis uită vechile diferende cu Babilonul, atrăgându-l în coaliția antipersană. Cu toate acestea, în 546 Lydia este cucerită de către Cyrus al II-lea al Persiei. şapte ani mai târziu Babilonul va avea aceeaşi soartă. Atacarea Egiptului a fost amânată numai datorită morții lui Cyrus al II-lea(529). Urmaşul acestuia, *Kambyses al II-lea, a cucerit Egiptul, inaugurând perioada Primei Dominații Persane(v. *Kambyses al II-lea).

Activitatea edilitară a lui Amasis trebuia să fi fost una prolifică. Din păcate puține edificii sau obiecte ale sale au fost păstrate. În acest scop un rol important au avut și perșii. Amasis a fost victima unui „damnatio memoriae", numele său a fost șters de pe o serie de monumente, iar

în *P. Rylands IX* – din timpul lui *Darius I – numele său nu a fost scris întotdeauna în cartuş. De aici reiese faptul că perşii îi contestau legitimitatea domniei. Amasis a ridicat temple la Philae, Elephantine, Abydos şi Aghurmi(Oaza Siwa). O serie de edificii, cum ar fi cele de la Karnak, Mendes, Tell el-Mashkutah, Sohag şi Edfu au fost lărgite. La Sais se pare că a fost cel mai prolific constructor dintre regii saiți, iar la Memphis în timpul domniei sale a fost înmormântat un taur sacru Apis.

Bibl.: **H. De Meulenaere**, în: **LdÄ** I, coll. 181-182; **A. B. Lloyd**, *Herodotus Book II. Commentary 99-182*, Leiden, 1988, pp. 174 sqq.

K

KA (Epoca predinastică)

Numele- Horus: **Ka**, scris prin intermediul unei perechi de brațe ridicate, hieroglifă care ulterior a fost citită **ka**.

În cercetarea istorică a Egiptului antic există teorii care consideră că primul rege al dinastiei I a fost *Aha. Cei care l-au precedat, înainte de toate *Narmer, au fost incluşi în ceea ce egiptologii numesc „dinastia 0“. Astăzi pare mult mai plauzibil să-l considerăm pe *Narmer fondatorul dinastiei I, iar pe cei care l-au precedat să-i numim regi ai epocii predinastice târzii sau, mai puțin corect, faraoni ai „dinastiei 0“.

În Egiptul de Sus, în timpul epocii Naqada III se poate documenta existența unor centre politice locale la Thinis, la Naqada şi la Hierakonpolis. Săpăturile arheologice au reuşit să scoată în evidență existența unor familii de „domnitori“ în aşezările amintite mai sus. Cercetătorul van den Brink a propus o soluție alternativă: regii locali ai epocii Naqada II-III să fie incluşi în ceea ce el numeşte „dinastia 00“. Teoria sa nu a fost acceptată în unanimitate de către specialişti. Ca atare, acei regi care au dominat unele localități ale Egiptului de Sus, printre care „Scorpionul“, „Crocodilul“ şi Ka, sunt considerați conducătorii „dinastiei 0“. Termenul a fost utilizat pentru prima dată de către James E. Quibell, în 1900, cu prilejul publicării documentației predinastice de la Hierakonpolis.

Analiza stratigrafică a cimitirului B de la Abydos, precum şi a ceramicii predinastice, au scos la iveală faptul că predecesorul lui *Narmer a fost Ka, cel care era stăpânul Thinis-ului sau poate chiar al întregului Egipt. *Serekh*-uri cu numele lui Ka au fost descoperite la

Heluan, necropola oraşului Memphis, la Tell Ibrahim Awad din nord-estul Deltei Nilului, la Tarkhan (în apropierea Fayyum-ului) şi la Abydos.

Desigur, investigațiile arheologice viitoare vor reuşi să mărească documentația cu privire la domnia lui Ka şi poate rolul său în cadrul epocii predinastice târzii va fi stabilit cu mai multă exactitate.

Mormântul lui Ka a fost descoperit la Abydos, fiind alcătuit din două încăperi separate (B7 / B 9).

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 22, 44, 57-58; **E. C. M. van den Brink**, *Preliminary Report on the excavations at Tell Ibrahim Awad, seasons 1988-1990*, în: **Idem** (ed.), *The Nile Delta in Transition: 4-th-3rd Millenium BC*, Tel Aviv, 1992, pp. 43-68.

KAMBYSES al II-lea (525-522)

Numele de naştere: **Kambujia** (în vechea persană), **Kambuziya** (în babiloniană). În egipteană, în documentele contemporane domniei sale apare forma **Kembitjet**, în timp ce textele scrise în limba demotică au înregistrat formele **Kebedj**, **Kebedji** sau **Gemadj**.

Forma grecizată: **Kambyses** (Manethon, Fr.70-71a) etc.

Numele de domnie: **Mesetju-Re** „Descendent al lui Re“.

După clasificarea manethoniană, Kambyses al II-lea este întemeietorul dinastiei a XXVII-a, el fiind suveranul care care inaugurează epoca Primei Dominații Persane din istoria Egiptului faraonic.

Kambyses al II-lea este un binecunoscut rege persan (530- 522), fiul lui *Cyrus al II-lea* şi al *Cassandanei*. Din cauza faptului că din timpul

domnie sale s-au păstrat puține documente (persane, babiloniene sau egiptene), marea majoritate a informațiilor noastre despre Kambyses al II-lea provine din relatările a doi autori greci: Herodot (*Istorii*, cărțiile a II-a şi a III-a)şi Ktesias.

Încă din timpul domniei lui *Cyrus al II-lea* s-a avut în vedere ocuparea Egiptului, însă moartea suveranului persan a pus capăt pregătirilor de război.

Înainte de atacul final al perşilor *Iahmes al II-lea a decedat, iar noul faraon *Psammetik al III-lea* a fost nevoit să se confrunte cu cea mai puternică armată a vremii, cea persană. Egiptul a rămas fără aliați. Cipru s-a supus fără condiții lui Kambyses al II-lea, iar tiranul din Samos, *Polykrates*, a trecut şi el de partea perşilor.

Herodot ne prezintă trei motive pentru care Kambyses al II-lea a atacat Egiptul: în primul rând el a cerut să i se ofere o soție egipteană din rândul prințeselor, dar din cauza faptului că egiptenii i-au trimis o nevastă de rang inferior, regele persan s-a supărat; apoi, în al doilea rând se pare că el a fost fiul nelegitim al prințesei egiptene *Nitetis*, fiica faraonului *Apries, iar nu în ultimul rând, atacarea Egiptului s-ar fi datorat unei promisiuni făcute de Kambyses, la vârsta de zece ani, mamei sale (*Cassandane*) de a „răsturna Egiptul“ pentru a o răzbuna (*Istorii*, III. 1-3).

Atacul persan împotriva Egiptului a avut loc prin Peninsula Sinai, unde beduinii l-au aşteptat pe Kambyses al II-lea cu provizii de apă. La acesta s-a adăugat şi trădarea mercenarului grec *Phanes,* care i-a furnizat lui Kambyses al II-lea toate datele necesare despre armata egipteană. În asemenea condiții, tânărul faraon *Psammetik al III-lea* n-a reuşit să se opună cu succes atacului perşilor asupra cetății Pelusium, socotită un punct strategic la granița de est a Egiptului. Armata persană a înaintat spre Memphis, care a fost ocupat fără probleme, iar faraonul a fost capturat.

Probabil, inițial Kambyses al II-lea s-ar fi mulțumit numai cu recunoaşterea de către egipteni a suzeranității persane, mai mult l-ar fi lăsat pe *Psammetik al III-lea* să guverneze Egiptul în numele său. Datorită unor tentative de complot împotriva regelui persan, acesta şi-a schimbat intențiile.

Planurile sale deveneau din ce în ce mai absurde. A încercat să ocupe Cartagina, Oaza Siwa şi Napata. Teritoriul Egiptului urma să fie utilizat pentru demararea unor acțiuni militare. Din cauza faptului că fenicienii au refuzat să participe la atacarea Cartaginei, planul lui Kambyses al II-lea a eşuat. Oaza Siwa, care a ajuns sub dominație egipteană în timpul Epocii Saite, trebuia să fie cucerită datorită faimei oracolului său. Armata persană a pornit din Theba, ajungând în Oaza Khargeh, dar din cauza unei furtuni de nisip a fost nevoită să renunțe la înaintare.

În privința Napatei se poate consemna un alt eşec al lui Kambyses al II-lea. Armatas-a întors din deşertul nubian datorită lipsei proviziilor şi condițiilor climaterice nefavorabile.

Herodot sublinia că la acea dată Kambyses al II-lea, suferind de epilepsie, a avut crize repetate, care l-au împins spre fapte nesăbuite. Întorcându-se din sud la Memphis, unde a avut loc ceremonia investirii unui taur Apis, suveranul a crezut că festivitatea în sine este organizată pentru celebrarea eşecurilor sale, motiv pentru care a omorât taurul sacru. Apoi, a profanat vechile morminte din Memphis, chiar şi pe cel al lui *Iahmes al II-lea.

Se pare că nu i-a cruțat nici pe membrii familiei sale: l-a ucis pe fratele său *Smerdis*, dar şi pe una din surorile sale, pe care mai înainte a luat-o de nevastă.

În anul 522, din cauza unei revolte a magului *Gaumata*, el se întoarce spre Persia, dar în drum , în apropiere de Alepo, moare.

Egiptologii analizează cu precauție aceste afirmații ale lui Herodot cu privire la domnia lui Kambyses al II-lea în Egipt, ajungând la concluzia că realitatea istorică a fost „distorsionată“ de către „părintele istoriei“. Se pare că situația internă a Egiptului a determinat chiar acceptarea dominației persane, în primul rând de către unii înalți oficiali, dar şi de minorități, cum ar fi cazul coloniei de evrei de la Elephantine.

Merite mari în analiza operei lui Herodot, în general, dar şi a referințelor privind domnia lui Kambyses al II-lea în Egipt, i-au revenit cercetătorului britanic A. B. Lloyd. Iată principalele sale argumente în legătură cu „veridicitatea“ afirmațiilor lui Herodot cu privire la Kambyses al II-lea: a) în primul rând trebuie să avem în vedere modalitatea de lucru a istoricului grec; b) majoritatea informațiilor, probabil prin intermediul unor interpreți, provin din relatările orale ale localnicilor, care au suferit modificări de-alungul deceniilor; c) deseori Herodot prezintă informații alternative; d) materialul strâns de către Herodot a fost influențat de propaganda egipteană, care deseori se bazează pe un curent anti-Kambyses.

Ținând cont de aceste remarci generale, Lloyd merge mai departe cu analiza fenomenelor. Multe dintre relatările lui Herodot sunt puse sub semnul întrebării sau chiar pot fi negate datorită logicii sau existenței unor surse scrise. Astfel, atacarea Oazei Siwa via Theba, apoi Oaza Khargeh este puțin probabilă, ca şi distrugerea întregii forțe armate persane din cauza furtunii de nisip. Toate acestea nu exclud o eventuală intenție a regelui persan de a controla importantele oaze ale Egiptului şi înainte de toate Oaza Siwa. Situația pare a fi indentică şi în cazul presupusului atac asupra Nubiei. Dacă pentru domnia lui *Darius I avem într-adevăr surse persane, egiptene şi greceşti care să certifice o asemenea acțiune, nu înseamnă că neapărat şi Kambyses al II-lea trebuia să fi procedat la fel.

Presupusa atitudine ostilă a lui Kambyses al II-lea, prezentată de Herodot, față de zeii egipteni este contrazisă de sursele egiptene. Încă din

prima jumătate a secolului trecut, G. Posener a demonstrat faptul că regele persan n-a omorât nici un taur sacru Apis, mai mult, în anul 525 l-a înmormântat pe cel decedat din cauze naturale cu mare fast în Serapeum-ul de la Saqqara.

Inscripția autobiografică a lui *Udjahorresnet* (v. *Darius I) ni-l prezintă pe regele persan ca apărător al tradițiilor religioase egiptene, cel puțin în cazul orașului Sais.

Singurul text egiptean antic ostil politicii religioase a lui Kambyses al II-lea este așa-numitul „Decret al lui Kambyses" păstrat pe verso-ul papirusului care conservă celebra „Cronică Demotică". Adversitatea egiptenilor față de regele persan se datora unor măsuri fiscale, prin intermediul cărora Kambyses al II-lea a micșorat veniturile unor temple.

Activitatea edilitară a lui Kambyses al II-lea mai ales în regiunea Wadi Hammamat, dar nu numai , pare să infirme din nou atitudinea sa ostilă a sa față de templele egiptenilor.

Ultimele relatări scrise privind prezența lui Kambyses al II-lea în Egipt sunt „Romanul lui Kambyses" scris în limba coptă și „Cronica lui Ion din Nikiu" păstrată prin intermediul unei versiuni etiopiene din anul 1602. Ambele opere se bazează pe relatările lui Herodot, dar poartă și influențe iudeo-creștine.

Bibl.: **R. Krauss**, în: **LdÄ** III, coll. 303-304; **G. Posener**, *La Première Domination Perse en Egypte*, Le Caire, 1936, pp. 164-175; **A. B. Lloyd**, *Herodotus on Cambyses*, în: **Achaemenid History III**, Leriden, 1988, pp. 55-66; **Idem**, *Cambyses in Late Tradition*, în: **Chr. Eyre**, **A. Leahy**, **L. Leahy**(eds.), *The Unbroken Reed*, London, 1994, pp.195- 204.

KAMOSE (1555-1550)

Numele de naştere: **Ka-mesi(u)** „Taurul este născut".
Numele de domnie: **Uadj-kheper-Re** „Cel cu forma în creştere, un Re".

Kamose este ultimul faraon al dinastiei a XVII-a, despre ale cărui origini nu există o documentație sigură. Ca atare, unii specialişti sunt de părere că el ar fi fost fiul şi urmaşul lui *Seqenenre Tao* şi al reginei *Ahhotep* şi fratele mai tânărului *Iahmes I, în timp ce pentru alți egiptologi el este într-adevăr un urmaş al lui *Seqenenre Tao*, dar era fratele acestuia.

Principalul merit al domniei lui Kamose a fost războiul purtat împotriva hyksoşilor, pe care însă n-a reuşit să-i îndepărteze din Egipt. Spre deosebire de predecesorii săi, luptele sale cu invadatorii, care au format o dinastie proprie în Egipt, cea de-a XV-a, au fost înregistrate pe diferite documentele din timpul domniei sale. Din relatarea oficială a războiului există prima parte, păstrată pe o stelă de la Karnak şi o copie hieratică a textului (numită „Tăblița lui Carnarvon") şi a doua jumătate, păstrată tot pe o stelă comemorativă, ceea ce specialiştii numesc „Stela a doua" a lui Kamose.

Textele relatează evenimentele anului al 3-lea al domniei sale, în special luptele purtate de Kamose împotriva lui *Apep. Teritoriul controlat de către faraonul dinastiei a XVII-a thebane se întindea de la Elephantine la Qusae. Scopul lui era eliberarea regiunilor de mijloc şi de nord, controlate de către *Apep, cu toate că mai marii curții lui Kamose erau mulțumiți cu această situație politică. Din cauza faptului că textele care relatează operația militară a lui Kamose sunt lacunare, nu ştim decât faptul că el a reuşit să elibereze oraşul Neferusi, în apropiere de

Hermopolis. În această localitate puterea era deținută de prințul *Teti*, un colaborator al lui *Apep. Deşi din documente aflăm că faraonul theban a reuşit să ajun-gă în fața Avaris-lui, capitala hyksoşilor, se pare că nici una din părți nu dorea o confruntare directă. Totuşi, Kamose s-a întors cu o uriaşă pradă de război capturată în portul Avaris-lui. Regiunea Memphis-lui şi Delta au rămas în continuare sub stăpânire hyksoşă.

În schimb, din textul celei de-a doua stele a lui Kamose, dar şi din altele descoperite pe teritoriul Nubiei, reiese faptul că suveranul theban a reuşit să captureze un emisar al lui *Apep care se îndrepta spre Nubia cu scopul de a propune regelui din Kush organizarea unei expediții comune împotriva lui Kamose. În acelaşi timp, suveranul a recucerit cetatea Buhen-lui. Aceste evenimente au avut loc înainte de începerea războiului împotriva regiunii nordice.

Din cauza domniei sale scurte activitatea edilitară a lui Kamose este redusă, concentrându-se mai ales în jurul Karnak-ului. Între Theba şi Dendera a fondat un domeniu care avea o denumire identică cu unul din numele-Horus pe care îl purtase, **Sedjefa-taui** „Cel care hrăneşte cele două țări".

Kamose a fost înmormântat la Dra Abu-Naga, care în timpul inspecției efectuate din ordinul lui *Ramses al IX-lea era încă intactă. Ulterior, preoții i-au mutat corpul îmbălsămat în ascunzătoarea de la Deri el-Bahari.

Bibl.: **E. D. Oren**(ed.), *The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives*, Philadelphia, 1997, pp. 1-67.

KHABA (2642-2637)

<u>Numele- Horus</u>: **Khaba** „Apariția sufletului-ba".

În majoritatea lucrărilor de specialitate Khaba este prezentat un faraon care a domnit spre sfârşitul dinatiei a III-a, fiind considerat succesorul lui *Sekhemkhet. Listele regale nu-l menționează, iar în Canonul Regal din Torino între *Sekhemkhet(col. III.6) şi *Huni(col. III.8) există încă un loc pentru numele unui faraon, iar textul specifică:„regel dual [(şters)], 6 ani"(col. III.7). În general, noțiunea **hu-djefa**(„şters")se folosea în cazul în care compilatorul nu a înțeles numele faraonului din textul de unde a transcris succesiunile. Unii cercetători au sugerat şi faptul că existența unor probleme dinastice ar fi fost adevă-ratele motive ale excluderii lui Khaba din listele Epocii Imperiului, însă nu avem nici o dovadă în acest sens.

Numele faraonului este asociat, în general, cu piramida de la Zawiet el-Aryan, rămasă neterminată, având actualmente 3 trepte şi o înălțime de 20 m(probabil la origine în jur de 45 m). Interesant de remar-cat este faptul că nu există nici o inscripție care să facă direct legătura între Khaba şi piramidă. Din cauza faptului că în apropierea acestuia, în mastabaua Z-500(probabil adevăratul mormânt al faraonului) au fost descoperite o serie de vase de alabastru(8 la număr) cu numele-Horus al suveranului, i s-a atribuit şi piramida în discuție.

Alte obiecte cu numele faraonului sunt pecețile de la Hierakonpolis şi Elephantine, apoi un bol de diorit(actualmente la Petrie Museum din Londra) şi un obiect similar înscris la fel cu numele lui Khaba, piesă afla-tă într-o colecție privată.

Deşi există consensul general conform căruia Khaba este prede-cesorul lui *Huni, unii egiptologi încă susțin identitatea dintre cei doi(v.

spre exemplu cazul lui I. E. S. Edwards). Numai faptul că peceți ai lui Khaba au fost descoperiți în două așezări unde *Huni și-a ridicat 2 piramide mici în trepete, nu prezintă – cel puțin din punctul nostru de vedere – un argument în favoarea ipotezei identității.

Evident, există și alte încercări de identificare a lui Khaba cu alți faraoni ai dinastiei a III-a, marea lor majoritate au fost menționate de egiptologul italian F. Raffaele pe excelentul său site de pe internet.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-N.Y., 1999, pp. 99-101; **N. Swelim**, *Some Problems on the History of the Third Dynasty*, Alexandria, 1983, pp. 27-32; **I. E. S. Edwards**, *Zawieyet el-Aryan*, în: **K. A. Bard**(ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London-N.Y., 1999, pp. 889-890; **J. Kahl, N. Kluth, V. Zimmermann**, *Die Inschriften der 3. Dynastie*, Wiesbaden, 1995, pp. 154, 160; **M. Lehner**, *Z500 and the Layer Pyramid of Zawiyet el Aryan*, în: *Studies in Honor of W. K. Simpson*, II, Boston, 1996, pp. 507-522.

KHAFRA (2558-2532)

Numele de naștere: **Khauef-Re** „El care a apărut, un Re".
Formele grecizate: **Khephren** (Herodot, II. 127 etc., Diodor, I. 64.1),
Suphis <II>(Manethon, Fr. 14).

Khafra, fiul lui *Kheops și al unei regine necunoscute, este al 4-lea faraon al dinastiei a IV-a, urmașul fratelui său *Djedefre. Genealogia familiei este aprig disputată în rândul egiptologilor, noi am adoptat rezultatele investigațiilor lui Th. Schneider. Astfel, soțiile lui Khafra erau: *Khamerernebti I*, *Meresankh a III-a*, *Hedjhekenu* și *Persenti*. Dintre fiii

lui îi amintim pe *Menkaure, viitorul faraon, *Nebmakhet*, *Sekhemkare*, *Niuserre* şi *Ankhemre*.

Incertă este şi durata domniei suveranului. Canonul Regal din Torino, destul de deteriorat, a conservat numai semnele pentru zeci, adică cifra 20, după care urmează o lacună. În general, se acceptă propunerea lui W. Helck şi a lui J. von Beckerath care au optat pentru o domnie de 26 de ani. Recent şi egiptologul A. Spalinger, bazându-se pe un text pictat dintr-o mastaba de la Gizeh(G 7650), a susținut utilizarea sistemului bienal de înregistrare a evenimentelor pentru domnia lui Khafra. Prin urmare, în conformitate cu textul amintit, „anul celei de-a 13-a întâmplări…" nu poate fi decât anul al 26-lea al domniei faraonului. După Manethon (Fr. 14), versiunea transmisă de către Africanus, **Suphis <II>**, numele sub care este prezentat Khafra, ar fi domnit 66 de ani, o cifră nesusținută de nici un argument arheologic sau epigrafic.

Foarte puține date s-au păstrat referitor la domnia lui Khafra. ştim că este al 2-lea faraon, după *Djedefre, care foloseşte epitetul **sa-Re** „fiul lui Re", ceea ce introduce numele de naştere. Exceptând complexul său mortuar, numele faraonului apare în foarte puține locuri din Egipt. Astfel, în textul unui graffiti de la Wadi Hammamat, pe o arhitravă de la el-Lisht, pe o statuie de alabastru de la Memphis, blocuri de piatră provenind de la Bubastis şi Tanis etc. Probabil, din ordinul lui Khafra au fost exploatate minele de diorit de la Toshka(Nubia), faraonul trimițând şi expediții în Sinai. Numele său este întâlnit pe un cilindru-sigiliu de la Byblos, iar la Ebla/ Tell Mardikh, în Siria de nord, a fost descoperită o farfurie a regelui.

Pentru posteritate Khafra a rămas vestit pentru ridicarea celei dea doua piramide de pe platoul de la Gizeh şi a Sfinx-lui. Piramida, având o înălțime de 143, 5 m, face parte dintr-un vast complex funerar. Dintre elementele componente ale acestuia o atenție specială merită templul

mortuar, care pentru prima dată în istoria faraonică a căpătat forma clasică cu cinci părți componente: la intrare un vestibul, urmat de o curte prevăzută cu coloane, cinci nişe rezervate statuilor regale, cinci camere pentru adăpostirea unor bunuri şi un sanctuar interior. În templul mortuar au fost descoperite urme a peste 52 de statui ale lui Khafra, majoritatea de mărime naturală. În timpul dinastiei a XVIII-a, aceste statui au fost reutilizate în alte construcții.

În interiorul templului văii au fost descoperite soclurile a 24 de statui ale regelui, simbolizând probabil cele 24 de ore ale zilei. Una dintre aceste statui, reprezentându-l pe Khafra în mărime naturală, şezând pe un tron, purtând pe cap peruca tripartită şi în spate sprijinit de un şoim(= zeul Horus), a fost descoperită de către A. Mariette în vestibulul templului văii.

Paralel cu baza drumului de acces a fost ridicat Sfinx-ul, având corpul unui leu şi cap uman. Leul era un simbol solar, fiind o expresie a regalității. Capul îl reprezenta pe faraonul Khafra, purtând *nemes*-ul regal, ceea ce simboliza puterea şi capacitatea suveranului de a asigura ordinea cosmică. Sculptura, având o înălțime de 20 de m, a fost prima de dimensiuni colosale din istoria arhitecturii egiptene antice, dar este oarecum diformă din cauza mărimii reduse a capului comparativ cu corpul felinei. Sfinx-ul poseda un templu aparte, care beneficia de două sanctuare, asociate cu soarele care se înalță şi apune.

Inscripțiile epocii Imperiului numesc Sfinx-ul „Cel ales"(**Setepet**) . Perioada în cauză este epoca în care sculptura a fost asociată cu zeul Harakhti. *Thuthmes al IV-lea a construit între labele anterioare ale felinei o mică capelă, iar peretele din spate al acesteia conservă şi astăzi o stelă de dimensiuni mari, cunoscută sub numele de „Stela visului"*(v. *Thuthmes al IV-lea). *Amenhotep al II-lea a ridicat la nord-est de Sfinx un templu dedicat acestuia în calitate de zeul Harakhti.

Lucrările de consolidare şi de reconstrucție, în special ale corpului animalului, au început în 1981, astăzi Sfinx-ul fiind redat circuitului turistic.

Bibl.: **D. Wildung**, *Die Rolle ägyptischer Könige im Bewusstsein ihrer Nachwelt*, München, 1969, pp. 200-210; **I. E. S. Edwards**, *Chephren's Place among the Kings of the Fourth Dynasty*, în: **Chr. Eyre**, **A. Leahy**, **L. Leahy**(eds.), *The Unbroken Reed*, London, 1994, pp. 97-105; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 286-288.

KHASEKHEMUI (dinastia a II-a)

Numele-Horus: **Khasekhem** „Apariția puterii".
Numele-Horus-Seth: **Khasekhemui** „Apariția celor două puteri".

La începuturile domniei sale, ultimul faraon al dinastiei a II-a, purta numele Khasekhem. La o dată greu de precizat aceeaşi persoană a adăugat imaginea animalului zeului Seth deasupra *serekh*-ului propriu, prin urmare schimbându-şi numele în Khasekhemui, însoțit de epitetul **nebui hetep imef** „cei doi stăpâni sunt mulțumiți cu el".

Au existat egiptologi care au considerat că cele două nume aparțin unor regi diferiți, dar astăzi se acceptă teoria conform căreia cele două nume sunt ale aceleiaşi persoane. În orice caz, schimbarea descrisă mai sus reflectă existența unor conflicte între Egiptul de Sus şi Egiptul de Jos.

Ținând seama de faptul că în prima parte a domniei sale Khasekhem este atestat prin descoperirile de la Hierakonpolis – singura excepție fiind un text care apare pe un vas de diorit din complexul lui *Djoser– , dar şi de faptul că pe *serekh*-ul său apare numai imaginea

zeului Horus purtând coaroana albă, se poate presupune că inițial Khasekhem a condus numai Egiptul de Sus.

Pe obiectele descperite la Hierakonpolis există imagini ale zeiței Nekhbet situate pe inele care conțin expresia „rebelul“, după care urmează textul: „anul luptei cu inamicul nordic“. Faptul că a luptat împotriva Egiptului de Sus reiese şi din textele celor două statui ale sale, descoperite la Hierakonpolis, care precizează: „inamicul nordic, 47.209“. Probabil, cifra se referă la numărul persoanelor care au purtat lupte împotriva lui Khasekhem. Mai mult ca sigur în urma acestor evenimente faraonul devine stăpânul întregului Egipt, ocazie cu care îşi va schimba şi numele-Horus, ceea ce va reflecta noua situație politică creată.

Khasekhem a purtat lupte şi împotriva Nubiei. Pe o stelă fragmentară, descoperită la Hierakonpolis, apare figura unui captiv îngenunchiat, deasupra căruia se află un arc, semn hieroglific prin intermediul căruia ulterior se scria numele Nubiei, *Ta-Sety*.

În calitate de faraon al întregului Egipt, numele lui Khasekhemui apare pe multe obiecte descoperite de la Hierakonpolis până la Byblos. Pe un fragment de vas descoperit în incinta templului egiptean de la Byblos, construit ulterior domniei faraonului, apare următorul text: „Khasekhemui, cel care oferă viață“. Există mai multe posibilități de interpretare cu privire la prezența obiectului la Byblos: 1) este o piesă ajunsă acolo în urma unor relații comerciale; 2) a ajuns pe coasta feniciană cu mult după domnia lui Khasekhemui şi 3) este o dovadă indirectă a importului de cedru din Byblos. În 1991, la vest de zidul templului funerar al lui Khasekhemui de la Abydos, au fost descoperite douăsprezece gropi destinate bărcilor regale. Probabil, cedrul, din care au fost confecționate ambarcațiunile faraonului, este de proveniență feniciană.

Khasekhemui a dus o politică externă activă. Dispunem de textul unei peceți, aparținând unui demnitar, care a îndeplinit funcția de „supra-

veghetor al țărilor străine“ (**imi-ra khasut**). Nu este exclus ca titulatura să fi fost în strânsă legătură cu începerea exploatării sistematice a minelor de turcoază de la Wadi Maghara din Sinai.

După unii egiptologi, începutul registrului V al Pietrei de la Palermo se referă la ultimii ani de domnie ai lui Khasekhemui. Mult mai sigure par acele date care provin de pe obiecte contemporane cu domnitorul. Astfel, se cunoaşte numele domeniului său regal: „Horus, steaua sufletelor“, în timp ce trezoreria purta denumirea de „Casa Roşie“. Există date cu privire la construirea unor temple la Gebelein, el-Kab şi Hierakonpolis. Prin intermediul acestor lăcaşe de cult se instituia un control economic asupra regiunilor Egiptului de Sus.

Mormântul lui Khasekhemui a fost descoperit la Abydos. La elaborarea camerei mortuare a fost utilizat şi calcarul. Întregul complex funerar de la Abydos, contruit din cărămidă arsă la soare, este de dimensiuni uriaşe, iar clădirile din interiorul său prevestesc elementele complexului mortuar al lui *Djoser. Un complex similar, aparținând lui Khasekhemui, a fost descoperit şi la Hierakonpolis. Cel puțin până în momentul de față, nu se cunosc motivele pentru care au fost executate două complexe funerare pentru ultimul rege al dinastiei a II-a.

În mormântul de la Abydos al lui Khasekhemui s-a descoperit un text al cărui conținut a generat multe discuții în rândul specialiştilor. După unii egiptologi, inscripția, adică „mama copiilor regelui, Nimaathap“, ar indica legătura familială între dinastiile a II-a şi a III-a, în timp ce Khasekhemui este considerat tatăl lui *Djoser.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 25-26, 84-85, 91-94, 121, 127, 129, 143-144, 157, 160, 294, 305, 308, 310-311.

KHUFU (2589-2566)

Numele de naştere: **Hnumu-khuief-ui** „<Zeul> Khnum este cel care mă protejează". Formele prescurtate ale numelui sunt: **Khuief-ui** sau pentru epocile ulterioare domniei **Khufu**.

Formele grecizate: **Kheops** (Herodot, II. 124 etc.) şi **Suphis I** (Manethon, Fr.14-16).

Khufu, fiul lui *Snofru şi al reginei *Hetepheres I,* este al 2-lea faraon al dinastiei a IV-a, fiind mult mai cunoscut posterității sub varianta greacă a numelui, Kheops, oferită de către părintele istoriei Herodot.

În conformitate cu Canonul Regal din Torino (III.10) Khufu a domnit 23 de ani, cifră destul de apropiată şi de datele istorice de care dispunem. Peretele vestic al capelei lui *Seshatsekhemtiu* de la Gizeh (G2120) prezintă textul: „..anul celei de-a 12-a întâmplări, a doua lună a anotimpului verii..". Pe baza acestui document istoric se poate deduce că pe premea domniei lui Khufu egiptenii foloseau un sistem bienal de în-registrare a evenimentelor, şi, ca atare, suveranul ar fi domnit 24 de ani. După Manethon (Fr. 14) „Suphis <I>, <a domnit> 63 de ani…", o cifră incorectă. Versiunea operei manethoniene transmisă de către Africanus, care a plecat din Palestina spre Alexandria, prezintă informații interesante cu privire la domnia lui Khufu, însă veridicitatea unora dintre ele fiind greu de dovedit: „ El a ridicat Marea Piramidă, care după Herodot a fost construită de către Kheops. Suphis a nutrit un dispreț față de zei; de asemenea, el a compus o Carte Sacră, pe care am achiziționat-o în timpul vizitei mele în Egipt".

Informații oarecum eronate despre Khufu ne-a transmis şi Herodot: „Kheops, care domnea…peste egipteni, i-a adus într-o stare de mizerie cumplită. Mai întâi a închis toate sanctuarele, i-a împiedicat pe egipteni să prezinte jertfe, apoi i-a forțat să muncească pentru el…"(II. 124). Totuşi, se pare că informațiile despre cruzimea lui Khufu s-ar datora unor texte egiptene antice din timpul Primei Perioade Intermediare, care relatează despre „orgoliul" marilor monumente ale trecutului. După G. Posener aceste aprecieri reprezentau o modalitate de a-i condamna pe cei care le-au construit. Din *Povestirea lui Neferkare şi Sisene*, datând din timpul Imperiului, se desprinde un oarecare dispreț față de acei regi care au ridicat piramide. Desigur, prin intermediul legendelor populare, în care un loc central au ocupat regii tirani, create în jurul personalități lui Khufu, Herodot a accentuat şi mai mult aspectele negative ale domniei suveranului.

În orice caz, sursele de care dispunem nu ne permit cunoaşterea sentimentelor contemporanilor față de Khufu. Herodot a forțat prea mult nota în transmiterea anumitor afirmații, în special atunci când se referea la în-chiderea sanctuarelor, deoarece dispunem de date istorice în conformitate cu care Khufu a ridicat temple la Dendera, Bubastis, Koptos, poate şi la Memphis, şi nu este exclus ca el să fi fost inițiatorul construirii templului zeiței Isis de la Gizeh. Printre membrii familiei sale mulți au îndeplinit funcții sacerdotale. În aceeaşi ordine de idei, nu trebuie uitat faptul că în timpul Epocilor Saite şi Persane cultul său funerar era încă în vogă. După datele transmise de Papirusul Geografic de la Tanis, datând din timpul domniei lui Hadrian, Khufu a fost asociat cu zeul înțelepciunii Thoth.

Fragmentul de la Cairo al Analelor regale din perioada Regatului Vechi a păstrat date incerte cu privire la patru ani de domnie ai lui Khufu. Cele mai semnificative se referă la ridicarea unei statui regale colosale în

jur de 7 m şi practicarea ceremoniei de „deschidere a gurii“ în cazul unei alte statui regale.

Investigațiile arheologice au scos la iveală o singură statuie a lui Khufu, de dimensiuni minuscule, de numai 9 cm, descoperită la Abydos şi identificată prin intermediul inscripției care poartă numele-Horus al regelui („Cel care distruge <inamicii>“).

Există indicii cu privire la o serie de expediții care au fost întreprinse în timpul domniei lui Khufu cu scopul de a asigura materia primă necesară construcțiilor inițiate de către faraon, mai ales în Sinai (la Wadi Maghara), pentru obținerea turcoazei şi a minereului de cupru. Alte asemenea expediții au avut loc probabil în zona situată la nord-vest de Abu Simbel, apoi la Wadi Hammamat. Există dovezi conform cărora faraonul a trimis obiecte de podoabă regelui din Byblos, în schimb obținând prețiosul lemn de cedru necesar pentru confecționarea bărcilor sale funerare.

Celebritatea lui Khufu se datorează complexului său mortuar de la Gizeh şi în primul rând piramidei, considerată de către greci prima minune a lumii antice. „Marea piramidă“, pe numele său egiptean „Orizontul lui Khufu“(**Akhet-Khufu**), a fost pentru prima dată investigată de către John Greaves(în 1647), iar ultimele studii au fost întreprinse de către egiptologul american Mark Lehner.

La origine avea o înălțime de 147 m, actualmente numai 137,5 m, fiind până în secolul al XIX-lea cea mai înaltă clădire a lumii. Modalitatea de construire a edificiului n-a fost clarificată în totalitate de ştiința egiptlogică, astfel că există o serie de teorii fanteziste, care neagă inclusiv calitatea de mormânt a piramidei.

Piramida a fost înconjurată de un zid de incintă, ale cărui urme se văd şi astăzi. Din templul mortuar al complexului s-au păstrat puține elemente, deoarece încă din timpul Regatului Mijlociu piatra a fost

reutilizată pentru diferite construcții. Spre deosebire de alte piramide, drumul de acces nu este drept, iar resturile templului din vale au fost descoperite relativ recent.

Cele trei piramide de dimensiuni mici, situate în partea estică a marii piramide aparțineau rudelor lui Khufu. Cel sudic aparținea reginei *Henutsen*, cel din centru unei alte neveste a lui Khufu, *Merities*, iar, după opinia lui M. Lehner, ultima era locul de veci al reginei-mamă *Hetep-heres I*.

La vest de piramida lui Khufu se găsesc mormintele demnitarilor, care datează din anul al 5-lea al domniei faraonului, până spre sfârşitul Regatului Vechi. Din anul al 12-lea al domniei lui Khufu, la est de piramida sa au fost construite alte morminte aparținând familiei regale, dar şi unor nobili.

Complexul mortuar beneficiază de cinci puțuri pentru bărcile funerare. În 1954, Kamal el-Mallakh a descoperit o barcă având o lungime de 43 de m, cu cinci rame pe fiecare parte.

Investigațiile egiptologilor au stabilit faptul că piramida a fost jefuită în timpul celei de-a Doua Dominații Persane, în intervalul anilor 342-332. În jurului anul 200 d. Hr., poate *Septimius Severus*, a ordonat blocarea intrării piramidei, intrare care n-a fost găsită nici de către arabi. În secolul al IX-lea d. Hr., califul *Mamun* a ordonat săparea unei noi intrări, cea care este folosită ca acces şi astăzi.

Bibl.: **D. Wildung**, *Die Rolle ägyptischer Könige im Bewusstsein ihrer Nachwelt*, München, 1969, pp. 159-192; **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** I, coll. 932-933; **R. Stadelmann**, în: **LdÄ** IV, coll. 1227-1231; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 283-285; **M. Lehner**, *The Giza Plateau Mapping Project*, în: **NARCE** 131(1986), pp. 23-57.

M

MENES

Variantele egiptene ale numelui: **Men**, **Meni**, **Menena** şi **Menes**.

Formele grecizate: **Min** (Herodot. II. 99), **Menes** (Manethon, Fr. 6-7), **Mnenes**(Diodor, I. 94), **Minaios**(J. Flavius, *A.I*, VIII.6) etc.

În conformitate cu Lista Regală din Abydos primul faraon al Egiptului a fost **Meni** „Cel durabil", „Cel stabil". Situarea persoanei sale în fruntea „listei" suveranilor egipteni a fost confirmată şi de alte surse printre care şi de către Manethon.

În 1898, egiptologul german L. Borchardt l-a identificat pentru prima dată pe Menes cu *Aha, ulterior alţi specialişti preferându-l pe *Narmer. În ambele cazuri s-a încercat, fără nici un temei, asocierea termenilor **men** sau **meni** cu numele-nebti ale celor doi faraoni menţionaţi.

Interesant de remarcat este faptul că până la domniile lui *Thuthmes al III-lea şi *Hatshepsut n-a existat în tradiţia egipteană nici o referinţă sigură la Menes.

Încă din anul 1966, egiptologul Ph. Derchain a atras atenţia asupra faptului că **meni** nu reprezenta un nume, ci un cuvânt care provenea din textele rituale ale epocii Imperiului, când **meni** era folosit în locul noţiunii abstracte „regele N.N.", adică „un rege oarecare". Tendinţa de a crea un conducător ideal ar proveni din miturile de creaţie ulterioare. Pentru alţi savanţi Menes era un zeu (spre exemplu Min, pentru S. Morenz).

Britanicul A. B. Lloyd a precizat faptul că unii faraoni au fost considerați legendari de către posteritatea egipteană, dar de fiecare dată aceştia reprezentau un personaj istoric real, chiar dacă nu se specifica exact faraonul în cauză(v. în general Thuthmes, Nektanebo etc.). Ca atare, pentru el, Menes este un personaj legendar, o creație a epocii Imperiului, fiind identic cu unificatorul şi primul rege al Egiptului, care în stadiul actual al investigațiilor este socotit a fi *Narmer.

Bibl.: **Ph. Derchain**, *„Le roi Quelqu'un"*, în: **RdE** 18 91966), pp. 31-36; **A. B. Lloyd**, *Herodotus. Book II. Commentary 99-182*, Leiden, 1988, pp. 6-10; **P. O'Mara**, *The Birth of Egyptian Historiography*, în: **DE** 46(2000), pp. 58-59.

MENKAUHOR (2421-2414)

Numele de domnie: **Men-kau- Hor** „Cel cu forța-ka stabilă, un Horus" în conformitate cu Lista regală de la Abydos(Nr.31), în timp ce Lista regală de la Saqqara(Nr.30) şi Canonul Regal din Torino(III.23) oferă varianta **Men-ka-Hor**. Numele de domnie cunoaşte şi forme prescurtate: **Ikau-Hor** „Cel cu forța-ka, un Horus" sau **Ikau** „Cel cu forța-ka".

Forma grecizată: Menkherês (Manethon, Fr. 18).

Menkauhor este al 7-lea faraon al dinastiei a V-a, în prezentul lexicon considerat urmaşul lui *Niuserre şi predecesorul lui *Djedkare. Alături de *Shepseskare este socotit un suveran mai puțin cunoscut al dinastiei, cu toate că posedăm mai multe date în legătură cu domnia sa. O

inscripție din Sinai i-a păstrat numele-Horus, **Men-khau** „Cel cu apariție stabilă“, iar numele-nebti fiind: „Cel strălucitor“.

În legătură cu gradele de rudenie, față de cei doi faraoni menționați, există mai multe presupuneri. Cele mai plauzibile par a fi următoarele: Menkauhor a fost ori fratele, ori fiul lui *Niuserre, iar în cazul lui *Djedkare era ori tatăl acestuia, ori fratele său.

Puține sunt documentele care-l menționează: un relief al medicului *Tjutju* din timpul dinastiei a XVIII-a(Louvre B50), dar şi un altul provenit din mormântul lui *Amenemone*, „supravegheatorul meşteşugarilor“ (Louvre B48). Ambele dovedesc celebrarea cultului funerar al lui Menkauhor şi în timpul perioadei Imperiului. Nu este exclus să fi trimis o expediție în Sinai, în Wadi Maghara, cum demonstrează inscripția rupestră nr. 12 din localitatea în cauză. Expediția cehă a lui M. Verner de la Abusir a descoperit în templul funerar al lui *Neferefre peceți cu numele lui Menkauhor, iar o mică statuie de alabastru înfățițându-l pe faraon se păstrează la Muzeul Egiptean din Cairo.

Documentația papiriologică de la Abusir indică faptul că faraonul şi-a terminat complexul piramidal numit „Divine sunt locurile lui Menkauhor“. După egiptologul M. Verner cel mai sigur este să identificăm această construcție cu „piramida fără vârf“ de la Saqqara-Nord.

Se pare că a fost ultimul suveran care a construit un templu solar, numit *Akhetre* „Orizontul lui Re“, deşi încă nelocalizat, totuşi ultimele cercetări indică plasarea acestuia în aceeaşi zonă a Saqqarei-Nord.

În unele lucrări de specialitate se susține faptul că dacă anumite evenimente s-au repetat în timpul domniilor lui *Niuserre şi *Djedkare, acelaşi lucru trabuia să se fi întâmplat ți în cazul lui Menkauhor. Ca atare, faraonul în discuție trebuia să fi inteprins expediții la Assuan, trebuia să aibă relații comerciale cu Byblos-ul şi trebuia să fi fost prezent şi în

Nubia. Până la apariția unor documente scrise în acest sens, cele relatate sunt considerate simple prezumpții.

Bibl.: **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** IV, coll. 53-54: **M. Verner**, *Archaeological Remarks on the 4 th and 5th Dynasty Chronology*, în: **Archiv Orientalni** 69(2001), p. 405; **J. □ernϖ**, *Insciptions of Sinai* [2], I, London, 1952, pl 7(12); **M. Verner**, *Die Pyramiden,* Reinbek, 1999, pp. 358-360; **J. Berlandini-Grenier**, *Varia Memphitica (I)*, în: **BIFAO** 76(1976), pp. 301-316; **B. Ockinga**, *The Saqqara Tomb of the Oversear of Creftsmen and Chief Goldworker Amenemone,* în: **M. Bárta, J. Krejci**, *Abusir and Saqqara in the year 2000*, Praha, 2000, pp. 121-131; **M. Nuzzolo**, *The Sun Temples of the V Dynasty: a reassessment*, în: **SAK** 36(2007), pp. 20sqq.

MENKAURE (2532-2503)

<u>Numele de naştere</u>: **Men-kau-Re** „Cel stabil prin forțele-ka, un Re".
<u>Formele grecizate</u>: **Mykerinos** (Herodot, I. 129), **Menkherinos** (Diodor, I.64. 6), **Menkheres** (Manethon, Fr. 14).

Menkaure, fiul lui *Khafra şi al reginei *Khamerernebti I* , este penultimul faraon al dinastiei a IV-a, cel care a contruit cea de-a 3-a piramidă de la Gizeh, numită în antichitatea egipteană „Menkaure este divin".

Herodot (II, 129) descrie în următoarele propoziții domnia sa: „După Khephren mi-au spus că a domnit peste Egipt Mykerinos, fiul lui Kheops. Acestuia nu i-au fost pe plac faptele tatălui său; <de aceea>a deschis templele şi a îndemnat poporul ajuns la capătul suferinței să-şi vadă de munca câmpului şi să aducă iarăşi jertfe. Dintre toți regii, el le-a făcut oamenilor cele mai drepte judecăți…".

Pasajul necesită comentarii succinte. Faptul că Herodot îl numeşte pe Menkaure fiul lui *Kheops, când în realitate era nepotul acestuia din

urmă, se datorează unor informații greșite primite de la interpreții săi. Așa cum a subliniat A. B. Lloyd, tradiția l-a privit pe Menkaure ca pe un rege drept cel puțin din următoarele motive: a) a avut cea mai mică piramidă de pe platoul din Gizeh (66 de m.); b) după vechii egipteni capitolele XXX B, LXIV și CXLVIII din Cartea Morților au fost elaborate în timpul domnie sale și prin urmare a fost privit, în concordață cu conținutul acestora, ca un rege binefăcător și c) în epoca greacă el ar fi întemeiat un templu al lui Asklepios la Memphis, la sud de cel al lui Hephaistos (adică *Imhotep*, zeul înțelepciunii).

Durata domniei nu se poate stabili cu exactitate, dar există un consens general în rândul egiptologilor în privința numărului de ani cât a fost Menkaure regele Egiptului. Dacă cifra oferită de Manethon(Fr. 14) este mult exagerată, 63 de ani, în schimb semnul zecilor, care marca lungimea domniei lui Menkaure, din Canonul Regal din Torino (col. III. 14) a fost citit inițial 18. Totuși, dacă luăm în considerare faptul că un graffiti de la Gizeh (S 677/ 817) poartă inscripția: „Anul celei de-a 11-a întâmplări…“, este clar că semnului zecilor pe P. Regal din Torino nu putea fi 18, deoarece prin folosirea înregistrării bienale a evenimentelor, „…cea de-a 11-a întâmplare…“ era echivalentul anului de domnie 22. La acesta se poate adăuga și o dată a Papirusului de la Gebelein(No. IV), care menționează: „Anul de după a 11-a numărare< a vitelor>…“, eveniment care a avut loc de asemenea bienal. Prin urmare, în cazul lui Menkaure majoritatea egiptologilor înclină spre o domnie de 28 de ani sau de 28 de ani și câteva luni. Astfel, semnul zecilor din Canonul Regal din Torino trebuia să fi fost 28 și nu 18.

Complexul mortuar al lui Menkaure, pe lângă piramida în sine, mai cuprindea: templul mortuar, drumul de acces, templul văii și la sud de piramidă se găsesc cele trei „piramide ale reginelor“. Una dintre acestea a fost terminată și a fost atribuită de către specialiști soției principale a

faraonului, *Khamerernebti a II-a*. Complexul a fost terminat de urmaşul şi fiul lui Menkaure, **Shepseskaf .

În epoca modernă primul care a reuşit să intre în piramidă a fost Howard Vyse, în 1837, cel care în camera mortuară a descoperit un sarcofag gol, pe a încercat să-l transporte în Anglia, însă vasul Beatrice s-a scufundat. Părți din capacul sarcofagului, dar şi oase umane mumificate au fost descoperite ulterior în camera superioară a piramidei. Analizele cu C_{14} au demonstrat că fragmentele mumificate datează din era creştină.

Templul mortuar a fost terminat de *Shepseskaf , dar materialul folosit de către acesta a fost cărămida arsă. Printre descoperirile importante ale templului, efectuate de către G. Reisner, se înscriu fragmente ale statuilor regale. Una dintre acestea, restaurată din bucăți, se află astăzi la Muzeul de Arte din Boston şi îl reprezintă pe Menkaure în mărime naturală. Drumul de acces a fost terminat din cărămidă arsă de către *Shepseskaf . Templul văii a fost construit în mai multe etape: fundația, din piatră a fost opera lui Menkaure, iar restul a fost construit din cărămidă arsă de către *Shepseskaf . Ulterior, în timpul dinastiei a VI-a, *Pepi al II-lea, din cauza unor distrugeri suferite în timpul inundațiilor, a reconstruit întregul templu al văii. În acest ultim edificiu, G. Reisner a descoperit în micul spațiu destinat ofrandelor soclurile a patru statui a lui Menkaure. Alte sculpturi ale regelui au fost găsite de acelaşi egiptolog american în sanctuarul interior al templului, iar în magazinele de lângă sanctuarul central au fost găsite celebrele „statui ale triadelor“, cu Menkaure, zeița Hathor şi divinitățile nomelor sau chiar una din soțiile faraonului.

Bibl.: **G. Reisner**, *Mycerinus: The Temples of the Third Pyramid at Giza*, Cambridge, 1931; **P. Lacovara**, *Giza, Menkaure pyramid complex*, în: **K. A.**

Bard (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London-New York, 1999, pp. 351-353; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 288-291.

MENTUHOTEP al II-lea (2055-2004)

<u>Numele de naştere</u>: **Mentu-hotep** „<Zeul> Monthu este mulțumit“. Alte forme ale numelui, cum ar fi **Monthuhotep**, **Menthuhotp** etc. se datorează vocalizării diferite a două cuvinte egiptene: **mntju**, **mntu** „<zeul> Monthu“ şi **Htp** „a fi mulțumit“.

<u>Numele de domnie</u>: **Neb-hepet-Re** „Stăpânul <de la> cârmă, un Re“.

Mentuhotep al II-lea, fiul lui *Antef al III-lea* şi al reginei *Iah*, este primul faraon al dinastiei a XI-a thebane care a domnit asupra întregului teritoriu al Egiptului. Soția principală a faraonului a fost regina*Tem*, iar cele secundare fiind *Neferu* şi *Henhenet* .

Deşi există încă multe incertitudini în legătură cu interpretarea monumentelor sale şi, prin urmare, a evenimentelor importante ale domniei sale, Mentuhotep al II-lea este considerat de majoritatea egiptologilor faraonul care a reuşit reunificarea țării după Prima Perioadă Intermediară.

Canonul Regal din Torino (col V. 16) îl creditează cu o domnie de 51 de ani. Însă, documentele vremii atestată numai 46 de ani, cum reiese din textul unei stele a „cancelarului, prietenului unic< al regelui>, trezorierul Meru“, obiect păstrat actualmente la Muzeul de Egiptologie din Torino.

În conformitate cu scenele procesiunii statuilor cultice din timpul sărbătorii zeului Min de la Ramesseum, statuia care-l reprezintă pe Men-

tuhotep al II-lea este situată între cele ale lui *Menes şi *Iahmes I. Prin urmare, posteritatea l-a cunoscut în caliate de întemeietor al unei noi epoci istorice, alături de *Menes (socotit fondatorul mitic al statului egiptean) şi *Iahmes I, cel care a întemeiat Regatul Nou sau Imperiul.

Există numeroase documente egiptene antice care se referă la reunificarea Egiptului în timpul domniei lui Mentuhotep al II-lea, însă unii savanți contestă această calitate a documentelor respective. La sud de Theba, la Gebelein, Mentuhotep al II-lea a ridicat o capelă în cinstea zeiței Hathor. Pe unul dintre reliefurile construcției, în partea ei de jos, se observă figura regelui, purtând coroana albă a Egiptului de Sus, strivind un inamic. Acesta din urmă însă nu este un străin cum era de aşteptat, ci un egiptean. În spatele acestuia există alte trei persoane, un nubian, un asiatic şi un libian care se pare că-şi aşteaptă pedeapsa. Conținutul inscripției situată deasupra scenei este edificator: „Supunerea şefilor celor două țări, reorganizarea Egiptului de Sus şi de Jos, a țărilor străine, a celor două maluri, a celor Nouă Arcuri (= inamicii Egiptului în general)“. Pe baza celor descrise, înclinăm să credem că edificiul pios de la Gebelein a fost construit în timpul luptelor purtate de către Mentuhotep al II-lea împotriva Nordului. Situația este identică şi în cazul unei alte capele, de la Dendera, actualmente aflată la Muzeul Egiptean din Cairo. Pe unul dintre reliefurile acesteia, regele „nimiceşte“ o plantă care se termină printr-o imagine a semnului hieroglific echivalent al cuvântului **mehu**, adică Delta. După unii egiptologi aceste reprezentări sunt expresia simbolică a unificării Egiptului de către Mentuhotep al II-lea.

În schimb, un relief provenind de la Shatt er-Rigal, aşezare situată la cca. 135 km sud de Luxor, nu reprezintă o dovadă a reunificării, ci a sărbătoririi jubileului *sed* de către suveran, după 30 de ani de domnie.

În stadiul actual al cercetărilor a propune o dată exactă a unificării Egiptului de către Mentuhotep al II-lea ar fi o greşeală. În orice caz,

aceasta a avut loc în etape, ceea ce este sugerat şi de cele trei nume-Horus folosite succesiv de către faraon. Astfel, în anul al 14-lea de domnie, Mentuhotep al II-lea purta numele-Horus **Sankh-ib-taui** adică „Cel care face să trăiască inima celor două ţări". Schimbarea acestuia cu un altul, **Netjeri-hedjet** „Cel divin al coroanei albe", trebuia să fi avut loc după data menţionată. În schimb, contrar opiniei unor egiptologi, nu credem că acest al doilea nume-Horus exprima mai clar ideea reunificării ţării, decât cel de-al treilea şi ultim purtat de către faraon, adică **Sema-taui** „Cel care reconciliază cele două ţări".

Principalii rivali ai lui Mentuhotep al II-lea au fost reprezentanţii dinastiei locale din Herakleopolis. Treptat, faraonul îi va alunga de la Abydos, apoi va cuceri o importantă aşezare dominată de ei, Assiut, iar luptele pentru reunificarea ţării se pare că au luat sfârşit prin cucerirea Herakleopolis-ului.

În apropierea templului său theban, în deceniul trei al secolului trecut, americanul Herbert Winlock a descoperit un mormânt care cuprindea corpul a 60 de soldaţi decedaţi pe câmpul de luptă, după unii egiptologi pe teritoriul Nubiei. Probabil, soldaţii în miniatură, executaţi din lemn, descoperiţi în mormântul „conducătorului armatei" *Mesehti* de la Assiut, reflectă perioada plină de lupte din timpul domniei lui Mentuhotep al II-lea. Ideea unei reunificări paşnice a Egiptului, avansată de către H. Goedicke, ni se pare hazardată.

Egiptul îşi redobândeşte unitatea, iar din punct de vedere administrativ asistăm la o întărire a autorităţii centrale, dovedită şi prin reapariţia funcţiilor de viziri, îndeplinite de către *Dagi* şi *Bebi* .

Activitatea edilitară a faraonului este atestată aproape pe întreg teritoriul Egiptului, dar cele mai importante monumente ale domniei sale, cu excepţia Thebei, provin de la Dendera, Abydos, el-Kab şi Elephantine. Fiind un rege care a purtat numeroase războaie în timpul domniei sale,

este de înțeles că a dedicat mai multe monumente zeului războiului Monthu, cel care la acea vreme a fost divinitatea principală a Thebei. În favoarea lui a ridicat temple la Medamud, Armant şi Tod.

Cel mai important monument al suveranului este templul său mortuar de la Deir el-Bahari, aflat în vecinătatea templului terasat al reginei *Hatshepsut. Mormântul său este situat în continuarea templului, fiind săpat în stânca muntelui de la Deir el-Bahari. De aici provin cel puțin două capodopere ale artei statuare faraonice din perioada Reagatului Mijlociu: o statuie de gresie, care îl înfățişează pe faraon cu atributele purtate în timpul jubileului *sed*(piesă aflată actualmente la Muzeul Egiptean din Cairo) şi o statuie de aproape acelaşi dimensiuni (1,83 m) şi o utilitate identică (actualmente la Muzeul Metropolitan din New York).

Expediții militare în afara granițelor țării sunt atestate în Nubia, până la cataracta a II-a a Nilului, şi împotriva aşa-numiților „libieni“ (**tehenu** şi **tjemehu**).

Bibl.: **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** IV, coll, 66- 68; **L. Habachi**, *King Nebhepetre Menthuhotp: his monuments, place in history, deification and unusual representations in the form of gods*, în: **ASAE** 19(1963), pp. 16-52; **H. Goedicke**, *The Unification of Egypt under Menthuhotep Neb-Hepet-Re(2022 B.C.)*, în: **JSSEA** XII(1982), pp. 157-164; **D. Arnold**, *Der Tempel der Königs Mentuhotep von Deir el-Bahari*, I- III, Mainz/Rhein, 1974- 1981.

MENTUHOTEP al III-lea (2004-1992)

<u>Numele de naştere</u>: **Mentu-hotep** (v. * Mentuhotep al II-lea)
<u>Numele de domnie</u>: **Sankh-ka-Re** „Cel care face să trăiască forța-ka, un Re“.

Mentuhotep al III-lea, fiul şi succesorul lui *Mentuhotep al II-lea şi al reginei *Tem*, este al 2-lea suveran al dinastiei a XI-a. După informațiile Papirusului Regal din Torino (V.17) ar fi domnit 12 ani. Din păcate surse interne nu întăresc această constatare şi în general se cunosc puține date despre politica internă şi externă a faraonului.

Pe baza documentației arheologice de care dispunem, se poate stabili faptul că în timpul domniei sale apar primele statui cultice ale zeului Osiris, fiind vorba de şase statui descoperite la Armant, ulterior uzurpate de către *Merenptah.

Având în vedere faptul că până în prezent nu s-a descoperit o statuie regală care să poarte numele lui Mentuhotep al III-lea, în rândul specialiştilor există o aprigă dispută privind fizionomia faraonului.

În privința construcțiilor sale dispunem de puține date. În zona vestică a Thebei, în locul numit „muntele zeului Thoth“, Fl. Petrie a identificat un templu al lui Mentuhotep al III-lea despre care credea că este un edificiu ridicat în cinstea sărbătorii *sed* a faraonului. Ulterior, D. Arnold a dovedit că avem de-a face cu un templu ridicat în cinstea zeului Monthu-Re. Mai mult ca sigur, faraonul a lărgit templele zeului Monthu de la Tod şi Armant, acțiuni asemănătoare întreprinzând şi la unele edificii pioase de la Abydos şi de la Elephantine.

Deşi datele referitoare la domnia lui Mentuhotep al III-lea sunt foarte reduse, posteritatea faraonică nu l-a uitat. *Sesostris I l-a comemorat la Abydos, iar în conformitate cu un grup statuar, descoperit la Khatana în Delta estică, el a fost venerat în calitate de zeu, alături de un rege *Khety* de la Herakleopolis.

Este surprinzător faptul că mult mai multe date sunt furnizate de către documentele aparținând înalților demnitari ai lui Mentuhotep al III-lea. Într-un text, superintendentul *Henenu* relatează că în anul al 8-lea al domniei faraonului a condus o expediție prin Wadi Hammamat spre Punt.

În mormântul impozant al cancelarului *Meketre* de la Theba (TT 280), în intervalul anilor 1919-1920, americanul H. Winlock a reuşit să descopere 26 de modele (machete) care înfăţişează aspecte ale vieţii de toate zilele: casa demnitarului, activitatea în diferite ateliere, vase de război şi de pescuit etc., prin intermediul cărora se pot studia tehnica, arhitectura dar şi societatea egipteană în ansamblul ei din timpul dinastiei a XI-a şi începutul celei de-a XII-a.

Din timpul domniei lui Mentuhotep al III-lea datează şi celebrele scrisori ale lui *Heqanakht* –preot funerar la mormântul vizirului *Ipi* – , papirii care oferă informaţii cu privire la organizarea vieţii sociale egiptene antice.

Bibl.: **D. Arnold**, *Die Tempel Ägyptens*, Mainz, 1992, pp. 132 sqq.; **K. J. Seyfried**, *Beiträge zu den Expeditionen des Mittleren Reiches in die Ost-Wüste*, Heidelberg, 1981; **L. Gestermann**, *Kontinuität und Wandel in Politik und Verwaltung des frühen Mittleren Reiches in Ägypten*, Göttingen, 1987; **T. G. H. James**, *The Hekanakhte Papers and other Early Middle Kingdom Documents*, New York, 1962.

MENTUHOTEP al IV-lea (1992-1985)

Numele de naştere: **Mentu-hotep**(v. *Mentuhotep al II-lea).
Numele de domnie: **Neb-taui-Re** „Stăpânul celor două ţări, un Re“.

Mentuhotep al IV-lea a fost ultimul faraon al dinastiei a XI-a, care nu apare în listele regale de mai târziu(mai puţin în Lista de la Karnak, Nr. 31), motiv pentru care a fost considerat de unii specialişti uzurpator. Problematică este şi interpretarea Canonului Regal din Torino, care men-

ționează(incomplet)numai 6 faraoni pentru dinastia a XI-a, iar la prezentarea totalului anilor de domnie (V. 18) precizează: „6 regi, însumând …ani…7, total 143“. Unii specialişti presupun că acei şapte ani se referă la un faraon, mai precis la Mentuhotep al IV-lea, al cărui nume a fost şters ulterior, iar alții completează textul cu propoziția: „7 ani neocupați“(C. Vandersleyen). După opinia noastră, interpretarea pasajului este departe de a fi soluționată, iar din lipsa mai multor dovezi scrise contemporane ne situăm pe tărâmul presupunerilor.

Interesant este faptul că pe un bol descoperit la el-Lisht sunt prezente numele lui Mentuhotep al IV-lea şi cel al lui *Amenemhat I. Ca atare, urmaşul direct îl recunoaşte şi din respect îi aminteşte numele. Curios este faptul că pe o statuie descoperită în Sinai, la Serabit el-Khadim, apare o scurtă inscripție prezentând o „listă“ regală, menționându-se următorii faraoni: *Sesostris I, *Amenemhat I, *Mentuhotep al III şi *Mentuhotep al II-lea. După cum observăm, lipseşte numele lui Mentuhotep al IV-lea. Egiptologul W. Grajetzki poate are dreptate atunci când comentează acest text după cum urmează: „…nothing is known about the intention of the inscription and it seems therefore unwise to draw any further conclusions“.

Anumite aspecte ale domniei sale sunt clarificate prin intermediul unor inscripții rupestre. Aceste texte sunt mărturii ale unor expediții îndreptate spre Wadi el-Hudi, Wadi Hammamat şi Ayn Sukhna.

Pentru primul an de domnie avem informații despre prezența egiptenilor în Wadi el-Hudi, situat la 35 de km S-E de Assuan, unde a fost trimisă o expediție condusă de un demnitar numit *Antef* spre minele de ametist. Tot din primul an de domnie datează şi o inscripție provenind de la Ayn Sukhna de pe malul vestic al Mării Roşii, localitatea fiind un port de unde se îndreptau expedițiile spre Sinai. Textul menționează o trupă

alcătuită de 3000 de oameni aducând turcoază, o altă piatră semi-prețioasă.

În cel de-al 2-lea an al domniei lui Mentuhotep al IV-lea continuă expedițiile spre Wadi el-Hudi, astfel că numărul total al inscripțiilor care se referă la acestă localitate se ridică la 5. Tot acum are loc şi o expediție spre Wadi Hammamat, condusă de către vizirul *Amenemhat*. Textele gravate pe 4 stele, dar şi altele, conțin informații interesante legate de domnia faraonului. Prin Textele Nr. 192 şi 110A se cunoaşte titulatura completă a faraonului; astfel, pe lângă cele amintite la începutul textului, apar: numele-Horus şi -nebti, care sunt identice, adică „Stăpânul celor două țări“(**neb-taui**), dar şi cel de Horus-de-Aur „Aurul zeilor“(**netjeru-nebu**).

Datele furnizate de inscripția Nr. 191 rezolvă într-un fel problematica calității de „uzurpator“ al lui Mentuhotep al IV-lea. Aflăm că mama lui era „mama regelui, Imi“, deci ea nefiind nici „fiică“ şi nici „soția regelui“, de unde s-a tras concluzia că era o soție secundară, poate(?) a lui Mentuhotep al III-lea.

Inscripțiile de la Wadi Hammamat, mai precis cea care redă relatarea oficială a expediției(Nr. 192), dar şi altele(v. Nr. 110, 113 şi 119) prezintă titulatura oficială a lui *Amenemhat*, viitorul faraon, cunoscut sub numele de *Amenemhat I: „ prinț-regent, conducătorul oraşului, vizir, coordonatorul lucrărilor, confidentul regal“. Această personalitate a condus o expediție alcătuită din 10.000 de oameni, având menirea de a găsi piatră pentru sarcofagul regelui, dar şi pentru templele din Egiptul de Sus. Bunurile obținute au fost transportate spre Egipt de 3000 de oameni.

Pe unul din inscripțiile de la Wadi Hammamat din anul 2 al domniei faraonului se aminteşte de celebrarea sărbătorii-sed a suveranului, dar şi de două minuni, una referindu-se la momentul în care expediționarii căutau piatra pentru capacul de sarcofag al regelui. S-a ales acea piatră pe

care a născut o gazelă, evenimentul fiind socotit de bun augur pentru faraon.

Documentele vremii cuprind informații despre Mentuhotep al IV-lea numai până la sfârşitul anului 2 de domnie. Nu posedăm de nici o informație despre cei 5 ani de domnie rămaşi, dacă luăm în considerare faptul că în Canonul Regal din Torino am avea 7 ani pentru Mentuhotep al IV-lea. Speculații există şi în acest caz. Cea mai interesantă se referă la faptul că vizirul, adică viitorul *Amenemhat I, era o personalitate care a reuşit să se impună față de Mentuhotep al IV-lea. Evident, nu avem dovezi pentru susținerea celor afirmate. Poate că egiptologii au luat în considerație şi această variantă, deoarece Manethon(Fr. 31, 32 a şi b) plasează domnia lui *Amenemhat I la sfârşitul dinastiei a XI-a.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, pp. 25-26; **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, Paris, 1995, pp. 37-39; **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** IV, coll. 69-70; **A. I. Sadek**, *The Amethyst Mining Inscriptions of Wadi el-Hudi*, I, *Tex*t, Warminster, 1980, pp. 4-15, Inscr. Nos. 1-5; **M. Abd el-Raziq**, **G. Castel**, **P. Tallet**, **V. Ghica**, *Les inscriptions d'Ayn Soukna*, Le Caire, 2002, pp. 40-41, No. 4; **K. J. Seyfried**, *Beiträge zu den Expeditionen des Mittleren Reiches in die Ost-Wüste*, Heidelberg, 1981; **R. Gundlach**, *Mentuhotep IV, und Min. Analyse der Inschriften M 110, M190 und M192 aus dem Wâdi Hammâmât*, în: **SAK** 8(1980), pp. 89-114; **W. G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint, 1980, pp. 62-65.

MERENPTAH (1215-1205)

Numele de naştere: **Mer-en-Ptah** „Îndrăgit de către <zeul>Ptah. În anumite lucrări de specialitate numele este redat şi prin varianta **Merneptah**; epitetul care însoțea

numele de naştere era **hetep-her-Maat** „cel mulțumit cu ordinea universală (= Maat)“.

Numele de domnie: **Ba-en-Re** „Sufletul – ba al lui Re“. **Meri-Imen** „îndrăgit de <zeul Amon> şi **meri-netjeru** „îndrăgit de zei“ sunt epitetele care însoțesc numele de domnie.

Merenptah, fiul lui *Ramses al II-lea şi al reginei *Isetneferet*, este al 4-lea faraon al dinastiei a XIX-a.

Merenptah a preluat conducerea Egiptului la o vârstă destul de înaintată. Egiptologul G. Sourouzian a considerat că la moartea lui *Ramses al II-lea, Merenptah avea cel puțin 60 de ani, în timp ce după M. Bucaille, care a analizat mumia suveranului, Merenptah ar fi murit la o vârstă cuprinsă între 60-70 de ani.

În conformitate cu un pasaj din *Papirusul Anastasi III*(7.3): „…El a coborât din cer şi s-a născut la Heliopolis…“. Merenptah a fost al 4-lea copil al reginei secundare *Isetneferet* şi al 13-lea fiu al lui *Ramses al II-lea. În anul al 40-lea al domniei tatălui său, Merenptah devine comandantul armatei. În urma morții prințului *Khaemuaset*, în anul al 55-lea al lui *Ramses al II-lea, Merenptah devine „prinț moştenitor“(**iri-pat**) şi automat „primul născut dintre fiii regali“ (**sa nesut semsu**). În conformitate cu noile investigații, nu i se mai atribuie calitatea de coregent, ci este considerat conducătorul militar al regatului. Stăpân proppriu-zis al Egiptului devine numai după moartea lui *Ramses al II-lea.

Deşi există atât surse scrise cât şi reliefuri privind luptele purtate de către Merenptah, interpretarea şi mai ales ordinea cronologică a evenimentelor este încă disputată în rândul egiptologilor. Unii specialişti sunt de părere că faraonul a purtat mai multe războaie, iar alții cred că în timpul domniei lui Merenptah a avut loc un singur război, dar cu mai

multe episoade: cel asiatic, cel „libian“ şi reprimarea unei revolte a nubienilor. Înclinăm să credem în ultima ipoteză menționată.

Ca atare, prima acțiune a războiului din anul al 5-lea al domniei lui Merenptah a fost reprimarea unei revolte din sudul Palestinei, aşa cum reiese din textul unei inscripții descoperite la Amada (în Nubia), „Stela israelită“ şi reliefurile de la Karnak. Dacă egiptologul F. Yurco a interpretat corect scenele de la Karnak, atunci Merenptah a cucerit succesiv Askalon-ul, Gezer-ul şi Yenoam-ul, şi ca urmare a înfrânt poporul Israelului. În orice caz, inscripțiile îi numesc pe captivi canaaniți, însă printre aceştia se aflau şi beduinii *shasu*, omniprezenți pe teritoriul situat între Delta Nilului şi Palestina.

Imediat după această campanie are loc invazia „libienilor“. Pe baza surselor se poate stabili faptul că principala forță a inamicului era alcătuită din poporul *lebu*(*rebu*), care era originar din țara *Tjemehu*, situată la sud de teritoriul Egiptului. Aceştia, împreună cu aliații lor, au trecut de oazele Khargeh şi Farafra, îndreptându-se spre Memphis. Pe lângă vechea capitală mai erau vizate oraşele Heliopolis şi Per-Berset (Bilbeis, la nord-est de Heliopolis). În fruntea oastei invadatorilor se afla „Merey, fiul lui Des“. Bătălia decesivă, care a durat şase ore, s-a dat la Periru, undeva la granița vestică a Egiptului, în apropierea Deltei. Deşi înfrânți, *lebu* şi unul din aliații săi, *meshwesh*, rămân în apropierea graniței vestice a Egiptului, de unde vor ataca din nou în timpul domniei lui *Ramses al III-lea.

Revolta nubiană a avut loc concomitent cu atacul „libian“ împotriva Egiptului, populația *rebu* fiind cea care a incitat la luptă locuitorii din Wawat şi Kush, aşa cum reiese din textul stelei de la Amada.

Un aspect important legat de războiul din anul al 5-lea al domniei lui Merenptah a fost participarea alături de *rebu* a unor contingente formate din *equesh* (= locuitorii insulei Khios), *turesh*, *shardanu* şi *shekelesh*(= populații ale Asiei Mici ?), care în marea majoritate a

lucrărilor de specialitate sunt identificați cu aşa-numitele „popoare ale mării". În legă-tură cu sosirea acestora pe teritoriul egiptean există două păreri: după unii egiptologi ele ar fi venit pe mare, debarcând la Kyrene, iar după alții ar fi venit dinspre teritoriul Asiei.

În privința politicii interne a faraonului cunoaştem mai puține date. În anii al 2-lea şi al 3-lea ai domniei sale Merenptah a ordonat un recensământ al tuturor bunurilor din temple, însă nu cunoaştem rezultatul aces-tor demersuri. În orice caz, preoțimea, mai ales clerul înalt al Thebei, a reuşit să acumuleze bogății imense, beneficia de o jurisdicție proprie, de trupe, îşi administra singur bunurile, ceea ce ar fi putut periclita autoritatea faraonului.

Față de iluştri săi înaintaşi, Merenptah a desfăşurat o activitate edilitară mult mai modestă, dar totuşi numele său apare pe o serie de monumente răspândite pe întreg teritoriul Egiptului.

La Memphis, care a redevenit capitala administrativă a Imperiului, a construit un templu dedicat cultului personal şi zeului Ptah, ceea ce reiese şi din numele edificiului: „Templul lui Merenptah în templul lui Ptah". La est de acesta se situa palatul regal unde îşi făcea apariția faraonul cu prilejul unor sărbători şi procesiuni sacre.

Deşi un pasaj din *Papirusul Wilbour* (A, §. 79) aminteşte de existența unui templu la Heliopolis, cercetările arheologice n-au reuşit să confirme ridicarea acestuia din ordinul lui Merenptah. Singurul element arhi-tectonic important al zonei este o coloană de granit roşu al cărei text relatează celebrarea victoriei obținute de către faraon împotriva „libienilor" în anul al 5-lea al domniei sale.

Aceeaşi campanie este relatată şi de cele 35 de rânduri lizibile ale unei stele descoperite la Athribis, piesă care actualmente se află la Muzeul Egiptean din Cairo (JdE 50568). La Abydos a restaurat o serie de monumente, efectuând şi decorarea unei părți a „Osireion"-ului.

La Theba şi-a construit templul funerar, utilizând sau mai corect însuşind o serie de blocuri de piatră ale templului funerar al lui *Amen-hotep al III-lea. Textul inscripției care relata victoriile obținute împotriva „libienilor“ şi ale aliaților săi a fost înregistrat pe o stelă comemorativă descoperită în templul său funerar. Datorită faptului că în ultimele rânduri ale inscripției apare pentru prima dată într-un document egiptean numele Israelului (sub forma **Iesriar**) piesa este cunoscută în literatura de specia-litate ca „Stela israelită“. Textul în sine a fost gravat şi în curtea pilonului al VII-lea al templului de la Karnak.

În afară de câteva stele comemorative de pe teritoriul Nubiei (A-mada, Amara, Wadi es-Sebua şi Aksha) numele faraonului apare şi pe un cadran solar descoperit la Gezer (în Levant), pe fragmentele unui vas de la Lakhish şi pe o sabie de la Ugarit, această din urmă piesă fiind probabil un dar al lui Merenptah oferit unui prinț al oraşului-stat amintit.

Mormântul lui Merenptah (KV 8) se află în Valea Regilor, pe ma-lul vestic al Nilului, care, deşi a fost descoperit încă din Antichitate, a devenit accesibil numai în urma lucrărilor de degajare efectuate de către H. Carter între anii 1903-1904. Interesant de remarcat este faptul că până în prezent au fost identificate mai multe sarcofage de piatră(5) care poartă numele lui Merenptah. În conformitate cu textul unui ostracon descoperit în mormânt, în anul al 7-lea al domniei faraonului a fost introdusă în mor-mânt o parte a mobilierului funerar, ceea ce dovedeşte faptul că bunurile prevăzute pentru Lumea de Apoi au fost depuse în mormânt cu mult îna-inte de moartea faraonului. Până în secolul al XIX-lea, datorită faptului că mormântul KV 8 nu conținea nici o mumie, s-a crezut că Merenptah ar fi murit înecat în Marea Roşie, ca atare a fost considerat faraonul în timpul căruia a avut loc Exodul biblic. Această opinie a fost schimbată în momentul în care, în 1898, mumia faraonului a fost găsită în ascunzătoarea din Valea Regilor (KV 35).

Bibl.: **R. Krauss**, în: **LdÄ** IV, coll. 71-76; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, IV, Oxford, 1982, pp.1-193; **M. Boucaille**, *Les momies des pharaons et la médecine*, Paris, 1987; **F. Yurko**, *Merenptah's Canaanite Campaign*, în: **JARCE** 23(1986), pp. 189-215; **H. Sourouzian**, *Les Monuments du roi Merenptah*, Mainz, 1989; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 95-98.

N

NARMER (dinastia I)

<u>Numele-Horus</u>: **Nar**, **Narmer**.

Specialiştii sunt de acord în privința faptului că unificarea Egiptului spre sfârşitul Perioadei Predinastice a avut loc în două etape. În primul rând se poate vorbi de răspândirea sau impunerea unei culturi materiale unice, în cazul de față având în vedere produsele caracteristice culturii Naqada din sudul Egiptului, şi în cele din urmă instituirea unui control politic asupra întregii țări.

În stadiul actual al cercetărilor este dificil să reconstituim etapele concrete ale unificării politice şi mai ales modalitatea prin care Narmer a reuşit să fondeze primul stat centralizat al istoriei umane. Dificultăți există şi în privința citirii sau a interpretării numelui unificatorului. În mod convențional acesta se scrie prin intermediul unui singur semn, desenul unui peşte din *familia Clariide*, *genul Heterobranchus*, care ulterior are valoarea fonetică **nar**. Câteodată acest semn hieroglific este urmat de un altul reprezentând o daltă, cu valoarea fonetică **mer**. Deci numele complet al primului faraon al dinastiei I ar fi **Narmer**. Deseori, în lucrările de specialitate apare numai interpetarea primului element al numelui, tradus prin conceptul „Catfish".

După Manethon faraonii primelor două dinastii sunt originari din aşezareaThinis din Egiptul de Sus. Necropola sacră a habitatului este Abydos(cimitirul de la Umm el-*Qaab), unde există şi mormintele primilor regi ai Egiptului, inclusiv al lui Narmer (B 17/18, fiind un mormânt dublu). În cazul în care am accepta teoria unor savanți conform căreia Narmer este identic cu legendarul *Menes (v. în special A. B. Lloyd) atunci primul ar fi fost şi fondatorul aşezării denumite ulterior Memphis. Cel puțin până în prezent, la Saqqara – necropola Memphis-ului – nu s-a descoperit nici un monument sau vreo urmă arheologică care se poate atribui lui Narmer.

Cele mai importante monumente ale domniei lui Narmer sunt paleta ceremonială şi capătul de sceptru, ambele descoperite la sfârşitul secolului al XIX-lea la Hierakonpolis.

Paleta lui Narmer redă simbolic triumful faraonului asupra Egiptului de Jos şi unificarea țării. În rândul specialiştilor există mai multe opinii referitoare la data sau prilejul confecționării obiectului. Foarte mulți egiptologi nu mai acceptă interpretarea istorică tradițională(conform căreia piesa a fost realizată în urma victoriilor obținute de către Narmer asupra Egiptului de Jos şi unificarea țării)şi socotesc că scenele de pe paletă comemorează un act simbolic, ținând cont de faptul că „unificarea celor două țări“ era o parte componentă a ritualului regal timpuriu de încoronare. După alți savanți paleta este o expresie mitică a omnipotenței faraonului, fără nici o legătură cu un eveniment istoric. Se pare că noile descoperiri ale arheologilor germani de la Umm el-Qaab, în special a unei plăcuțe fragmentare pe care apar scene asemănătoare cu cele de pe paleta lui Narmer, revigorează credibilitatea vechii interpretări istorice a piesei.

Capătul de sceptru poartă o serie de scene a căror interpretare a captat atenția mai multor generații de savanți. Inițial s-a considerat că scenele piesei comemorau nunta lui Narmer cu o prințesă a Egiptului de Jos, însă trebuie precizat faptul că până în prezent nu există alte dovezi care să susțină o eventuală unificare a Egiptului printr-o „căsătorie dinastică“. Acea figurină de pe obiect se poate considera o zeitate, iar obiectul comemora o ceremonie religioasă dintr-un district al oraşului Buto din nord-vestul Deltei cu ocazia unificării țării.

Trebuie precizat faptul că unificarea s-a realizat prin intermediul unor lupte purtate de către Narmer împotriva populației Egiptului de Jos.

Spre deosebire de înaintaşii săi, aşa-numiții regi ai „dinastiei 0“, Narmer este atestat prin descoperiri mult mai numeroase, provenind din diferite oraşe ale țării: Minshat Abu Omar, Buto, Zawiet el-Aryan, Tura,

Heluan, Tarkhan (toate din Deltă), Abydos, Naqada şi Hierakonpolis. În aceste aşezări numele fondatorului apare pe fragmente ceramice, în interiorul *serekh*-ului tradițional.

În zona deşertului estic, la Wadi Qash, pe o stâncă apare iarăşi *serekh*-ul cu numele lui Narmer, probabil fiind legat de activitățile miniere din zonă.

Într-o serie de aşezări din sudul Palestinei cum ar fi Tel Erani, Tell Arad şi Nahal Tillah s-au descoperit fragmente ceramice cu numele lui Narmer. Unii savanți au presupus că ele sunt mărturii ale unor războaie purtate de către Narmer, alții – mult mai numeroşi – sunt de părere că aceste piese reprezintă dovezi clare ale existenței unor „colonii" egiptene de pe teritoriul actualului Israel. Deşi această din urmă ipoteză este greu de respins, credem că mărturiile amintite atestă cel puțin existența unor relații comerciale dintre Egipt şi sudul Palestinei în timpul domniei lui Narmer. Prin aceasta s-ar explica şi prezența unor vase sau fragmente ale acestora de tip sirio-palestinian descoperite la Abu Rowash sau Abydos de pe teritoriul Egiptului.

Se pare că au existat relații mai puțin paşnice cu triburile libiene de la granița de vest a Egiptului. Pe un cilindru de fildeş, descoperit la Hierakonpolis, apare elementul **Nar** din numele lui Narmer, care zdrobeşte captivi. Prezența unui text scurt – <**ta**> **tjehenu** „<țara> libienilor" – ar fi indiciul unei campanii militare purtate de către Narmer împotriva triburilor libiene care amenințau teritoriul egiptean.

Ținând cont în special de reprezentările care apar pe cele mai importante monumente ale domniei lui Narmer – paleta şi capătul de sceptru – se poate stabili faptul că iconografia regală era destul de apropiată de cea tradițională, cunoscută de-a lungul istoriei faraonice. Astfel, Narmer poartă coroana roşie a Egiptului de Jos, coroana albă a Egiptului de Sus, flagellum-ul, sandalele şi nu în ultimă instanță

stindardele. Apar şi primii oficiali ai curții regale: purtătorul de sandale, un funcționar purtând titulatura **tjet** – probabil precursorul purtătorului funcției de vizir. După egiptologii de ultimă generație, pentru perioada domniei lui Narmer se poate documenta şi practicarea unui ritual regal, numit „apariția regelui în calitate de biti".

Dintre divinitățile egiptene se poate documenta venerarea zeiței Bat, originară din Egiptul de Sus, considerată uneori ca o manifestare a zeiței Hathor, iar ulterior aceasta din urmă a asimilat-o în totalitate.

Trebuie subliniat faptul că orice descoperire ulterioară poate schimba, chiar dacă nu în totalitate, cel puțin parțial anumite aspecte ale faptelor cunoscute în prezent despre domnia şi personalitatea lui Narmer.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, în special pp. 67-70; **Idem**, *Political Unification: towards a reconstruction*, în: **MDAIK** 56(2000), pp. 377-395; **D. J. Brewer**, **R. F. Friedman**, *Fish and Fishing in Ancient Egypt*, Cairo, 1990, pp. 60-63.

NEBKA (2686-2667)

<u>Numele de domnie</u>: **Nebka** „Stăpânul forței-ka". Traducerea oferită de Th. Schneider „Ka este stăpânul meu" ni se pare forțată dacă avem în vedere faptul că după substantivul **neb** („stăpân") nu apare în textele faraonice, contemporane sau ulterioare domniei sale, pronume-le sufix **i / y** care ar putea avea o utilizare genitivală.

<u>Forma grecizată</u>: **Nekherophes** (Manethon, Fr. 11).

Listele regale din Epoca Imperiului şi documentele dinastiei a III-a nu prezintă informații identice referitoare la numărul şi succesiunea faraonilor. Marea majoritate a suveranilor dinastiei a III-a este cunoscută prin intermediul numelui-Horus. O excepție de la această „regulă“ reprezintă faraonul Nebka a cărui domnie ridică multe probleme, motiv pentru care este considerat suveranul cel mai controversat al dinastiei a III-a.

Există unii specialişti care-l consideră întemeietorul primei dinastii a Regatului Vechi, în timp ce alții îi încadrează domnia înainte de cea a lui *Huni. Într-o atare situație, atâta timp cât nu posedăm de date istorice certe, înțelegând prin acestea texte hieroglifice explicite, îl vom considera pe Nebka întemeietorul dinastiei a III-a contrar opiniilor recente ale lui G. Dreyer, T. Wilkinson şi M. Baud.

Dacă avem în vedere caseta 4 din registrul V al Pietrei de la Palermo, care se referă la *Khasekhemui, ultimul faraon al dinastiei a II-a, este logic că prima casetă după aceasta este în strânsă legătură cu fondatorul următoarei dinastii. Bazându-se pe rezultatele propriilor săpături arheologice, germanul G. Dreyer consideră că *Djoser este acest faraon, în timp ce alții îl au în vedere pe Nebka. Ultima ipoteză este întărită şi de Lista regală de la Abydos (nr. 15) şi Canonul Regal din Torino (col. III. 4) potrivit cărora primul faraon al noii dinastii este Nebka.

Faptul că soția sau fiica ultimului faraon al dinastiei a II-a, *Ni-Maat-Hep*, i-a fost rudă (poate mama) lui Nebka, ne dovedeşte că trecerea de la o dinastie la alta nu a avut loc întotdeauna prin ocuparea tronului de membrii unei familii noi. *Khasekhemui a guvernat țara din Hierakonpolis, în timp ce Nebka din Memphis. Ca atare, schimbarea dinastiei a fost motivată de alegerea unei noi capitale, ceea ce l-a determinat şi pe Manethon să scrie de o nouă familie de domnitori, de sorginte „memphită“.

Date în legătură cu domnia faraonului ne oferă registrul V al Pietrei de la Palermo, unde s-au păstrat informații cu privire la numai nouă ani. În conformitate cu particularitatea documentului, în fiecare an de domnie s-a precizat nivelul atins de apele Nilului. Cu excepția anului al 6-lea, când acesta era numai de un cot, în rest se pare că nivelul fluviului era potrivit. Documentul menționează faptul că în anul al 13-lea al domniei s-a construit un edificiu (templu?) de piatră, cu siguranță opera lui *Imhotep*. În anul al 16-lea a fost confecționată o statuie de cupru, iar în anul al 18-lea al domniei a avut loc construcția unei ambarcațiuni. În conformitate cu datele Pietrei de la Palermo, Nebka a domnit 18 ani, 2 luni şi 23 de zile. Această dată coincide, în linii mari, cu cea oferită de Canonul Regal din Torino, adică 19 ani, însă cele două surse sunt în discordanță cu cei 28 de ani atribuiți, fără îndoială greşit, lui Nebka de către Manethon.

Descoperirea unui fragment de pecete în mastabaua K 1 de la Beith Khallaf, lângă Abydos, completează datele cunoscute despre Nebka. Piesa în discuție conservă atât numele-Horus al suveranului, **Sanakht** („Cel cu protecție puternică"), cât şi o parte din numele de domnie, scris în interiorul unui cartuş. Până acum, prima utilizare a numelui de domnie inclus într-un cartuş a aparținut faraonilor de la sfârşitul dinastiei a III-a. Egiptologul T. Wilkinson folosindu-se de acest amănunt a plasat domnia lui Nebka aproape de acea perioadă, însă argumentația sa, bazată pe principiul întâietății, ni se pare neacceptabilă. Numele **Sanakht** este întâlnit şi pe alte peceți provenite din mastabaua K 2 de la Beith Khallaf, dar şi de la Elephantine.

La Wadi Maghara din Peninsula Sinai au fost descoperite două fragmente de relief cu acelaşi nume al faraonului. Pe unul dintre ele regele apare purtând o coroană albă, iar pe celălalt suveranul poartă coroana roşie a Egiptului de Jos. Inscripția parțial conservată a celui de-al doilea fragment menționează cuvântul „turcoază", ceea ce este o mărturie a

interesului manifestat de egipteni față de această piatră semiprețioasă, folo-sită la confecționarea bijuteriilor.

Numele de domnie al faraonului apare şi pe fragmentele aparținând cândva unei capele a lui *Akhetaa*, ridicată la Saqqara, însă actualmente nelocalizabilă. Din construcția amintită ni s-au păstrat numai două uşoare şi o nişă pentru ofrande. În conformitate cu inscripțiile hieroglifice ale acestora, *Akhetaa* a fost cel care coordona activitatea meseriaşilor în timpul construirii complexului funerar al lui *Djoser, dar în acelaşi timp a înde-plinit și funcția de „preot al templului mortuar al lui Nebka".

Până în momentul de față nu s-a descoperit mormântul faraonului, cu toate că au existat opinii în legătură cu localizarea lui. Astfel, A. Dodson a presupus că lui Nebka i-ar fi aparținut una dintre piramidele de la Abu Rowash. J.- Ph. Lauer a avut o propunere interesantă: piramida lui *Djoser are la bază mastabaua lui Nebka. Nici una din aceste „soluții" n-au fost însă acceptate în unanimitate de către egiptologi. Recent, S. J. Seydelmayer a emis o ipoteză greu acceptabilă: datorită faptului că instaurarea noii dinastii a necesitat eforturi mari în privința reorganizării vieții economice şi administrative, Nebka ar fi întrerupt temporar constru-irea unor morminte impozante. Mai concis, Nebka ar fi renunțat la ideea ridicării unui mormânt propriu, ceea ce este o absurditate dacă avem în vedere credința vechilor egipteni despre viața de după moarte.

Numele faraonului apare menționat şi în vestitul *Papirus Westcar*. A doua povestire, prezentată faraonului Khufu de către prințul Khefren, se referă la evenimente petrecute în timpul domniei lui Nebka. Pentru a veni în sprijinul teoriei sale, adică de a dovedi faptul că Nebka n-a fost întemeietorul dinastiei a III-a, T. Wilkinson foloseşte acest pasaj al pa-pirusului pentru a încerca să aducă încă un argument în favoarea ipotezei sale. Deşi evenimentele care sunt legate de numele lui Nebka sunt plasate de autorul egiptean între domniile lui *Djoser şi *Snofru, nimic nu dove-

deşte în acest text faptul că scribul ar fi respectat ordinea şi numărul faraonilor care l-au precedat pe Khufu. Intenția primară a autorului antic a fost asocierea numelor unori faraoni ai Regatului Vechi – considerată o epocă de glorie a propriei istorii – cu săvârşirea anumitor „minuni“, adică vrăji.

La fel de fictivă ni se pare şi următoarea afirmație a lui Manethon (Fr. 11- 12 a): „…în timpul domniei sale (adică a lui Nekherophes)libienii s-au revoltat împotriva Egiptului, iar când Luna a crescut peste limite, ei s-au predat în (urma) fricii“.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 5, 95, 101-103, 105; **S. J. Seidelmayer**, *Die staatliche Anlage der 3. Dyn. in der Nordweststadt von Elephantine. Archäologische und historische Probleme*, în: **M. Bietak** (hrg.), *Haus und Palast im alten Ägypten*, Wien, 1996, pp. 195-214; **Idem**, *Town and State in the early Old Kingdom. A view from Elephantine*, în: **A. J. Spencer** (ed.), *Aspects of Early Egypt*, London, 1996, pp. 108- 127; **G. Dreyer**, *Der erste König der 3. Dynastie*, în: **H. Guksch**, **D. Polz** (hrsg.), *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens. R. Stedelmann gewidmet*, Mainz, 1998, pp. 31-34; **M. Baud**, *Famille royale et pouvoir sous l'Anciene Empire*, II, Le Caire, 1999, p. 477, Corpus 98; **W. Helck**, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*, Wiesbaden, 1987, pp. 107 sq. 252.

NEBRE (dinastia a II-a)

<u>Numele – Horus</u>: **Neb – Re** „Stăpânul Soarelui“.

Nebre este al 2-lea faraon al dinastiei a II-a, urmaşul lui *Hetep-sekhemui. Se cunosc puține amănunte în legătură cu domnia sa. Inclusiv traducerea numelui său a fost subiectul unei dispute. Unii egiptologi au încercat să-l redea prin **Raneb<i>** „Re este stăpânul <meu>“, considerând

că din timpul domniei sale se poate vorbi deja de adorarea Soarelui, identificat cu divinitatea Re. Noile investigații resping această ipoteză.

Faptul că l-a succedat pe *Hetepsekhemui este dovedit nu numai de succesiunea regilor prezentată de gravurile statuii lui *Hetepdief* / *Redjit*, dar şi de succesiunea de *serekh*-uri care apare pe un vas de piatră descoperit în incinta complexului funerar al faraonului *Djoser şi-i reprezintă pe *Hetepsekhemui şi Nebre.

Cel mai important monument al domniei este o stelă de granit roz, care este prima stelă regală care nu provine de la Abydos, ci probabil de la Saqqara, fiind aşezat cândva în fața mormântului „său".

Un alt *serekh* cu numele regelui a fost descoperit la vest de Armant, probabil fiind dovada unei expediții întreprinse de Nebre în deşertul vestic. La est de localitatea Qift, în deşertul estic a fost descoperită o inscripție, greu lizibilă, dar se pare că prezența numelui faraonului Nebre este certă.

Față de predecesorul său, care a beneficiat de un domeniu regal numit **Hor-kha-(em)-seba** „Horus se ridică ca o stea", din timpul domniei lui Nebre nu ne este cunoscut un astfel de domeniu legat de cultul regal. Desigur, trebuie să avem în vedere şi faptul că descoperirile ulterioare poate că vor reuşi să aducă la suprafață mai multe documente legate de domnia lui Nebre.

Dacă ar fi să dovedim existența practicării unor culte divine, cel al zeiței Bastet este cu siguranță atestat prin intermediul gravurilor care apar pe vasele de piatră ale lui Nebre.

Nu se ştie din ce motive faraonul a uzurpat mormântul şi anumite obiecte ale predecesorului său, *Hetepsekhemui.

Credem că nu este inutil să prezentăm o teorie a unor specialişti care încearcă să-l identifice pe Nebre cu **Kaiekhôs** (după Africanus, Fr. 8) sau **Kaikhôos** / **Khôos** (după Eusebius, Fr. 9) din Manethon care, după

versiunea lui Africanus, ar fi condus țara: „…39 de ani. În timpul domniei sale taurii, Apis la Memphis şi Mnevis la Heliopolis şi capra mendesiană au fost venerați în calitate de zei“. Cel puțin până în momentul de față, nu dispunem de mărturii arheologice sau scrise care să susțină aceste afirmații. În orice caz, cultul lui Apis este deja atestat din timpul dinastiei I. Probabil, egiptologii au avut în vedere faptul că în fragmentele care au transmis opera manethoniană, **Kaiekhôs** etc. urmează după domnia lui **Boêthos** etc. (= *Hetepsekhemui).

Dacă aceste afirmații au o oarecare logică, este greu să credem faptul că **Kaiekhôs** etc. ar fi una şi aceeaşi persoană cu faraonul *Kakau* din listele regale rameside. După ultima sinteză a datelor cronologice ale Egiptului faraonic, ne referim la lucrarea lui J. von Beckerath, *Kakau* ar fi identic cu faraonul *Nubnefer* din documentele perioadei arhaice.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 84, 116, 121-124, 169, 174, 263, 282, 293; **P. Lacau**, **J.-P. Lauer**, *La Pyramide à degrés. IV. Inscriptions gravées sur les vases*, Le Caire, 1959, pl. 11, no. 58.

NEFEREFRE (2448- 2445)

Numele de domnie: **Neferef-Re** „El este perfect, un Re“. Numele apare şi pe Lista regală de la Abydos(Nr.29). Argumentele invocate de către M. Verner în favoarea unei lecturi **Reneferef** sau simplu **Renefer** a numelui nu ni se par convingătoare. Prezența logogramei Re în fața celorlalte elemente grafice ale numelui(**Re** / logogramă/ + **nefer** /semn triconsonantic/ + **f** / pronume sufix pers. a III-a sg.m./) se datorează

metatezei grafice onorifice, utilizată frecvent în cazul scrierii numelor divine.

Forma grecizată: **Kherês** (Manethon, Fr. 18).

În prezentul lexicon, în concordanță cu majoritatea lucrărilor de specialitate, Neferefre este considerat al 5-lea faraon al dinastiei a V-a, urmaşul lui *Shepseskare şi predecesorul lui *Niuserre. Mai mult ca sigur, Neferefre este fiul lui *Neferirkare I, dar nu neapărat succesorul direct al acestuia, şi al reginei *Khentkaus al II-lea*.

Documentele au păstrat şi numele-Horus al faraonului: **Nefer-khau** „Cel cu apariție perfectă“(Berlin , Inv. Nr. 20382), dar şi numele de naştere: **Izi**. Denumirea complexului său piramidal(**netjeri-bau-Neferefre**) se poate traduce prin fraza:„Divină este puterea lui Neferefre“.

În privința duratei domniei sale, credem că aprecierea lui A. Spalinger este corectă: egiptologul neo-zeelandez a refuzat propunerea lui W. Helck de a susține o domnie mai scurtă de un an, apreciind că însuşi Canonul Regal din Torino(III.21) „…indică o domnie mai lungă de un an“. La o concluzie asemănătoare a ajuns şi M. Verner, cel care menționează faptul că pe un bloc de piatră al piramidei neterminate al lui Neferefre apare inscripția: renepet **sep tepi, abed 4 akhet**(adică: „Anul primei dăți/ numărători, a 4-a lună a anotimpului inundației“), afirmând că dacă censul animalelor la acea vreme a fost bienal, faraonul a domnit maximum 3 ani.

În templul mortuar al complexului funerar de la Abusir al faraonului, în 1982, o expediție arheologică a Universității din Praga a descoperit o serie de documente administrative, comparabile prin importanță cu cele ale lui *Neferirkare I. M. Verner aprecia că aceşti

papiri sunt ulterioare domniei lui Neberefre şi datează probabil din timpul domniei lui *Djedkare.

Domnia scurtă a faraonului l-a împiedicat să-şi termine piramida de la Abusir, sepultura fiind transformată într-o mastaba. Monumentul se cunoaşte sub numele de „piramida neterminată“, având o formă pătrată şi o înălțime de 7 m. În complexul mortuar al faraonuluis-au mai descoperit stauiile sale, peceți, vase canopi, dar şi fragmente din mumia sa. Analiza antropologică al acestora indică o persoană care avea cel mult 20-23 de ani în momentul decesului.

Din cauza domnie sale scurte, templul său solar probabil abia a început a fi construit, oricum încă nu s-a localizat pe teren, cu toate că se cunoaşte numele edificiului: „Cel mulțumit, un Re“(**Hetep-Re**). Cultul funerar al faraonului este documentat până în epoca Regatului Mijlociu.

Bibl.: **M. Verner**, *Archaeological Remarks on the 4 th and 5th Dynasty Chronology*, în: **Archiv Orientalni** 69(2001), pp. 400-401; **Idem,** *Un roi de la V-e Dynastie. Rêneferef ou Rêfer?*, în: **BIFAO** 85(1985), pp. 281-284; **Idem**, Les *sculptures de Rêneferef découvert à Abousir*, în: **BIFAO** 85(1985), pp. 267-280; 86(1986), pp. 361-366; **P. Posener- Kriéger**, *Quelques pièces du matériel cultuel du temple funéraire de Rêneferef*, în: **MDAIK** 47(1991), pp. 293-304; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), p.298, nota 60; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, Mün-chen,1984, pp.55, 182; **M. Verner**, *Die Pyramiden*, Rein-bek, 1999, pp. 336-345.

NEFERIRKARE I (2475-2455)

<u>Numele de naştere</u>: **Kakai**, a cărui traducere ridică probleme serioase. Th. Schneider a propus că reprezintă o eventuală prescur-

tare a numelui de domnie, ceea ce nu credem că este cazul.

Numele de domnie: **Nefer-ir-ka-Re** „Cel cu forma şi ka-ul perfect, un Re".

Forma grecizată: numele de domnie a fost redat în limba grecă în varianta **Nepherkheres** (Manethon, Fr. 18).

Neferirkare I este al 3-lea faraon al dinastiei a V-a, pe care o parte a egiptologilor îl consideră fratele lui *Sahure(v. *Djedkare).

Durata domniei este la fel nesigură. Ținând cont de textul unui graffiti din templul său mortuar, care aminteşte de „anul celei de-a 10-a (?) întâmplări…", pentru moment specialiştii consideră că ar fi domnit cel puțin 20 de ani, desigur dacă luăm în considerare sistemul bienal al înregistrării evenimentelor. O singură incertitudine persistă cu privire la această dată: din nefericire unitățile care urmează după cifra zecilor s-au efațat. Canonul Regal din Torino(col.III.19) nu ne poate fi de folos, deoarece nu s-au păstrat anii de domnie ai lui Neferirkare I.

Din cauza faptului că în timpul dinastiei a VIII-a a mai existat un faraon care purtase acelaşi nume, suveranul dinastiei a V-a va fi numit Neferirkare I, iar cel menționat mai înainte *Neferirkare al II-lea*.

Dacă săpăturile întreprinse de germanul L. Borchardt, între anii 1902- 1908, n-ar fi dezgropat o arhivă între ruinele templului său funerar, Neferirkare I ar fi rămas pentru posteritate un simplu faraon. Pe baza textelor arhivei de la Abusir a lui Neferirkare I, aflăm că faraonul şi-a construit un templu solar cu numele **Setib-Re**, adică „Locul preferat al lui Re".

Mai mult ca sigur, la moartea suveranului complexul său funerar de la Abusir n-a fost încă terminat. Piramida sa trebuia să fi avut în jur de 60 de m, iar drumul de acces şi templul văii aveau numai fundațiile, care ulterior au fost reutilizate de *Niuserre pentru construirea propriilor

monumente. Templul funerar a fost terminat de urmaşii lui Neferirkare I, iar, în conformitate cu mărturiile arhei sale, cultul funerar al faraonului era celebrat până la sfârşitul Regatului Vechi.

În privința conținutului, arhiva de la Abusir, ale cărui documente datează în marea lor majoritate din timpul domniei lui *Djedkare, se poate împărții în următoarele categorii: liste cu îndatoririle preoților în timpul ceremoniilor zilnice şi lunare, precizându-se natura ofrandelor, a sacrificiilor şi prezentau în acelaşi timp şi modul de organizare a forței de muncă; inventare ale mobilierului şi ale echipamentului; calcule privind produsele şi materialele de care aveau nevoie preoții templului, tranzacții financiare, etc., adică ofereau o imagine despre modul de funcționare a proprietății regale.

Printre puținele documente regale din timpul domniei faraonului amintim un decret emis în beneficiul unui templu al zeului Khentamenti de la Abydos, prin care suveranul îi scutea de taxe pe sacerdoții edificiului.

Neferirkare I este primul faraon din istoria Egiptului antic care a beneficiat atât de un nume de naştere, cât şi de un nume de domnie.

În timpul domniei sale au activat şi câțiva înalți demnitari, cum ar fi: vizirul *Uash-Ptah*, marele preot al zeului Ptah din Memphis *Ptahshepses*, *Rawer* şi *Ti* , toți lăsând posterității inscripțiile lor biografice, dar şi morminte impozante.

Bibl.: **M. Verner**, *Die Königsmutter Chentkaus von Abusir und einige Bemerkungen zur Geschichte der 5. Dynastie*, în: **SAK** 8(1980), pp. 243-268; **P. Posener-Kriéger**, *Les archives du temple funéraire de Néferirkare-Kakai*, I-II, Le Caire, 1976; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 297-298; **A. Roccati**, *La littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Paris, 1982, §§. 30, 31, 32, 33, 51, 52, 74, 78; **J. P. Allen**,

Rewer's Accident, în: **A. B. Lloyd**(ed.), *Studies in Pharaonic Religion and Society in Honour of J. G. Griffiths*, London, 1992, pp. 14-20.

NEFERUSOBEK (1777-1773)

Numele de naştere: **Neferu-Sobek** „Perfecţiunile <zeului> Sobek". În unele lucrări de specialitate apare o altă variante fonetică: **Sobekneferu**. Acceptăm prima formă, deoarece considerăm că logograma crocodilului(**sbk**), în scrierea hieroglifică, apare pe primul loc în cartuş din cauza metatezei grafice onorifice. De asemenea, este necesar să precizăm că al doilea element component al numelui, **nfrw**, este vocalizat în mai multe feluri: **neferu**, **nofru**, **noferu** etc.

Numele de domnie: Sobek-ka-Re „Forţa-ka a <zeului>Sobek, un Re".

Forma grecizată: **Skemiophris**(Manethon, Fr. 34), care, după J. von Beckerath, provine din varianta „târzie" **Sobekneferu**, de unde a fost preluată în greacă sub formele ***Seknophris** > **Skemiophris**.

Neferusobek este ultimul faraon al dinastiei a XII-a, foarte probabil fiica lui *Amenemhat al III-lea şi sora/ soţia(?) lui *Amenemhat al IV-lea. Oricum, este prima regină-faraon din istoria Egiptului, ea fiind atestată şi prin intermediul documentelor contemporane.

În legătură cu relaţiile de rudienie ale suveranei nu există un consens în rândurile egiptologilor. K. Ryholt a scos în evidenţă că Neferusobek nu este atestată de nici un document în caliate de soră-soţie

a lui *Amenemhat, aşa cum au presupus unii egiptologi(v. spre exemplu I. Metzker). Ca atare, ea nu purta nici titulatura de regină, dar nici pe cea de soră a regelui. După Ryholt, în cel mai bun caz, Neferusobek ar putea fi soră vitregă a lui *Amenemhat al IV-lea. Belgianul C. Vandersleyen n-a exclus posibilitatea ca Neferusobek şi fratele ei vitreg să fi domnit simultan, ceea ce personal excludem. În Canonul Regal din Torino cei doi au fost înregistrați separat: *Amenemhat al IV-lea, la VI. 1, cu „9 ani, 3 luni şi 27 de zile" de domnie, iar Neferusobek, la VI.2, cu „3 ani, 10 luni şi 24 de zile" de domnie. Situația este identică şi în cazul Listei regale de la Saqqara, unde cei doi sunt amintiți separat(Nr. 37 şi 38).

Se cunosc puține date concrete în legătură cu domnia reginei. Documentele care a atestă nu provin din Egiptul de Sus. Din 5 statui care-i poartă numele, 4 sunt de la Tell el-Daba, care după unii specialişti ar fi fost şi reşedința regală de vară. Textele de pe statui specifică: „cea îndrăgită de Sobek din Shedet şi de către Horus care rezidă în Shedet", adică în Krokodilopolis-ul grecesc, localitate care pare a fi locul de proveniență ale statuilor.

O altă particularitate a textelor este prezentța simultană a numelui ei şi al tatălui, *Amenemhat al III-lea. Unii egiptologi au sugerat o coregență între cei doi, ceea ce este exclus după cum am văzut mai sus. În acest caz se poate presupune altceva: Neferusobek a domnit după fratele ei vitreg, *Amenemhat al IV-lea; regina pentru a întări caracterul ei divin şi proveniența din rândul membrilor dinastiei legale, a dorit să-şi asocieze numele ei de cel al tatălui. Aceste texte au fost descoperite la Hawara, unde exista ceea ce grecii au numit „Labirintul". Specialiştii nu exclud ca Neferusobek să fi terminat complexul funerar al tatălui ei, adică „Labirintul". Alte inscripții ale reginei au fost descoperite la Herakleopolis, unde au ajuns de la Hawara, deoarece romanii au dezasamblat monumentala construcție.

Spre deosebire de regina *Hatshepsut, Neferusobek n-a ascuns niciodată faptul că era o femeie. În primul rând, titulaturile purtate de ea păstrează terminațiile genului feminin: numele-Horus „Cea îndrăgită de Re“(merit-Re); numele-nebti „Fiica celui puternic“(sat sehkem) şi numele-Horus-de-Aur „Cea stabilă prin apariție“(djedet khau). Pe 3 statui de la Tell el-Daba ea poartă roba feminină, iar pe o statuie de la Muzeul Luvru(Inv. Nr. E 27135) pe lângă atributul de mai înainte nu lipseşte nici *nemes*-ul faraonic!

Un alt document, un graffiti din Nubia, de la fortăreața Kumma, asociază numele ei cu nivelul apelor Nilului, ajuns la 1,83 m în cel de-al 3-lea an de domnie.

Până în prezent nu se cunoaşte locul de înmormântare a reginei, dar pe un papirus, descoperit la Harageh, poate se află scris numele piramidei suveranei: **Sekhem-Neferusobek**.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, pp. 61-63; **K.S. B. Ryholt**, *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550 B. C.*, Copenhagen, 1997, p. 213; **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, Paris, 1995, pp. 115-117; **L. Habachi**, *Khatâ'na-Qantir:Importance*, în: **ASAE** 52(1952), pp. 458-470; **I. Matzker**, *Die letzten Könige der 12. Dynastie*, Frankfurt/ Main, 1986, pp. 18-20, 5051, 90, 174-175; **V. G. Callender**, *Materials from the Reign of Sobek-nofru*, în: **Chr. Eyre** (ed.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists*, Leuven, 1988, pp. 227-236; **Th. Du Putter**, *Les inscriptions de Semna et Kumma(Nubie): Niveaux de crues exceptionelles ou d'lac de retenue artificiel du Moyen Empire?* în: **SAK** 20(1993), pp. 255-288; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 67, 200.

NEKHO al II-lea (610-594)

Numele de naştere: **Nekau** „Cel care aparține forțelor-ka“; în ebraică **Nekho** . O altă variantă fonetică a numelui, utilizată în lucrările de specialitate fiind **Necho**.

Forma grecizată: **Nekhao** (Manethon, Fr. 68, 69 a-b).

Numele de domnie: **Wehem-ib-Re** „Cel cu inima reînnoită, un Re“.

Nekho al II-lea, fiul şi urmaşul lui *Psammetik I, este al 2-lea faraon al dinastiei a XXVI-a. Datele referitoare la familia suveranului sunt incerte. Astfel, mama lui Nekho al II-lea se numea probabil *Mehitenusekhet* (sora divinei adoratoare a zeului Amon, *Nitokris*), iar în privința soției principale egiptologii presupun că aceasta ar fi fost o oarecare *Khedebnetsetbinet*. Copiii faraonului erau *Psammetik al II-lea, urmaşul său, şi trei prințese.

Ajuns la tronul Egiptului, Nekho al II-lea va continua politica asiatică inițiată de tatăl său, *Psammetik I. Domnia sa se suprapune perioadei de sfârşit a luptei pentru supremație dintre assirieni şi babilonieni, soldată cu victoria definitivă a ultimilor şi crearea Regatului Noului Babilon. În conformitate cu relatările „Cronicii neo-babiloniene“, în anul 610, regele Assiriei, *Assurbalit al II-lea*, deşi sprijinit de forțele egiptene, va fi nevoit să abandoneze Harran-ul, oraş în nordul Mesopotamiei, reşedință provincială assiriană, înainte de sosirea forțelor lui *Nabupolassar*, regele Babilonului.

Atitudinea pro-assiriană a lui Nekho al II-lea poate fi explicată prin prisma intențiilor sale de a controla şi a poseda teritoriile Feniciei şi ale Libanon-ului. Argumentul invocat de unii savanți, adică respectarea prevederilor unei alianțe militare ni se pare mai puțin probabil, mai ales dacă ținem seama de pragmatismul ideologiei faraonice.

Prezența lui Nekho al II-lea în Asia este atestată şi de sursele biblice (II Regi 23, 29-30; II Cronici 35, 20-5) care relatează încercarea regelui *Iosiah* al Iudeii de a împiedica înaintarea forțelor egiptene spre Eufrat cu scopul de a sprijini rezistența assiriană împotriva unei coaliții medo-babiloniene. Confruntarea armată dintre Nekho al II-lea şi *Iosiah* a avut loc la Megiddo, în urma căreia regele Iudeii a fost ucis, iar *Iehoahaz*, fiul şi urmaşul său, a fost capturat şi deportat în Egipt. Pe tronul Iudeii a fost instalat fratele ultimului, *Iehoiakim*. Iudeea va plăti tribut Egiptului, care pentru un număr de ani va reuşi să-şi mențină controlul asupra unei mari părți a Asiei Mici, până la Karkemish.

În anul 606, egiptenii vor cucerii oraşul Kimuhu, situat la sud de Karkemish, vor trece Eufrat-ul şi vor înfrânge armata babiloniană la Quramati, obligând-o să se retragă. „Bucuria" egipteană a fost de scurtă durată, deoarece un an mai târziu prințul moştenitor al Babiloniei, *Nabukodonosor*, va înfrânge forțele egiptene de la Hammath, la sud de Karkemish, iar Nekho al II-lea va fi nevoit să abandoneze teritoriile Asiei Mici în favoarea babilonienilor.

De acum înainte, faraonul va duce o politică asiatică prudentă, motiv pentru care inclusiv solicitările de ajutor venite din partea unor conducători locali din zona feniciană au rămas fără ecou la curtea lui Nekho al II-lea.

În cele din urmă, în intervalul anilor 601-600, forțele babiloniene vor fi oprite la Migdol, în Delta estică, de către armata condusă de suveranul egiptean care va prelua din nou controlul asupra Gazei.

După opinia noastră, prin această din urmă victorie „aventura babiloniană" a lui Nekho al II-lea a luat sfârşit. Nu aceeaşi este însă opinia majorității egiptologilor care afirmă că eşecul pe uscat al campaniilor lui Nekho al II-lea împotriva Babilonului l-a obligat pe faraon să reconsidere tactica militară adoptată. Prin urmare, în conformitate cu această teorie,

egiptenii vor căuta o revanşă prin construirea unei flote capabile să controleze Marea Mediterană şi Marea Roşie. În sprijinul ipotezei lor, aceşti savanți invocă cel puțin două afirmații ale lui Herodot: săparea unui canal care lega Nilul cu Marea Roşie (II. 158) şi construirea unei flote alcătuită din trireme (II. 159). Punctul vulnerabil al acestor prezumții este faptul că ele nu sunt confirmate şi de către sursele egiptene. Deşi există o stelă fragmentară descoperită la Elephantine, aceasta nu dezvăluie mare lucru despre construirea ambarcațiunilor sau de crearea unei flote de către Nekho al II-lea.

Mai mult ca sigur, prima relatare a lui Herodot se referă la reorientarea şi lărgirea unui canal de irigație care traversa regiunea Wadi Tumilat, cu intenția de a ajunge la țărmul Mării Roşii. Însuşi Herodot afirmă că din cauza unor pierderi mari de vieți omeneşti, Nekho al II-lea a fost obligat să renunțe la planul său inițial. Totuşi, pe itinerariul stabilit, a reuşit să fondeze aşezarea Per-Atum (Pithom-ul biblic, modernul Tell el-Mashkutah).

Cele două tentative ale lui Nekho al II-lea, relatate de către Herodot, s-ar lega mai degrabă de încercările egiptenilor antici de a relua legăturile comerciale cu țara Punt, motiv pentru care ar fi construit şi o flotă, cu scopul de a proteja zona Mării Roşii de eventualele atacuri ale piraților.

O altă afirmație a lui Herodot, potrivit căreia Nekho al II-lea ar fi trimis o expediție feniciană să circumnavigheze Africa (IV. 42), necesită anumite lămuriri. Deşi majoritatea egiptologilor nu se îndoieşte de veridicitatea celor relatate de către Herodot, A. B. Lloyd, pe bună dreptate, a avut obiecții pertinente. Datorită importanței lor, vom sintetiza argumentele invocate de către cercetătorul britanic. După A. B. Lloyd, Herodot prezintă imaginea unui „rege-filosof“(Nekho al II-lea), ceea ce nu concordă cu practicile egiptene de a organiza şi a trimite expediții,

care întotdeauna au avut un scop practic. „Simpla curiozitate şi investigațiile dezinteresate“(A. B. Lloyd) erau străine mentalității faraonice. Apoi, cel puțin din punctul de vedere al evenimentelor şi al practicilor marinăreşti în general, asemenea acțiuni ar fi trebuit să aibă antecedente. Modalitatea de procurare a hranei de către marinari, care se „transformă“ subit în agricultori, pare a fi de domeniul fantasticului. Egiptologul britanic mai atra-ge atenția şi asupra altor două aspecte: interesul constant al grecilor de a afla mărimea continentului african, apoi, ținând cont de reputația egiptenilor de „națiune înzestrată cu multă înțelepciune“, l-au acreditat pe Nekho al II-lea ca fiind personajul istoric care a soluționat această dilemă. La această ficțiune creată de însuşi Herodot se adaugă şi puternicul sentiment anti-persan: dacă încercarea lui *Sataspes* s-a soldat cu eşec, Nekho al II-lea, prin intermediul fenicienilor, trebuia să fi avut succes în tentativa sa de circumnavigare a Africii.

De acest presupus episod al domniei lui Nekho al II-lea se leagă şi confecționarea a doi scarabei falşi. Suprafețele plate ale acestora au fost înscrise cu texte din care reiese ordinul dat de către faraon de a circumnaviga Africa şi relatarea expediției întreprinse de către demnitarul „*Pedineit* “. Tentativa i-a aparținut lui P. Bouriant, fiul eminentului egiptolog francez Urbain Bouriant, care a compilat un pseudo-text care a fost gravat pe scarabeii comemorativi – de tipul celor care au aparținut lui *Amenhotep al III-lea – de către un artist francez, iar falsurile au fost vândute, la începutul secolului al XX-lea, Muzeului Regal de Artă şi Istorie din Bruxelles. Numai cunoştințele lingvistice şi lexicografice vaste ale lui A. Erman şi ale discipolilor săi au reuşit în cele din urmă să demaşte escrocheria.

Până în prezent au fost descoperite foarte puține obiecte aparținând faraonului Nekho al II-lea, reduse fiind şi numărul acelor monumente ca-

re atestă activitatea edilitară a suveranului în special în oraşe cum ar fi Buto, Kom el-Hisn, Kom Abu-Billo sau Letopolis.

Nekho al II-lea, după ce participat în mai 594 la ritualurile de înmormântare ale unui taur sacru Apis, dispare de pe scena istoriei.

Bibl.: **D. B. Redford**, în: **LdÄ** IV, coll. 369-371; **A. B. Lloyd**, *Necho and the Red Sea: Some Considerations*, în: **JEA** 63(1977), pp. 142-155; **B. van de Walle**, în: *La Collection égyptienne*, Bruxelles, 1980, pp. 81-92.

NEKTANEBO I (380-362)

Numele de naştere: **Nakht-neb-ef** „Cel puternic al stăpânului său".
Formele grecizate: **Nektanebes** (Manethon, 74 a-b), **Nektanebis** (Idem, 74 c).
Numele de domnie: **Kheper-Ka-Re** „Cel cu ka-ul format, un Re".

Ultimul faraon al dinastiei a XXIX-a, *Nepherites al II-lea*, fiul şi urmaşul lui *Hakhoris, a domnit numai 4 luni (probabil între iulie-octombrie 380), fără a lăsa în urma sa vreun document scris. Suveranul în discuție a fost înlăturat de la putere de către generalul *Nektanebo* din Sebennytos, care va fi cunoscut în istoriografie sub numele de Nektanebo I. În conformitate cu textul unui sarcofag aflat la Muzeul din Berlin (Nr.7), noul faraon este fiul unui alt general, *Djedhor* (*Takhos*), ca atare, neavând nici o legătură directă cu reprezentanții dinastiei precedente, este considerat un uzurpator. Textul unei stele elaborat în anul al 8-lea al domniei sale, piesă descoperită la Hermopolis Magna, menționează faptul că Nektanebo I era comandantul armatei „..în vremurile tulburi ale regelui

care a domnit înainte sa". Nu este exclus ca faraonul la care se referă Nektanebo I să fi fost *Nepherites al II-lea*.

Grație investigațiilor întreprinse de mai mulți egiptologi, înainte de toate de către belgianul H. de Meulenaere, se cunosc date destul de sigure în legătură cu familia lui Nektanebo I. Soția faraonului era *Udjashu*, iar cei doi fii ai săi au fost *Takhos şi generalul *Tjahapimu*, tatăl lui *Nektanebo al II-lea.

Din cauza unor probleme de ordin intern, regele Persiei nu va ataca deocamdată Egiptul. Totuşi, reuşita lui Nektanebo I de a-l recruta pe amiralul grec *Khabrias* a stârnit îngrijorare atât la Susa cât şi la Athena. Demos-ul, speriat că atitudinea amiralului poate cauza sfârşitul unei păci aparente cu perşii, îl recheamă la Athena pe *Khabrias*. În schimb, ei hotăresc trimiterea vestitului general *Iphikrates* cu scopul de a se alătura trupelor satrapului *Pharnabazos*, care avea intenția să atace Egiptul. Cu o armată impresionantă – 200.000 de soldați asiatici şi 12.000 de mercenari greci aflați sub comanda lui *Iphikrates* – satrapul din nord-vestul Asiei Mici atacă Egiptul în anul 373. Deşi forțele aliate reuşesc să ajungă până la Memphis, din cauza neînțelegerilor dintre cei doi comandanți, dar şi a începutului inundației, tentativa de cucerire a Egiptului se soldează cu un eşec. Astfel, pentru restul domniei Nektanebo I se poate dedica problemelor interne ale țării, îşi va putea realiza ambițiosul program de construcții pioase de pe teritoriul Egiptului.

Ataşamentul faraonului față de zeița dinastică Neith din Sais şi implicit de clerul acesteia reiese şi din textul unei inscripții descoperite la sfârşitul secolului al XIX-lea la Naukratis. Documentul reprezintă un decret regal prin intermediul căruia Nektanebo I cedează în favoarea templului zeiței Neith din Sais 10% din veniturile obținute în urma vămuirii produselor greceşti care pătrundeau pe teritoriul Egiptului prin localitatea Thônis, dar şi 10% din valoarea produselor realizate la

Naukratis. Stela, de dimensiuni mai mari, a fost ridicată la Naukratis. În urma investigații-lor subacvatice întreprinse în zona Abukir, echipa condusă de către Franck Goddio nu numai că a descoperit resturile aşezării Thônis, numită de către greci Herakleion, situată cândva pe malul unui lac aflat la gura brațului canopic al Nilului, dar a reuşit să scoată la suprafață şi o „dublură" a decretului. Textul acestui exemplar, reapărut în mai 2001, coincide cu cel al decretului de la Naukratis, cu o singură excepție. Coloana a 13-a a textului hieroglific precizează faptul că stela a fost ridicată din ordinul faraonului la „…intrarea în Marea Grecilor", adică la Thônis.

În multe aşezări ale Egiptului mai dăinuie monumente ridicate în timpul domniei lui Nektanebo I. Arhitecții faraonului au abordat stilul arhaizant al Epocii Saite, iar vestigiile sunt înscrise prin intermediul semnelor hieroglifice minuțios elaborate.

Pe insula Philae există un *kiosk* construit de către Nektanebo I, care a rămas neterminat, iar o poartă monumentală reprezenta principala intrare în sanctuarul timpuriu al zeiței Isis. Decorațiile monumentale ale vestigiilor amintite au servit ca exemple pentru regii dinastiei ptolemaice care au lărgit ulterior întreaga incintă sacră.

La el-Kab a ridicat un *kiosk*, iar în zona Thebei antice a desfăşurat o intensă activitate edilitară. Din ordinul lui Nektanebo I a fost lărgit şi templul zeului Amon de la Hibis din Oaza el-Khargeh.

Dendera cunoaşte cel puțin două vestigii arhitectonice care se leagă direct de numele faraonului, chiar dacă ulterior acestea au fost lărgite de către regii ptolemei. În primul rând se remarcă *mammisi*-ul, cuvânt creat de către J.-Fr. Champollion pentru a desemna locul de naştere al zeului-fiu din cadrul unei triade divine. În cazul Denderei divinitatea-copil este Harsomtus sau Ihy, o formă de manifestare a mult mai cunoscutului Harpokrates(„Horus-copilul"). Prin intermediul scenelor şi a textelor

gravate pe pereții micului edificiu aflăm că anual a fost celebrată sărbătoarea naş-terii copilului divin, ceea ce asigura ciclicitatea ordinii universale. Trebuie scos în evidență faptul că Ihy a fost asimilat cu persoana faraonului, iar sărbătorile anuale erau în strânsă legătură cu celebrarea cultului regal. Al doilea edificiu de la Dendera, a cărui construcție a început sub Nektanebo I, este templul zeiței Isis, cea care după conținutul textelor s-ar fi născut în această localitate.

La Hermopolis Magna, actualul el-Ashmunein, Nektanebo I a ridicat un templu nou în onoarea zeului înțelepciunii Thoth, dar în acelaşi timp a fost reconstruit întregul complex sacru al localității. La est de templul amintit, a fost construită şi o capelă adiacentă, ulterior mărită de către Domițian.

Alte temple au fost lărgite sau construite în zona Saqqara-Memphis, iar la Saft el-Henna (numită în antichitate **Per-Sopdu** „Dome-niul <zeului> Sopdu"), în anul 1885, egiptologul E. Naville a dezvelit urmele unui templu, în cadrul căruia cel mai important vestigiu este un naos de granit dedicat de către Nektanebo I zeității locale, cea care proteja mlaştinile estice ale Deltei.

La Tanis, Nektanebo I a construit un templu în cinstea zeului crea-tor Khnum, la Hermopolis Parva a lărgit templul lui Thoth, ca de altfel şi cel al zeiței Neith de la Sais. Aceleiaşi zeițe dinastice i-a dedicat şi un templu la Naukratis.

Bibl.: **Fr. Kienitz**, *Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert vor der Zeitwende*, Berlin, 1953, pp. 89-95; **H. De Meulenaere**, *La famille royale des Nectanébo*, în: **ZÄS** 90 (1963), pp. 90-93; **D. Arnold**, *Temples of the Last Pharaos*, New York-London, 1999, pp. 105-119.

NEKTANEBO al II -lea (360-343)

<u>Numele de naştere</u>: **Nakht-Hor-(en)-Hebit** „Puternic este Horus din Hebit (= Behbeit el-Hagar, oraş din Deltă), urmat de epitetul **setep-en- Inhur** „ales al <zeului>Onuris".

<u>Forma grecizată</u>: **Nektanebos** (Manethon, 74 a-b).

<u>Numele de domnie</u>: **Sedjem-ib-Re** „Cel care încântă inima, un Re", urmat, înainte de toate, de epitetul **meri-Inhur** „îndrăgit de <zeul> Onuris".

Nektanebo al II-lea, fiul generalului *Tjahapimu*, este al 3-lea suveran al dinastiei a XXX-a şi în acelaşi timp ultimul faraon autohton din istoria Egiptului antic. Faptul că atât tatăl său cât şi suveranul însuşi erau militari de carieră explică prezența numelui zeului Onuris (Inhur), o divinitate a războiului, în cartuşele regale.

Proclamarea lui Nektanebo al II-lea ca faraon al „celor două Egipturi" a avut loc în condițiile în care *Takhos a pornit un război împotriva perşilor, ulterior transformat într-o luptă pentru succesiune la tronul Egiptului(v. *Takhos).

După fuga lui *Takhos în Persia, Nektanebo al II-lea va avea de înfruntat un alt pretendent la tronul Egiptului, originar din Mendes, dar despre a cărui identitate sursele autohtone sau cele greceşti nu dezvăluie nimic. În cele din urmă, mercenarii lui *Agesilaus* reuşesc să-l anihileze. Bătrânul general spartan a fost retribuit de către faraon cu o recompensă de 250 talanți. După decesul acestuia, survenit la Kyrene, Nektanebo al II-lea, înainte de a trimite corpul neînsuflețit spre Sparta, a dat ordin să fie îmbălsămat asemănător unui suveran.

Aparent pacea era asigurată şi puterea lui Nektanebo al II-lea consolidată. Fiind un bun strateg, faraonul şi-a dat seama de faptul că perşii nu vor renunța la cucerirea Egiptului pe care îl considerau în

continuare un teritoriu propriu. Prin urmare, Nektanebo al II-lea a reorganizat armata şi a angajat noi mercenari greci pe care i-a plătit cu stateri egiptianizaţi. Ca atare, pe reversul monedelor existau două semne semne hieroglifice cu valorile fonetice **nefer neb** „aurul cel bun".

În anul al 9-lea al domniei sale perşii vor iniţia un atac, acţiune care a fost zădărnicită de trupele comandate de către doi mercenari greci: *Lamias* din Sparta şi *Diophantes* din Athena. Din păcate nu cunoaştem amănunte despre aceste lupte, dar în orice caz înfrângerea suferită l-a determinat pe regele persan *Artaxerxes al III-lea Occhos* să înceapă recrutarea unei puternice forţe terestre la Babilon, în timp ce flota era direcţionată spre oraşul fenician Sidon. Regele acestuia, *Tennes*, sprijinit de 4000 de mercenari greci trimişi de către Nektanebo al II-lea, s-a răzvrătit împotriva perşilor. Comandantul trupelor sosite în ajutorul suveranului fenician era unul dintre cei mai vestiţi generali greci, *Mentor* din Rhodos. Artaxerxes, nefiind încă pregătit pentru începerea ostilităţilor, a ordonat satrapului Cariei, *Idrieus*, să formeze o flotă, iar satrapii Ciliciei şi ai Siriei au fost trimişi să reprime revolta din Sidon. Trupele comandate de către cei doi satrapi au fost oprite de către *Mentor*, în timp ce revolta s-a extins asupra Samariei şi a Iudeii, iar conducătorii a nouă oraşe din Cipru li s-au alăturat.

Nektanebo al II-lea, cel care a fost iniţiatorul acestor manevre, a reuşit astfel să recucerească teritoriile cândva pierdute de către egipteni.

În Grecia, la Athena, oratorul *Isokrates* a fost foarte impresionat de aceste evenimente, motiv pentru care într-un discurs adresat lui *Filip al II-lea* al Macedoniei(în anul 347) el a afirmat că succesele rebelilor au demonstrat faptul că Persia a fost sortită pieririi.

Euforia n-a durat mult, deoarece în anul următor(346) *Artaxerxes al III-lea* a ajuns la Sidon, după ce în prealabil a recucerit Siria şi Iudeea.

Tennes şi *Mentor* au decis să capituleze, primul a fost ucis de către regele persan, iar cel de al doilea cruțat. Ulterior a fost recucerit şi Ciprul.

În anul 343, atât pentru Nektanebo al II-lea dar şi pentru egiptenii antici, a avut loc evenimentul inevitabil: cucerirea Egiptului de către perşi. *Artaxerxes* a pornit împotriva Egiptului cu o forță armată impresionantă: 300.000 de pedestraşi, 30.000 de călăreți şi o flotă alcătuită din 300 de trireme şi 500 de nave de transport. Nektanebo al II-lea n-a reuşit să opună acestora decât o forță armată alcătuită din 60.000 de egipteni, 20.000 de libieni şi 20.000 de mercenari greci.

Perşii, după ce au cucerit garnizoana Pelusium, au reuşit să pătrundă pe teritoriul egiptean. Bubastis şi Memphis au fost cucerite pe rând, iar Nektanebo al II-lea a fost nevoit mai întâi să se refugieze la Theba, apoi în Nubia. În istoria Egiptului va începe epoca celei de-a Doua Dominații Persane(343-332).

Egiptenii au crezut că într-o bună zi Nektanebo al II-lea se va întoarce şi va reuşi să-i alunge pe noii stăpâni ai țării lor, perşii. Mai mult, printre egipteni a circulat o legendă potrivit căreia Nektanebo al II-lea, după pierderea tronului, nu s-a refugiat spre sud, ci a ajuns în Macedonia, unde a intrat în grațiile reginei *Olimpia* -soția lui *Filip al II-lea* -, iar din relația lor s-a născut *Alexandru cel Mare*. Ulterior, faptele lui Nektanebo al II-lea au fost incluse în aşa-zisul „Roman al lui Alexandru“, o compilație a unui autohton anonim din perioada secolului al III-lea d. Hr., de obicei numit de oamenii de ştiință *Pseudo-Callisthene*.

În conformitate cu relatările acestuia, Nektanebo al II-lea s-a folosit de procedee magice pentru a o lăsa gravidă pe regina Macedoniei. Partea introductivă a „Romanului lui Alexandru“ a fost dedicată faptelor ieşite din comun, săvârşite de regele magician Nektanebo al II-lea. Un alt episod relatat de sursa în cauză se referă la uşurința cu care a reuşit să distrugă flota inamică. Retras în palatul său, Nektanebo al II-lea a confec-

ționat din ceară mici figurine care simbolizau marinarii şi vasele de război pe care le-a pus apoi într-un bazin umplut cu apă. Prin intermediul unor descântece magice figurinele de ceară deveneau ființe vii, iar vasele de război se scufundau. Pe baza legii similitudinii, flota inamică care se apropia era scufundată şi prin urmare nimicită.

Numeroasele descoperiri arheologice atestă calitatea de mare magician a lui Nektanebo al II-lea. Aşa-numita „Stelă a lui Metternich“, unul din principalele monumente ale magiei egiptene târzii, şi statueta vindecătoare a lui *Ankhhap* poartă numele faraonului. Ambele conțin, în special, descântece împotriva ființelor malefice, iar primul obiect se remarcă prin numeroasele desene „magice“ ale căror semnificații continuă să rămână o enigmă chiar şi pentru egiptologi.

Probabil în timpul domniei lui Nektanebo al II-lea a fost elaborat şi textul unui papirus magic, aflat actualmente la Muzeul Britanic din Londra (Inv. No. 10081), care conține descântece prin intermediul cărora inamicii erau anihilați prin procedura „sigilării“, adică prin imobilizarea diferitelor părți ale corpului uman, începând cu gura şi terminând cu picioarele.

Un papirus, scris în limba greacă şi descoperit în Serapeum-ul de la Memphis, relatează un episod din viața lui Nektanebo al II-lea. În conformitate cu textul documentului, faraonul s-a deplasat într-o zi la Memphis unde a prezentat ofrande zeilor, rugându-i să prezică viitorul. Episodul central al povestirii este descrierea unui vis al lui Nektanebo al II-lea: suveranul a văzut că la Memphis acosta o barcă din papirus care avea un tron de dimensiuni neobişnuite, purtând-o pe zeița Isis cea care era înconjurată de majoritatea divinităților. Dintre acestea, Onuris şi-a exprimat nemulțumirea din cauza faptului că Nektanebo al II-lea i-a neglijat templul. Trezit din somn, faraonul a dat curs „solicitării“ zeului războiului.

După moartea sa, Nektanebo al II-lea s-a bucurat de un cult personal destul de răspândit. Avem cunoştinţă de existenţa mai multor preoţi care erau implicaţi în cultul statuilor sale. În conformitate cu textele vremii, faraonul purta deseori epitetul de „şoim“, iar printre reprezentările preferate erau statuile sub forma unui şoim sau ale suveranului aflat sub protecţia unui şoim.

Activitatea edilitară a lui Nektanebo al II-lea este impresionantă: ridicarea unui templu la Elephantine în onoarea zeului Khnum; la Koptos a construit o capelă dedicată zeilor Geb şi Isis; a iniţiat construcţia Iseum-lui de Behbeit el-Hagar; templul de la Tanis a fost prevăzut cu un nou zid de incintă; la Bubastis a construit un templu în cinstea zeiţei Bastet; a lărgit templul zeilor Atum şi Re-Harakhti de la Pithom; la Sebennytos a ridicat un templu al zeului Onuris etc.

Sarcofagul regelui a fost descoperit în Moscheea Attarin din Alexandria, actualmente aflat în posesia Muzeului Britanic din Londra. Specialiştii nu exclud posibilitatea ca locul de veci al faraonului să fi fost pregătit la Saqqara.

Bibl.: **Fr. Kienitz**, *Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert vor der Zeitwende*, Berlin, 1953, pp. 97-107 ; **H. De Meulenaere**, *La famille royale des Nectanébo*, în: **ZÄS** 90 (1963), pp. 90-93; **D. Arnold**, *Temples of the Last Pharaos*, New York-London, 1999, pp. 125-134; **A. Wolohojian**, *The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, New York, 1969; **L. Kákosy**, *Zauberei im alten Ägypten*, Budapest-Leipzig, 1989, pp. 178-185.

NEFERHOTEP I (dinastia a XIII-a)

Numele de naştere: **Nefer-hotep** „Cel desăvârşit şi mulţumit“.

Numele de domnie: **Khai- sekhem-Re** „Cel cu apariție viguroasă, un Re".

Domnia lui Neferhotep I se situază între cel al lui *Sobekhotep al III-lea şi cel al fratelui său *Sahator*, toți trei exercitând puterea foarte probabil pe la mijlocul dinastiei a XIII-a. Alături de un alt frate al său, *Sobekhotep al IV-lea, este unul dintre cei mai importanți faraoni ai dinastiei, cea care marca începutul unei epoci de tulburări interne, numită de către specialişti a Doua Perioadă Intermediară. Din cauza existenței unor dinastii paralele, adică al unui Egipt divizat, a unor domnii în general scurte, poate ar mai potrivită o altă denumire a intervalului, cum ar fi cel adoptat de către L. Morenz: Epoca Regiunilor, cu toate că egiptologul german se refera strict la Prima Perioadă Intermediară.

Neferhotep I se poate considera un uzurpator, neavând nici o legătură genetică cu familia regală care a condus înaintea lui Egiptul. De altfel, o asemenea stare a lucrurilor caracterizează faraonii dinastiei a XIII-a şi în general a întregii perioade.

În conformitatea cu Canonul Regal din Torino(VI, 25) „regele Egiptului (de Sus) şi de Jos, Khasekhemre Neferhotep, fiul lui Haankhef" a domnit 11 ani şi 1 lună(?). Deci, *Haankhef* era tatăl suveranului, iar pe baza epitetului „tatăl zeului" se deduce că nu provenea dintr-o familie regală. Mama faraonului era o oarecare *Kemi*.

Neferhotep I, deşi era originar din Theba, ca de altfel toți membrii familiei sale, a condus țara din reşedința nordică a dinastiei a XII-a, el-Lisht.

În timpul domniei sale au continuat să fie confecționate peceți, însă structura textelor generalogice s-a schimbat față de cel avut de către predecesorul său *Sobekhotep al III-lea. Ca atare, existau două categorii: ori cele care începeau prin sintangma **netjer-nefer** („zeul cel bun"),

urmat de numele de domnie şi numele tatălui, ori titlul **sa-Re**(„fiul lui Re“)urmat de numele de naştere şi apoi de numele mamei.

Frații lui Neferhotep erau: *Sahathor* – cel care probabil l-a succedat- şi *Sobekhotep al IV-lea. Danezul K. Ryholt a emis o ipoteză pe care o respingem din motive obiective(v. *Sobekhotep al IV-lea): în anul al 10-lea al domniei lui Neferhotep I are loc o coregență de un an cu *Sahathor*, iar din anul al 11-lea al domniei Ryholt susține existența unei coregențe cu *Sobekhotep al IV-lea.

Pe lângă scarabeii-genealogici există mai multe monumente care prezintă liste mai mult sau mai puțin complete cu membrii familiei. Cea mai elaborată este o inscripție gravată pe stâncă pe insula Sehel, în zona Cataractei I, deoarece sunt menționate următoarele personaje: tatăl şi mama faraonului, regina *Senebsen*(soția lui Neferhotep I), „fiul regelui Sahathor“, „fiul regelui Sobekhotep “(frații faraonului), „fiul regelui Hanakhef“(fiul lui Neferhotep I), „fiica regelui Kemi“(fiica faraonului), „cunoştința regelui Nebankh“ şi trezorierul *Senebi*.

L. Habachi a reuşit să demonstreze faptul că graffiti-le faraonului Neferhotep I din zona I Cataracte au fost executate de către o persoană de încredere a familiei şi anume „cunoştința regelui Nebankh“, dar şi faptul că există o dorință din partea suveranului de a-l imita pe marele său predecesor *Sesostris al III-lea.

K. Ryholt a reuşit să prezinte o listă exhaustivă cu obiectele care au aparținut lui Neferhotep I, ceea ce dovedeşte faptul că a avut o domnie prosperă. Dintre acestea câteva merită a fi amintite sau chiar descrise sumar.

De la Abydos, din anul al 2-lea al domniei datează o stelă prin intermediul căreia aflăm de următoarele intenții ale suveranului: aflându-se în reşedința sa, doreşte să confecționeze o imagine a zeului Osiris pe care să-l folosească în timpul procesiunilor religioase anuale de la

Abydos; înainte de acesta, Neferhotep I „…doreşte să vadă documentele primordiale ale lui Atum", de unde dorea să se documenteze. O mare parte a textului stelei descrie modalitatea de confecționare a imaginii zeului Osiris.

O lată stelă de la Abydos, actualmente la Muzeul Egiptean din Cairo(JE 35256), reprezintă un decret regal al lui *Wegaf(v. acolo), uzurpat de către Neferhotep I şi care la fel are legătură cu zonele sacre de la Abydos.

În timpul domniei lui Neferhotep I se pare că Egiptul încă mai exercita un control strict asupra Nubiei. Cel puțin două dovezi sunt demne de amintit în acest sens. Dintr-un mormânt de la Buhen, cândva o fortăreață în apropierea celei de-a 2-a Cataracte a Nilului, provine o placă de statit care a păstrat numele-Horus-de-Aur al suveranului: **Men-merut** „Cel îndrăgit statornic". Apoi la o altă fortăreață a regiunii, la Mirgissa s-a descoperit o amprentă de pecete cu numele lui Neferhotep I.

Relații bune au existat cu prințul de la Byblos, *Antin*. Deşi unii savanți cred că piramida sudică de la Mazghuna i-ar fi aparținut, trebuie subliniat faptul că nu avem dovezi clare în legătură cu utilizarea acesteia ca loc de veci de către Neferhotep I.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, pp. 71-72; **K.S. B. Ryholt**, *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550 B. C.*, Copenhagen, 1997, pp. 37, 85, 225-228, 345-348; **S. Quirke**, *Six Hieroglyphic Inscriptions in University College Dublin*, în: **CdÉ** 51(2000), pp. 223 sqq.; **L. Habachi**, *New Light on the Neferhotep I Family, as Revealed by Their Inscriptions in the Cataract Area*, în: **Idem**, *Studies on the Middle Kingdom*, Budapest, 1987, pp. 279-287; **W. K. Simpson**, *The Literature of Ancient Egypt*[3], New Haven, 2003, pp. 339-344.

NETIQERTI SIPTAH (2185-2173)

Numele de naştere: **Net-iqerti sa-Ptah** „Cel excelent al(zeiţei) Neith, (numit) fiul (zeului) Ptah".

Forma grecizată: **Nitokris** (Manethon, Fr. 20, 21a, 21b; Herodot, *Istorii*, II. 100).

Numele de domnie: **Netjer(i)-ka-Re** „Cel divin prin(sufletul)-ka, un Re".

Sfârşitul Regatului Vechi ridică multe probleme, în special prin identificarea faraonilor care au domnit. Multă vreme s-a considerat că ultimul suveran al dinastiei a VI-a a fost *Nitokris*, o femeie despre care avem informaţii din surse greceşti şi mai puţin din cele egiptene antice.

Manethon, Fr. 20 afirma: „…cea mai nobilă şi adorabilă femeie a vremii sale,…cea care a construit a 3-a piramidă, a domnit 12 ani". O atare constatare s-a datorat unei confuzii între aspectele sonore a două nume de faraoni: *Menkare*, un personaj obscur care ar fi domnit imediat după sfârşitul Regatului Vechi, şi *Menkaure, cel care a ridicat într-adevăr a 3-a piramidă de pe platoul de la Gizeh. În Lista regală de la Abydos cei doi apar la poziţii diferite, primul la Nr. 24, iar cel de-al doilea la Nr. 41. Vom reveni asupra acestor probleme, după ce vom prezenta tradiţia relatată de către Herodot: „Preoţii mi-au înşirat din cărţile lor numele a 330 de regi, urmaşii lui Min. În atâtea generaţii, au fost 18 bărbaţi etiopieni şi o singură femeie băştinaşă, toţi ceilalţi au fost bărbaţi egipteni. Numele acestei femei care a domnit era Nitokris…". În continuare se afirmă despre regină că şi-a răzbunat fratele ucis, convocând inamicii într-o sală de ospăţ, unde apoi i-a înecat prin intermediul unui canal care comunica cu încăperea în cauză. După fapta ei, Nitokris apoi s-a sinucis(Herodot, II. 100).

Pe lângă faptul că presupusa Nitokris n-a fost singura femeie-faraon(v. spre ex. *Hatshepsut), se pare că tradiția greacă n-a luat în considerare Lista regală de la Abydos. Nu este mai puțin adevărat că acea listă prezintă numele de domnie ale faraonilor.

Prima sursă în care apare numele personajului în discuție, sub varianta fonetică **Nt-iqrti**(citeşte: *netiqerti*) este Canonul Regal din Torino, iar numele era cu siguranță unul de naştere.

Încă pe la sfârşitul secolului al XIX-lea s-a propus ca Nitokris să fie identificată cu unul dintre faraonii: *Netjerkare* sau *Menkare*, în Lista regală de la Abydos sub Nr. 40 şi 41.

După o analiză microscopică al fragmentelor din Canonul Regal din Torino şi rearanjarea acestora, danezul Kim Ryholt a reuşit să stabilească cu certitudine următoarele fapte: Nitokris(= *Netiqerti*) este un nume de naştere, faraonul în discuție este un bărbat „with the prenomen Netjerkare and the nomen Siptah". Spre meritul lui, Ryholt prezintă şi observațiile egiptologului american J.P. Allen referitoare la articolul său; acestea sunt importante şi le vom prezenta în cele ce urmează.

J. P. Allen a recunoscut faptul că, ceea ce a propus Ryholt, adică „identificarea lui Net-iqerti sa-Ptah din Canonul Regal din Torino cu Netjer-ka-Re din Lista regală de la Abydos este inevitabilă". Allen a refuzat faptul că *Netiqerti* este o „variantă" greşită a numelui *Netjerikare*, subliniind faptul că din punct de vedere fonologic cele două nume nu sunt similare.

Allen a sugerat faptul că o parte a numelui de naştere s-ar putea citi şi *iqertinet*, adică „Cel al şarpelui-iqeret al(zeiței) Neith)". Sibliniem faptul că formele numelor de naştere şi de domnie al faraonului, care a domnit imediat după *Merenre Nemtiemsaf II*, au fost preluate de la J. P. Allen.

Prin urmare, prezența la sfârşitul dinastiei a VI-a a unei femei la tronul Egiptului este o ficțiune, care a fost reflectată şi în litaratură. Astfel: Lord Dunsay(1878-1957), un dramaturg, poet şi eseist irlandez, a prezentat relatarea lui Herodot în a sa „The Queen's Enemies", iar Tennessee Williams(1914-1983), marele dramaturg american, a publicat în 1928 o povestioară scurtă cu acelaşi subiect, intitulată: „The Vengeance of Nitokris".

Bibl.: **K. Ryholt**, *The Late Old Kingdom in the Turin King-list and the Identity of Nitocris*, în: **ZÄS** 127(2000), pp. 87-100; **C. Coche-Zivie**, în: **LdÄ** IV (1982), coll. 513-514; **Idem**, *Nitocris, Rhodopis et la troisième Pyramide de Giza*, în: **BIFAO** 72(1972), pp. 115-138; **J. von Beckerath**, *The Date of the End of the Old Kingdom of Egypt*, în: **JNES** 21(1962), pp. 140-147: **W. G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint, 1980, pp. 53-57.

NINETJER (dinastia a II-a)

Numele-Horus: **Ni-netjer** „Cel al zeului/ Cel care aparține zeului".

Formele grecizate: **Binôthris** (Manethon, Fr. 8) şi **Biophis** (Manethon, Fr. 9) provin din variantele rameside **Ba-en-netjer** şi **Ba-netjer** „Sufletul zeului" păstrate în listele regale.

Ninetjer, al cărui nume a fost citit până la apariția unui studiu al lui B. Grdseloff din 1944, **Neterimu** sau **Neteren**, este cu siguranță al 3-lea faraon al dinastiei a II-a, fiind urmaşul lui *Nebre. Numele primilor faraoni ai dinastiei a II-a, *Hetepsekhemui, *Nebre şi Ninetjer, apare prin intermediul unor *serekh*-uri succesiv gravate pe umărul unei statui aparținând demnitarului *Hetepdief* / *Redjif*, obiect aflat actualmente în posesia Muzeului Egiptean din Cairo.

Alături de *Khasekhemui, Ninetjer este cel mai bine atestat faraon al dinastiei. Marea majoritate a materialelor referitoare la domnia sa provin din Egiptul de Jos.

În necropola din Saqqara-Nord există cinci morminte ale unor înalți demnitari care posedă obiecte purtând numele faraonului. Astfel, din mormântul S 2171_provine o pecete cu numele-Horus al lui Ninetjer. Una dintre cele mai mari mastabale ale epocii (S 2302) aparține lui *Niruab* în care apar opt inscripții purtând numele lui Ninetjer şi a demnitarului în cauză, „supraveghetorul sculptorilor". Dintre acestea una menționează un domeniu regal numit „Cetatea natronului zeilor" (**Hut senetjer netjeru**). Într-o altă mastaba (S 2498) au fost descoperite patru inscripții, de fapt peceți, dintre care una păstrează numele faraonului, iar celelalte trei posedă inscripții mai lungi, care identifică posesorul mormântului, probabil un oarecare *Nikara*. Mastabaua S 3009 a fost datată de unii specialişti fie din timpul dinastiei a III-a (W. Helck), fie din perioada dinastei a II-a (P. Lacau şi J.-P. Lauer), iar pe fragmentele de vase de piatră descoperite în mormânt apar numele unor înalți funcționari cum ar fi: *Nihetepiptah* şi *Ijenkhnum*. Ultima mastaba, datând din timpul dinastiei a II-a, care are legătură cu domnia lui Ninetjer este S 2429, de unde provin inscripții pictate pe vase de alabastru care păstrează numele lui *Ijenkhnum*, un demnitar important al vremii, implicat în celebrarea jubileului *sed* al faraonului.

Alte date referitoare la Ninetjer provin din necropolele de la Heluan şi de la Gizeh. Peceți descoperite într-un mormânt din această din urmă aşezare, deşi nu au păstrat numele posesorului, conservă numele proprietății regale a lui Ninetjer, **Hut-senetjer-netjeru**, şi numele trezoreriei regale (**Per-deşer**).

Cele mai importante date cu privire la domnia lui Ninetjer sunt furnizate de către celebra Piatră de la Palermo, conform căreia Ninetjer ar fi

domnit în jur de 35 de ani. Ceea ce s-a păstrat din registrul IV al piesei conține evenimentele referitoare la intervalul anilor 6-20 ai domniei lui Ninetjer. Pentru anii al 7-lea, al 11-lea, al 15-lea şi al 19-lea textul menționează ritualul „Apariției regelui în calitate de biti“(= rege al Egiptului de Jos), care probabil era în legătură cu glorificarea faraonului. „Apariția regelui dual“ (= faraon al Egiptului de Sus şi de Jos), prilej cu care suveranul purta coroana dublă a Egiptului, este menționată pentru anul al 9-lea al domniei. Probabil că ceremonia se referea la apariția în public a suveranului.

Printre alte evenimente mai importante amintim: întemeierea unei capele regale numite „Hor-ren“(în anul al 7-lea), la un interval de 6 ani avea loc celebrarea „sărbătorii bărcii (zeului Sokaris)“ (în anii al 11-lea şi al 17-lea ai domniei), o ceremonie legată de zeița Nekhbet al el-Kab-ului (în anul al 19-lea).

Pentru anul al 13-lea al domniei lui Ninetjer, Piatra de la Palermo menționează „prima ocazie a sărbătorii <Horus-steaua-cerului> şi ata-carea oraşelor Shem-re şi Ha“. Referitor la primul eveniment nu deținem date prin intermediul cărora să precizăm natura exactă a sărbătorii, dar în orice caz trebuie să fi fost în strânsă legătură cu persoana regelui dacă ținem cont de relația acestuia cu zeul Horus. În al doilea caz, specialiştii presupun că este vorba de atacarea unor oraşe din „teritoriul nordic“, care, după aprecierile lui W. B. Emery, ar fi un indiciu cu privire la reprimarea unei revolte din Egiptul de Jos.

„Alergarea taurului Apis“ a fost menționată de Piatra de la Palermo pentru anii al 9-lea şi al 15-lea ai domniei lui Ninetjer, fiind un ritual aflat în strânsă legătură cu regenerarea puterii regale.

Ultima dată păstrată în textul Pietrei de la Palermo este anul al 20-lea al domniei, când ar fi avut loc „a 10-a ocazie a censului (bienal)“.

Date interesante furnizează şi fragmentele de vase înscrise care provin de lângă complexul funerar al lui *Djoser de la Saqqara. Astfel, un text aminteşte de „a 4-a ocazie a sărbătorii bărcii (zeului Sokaris)“, care , dacă ținem cont de ciclicitatea evenimentului menționat mai sus, ar corespunde anului 23/24 al domniei lui Ninetjer. O altă inscripție se referă la „a 17-a ocazie a censului (bienal)“, care corespunde anului 34 al domniei faraonului.

Potrivit investigațiilor egiptologului W. Helck, care a ținut cont de textele inscripțiilor descoperite în apropierea complexului funerar al lui *Djoser, funcția de vizir, important demintar care se afla în fruntea administrației regale, este pentru prima dată atestată în timpul domniei lui Ninetjer, iar purtătorul titulaturii era un anumit *Menka*.

Ținând cont de durata domniei sale, Ninetjer probabil că şi-a sărbătorit cel puțin o singură dată jubileul *sed*, cu toate că inscripțiile datând din timpul domniei sale nu-l menționează. Singurul indiciu pare a fi o statuetă de alabastru din colecția Georges Michailides, care-l înfățişează pe faraon stând pe tron şi purtând roba caracteristică acestui jubileu. Deşi identitatea faraonului reprezentat pare a fi sigură, datorită textului gravat pe cele două laturi ale tronului, care menționează numele faraonului, totuşi, unii cercetători au pus la îndoială autenticitatea piesei.

Mormântul lui Ninetjer a fost descoperit în prima jumătate a secolului trecut de către egiptologul S. Hassan în imediata apropiere a locului de veci al lui *Hetepsekhemui, fiind denumit mormântul B.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 85-87, 121, 124, 127, 137, 142, 240-241, 281-282, 285, 292, 300-301; **W. Helck**, *Die Datierung der Gefässaufshriften aus der Djoserpyramide*, în: **ZÄS** 106 (1979), pp. 120-132; **W. K. Simpson**, *A statuette of King Nineter*, în: **JEA** 42 (1956), pp. 44-49; **R. Stadelmann**, *Die Oberbauten der Königsgräber der 2.*

Dynastie in Sakkara, în: *Mélanges E. Mokhtar*, II, Le Caire, 1985, pp. 295-307; **J. Kahl**, *Das System der ägyptischen Hieroglyphenschrift in der 0.-3. Dynastie*, Wiebaden 1994, Quellen 2097-2848.

NIUSERRE (2445-2421)

Numele de naştere: **Ini** „Cel care aduce".
Numele de domnie: **Ni-user-Re** „Posesor al puterii, un Re".

Renumitul egiptolog W. Westendorf a propus o nouă variantă a numelui: **Ni-Re-user** , ceea ce n-ar schimba semnificația lui, însă forma adoptată şi de noi este mult prea uzuală în cercetarea egiptologică pentru a fi schimbată. După unii savanți **Rathures**-ul oferit de către Manethon (Fr. 18) ar fi echivalentul grec al numelui de domnie, însă exisă dificultăți de derivare a acestuia din forma egipteană antică, Niuserre.

Niuserre, probabil fiul lui *Neferirkare I şi urmaşul fratelui său *Neferefre*, este al 6-lea faraon al dinastiei a V-a.

În legătură cu anii de domnie ai faraonului există incertitudini. După Manethon(Fr. 18), chiar dacă acceptăm identitatea Rathures-Niuserre, faraonul ar fi domnit 44 de ani, ceea ce este o cifră exagerată. Canonul Regal din Torino îl creditează cu 24 de ani, cifră care coincide cu acceptul majorității cercetătorilor. Cu toate acestea, documentele vremii, cel puțin până în stadiul actual al investigațiilor, nu menționează decât cel mult 10 ani de domnie. Incertitudinea este accentuată şi de faptul că, în conformitate cu anumite basoreliefuri provenite din templul său solar de la Abu Gurob, Niuserre şi-ar fi celebrat sărbătoarea *sed*, ceea ce implică o domnie de minimum 30 de ani.

Fragmentul unei statui descoperit în templul văii din complexului său mortuar de la Abusir numeşte soţia faraonului, o oarecare *Reputneb* .

Documentele contemporane domniei îl înfăţişează pe Niuserre în calitate de faraon care subjugă (?) teritoriul Sinai-lui. Indiferent dacă reliefurile au o valoare simbolică sau reflectă un adevăr istoric, este sigur că suveranul a ordonat exploatarea continuă a minelor de cupru şi de turcoază de la Wadi Maghara din Sinai. Există dovezi şi despre o expediţie în Punt, în urma căreia au fost aduse în Egipt mari cantităţi de malachită şi electrum (un aliaj din aur şi argint). Niuserre a întreprins şi campanii militare împotriva libienilor. Pentru a duce la bun sfârşit planul său edilitar a întreprins o vastă activitate de minerit la nord de Abu Simbel, mai precis la Gebel el-Asr. Obiecte aparţinând faraonului au fost descoperite şi la Byblos, ceea ce indică cel puţin existenţa unor relaţii comerciale cu Levant-ul.

În momentul în care a acces la tronul Egiptului, Niuserre avea datoria morală să termine piramida tatălui său, *Neferirkare I, a mamei sale, *Khenetkauses a II-a* , dar şi a fratelui şi predecesorului său la dom-nie, *Neferefre . Majoritatea egiptologilor consideră că piramida începută de *Shepseskare n-a intrat în planurile de finisare ale lui Niuserre, deoarece primul a fost înmormântat într-o mastaba de dimensiuni mari.

Piramida lui Niuserre a fost situată între cele ale lui *Neferirkare I şi *Sahure. Faraonul a însuşit terasa şi fundaţiile care urmau să folosească construirii drumului de acces şi templului văii din cadrul complexului mortuar al lui *Neferirkare. Pereţii drumului de acces conţineau reliefuri care-l înfăţişau pe faraon, sub forma unui sfinx sau a unui leu, nimicindu-şi inamicii.

Tempul mortuar al complexului funerar era prevăzut cu basoreliefuri care prezentau curtenii dar şi faraonul în compania zeilor. Din punct de vedere arhitectural o noutate a ansamblului constă în

includerea în părțile laterale din față ale zidului de incintă al piramidei a două blocuri masive de piatră, care sunt considerate precursorii pilonilor templelor de mai târziu.

Datorită creşterii rolului zeului solar Re şi a poziției clerului heliopolitan în viața religioasă a societății egiptene, Niuserre a reconstruit în piatră templul solar al lui *Userkaf. În urma săpăturilor întreprinse de germanii H. Schaeffer şi L. Borchardt, între anii 1898–1901, s-a demonstrat că Niuserre, din motivele amintite mai sus, a ridicat un templu solar la Abu Gurob, mai întâi construit din cărămidă arsă apoi refăcut din piatră.

Templele solare imită structura complexelor mortuare ale piramidelor regale, dar în partea vestică a acestora fiind plasat, pe un piedestal în forma unei piramide trunchiate, un obelisc, simbol solar prin excelență. În fața obeliscului există şi astăzi un altar de dimensiuni mari. După unii egiptologi, care se bazează şi pe anumite informații transmise de Papirusurile de la Abusir, în incinta templului solar ar fi existat încăperi în care ar fi fost sacrificate animale.

Templul solar al lui Niuserre se remarcă şi prin existența aşa-numitei „Camere a anotimpurilor", care prin intermediul unor basoreliefuri reprezentau activitățile umane şi lumea animalelor în timpul celor trei anotimpuri ale calendarului egiptean antic.

În afara zidului de incintă al templului de sus a fost descoperit modelul unei imense bărci solare (30 de m lungime), de cărămidă arsă. Prin intermediul acesteia se presupunea că divinitatea solară urma să efectueze călătoria sa pe bolta cerească.

Bibl.: **J. von Beckerath**, în: **LdÄ** IV, coll. 517-518; **R. Stadelmann**, *Ägyptische Pyramiden*, Main/Rhein, 1985, pp. 159-180; **Idem**, *Sonneheiligtum*, în: **LdÄ** V, coll. 1094-109

O

OSORKON I (924-889)

Numele de naştere: **Userken**, cu varianta în scrierea silabică **U(a)-sa-ir-ken**, de origine libiană, dar cu semnificaţie incertă. În general, în cartuş este inclus şi epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de <zeul> Amon“.

Formele grecizate: **Osorthon** (Manethon, Fr. 60, 61 a-b), **Osorthos**, **Osorkho** etc.

Numele de domnie: **Sekhem-kheper-Re** „Cel puternic prin formă, un Re“, urmat de epitetul **setep-en-Re** „alesul <zeului> Re“.

Osorkon I, fiul lui *Sheshonq I şi al reginei *Karama I*, este al 2-lea faraon al dinastiei a XXII-a. Cei mai renumiţi fii ai săi au fost: *Takelot I, *Sheshonq al II-lea* şi *Iuwelot*. Soţiile lui Osorkon I se numeau *Maatkare* şi *Tashedkhons*.

Deşi Manethon i-a atribuit numai 15 ani de domnie, este cert că Osorkon I a condus destinele Egiptului pentru o perioadă mult mai lungă. Inscripţia de pe bandajul mumiei aparţinând unui înalt preot, înmormântat la Ramesseum, menţionează anul al 33-lea de domnie al lui Osorkon I, dar pe baza datelor furnizate de durata funcţiilor deţinute de preoţii zeului Amon din Karnak se acceptă o domnie de aproximativ 35 de ani. Egiptologii presupun că la Manethon apare o eroare: în loc de 35 de ani preotul din Sebennytos a scris 15 ani de domnie.

Acest interval destul de lung se caracterizează printr-o politică de consolidare a puterii centrale, de o oarecare prosperitate internă şi de o politică externă echilibrată, fără expediții militare de anvergură.

Osorkon I a reuşit să perceapă taxele supuşilor din întreg teritoriul Egiptului. Folosindu-se pe de o parte de aceste venituri, în primii 4 ani de domnie faraonul a oferit daruri substanțiale preoților şi templelor din Memphis, Heliopolis, Hermopolis, Bubastis şi Karnak. Din păcate dintre numeroasele vase de aur şi de argint, dar şi mobilier, meționate de inscripții, nu ne-a parvenit nimic. Nu este exclus ca aceste valori cedate templelor să fi provenit şi din veniturile realizate prin intermediul unui comerț extern activ sau din tezaurul Jerusalimului, însuşit de către *Sheshonq I.

La Theba, prin intermediul fratelui său *Iuput*, Osorkon I a adăugat scene „Porții bubastite“ a lui *Sheshonq I. Se pare că *Iuput*, curând după anul 1 de domnie al faraonului, ori a decedat, ori a fost înlocuit din funcția de mare preot al zeului Amon din Karnak. Urmaş a fost desemnat fiul lui Osorkon I, prințul *Sheshonq*. Faraonul a numit şi în alte funcții sacerdotale importante pe membrii familiei sale sau pe apropiații casei regale.

Activitatea edilitară a lui Osorkon I nu este una ieşită din comun. A construit un mic templu în favoarea zeului Atum la Bubastis şi iar în aceeaşi localitate a lărgit templul zeiței Bastet. Inscripțiile atestă construcții minore la Heliopolis şi Memphis. La Atfih, Osorkon I a mărit templul zeiței Isis, iar la el-Hibeh pe cel ridicat de către tatăl său. Cercetările arheologice au scos la iveală rămăşițele unui domeniu personal, numit Pi-Sekhemkheperre, în apropiere de Herakleopolis, care era probabil o bază militară menită să supravegheze intrarea în Fayyum.

Ca şi tatăl său, Osorkon I va trimite o statuie de a sa regelui din Byblos, *Elibaal*. După mărturiile biblice (II Cronici, 14, 9-15), în anul al

28-lea al domniei sale Osorkon I îl trimite pe generalul nubian *Zerah* într-o expediție în Iudeea, care se va solda cu aducerea unei prade relativ bogate de război, dar şi cu distrugerea unor fortificații construite de regele *Asa* al Iudeii.

Spre sfârşitul domniei sale (c.890) îl va asocia la tron pe fiul său Sheshonq al II-lea care va deceda foarte curând. Urmaş va fi desemnat *Takelot I. Între timp funcția de prim preot al zeului Amon din Karnak i-a revenit fiului lui Osorkon I, numit *Iuwelot*.

Bibl.: **TIP**, §§. 261-269; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 142-150; **D. Arnold**, *Temples of the Last Pharaos*, New York- London, 1999, p. 36.

OSORKON al II-lea (874-850)

<u>Numele de naştere</u>: v. *Osorkon I, cu deosebirea că epitetul care-l urma era **setep-en-Re** „alesul <zeului> Re".

<u>Formele grecizate</u>: v. *Osorkon I.

<u>Numele de domnie</u>: **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re", cu epitetele **meri Imen** „îndrăgit de <zeul> Amon" şi **sa Bastet** „fiul <zeiței> Bastet".

Osorkon al II-lea, fiul lui *Takelot şi al reginei *Kapes*, este al 5-lea faraon al dinastiei a XXII-a. Soția numită „regina şi fiica regală " *Karama a II-a* i-a născut doi băieți, prinții *Sheshonq* şi *Hornakht*, şi trei prințese (*Tashakheper*, *Karama* şi *Tairmer*). De la o altă soție, *Djedmutiuesankh*, s-a născut *Nimlot* care ulterior va ocupa un rang înalt în ierarhia preoților thebani. Documentele mai atestă şi o a treia nevastă, *Isetnakhebit*, de la care s-a născut o fiică, *Tjesbastetperu*.

Una din marile greşeli ale lui Osorkon al II-lea a fost desemnarea urmaşului marelui preot al zeului Amon din Karnak în persoana lui *Harsiese*, un fiu al lui *Sheshonq al II-lea*, propriul verişor. Această decizie destul de curioasă a însemnat o ruptură cu tradiția de până atunci, deoarece faraonii obişnuiau să numească în această poziție cheie un fiu sau un frate. Alegerea lui *Harsiese* s-a dovedit a fi nepotrivită deoarece acesta nu s-a mulțumit cu funcția primită, ajungând să se proclame „faraon“, lu-ându-şi titulaturi regale aparte (numele de „domnie“ a fost **Hedj- kheper-Re,** cu epitetul **setep-en-Re**). După cum a remarcat K. A. Kitchen, nu se ştie dacă acest pas al lui *Harsiese* a însemnat o creştere a autorității sale pe teritoriul egiptean, dar în orice caz şi-a întărit influența în zona thebană. Specialiştii presupun că *Harsiese* şi-a menținut calitatea de „faraon“, adică coregent, cel puțin 10 ani, probabil între anii 870-860.

Prin intermediul textului unei statui a lui Osorkon al II-lea, ridicat în templul zeului Amon din Tanis (piesă aflată actualmente în posesia Muzeului Egiptean din Cairo, CGC 1040), aflăm de intenția faraonului de a-şi numi fii în posturile cheie din Egipt: „…Tu(adică zeul Amon) îi vei impune pe fii mei în <posturile pe care> le-am oferit, astfel ca un frate să nu fie invidios pe un alt frate“(rândurile 11-12). Prin urmare, *Nimlot* de-vine mare preot al lui Herishef la Herakleopolis, conducătorul garnizoa-nei Pi-Sekhemkheperre, dar şi comandantul militar al zonei, iar după moartea lui *Harsiese*, Osorkon al II-lea l-a numit şi mare preot al zeului Amon din Theba. Prințul *Sheshonq* a ajuns marele preot al zeului Ptah din Memphis. În ceea ce-l priveşte pe *Hornakht*, acesta a fost numit încă de la începutul domniei lui Osorkon al II-lea mare preot al zeului Amon din Tanis, dar a decedat la o vârstă fragedă.

Față de predecesorii săi, activitatea de constructor al faraonului este semnificativă. La Tanis, capitala țării, a extins templul zeului Amon adăugând structurilor edificate de *Psusennes I şi *Siamon o vastă curte

exterioară şi o poartă. La est de templul zeului Amon a construit un edificiu prevăzut cu coloane, în acest sens uzurpându-le pe cele care aparţineau lui *Ramses al II-lea. Utilizând materialele de construcţie ale aceluiaşi faraon, provenite de la templele din Pi-Ramses şi Bubastis, Osorkon al II-lea a adăugat templului principal al zeiţei Bastet o curte interioară şi o poartă pe care a comemorat jubileul său *sed*. Apoi, la nord de acest templu a ridicat un sanctuar în cinstea zeului Mihos, fiul zeiţei Bastet, numit de către greci Miysis. Alte edificii cum ar fi templul de la Leontopolis, sanctuarul de la Pithom, incinta sacră de la Memphis sau o mică capelă ridicată în onoarea zeului Osiris în incinta templului de la Karnak completează lista construcţiilor lui Osorkon al II-lea.

În anul al 22-lea al domniei sale a sărbătorit la Bubastis jubileul *sed*. Pe baza unui text al curţii festive a templului aflăm că Osorkon al II-lea a oferit Thebei o scutire de taxe în anul respectiv. Ritualul şi textele care marchează evenimentul sunt o copie fidelă a celor din timpul dinastiei a XVIII-a.

În politica externă Osorkon al II-lea a păstrat aceleaşi relaţii bune cu suveranul Byblos-ului ca şi predecesorii săi, iar în privinţa Palestinei el devine un „protector“ în faţa noii forţe militare a Orientului Apropiat, Assiria. În anul 853, cei 1000 de soldaţi ai lui Osorkon al II-lea se vor lupta la Qarqar împotriva assirienilor alături de coaliţia formată de regii din Hamath, Damasc şi Israel. Deşi forţele aliate au fost învinse, assirienii au fost stopaţi în înaintarea lor spre Egipt. De remarcat este faptul că Osorkon al II-lea se va folosi de statele zonei Levant-ului pentru a-şi apăra propriul teritoriu de assirieni.

Pe baza unei inscripţii provenite din Serapeum-ul din Memphis aflăm că în anul al 23-lea al domniei sale a decedat taurul sacru Apis, care a fost înmormântat cu mare fast. La scurt timp după acest eveniment

moare şi prinţul moştenitor *Sheshonq*, iar urmaşul lui Osorkon al II-lea a fost desemnat prinţul *Takelot*.

Faraonul a fost înmormântat la Tanis, modernul San el-Hagar, sepultură descoperită în februarie 1939 de către francezul P. Montet. Mormântul, actualmente numerotat NRT I, a fost iniţial al faraonului *Smendes I (dinastia a XXI-a), iar sarcofagul său gigant de granit a fost executat dintr-un grup statuar datând din timpul faraonilor ramesizi.

Bibl.: **TIP**, §§. 69-75; 85-87; 271-286; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 150-169; **K. Jansen-Winkeln**, *Historische Probleme der 3. Zwischenzeit*, în: **JEA** 81(1995), pp. 129-149; **K. O. Kuraszkiewicz**, *Bemerkungen zur Rekonstruktion des Jubiläumsportals Osorkon II*, în: **GM** 151(1996), pp. 79-93; **P. Montet**, *La nécropole royale de Tanis*, I, Paris, 1947; **D. Arnold**, *Temples of the Last Pharaos*, New York-London, 1999, pp. 38-39.

OSORKON AL III-LEA (787-759)

<u>Numele de naştere</u>: v. *Osorkon I, în schimb epitetele utilizate au fost **meri-Imen** „îndrăgit de <zeul>Amon" şi **sa-Iset** „fiul <zeului> Isis.

<u>Forma grecizată</u>: **Osorkho** (Manethon, Fr. 63 a), **Osorthon** (Manethon, Fr. 63 b).

<u>Numele de domnie</u>: **User-maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re", la care se adaugă epitetele **setep-en-Imen**, „alesul lui Amon" şi **netjer- heqa-Iunu** „un zeu, stăpânul Heliopolis-ului".

Începând cu dinastia a XXIII-a şi domnia lui *Padibastet I*, suveranii sunt mai bine documentați scriptic în Theba, decât predecesorii lor. În literatura egiptologică există un curent care afirmă că această dinastie este de origine exclusiv thebană, acolo unde se afla inclusiv şi capitala regatului. Dacă ținem cont de cuceririle lui *Piankhi, atunci reşedința regală a fost la Theba numai pentru un interval scurt de timp. Se pare că Osorkon al III-lea îşi avea reşedința la Theba, la fel beneficia de un mormânt pe malul vestic al metropolei, inclusiv epitetele sale regale erau în strânsă legătură cu vechea capitală. Un exemplu sugestiv fiind aprecierea conform căreia evenimentele regalității sale au fost scrise „pe divinul popac-ished al Egiptului de Sus". Pe mai multe reprezentări artistice, faraonul apare purtând mitra albă a Egiptului de Sus.

Osorkon al III-lea este al 3-lea faraon al dinastiei a XXIII-a. Trebuie remarcat faptul că există opinii diverse în legătură cu aparteneța faraonului, noi am adoptat listele dinastice agreate şi de către egiptologul Th. Schneider. Dacă comparăm punctul de vedere tradițional, reprezentat de britanicul K. A. Kitchen, cu cel nou, avându-l ca exponent mai ales pe A. Dodson, vom observa diferențe în privința părinților lui Osorkon al III-lea. După primul egiptolog menționat faraonul era fiul lui *Sheshonq al VI-lea* şi a reginei *Karomama-Merimut a III-a*, iar în conformitate cu noile investigații, tatăl faraonului a fost *Takelot al III-lea şi regina *Karomama-Merimut a II-a*. În rest nu există diferențe. Soțiile lui Osorkon al III-lea au fost *Karatjat*, cea care a născut-o pe „soția zeului" şi „divina adoratoare a <zeului>Amon" *Shepenupet I*, în timp ce soția secundară, *Tjenetsai*, a dat naştere celor doi fii: *Takelor al III-lea şi *Rudamon al II-lea.

Dacă analizăm titulatura regală a lui Osorkon al III-lea se observă utilizarea unui stil scurt, caracteristic perioadei dinainte de Epoca Imperiului. Numele său Horus era **ka nakht khai-em-Uaset** „Taurul cel puter-

nic, cel care apare în Theba", folosit de *Thuthmes al III-lea. Numele-nebti era: **set-ib taui** „Locul preferat al celor două ţări", fiind numele-Horus al lui *Niuserre(dinastia a V-a). Numelui-Horus-de-Aur al lui Osorkon al III-lea era **mes netjeru** „născut de zei", cu cea mai apropiată variantă la *Sesostris al III-lea: **netjeri mesut** „divin prin naştere".

Osorkon al III-lea etse identic cu Prinţul ereditar şi mare preot al zeului Amon, *Osorkon B*, cel care este cunoscut prin intermediul propriei *Cronici*, gravat pe portalul bubastit de la Karnak. După ce şi-a înfrânt duşmanii şi a ocupat Theba, a condus Egiptul 28 de ani sub numele de Osorkon al III-lea. O expediţie japoneză a descoperit în 1982 o stelă de donaţie la Tihna el-Gebel, în Egiptul de Mijloc, din al cărui text reiese că Osorkon al III-lea a fost şi mare preot al zeului Amon din Theba. Ca atare, faraonul se poate identifica aproape cu sigurnaţă cu Prinţul *Osorkon B*, cel care şi-a nimicit inamicii în anul al 39-lea al domniei lui *Sheshonq al III-lea*. Această identitate este acceptată de majoritatea egiptologilor, printre excepţii numărându-se şi K. A. Kitchen.

Nivelul apelor Nilului a fost înregistrat sub Osorkon al III-lea în anii 3, 5, 6 şi 28, corespunzând Textelor 5, 6, 7 şi 13 de la Karnak.

Faraonul este atestat prin intermediul mai multor stele de donaţie şi blocuri de piatră înscrise cu numele său pe o distanţă apreciabilă, de la Herakleopolis Magna, până la Theba. La Tanis a lărgit templul zeului Amon prin ridicarea unor piloni şi curţi.

Se presupune că a trăit până la o vârstă înaintată, motiv pentru care în ultimii 5 ani ai domniei l-a adoptat în calitate de coregent pe fiul şi urmaşul său *Takelot al III-lea.

Bibl.: **TIP**, §§. 317-321; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 170-178; **J. von Beckerath**, *Beiträge zur Geschichte der Libyerzeit: II. Die Zeit des Osorkon-*

Chronik, în: **GM** 144(1995), pp. 9-13; **Ohshiro Michinori**, *The Identity of Osorkon III: The Revival of an Old Theory(Prince Osorkon=Osorkon III)*, în: **Bulletin of the Ancient Orient Museum** 20(1999), pp. 33-49; **A. J. Peden**, *The Graffiti of Pharaonic Egypt*, Leiden, 2001, p. 269.

OSORKON al IV-lea (730-715)

Numele de naştere : **Osorkon**; în cartuşul regal câteodată apare scris şi epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de <zeul>Amon".

Numele de domnie : **Aa-kheper-Re**, adică „Mare prin manifestare, un Re", urmat de epitetul **setep-en-Imen** „alesul <zeului>Amon".

Manethon nu cunoştea un al patrulea faraon cu numele de Osorkon, însă câteva documente, printre care un fragment de relief şi un sigiliu de la Muzeul Regal din Leiden, sunt mărturii în legătura cu existența acestui suveran.

Osorkon al IV-lea, fiul lui *Sheshonq al V-lea* şi al reginei *Tadi-Bastet* , a fost ultimul faraon al dinastiei a XXII- a. A moştenit de la tatăl său regatul din zona nord-estică a Deltei, mai precis partea nordică a nomei Ibis-lui, fiind contemporan cu *Iuput II* (dinastia a XXIII-a), *Tefnakht şi *Bakenrenef* (dinastia a XXIV-a) şi *Piankhi (dinastia a XXV-a).

De numele ultimului faraon menționat se leagă şi principalele evenimente ale domniei sale. Stela triumfală a lui *Piankhi ni-l prezintă (dar numai prin propoziția „regele Osorkon", fără a menționa numele de domnie al acestuia) printre acei suverani care s-au opus inițial expediției regelui nubian împotriva Egiptului purtată pe ruta Theba-Memphis-Heliopolis. Documentul în cauză precizează faptul că şi Osorkon al IV-lea şi-a prezentat ulterior omagiile cuceritorului. Cu toate acestea,

faraonul dinastiei a XXII-a continuă să-şi păstreze domeniile, adică Bubastis şi Tanis.

Cum zona nord-estică a Deltei era expusă în permanență atacurilor străine, apărarea graniței regatului va fi un obiectiv important de politică externă al lui Osorkon al IV-lea.

În anul 726/25 î. Hr. regele Israelului *Hoshea* a încercat să înlăture jugul assirian al lui *Salmanasar al V-lea* , trimițând emisari la „So, regele Egiptului“ (II Regi, 17.4) cu scopul de a forma o alianță militară. Se pare că faraonul nu a răspuns solicitării, motiv pentru care *Hoshea* a fost luat prizonier în anul 724/3 î. Hr., iar Samara şi Israelul au fost integrate în sistemul administrativ al Imperiului Assirian.

În rândul oamenilor de ştiință există o amplă controversă în legătură cu identitatea faraonului menționat în Biblie: *So*. Credem că argumentele lui K. A. Kitchen de a-l echivala cu Osorkon al IV-lea sunt întemeiate. Dintre acestea vom prezenta câteva care ni se par cele mai semnificative.

În primul rând, abrevierea numelor de faraoni nu este neobişnuită pentru civilizația egipteană antică. Astfel, în timpul epocii Imperiului *Sesse* era o binecunoscută prescurtare pentru numele lui *Ramses al II-lea. Ca atare, *So* este echivalentul numelui propriu (*O)so(rkon*). În nici un caz nu ne putem gândi la forma ebraică *Soa* , redată în egipteană prin *Sewea*, care ar fi o variantă fonetică a numelui-Horus al faraonului *Tef-nakht (**Sia-ib**). În primul rând, regatul acestuia era mai ferit de invaziile străine, datorită poziției sale geografice, decât cel al lui Osorkon al IV-lea. Un alt argument care pledează în favoarea lui Osorkon al IV-lea este faptul că în timpul dinastiei a XXII-a, începând cu domnia lui *Osorkon al II-lea, a existat o alianță permanentă între Egipt şi Israel.

Conform acestei alianțe, în anul 725 î. Hr., când regele assirian *Sargon al II-lea* a reprimat o revoltă în Siria şi a ocupat teritoriile vestice

Egiptului până la Gaza, Osorkon a trimis ajutor militar. Generalul egiptean *Raia* s-a deplasat cu forțele sale spre localitatea menționată, venind în ajutorul regelui Gazei, *Hanun*. Aliații au fost însă înfrânți de către Assiria.

Ultima dată despre Osorkon al IV-lea (=*Shilkanni* , în documentele assiriene) apare în anul 716 î. Hr., când *Sargon al II-lea* l-a numit printre supuşii săi, iar faraonul a trimis regelui în semn de omagiu 12 cai „…fără egal în țară (=Assiria)“. La scurt timp după acest eveniment Osorkon al IV-lea dispare de pe scena istoriei.

Bibl.: **TIP**, §§. 333 – 336; **H. D. Schneider**, *A Royal Epigone of the 22nd Dynasty*, în: **Mélanges Gamal Eddin Mokhtar**, II, Le Caire, 1985, pp. 261-267; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 178-179.

P

PAMI (773-766)

Numele de naştere: **Pa-mi(u)** „Pisica“, la care se adaugă epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de Amon“.
Numele de domnie: **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re“ cu epitetul **setep-en-Re** „alesul lui Re“ sau **setep-en-Imen** „alesul lui Amon“.

Pami este al 8-lea faraon al dinastiei a XXII-a, fiul lui *Sheshonq al III-lea* şi a reginei *Tanetamonipet*. Fiul lui Pami este *Sheshonq al V-lea*, iar fraţii săi au fost: prinţul moştenitor şi regentul din Athribis şi Heliopolis, *Bakennefer I*; *Pashedbastet*; *Takelot* şi *Padebehenbastet*, mare preot al zeului Amon din Tanis. Suveranul este unul dintre cei mai puţin cunoscuţi şi documentaţi suverani ai dinastiei.

Egiptologul francez J. Yoyotte a atras atenţia asupra faptului că numele suveranului trebuie citit **Pami(u)**, deoarece varinata grafică **Pamai** se referă la alte persoane şi se traduce prin „Leul“.

Puţinele documente care se cunosc din timpul domniei sale sunt: 1) 5 stele de la Serapeum-ul din Memphis, datând din anul de domnie 2 şi care se referă la înmormântarea unui taur Apis, născut în anul al 28-lea al domniei lui *Sheshonq al III-lea*; 2)o altă stelă din acelaşi loc, datând din anul 11 al domniei lui *Sheshonq al V-lea*, care se referă la funeraliile unui taur Apis şi care menţionează faptul că faraonul în discuţie este fiul lui Pami; 3) stela unui particular numit *Patjeqeb*, care face aluzie la sărbătoarea zeului Sokaris şi la „procesiunea din jurul zidului“, datînd din anul al 6-lea al domniei lui Pami(Paris, Muzeul Luvru C275) ; 4) o statuie de bronz a regelui, într-o ipostază de prezentare de ofrande prin intermediul *vaselor-nu*(BM 32747); J. Joyotte propune următoarea variantă textuală pentru cartuşul aflat pe umărul stâng al statui : „Pami îndrăgit de Amon,

fiica lui Bastet, zeul suveran al Thebei(?)“; 5) 2 blocuri de calcar provenite de la Lacul Sacru din Tanis, cu fragmente din cartuşul faraonului.

Destul de recent a fost publicat dificilul şi fragmentarul text din Analele celei de-a Treia Perioade Intermediare. Ceea ce s-a păstrat se referă numai la cei şapte ani din domnia lui Pami. Documentul a fost redactat probabil în timpul lui *Sheshonq al V-lea*, tatăl lui Pami. Textul fragmentar menționează ofrandele prezentate de către Pami zeilor din Heliopolis şi din sanctuarele învecinate.

După cum a stabilit J. Yoyotte, faraonul este posibil să fi fost înmormântat la Tanis, în mormântul NRT II.

Bibl.: **J. Yoyotte**, *Des lions et des chats. Contribution à la prosopographie de l'Époque libyenne*, în: **RdÉ** 39(1988), pp. 155-178(în special 160-169); **S. Bickel, M. Gabolde, P. Tallet**, *Des annales héliopolitaines de la Troisième Période intermédiaire*, în: **BIFAO** 98(1998), pp. 31-50; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 196-199.

PEPI I (2321-2268)

Numele de naştere: **Pepi**

Formă grecizată: **Phios** (Manethon, Fr. 20).

Numele de domnie: la începutul domniei era **Nefer-sa-Hor** „Cel cu protecție perfectă, un Horus“, ulterior adoptându-l pe cel de **Meri-Re** „Cel îndrăgit de Re“.

Pepi I, fiul lui *Teti şi al reginei *Iput I*, este al 3-lea faraon al dinastiei a VI-a. Datorită numărului mare al edificiilor construite atât în capitală cât şi în provincie, dar şi a reorganizării administrației centrale şi a

celei provinciale, unii egiptologi îl consideră cel mai însemnat suveran al întregului Regat Vechi.

După Canonul Regal din Torino (col. IV.3) Pepi I ar fi domnit numai 20 de ani, dată pe care egiptologul german J. von Beckerath o consideră o greşeală a celui care a compilat ulterior documentul, astfel că în loc de 50, ar fi scris 20. Oricum, documentele vremii sunt în concordanță cu această ipoteză. Într-un decret al lui Pepi I emis în beneficiul complexului funerar al lui *Snofru este menționat „anul celei de-a 21-a întâmplări…“, iar o inscripție de la Hatnub precizează „anul celei de-a 25-a întâmplări…“. Dacă avem în vedere faptul că sistemul bienal al recensământului vitelor constituia modalitatea de datare a evenimentelor, atunci Pepi I ar fi domnit cel puțin 50 de ani. Astfel, cei 53 de ani oferiți de Manethon sunt apropiați de cifrele documentelor vremii. Desigur, în rândul egiptologilor nu există o unanimitate de opinie în legătură cu aceste date. Spre exemplu, A. Spalinger consideră că cea de-a doua dată, care menționează şi primul jubileu *sed* al regelui, nu are nimic de-a face cu recensământul vitelor şi ca atare cu sistemul bienal de numerotare a anilor.

Spre deosebire de alți faraoni ai Regatului Vechi, evenimentele domniei lui Pepi I sunt cunoscute şi prin intermediul biografiilor mai multor mari demnitari. Cea mai cunoscută aparține lui *Uni*, cel care va deveni guvernatorul Egiptului de Sus, având atribuții asemănătoare cu cele ale unui vizir. În conformitate cu textul autobiografiei sale, *Uni* a fost însărcinat să ancheteze o conspirație de harem în care era implicată o concubină a faraonului, *Weret-hetes*. Evenimentul a avut loc în anul al 42-lea al domniei lui Pepi I. Textul nu relatează consecințele investigației, ci îl laudă pe *Uni*, socotit confidentul lui Pepi I. Probabil că aceste uneltiri împotriva faraonului se datorau faptului că Pepi I s-a căsătorit cu fiicele unui înalt demnitar din regiunea Abydos-ului, numit *Khui* . Prin această

faptă se observă încercarea suveranului de a-şi întări puterea bazându-se pe funcționarii provinciilor. În acelaşi scop l-a numit pe cumnatul său, *Djau* , în funcția de vizir. Revenind la fiicele lui *Khui*, acestea se numeau *Ankhnesmerire I* şi *a II-a*. Prima a dat naştere urmaşului Merenre Nemtiemsaf I*,* iar a doua lui *Pepi al II-lea.

Aceaşi autobiografie a lui *Uni* relatează expediții militare între-prinse împotriva beduinilor asiatici, la care, pe lângă soldați egipteni din întreaga țară, participau şi mercenari nubieni.

Acțiunile militare sunt confirmate şi de o inscripție rupestră desco-perită la Wadi Maghara în Sinai, datând din anul al 36-lea al domniei sale. Documentul are şi o altă semnificație: menționează „(celebrarea) primei sărbători sed" a lui Pepi I, eveniment confirmat şi de inscripțiile de la Wadi Hammamat şi Hatnub. Aceste expediții conduse de un înalt demnitar, numit **imi-ra mesa** „general" titlu asociat şi cu cel de „şef al lucrărilor"(**imi-ra kat**), aveau scopul de a exploata minele de turcoază şi de cupru din Sinai, de alabastru de la Hatnub, de bazalt şi de alevrit de la Wadi Hammamat.

Printre rezultatele acestor expediții amintim confecționarea a nu-meroase statui regale. Astfel, prima statuie de bronz de mărime naturală, descoperită la Hierakonpolis în Egiptul de Sus, îl reprezintă pe faraon. Apoi, practic pe întregul teritoriu al Egiptului au existat temple şi aşezări, de la Tanis la Elephantine, care au fost restaurate sau construite din ordi-nul lui Pepi I.

Nu este exclusă nici menținerea unor relații comerciale şi „diplo-matice" cu Byblos-ul sau Ebla.

Complexul mortuar al lui Pepi I se află în regiunea Saqqara-Sud. Piramida, cândva de 52,5 m înălțime, reprezintă astăzi numai o movilă de cca. 12 m înălțime, al cărui centru a fost scobit de către urmaşii faraonului cu scopul de a refolosi piatra pentru alte construcții. Primele

Texte ale Piramidelor au fost descoperite în această piramidă şi a lui *Merenre Nemtiemsaf I* de către H. Brugsch(în anul 1881). Pentru investigarea întregului complex un merit deosebit revine unei echipe franceze aflată sub conducerea lui J. Leclant. În camera mortuară a piramidei a fost descoperit un vas canopus conținând viscerele faraonului. Numele piramidei are o semnificație aparte în istoria egiptologiei, dar şi a umanității. În timpul Regatului Vechi purta denumirea de **Men- nefer Pepi** „Stabilă este perfecțiunea lui Pepi". Din primele două elemente ale acestuia, grecii au creat numele Memphis. Printre descoperirile importante efectuate de către echipa de arheologi francezi se numără statuile de prizonieri din curtea templului mortuar al complexului şi detectarea a cinci piramide, de dimensiuni reduse, aparținând reginelor lui Pepi I.

Bibl.: **N. Kanawati**, *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*, Warminster, 1980, pp. 28-36, 40-43; **P. Piacentini**, *L' autobiografia di Uni*, Pisa, 1990; **C. J. Eyre**, *Weni's Career and Old Kingdom Historiography*, în: **Idem et alii**, (eds.), *The Unbroken Reed*, London, 1994, pp. 107-124; **I. Pierre**, *La gravure des textes dans la pyramide de Pepi Ier, les différentes étapes*, în: *Hommages à Jean Leclant*, I, Le Caire, 1994, pp. 299-314.

PEPI al II -lea (2259-2185)

Numele de naştere: **Pepi**

Forma grecizată: **Phiops** (Manethon, Fr. 20).

Numele de domnie: **Nefer-ka-Re** „Cel cu ka-ul perfect, un Re".

Pepi al II-lea, fiul lui *Pepi I şi al reginei *Ankhnesmerire a II-a,* este al 5-lea faraon al dinastiei a VI-a.

În literatura de specialitate de multe ori apare ca fiind suveranul cu cei mai mulți ani de domnie, adică 94 de ani. În Canonul Regal din Torino (col. IV. 5) suveranul ar fi domnit mai mult de 90 de ani, cifra unităților fiind efațată. După cum a specificat egiptologul H. Goedicke, este mai mult ca sigur că această cifră foarte mare este eronată, deoarece scribul a confundat cifra 60 cu 90, ceea ce în scrierea hieratică, în care a fost redactat documentul, sunt similare. Se pare că Manethon a preluat tradiția transmisă de papirusul regal şi prin urmare afirmase că „Phiops…şi-a început domnia la vârsta de 6 ani…“, domnind până la vârsta de 100 de ani. După acelaşi egiptolog american, cifra vehiculată de preotul din Sebennytos este foarte apropiată de cei 110 ani de viață, care apar în textele egiptene şi reprezintă vârsta ideală de viață pentru vechii egipteni.

Desigur, documentele istorice ale vremii nu lipsesc, însă ultima dată se referă la „…cea de-a 32-a (31?) întâmplare…“, adică la 64 de ani de domnie ai lui Pepi al II-lea. Într-adevăr, dacă ținem cont de observațiile lui H. Goedicke, este nefiresc ca în râstimp de 30 ani să nu apară nici o însemnare privind domnia faraonului. Textul la care ne-am referit provine din sanctuarul central al templului funerar al lui Pepi al II-lea. Dacă acceptăm data propusă de Goedicke atunci întreaga cronologie a sfârşitului dinastiei a VI-a pare a fi mult mai rezonabilă decât cea vehiculată până la el.

Date interesante despre domnia lui Pepi al II-lea conțin textele autobiografice ale înalților demnitari ai vremii. *Horkhuf* , administratorul Egiptului de Sus, posedă un mormânt de dimensiuni mari la Qubbet el-Hawa (Assuan). În textul autobiografic, gravat pe fațada mormântului său, *Horkhuf* relatează despre misiunile pe care le-a dirijat în teritoriile

aflate la sud de Egipt, în calitate de „şef al caravanelor“(**imi-ra au**). În urma unei asemenea acţiuni, regele aflând că *Horkhuf* s-a întors din ţara Yam, printre altele, şi cu un pigmeu i-a adresat o scrisoare, datată în anul al 4-lea al domniei sale, prin care îi solicită venirea la Memphis împreună cu pigmeul pentru a-l distra. Considerând primirea acestei depeşe o onoare, demnitarul a inclus textul ei în autobiografia sa.

Un înalt demnitar, *Pepinakht* , „şeful trupei, cancelar şi prieten unic al regelui“, a întreprins din ordinul lui Pepi al II-lea raiduri militare la sud de prima cataractă. În urma acestora, *Pepinakht*, numit şi *Heqaib* , a adus la Memphis o pradă preţioasă: două prinţese şi copiii lor din Wawat şi Irtjet, precum şi numeroşi şefi locali din regiunile amintite.

Întâmplări interesante relatează şi textul autobiografic din mormântul lui *Sabni* de la Qubbet el-Hawa(Assuan). Personajul, care a purtat şi titulatura de „confident al regelui din fruntea sudului“, a întreprins o acţiune militară în Nubia cu scopul de a readuce în ţară corpul tatălui său, *Mekhu*, cel care a decedat în cursul unor lupte purtate cu nubienii. Sabni a adus şi o bogată pradă de război, motiv pentru care regele l-a numit pre-ot funerar al piramidei sale de la Saqqara, ceea ce a însemnat în acelaşi timp şi primirea a cca. 12 ha de pământ.

Asemănător predecesorilor săi, Pepi al II-lea continuă exploatarea carierei de alabastru de la Hatnub, multe dintre operele de artă, în special statui şi vase fiind confecţionate din acestă piatră.

Continuând politica faraonilor dinastiilor a V-a şi a VI-a, Pepi al II-lea a acordat o mare însemnătate relaţiilor comerciale cu zona Liban-ului, de unde au fost aduse în special diferite specii de conifere pentru a confecţiona nave, a le utiliza în construcţii civile şi religioase sau pentru sarcofage. Turcoaza şi cuprul au fost aduse de la Wadi Maghara din Sinai, în timp ce alevritul de la Wadi Hammamat.

Din timpul domniei lui Pepi al II-lea datează o serie de decrete regale: unul de la Abydos, patru de la Coptos, unul de la Saqqara şi un decret în favoarea guvernatorilor Oazei Dakhla. Aceste decrete în marea lor majoritate sunt în legătură cu instituirea cultului mortuar al unor personalități(v. cazul reginei *Udjebten*, al guvernatorilor de oaze *Khentika* şi *Medunefer* din Khargeh etc.) şi care necesitau numirea unui personal specializat sau scutirea unor temple de o serie de impozite şi dări (v. cazul templui zeului Min din Coptos).

În timpul domniei lui Pepi al II-lea se poate vorbi de o întărire a influenței şi a poziției marilor demnitari ai unor provincii, ceea ce va duce treptat la o descentralizare a puterii regale. Înalții funcționari din Qusae, Akhmim, Abydos, Edfu sau Elephantine vor acumula averi impresionante, care vor fi transmise din tată în fiu. Numirea de către faraon a doi viziri, unul pentru Egiptul de Jos şi unul pentru Egiptul de Sus, reflectă intenția suveranului de a efectua un control mai eficient asupra provinciilor.

Complexul morturar al lui Pepi al II-lea a fost construit la Saqqara, piramida sa situându-se la sud de cea a lui *Merenre* şi *Djedkare, foarte aproape de mastabaua lui *Shepseskaf . Inițial avea o înălțime de 52,5 m, actualmente fiind destul de ruinată. În templul văii au fost descoperite reliefuri care-l înfățişează pe rege în fața zeilor sau subjugând inamicii, ori aflat la vânătoare. Templul mortuar păstrează inovația adusă încă din timpul lui *Niuserre, iar basoreliefurile îl înfățişează pe faraon triumfând asupra tuturor forțelor care provoacă dezordine în Univers. Francezul G. Jéquier, care a efectuat săpături în complexul său morturar între anii 1926-1936, a reuşit să clarifice faptul că multe dintre reliefurile aparținând sepulturii lui Pepi al II-lea au fost copiate de către artişti din complexul lui *Sahure.

În jurul zidului de incintă al piramidei lui Pepi al II-lea se găsesc micile piramide aparținând nevestelor sale *Iput a II-a*, *Neith* şi *Udjebten ,* fiecare cu propriile capele, temple şi piramidele satelit.

Bibl.: **N. Kanawati**, *Governmental Reforms in Old Kingdom Egypt*, Warminster, 1980, pp. 62-103; **A. Roccati**, *La littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Paris, 1982, §§. 56, 170, 196, 197, 212, 213, 217, 219, 220, 239, 245, 248; **L. Pantalacci**, *Un décret de Pépi II en faveur des gouverneurs de l'Oasis de Dakhla*, în: **BIFAO** 85(1985), pp. 245-254; **H. Goedicke**, *The Death of Pepi II- Neferkare*, în: **SAK** 15(1988), pp. 111-121; **R. Stadelmann**, *Ägyptische Pyramiden*, Main/Rhein, 1985, pp. 196-203; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 307 sqq.

PERIBSEN (dinastia a II-a)

<u>Numele-Seth</u>: **Peri-ib-sen** „Expresia voinței lor".

Identitatea şi domnia lui Peribsen au fost larg dezbătute de literatura de specialitate. După egiptologul elvețian Th. Schneider, cele mai importante teorii referitoare la poziția faraonului în cadrul dinastiei a II-a sunt după cum urmează: 1. Peribsen a fost urmaşul lui *Sekhemib-perenmaat pe care l-a îndepărtat de la domnie; 2. La începutul domniei sale purta numele de Horus-*Sekhemib-perenmaat, pe care ulterior l-a schimbat cu Seth-Peribsen; 3. Peribsen este una şi aceeaşi persoană cu *Sened ; 4. *Sekhemib-perenmaat a fost urmaşul lui Peribsen; 5. Peribsen este urmaşul şi fiul lui *Sened .

Ținând cont de investigațiile lui T. Wilkinson, am considerat probabilă a patra variantă, şi anume că domnia lui Peribsen a precedat-o pe cea a lui *Sekhemib-perenmaat.

Din motive neclarificate încă, Peribsen a înlocuit şoimul-Horus de pe *serekh*, cu animalul zeului Seth. Acest fapt i-a determinat pe unii specialişti să presupună faptul că Peribsen a fost un „reformator" al religiei faraonice timpurii, prin înlocuirea zeului Horus în ideologia regală cu cel al lui Seth.

Această schimbare ar fi determinat regele să aleagă ca loc de veci vechiul cimitir regal de la Abydos. Cel puțin până în momentul de față, Peribsen nu este atestat prin nici o inscripție în afara Egiptului de Sus. Mai puțin probabilă pare acea teorie conform căreia faraonul ar fi domnit numai asupra teritoriului sudic al Egiptului. Interesant de remarcat este faptul că, pe baza inscripției „stelei-uşi-false" a demnitarului *Sheri* (mijlocul dinastiei a IV-a), cultul mortuar al lui Peribsen a fost celebrat la Saqqara, cu toate că mormântul său se află la Abydos. Nu este exclus faptul ca imensa necropolă de la Saqqara să ascundă urme legate de domnia lui Peribsen, care vor ieşi la iveală în urma viitoarelor săpături arheologice.

O altă problemă nesoluționată se leagă de descoperirea în mormântul lui Peribsen a unei peceți care redă titulatura **inu Setjet**, tradus prin „tribut/ omagiu <adus> Setjet"-ului sau „cuceritor al Setjet"-ului. În primul caz ar fi vorba de o localitate din nord-estul Deltei, unde exista un centru de cult al zeului Seth. Alți savanți sunt de părere că Setjet ar reda teritoriul siro-palestinian, aşa cum se obişnuia în epocile următoare ale istoriei faraonice. În acest caz, ar trebui să presupunem o expediție militară a lui Peribsen în acea zonă, ceea ce ar fi greu de dovedit şi prin inter-mediul altor documente. Pe de altă parte, centrul cultic al zeului Seth, cel care l-a asimilat pe zeul local Ash, a fost Ombos (Naqada) din

Egiptul de Sus. Eventual prin acest fapt, adică recunoaşterea zeului Seth şi în zona Deltei Nilului, se poate explica semnificația numelui-Seth al faraonului, „Expresia voinței lor".

Destul de recent, pe insula Elephantine, la nord de templul zeiței Satet, a fost descoperită o pecete aparținând unui oficial al faraonului, care purta titulatura „cel care sigilează tot <în> Egiptul de Sus". La fel, numele trezoreriei regale se leagă de aceeaşi zonă a Egiptului de Sus, adică „Casa Albă" (**Per- hedj**). Pe baza inscripțiilor, se cunoaşte şi numele domeniului regal: „Bărcile faraonului" (**weiaw – iti**).

Mormântul său de la Abydos este destul de asemănător cu cele ale lui *Djer şi *Uadj. Intrarea se situează pe partea estică, acolo unde au fost plasate două stele funerare purtând numele regelui, iar camera mortuară a fost înconjurată de mai multe încăperi mici.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 89-90, 116, 121, 125, 127-130, 244-245, 263, 282, 293, 295.

PIANKHI (747-716)

Numele de naştere: **Piye**, **Peye**, de origine nubiană, tradițional redat prin **Piankhi** deşi s-a constatat faptul că elementul **–ankh** „viață" este echivalentul cuvântului meroitic **pi/e** având aceeaşi semnificație.

Numele de domnie: a fost schimbat de mai multe ori de către suveran. **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re", apoi **Senefer-Re** „Binefăcătorul, un Re" şi în cele din

urmă **Men-kheper/Re** „Cel stabil prin formă, un Re".

În secolul al IX-lea regatul kushit, cu centrul la Napata(situată în jurul cataractei a IV-a a Nilului), a reuşit să-şi extindă autoritatea asupra întregii Nubii. *Kashta* (760 –747) a fost primul rege al lor care a adoptat iconografia faraonică, preluând şi modelul titulaturii faraonilor egipteni. Atât el, cât şi urmaşii săi, au preluat ideologia faraonică. Zeul principal al regatului a fost divinitatea Amon din Napata, iar regii se considerau suverani-zei ca şi faraonii Egiptului. Visul lor era să ajungă protectorii şi stăpânii Thebei.

După tentativele eşuate ale lui *Kashta*, primul rege din Napata care a reuşit să obțină acel deziderat a fost fiul şi urmaşul său, Piankhi. În anul 747, când acesta din urmă devine conducătorul regatului nubian, Egiptul era departe de a fi un stat centralizat şi puternic. Pe lângă o serie de prinți locali, pe teritoriul Văii Nilului existau doi faraoni *Sheshonq al V-lea* (dinastia a XXII-a) şi *Takelot al III-lea(dinastia a XXIII-a).

În primii 10 ani ai domniei sale Piankhi va reuşi să-şi extindă autoritatea asupra Thebei, unde o va impune pe sora sa, *Amenirdis I*, în calitate de succesoare a „soției divine a <zeului> Amon" *Shepenutet I*, fiica lui *Takelot al III-lea.

Acțiunile întreprinse de faraonul *Tefnakht, asediul oraşului Herakleopolis(al cărui conducător a recunoscut suzeranitatea lui Piankhi), trecerea Hermopolis-ului de partea suveranului Deltei şi prin urmare deschiderea drumului spre Theba, l-au obligat pe Piankhi să intervină personal(în anul 728) pentru a „restabili" autoritatea nubiană asupra Egiptului.

Evenimentele sunt relatate de „Stela Victoriei" a lui Piankhi, descoperită în anul 1862 la Gebel Barkal(în Nubia), ridicată în anul al 21-lea al domniei suveranului nubian. În drumul spre nord, Piankhi va celebra „sărbătoarea Opet", în timpul căreia, conform vechilor ritualuri, statuia

zeului Amon din Karnak a fost transportată în templul său din Luxor. Piankhi va reuşi să elibereze Hermopolis-ul şi Herakleopolis-ul, îndreptându-se spre Memphis. Bătălia decisivă dintre nubian şi coaliţia condusă de către *Tefnakht se va da în acea localitate. Trupele lui Piankhi vor reuşi să cucerească vechea capitală a regatului egiptean, iar prinţii din Deltă împreună cu *Tefnakht vor fi nevoiţi să recunoască suzeranitatea lui Piankhi. După victorie, Piankhi se va retrage spre sud, nedorind să fie un conducător al Egiptului cu sediul la Memphis.

În capitala regatului său, la Napata, Piankhi a lărgit considerabil templul zeului Amon fondat încă în timpul Regatului Nou egiptean, iar oraşul se poate considera o copie fidelă a Karnak-ului. La el-Kurru şi-a construit o piramidă, unde a şi fost înmormântat.

Bibl.: **TIP**, §§. 325-329; **J. Leclant**, în: **LdÄ** IV, coll. 1045-1052; **L. Török**, *The Kingdom of Kush*, Leiden, 1997, pp.136-137.

PSAMMETIK I (664-610)

Numele de naştere: **Pesemtek**. După W. Spiegelberg, pe baza unei etimologii demotice, numele ar însemna „Omul <zeităţii libiene> Metek(adică **pe-sa-<en>-Metek**).

Forma grecizată: **Psammêtikhos** (Manethon, Fr. 68, 69 a-b).

Numele de domnie: **Uah-ib-Re** „Cel cu o voinţă fermă, un Re“.

Psammetik I, fiul şi urmaşul lui *Nekho I*, este fondatorul dinastiei a XXVI-a saite, denumită ca atare după originea reprezentanţilor săi, oraşul Sais din Deltă. Soţia sa se numea *Mehitenusekhet*, iar faraonul a avut doi copii, o fiică (*Nitokris*) şi un băiat(*Nekho al II-lea).

Nekho I, după ce a fost luat captiv la Ninive, a fost reinstalat de către *Assurbanipal* în calitate de rege local în Sais, iar fiul său *Psammetik* conducător al Athribis-ului. După moartea tatălui său, în anul 664, Psammetik I l-a succedat pe tatăl său. Noul suveran a început să-şi numere anii de domnie imediat după moartea lui *Taharqa, ignorând domnia şi calitatea de faraon ale lui *Tanutamon. Psammetik I inițial era un rege vasal al Assiriei, care conducea cea mai mare parte a zonei vestice a Deltei Nilului. În teritoriul controlat de faraon au avut loc schimbări importante în privința controlului politic. Astfel, şefii locali din Athribis şi Heliopolis nu mai purtau titulatura de „prinți moştenitori", ei rămânând numai înalți preoți şi şefi ai administrației localităților în cauză. Treptat Psammetik I îşi va extinde autoritatea asupra întregii zone a Deltei. Faptul că prinții locali din Busiris şi Sebennytos nu mai purtau titulatura de „şef al Me<shwesh>"şi pe cea de comandant al armatei locale înseamnă că au recunoscut autoritatea lui Psammetik I. Faraonul a întâmpinat o oarecare rezistență din partea regelui din Tanis, dar spre sfârşitul anului al 8-lea al domniei sale Psammetik I se poate considera stăpânul întregului teritoriu al Deltei.

Deoarece puternicii şefi locali din Herakleopolis, inițial *Padiaset*, ulterior *Somtutefnakht*, i-au devenit aliați, Psammetik I putea demara tentativa de „cucerire" a Thebei. În urma unor negocieri îndelungate, în al 9-lea an al domniei sale a hotărât să-şi „prezinte" fiica *Nitokris* zeului Amon din Theba, cea care va fi adoptată de către *Shepenupet a II-a* şi urmaşa acesteia *Amenirdis a II-a* . Prin urmare, va fi desemnată ca viitoarea „soție divină a <zeului> Amon", adoptând şi cognomenul *Shepenupet a III-a*. Documentul, care poartă denumirea de „Stela adopțiunii a lui Nitokris", descrie modalitatea prin care fiica lui Psammetik I a ajuns la Karnak. În anul 656, o flotă comandată de credinciosul *Somtutefnakht* o va însoți pe *Nitokris* la Theba. Textul subliniază clar faptul că Psammetik

I nu avea intenția să o înlăture pe *Shepenupet a II-a* şi pe *Amenirdis a II-a*, ci dorea numai recunoaşterea fiicei sale în calitate de urmaşă a ultimei. În acelaşi document se prezintă şi o listă lungă cu donații în favoarea noii venite la Theba. Prin acest act, Psammetik I a fost recunoscut în calitate de „rege al Egiptului de Sus şi de Jos“ şi de către autoritățile Thebei, printre care şi de influentul „primar al oraşului, *Montuemhat*.

Odată ajuns faraon al întregului Egipt, Psammetik I nu va duce o politică de înlăturare a demnitarilor thebani, fapt dovedit şi de textul unui papirus oracular datând din anul al 14-lea al domniei sale. Mai mult, după moartea lui *Montuemhat*, funcția de „primar“ al Thebei a fost preluată de către fiul acestuia, *Nesiptah*. Probabil că întroducerea oamenilor apropiați de rege în posturile cheie a avut loc treptat. Unul dintre aceste personaje a fost „primarul“ din Edfu şi el-Kab, *Nesnaiu*.

În sud, după ce a instituit o garnizoană militară la Elephantine, a inițiat un raid militar în Wawat (Nubia de Jos) prin care probabil a zădărnicit o încercare de invadare a Egiptului de către urmaşii lui *Tanutamon.

Psammetik I va inaugura o epocă de renaştere a vechilor tradiții faraonice, preluând în administrație, limbă, scriere, artă etc. modele din timpul Regatelor Vechi şi Mijlociu.

Psammetik I a rămas un aliat fidel al Assiriei, mai ales după ce şi-a dat seama că prăbuşirea Imperiului Assirian ar putea reprezenta un pericol pentru independența Egiptului.

Printre construcțiile întreprinse de către Psammetik I se remarcă adăugiri sau în unele cazuri reconstruirea unor temple ale zeilor Amon, Osiris, Horus, Nekhbet, Atum etc. de la Karnak, el-Kab, Edfu, Heliopolis şi Rosetta.

Bibl.: **TIP**, §§. 360-368; **A. Spalinger**, în: **LdÄ** IV, coll. 1164-1169.

PSAMMETIK al II-lea (594-589)

<u>Numele de naştere</u>: v. *Psammetik I; întâlnim şi varianta **neb-pehti Pesemtek** „Stăpânul puterii, Psammetik".

<u>Formele grecizate</u>: **Psammuthis al II-lea** (Manethon, Fr. 68), „Psammuthis al II-lea, numit şi **Psammêtikhos**" (Idem, Fr. 69 a-b), **Psammis** (Herodot, II, 160-161,1) etc.

<u>Numele de domnie</u>: **Nefer-ib-Re** „Cel cu inima perfectă, un Re".

Psammetik al II-lea, fiul şi urmaşul lui *Nekho al II-lea, este al 3-lea faraon al dinastiei a XXVI-a saite. Soția sa se numea *Takhuit*, având un băiat(*Apries) şi o fiică(*Ankhnesneferibre*).

Unul din principalele evenimente ale domniei sale a fost trimiterea unei expediții în Nubia, eveniment descris de către Herodot, dar şi de surse indigene, fiind vorba de cinci stele(de la Assuan, Karnak, Tanis, două de la Shellal şi un fragment de la Edfu), la care se adaugă un grafitti în limba greacă de la Abu Simbel. Cu toată această „bogăție" aparentă de informații despre expediție există multe incertitudini în legătură cu interpretarea unor pasaje, mai ales în cazul stelei de la Shellal, descoperită în anul 1964. Cert este faptul că incursiunea a avut loc în anul al 3-lea al domniei lui Psammetik al II-lea, în a doua lună a anotimpului verii. Noile investigații, în special cele întreprinse de către P. Der Manuelian, resping ipotezele emise de către egiptologul H. Goedicke încă din anul 1981. Ceea ce pare a fi corect din observațiile primului autor este

faptul că până în momentul de faţă avem prea puţine dovezi în legătură cu localizarea unor toponime. Din cauza faptului că traducerea şi în special explicaţiile oferite de H. Goedicke par să ofere o imagine mai închegată despre evenimentele anului al 3-lea al domniei lui Psammetik al II-lea, vom prelua concluziile emise de către eminentul savant de la Baltimore.

Psammetik al II-lea a trimis un corp expediţionar în Nubia, la care nu participase în totalitate. În timp ce trupele sale înaintau spre Kush, faraonul a preferat să „..vâneze în Lacul-Neferibre…". Zona amintită trebuie să fi fost un domeniu regal în apropierea primei cataracte a Nilului. În acelaşi timp, suveranul „…a văzut şi sicomorii din insula zeului", unde a dorit să-l vadă pe marele zeu căruia i-a prezentat ofrande. Din acest pasaj reiese că Psammetik al II-lea a vizitat Abaton-ul, mormântul zeului Osiris de pe insula Biggeh. Curând sosise un sol care l-a anunţat pe faraon că trupele sale au ajuns localitatea/ districtul Pnubs, unde din cauza concentrării trupelor inamice era nevoie de prezenţa sa. Fiind anotimpul inundaţiilor, trupele conduse de către faraon au înaintat pe Nil spre Pnubs care se poate localiza la sud de cataracta a III-a a Nilului. Bătălia finală s-a dat în regiunea Tumbus, în urma căreia au fost ucişi mulţi nubieni, iar alţi 4200 au fost luaţi prizonieri. Probabil faraonul s-a întors spre nord, iar trupele sale şi-au continuat marşul până dincolo de cataracta a IV-a a Nilului. Acest lucru reiese şi din textul grafittiului grecesc gravat pe piciorul stâng al statuii colosale a lui *Ramses al II-lea de pe partea sudică a marelui templu de la Abu Simbel: „Când Psammetikhos a ajuns la Elephantine, acest <text> a fost scris de cei care au navigat cu Psammetikhos, fiul lui Theokles, ei venind de dincolo de Kerkis, atât cât a permis râul. Cei care vorbeau limbi străine(=grecii şi carienii)erau conduşi de Potasimto, egiptenii de către Amasis". Kerkis este probabil localitatea Kurgus, situată cu mult după cataracta a IV-a a Nilului.

Ceea ce nu este clar este motivul pentru care Psammetik al II-lea a întreprins această expediție. Poate din considerente militare şi economice? Dorea să-i înfrângă definitiv pe cei din Napata care au stăpânit Egiptul?

După campania nubiană, în anul 591, Psammetik al II-lea a întreprins o vizită în sudul Palestinei cu scopul de a încuraja revolta lui *Zedekiah* împotriva stăpânirii babiloniene. Evenimentul este atestat şi de sursele egiptene: „Acum în anul al 4-lea al faraonului Pesemtek – Neferibre au fost trimise mesaje către marile temple ale Egiptului de Sus şi de Jos: <Faraoane, viață, prosperitate, sănătate! – du-te în țara Palestinei; permite preoților să vină cu buchete <de flori> ale zeilor Egiptului şi să le ia cu ele în țara Palestinei…" (*P. Rylands IX*, 14, 16-19).

Numele lui Psammetik al II-lea se leagă de o serie de monumente de la Alexandria, Bubastis, Sais, Letopolis, Gizeh, Heliopolis (un obelisc de aici se află actualmente la Roma), Saqqara, Philae etc. Marea majoritate a acestora sunt stele, statui sau fragmente ale unor edificii.

Bibl.: **A. Spalinger**, în: **LdÄ** IV, coll. 1169-1172; **H. Goedicke**, *The Campain of Psammetik II against Nubia*, în: **MDAIK** 37(1981), pp. 187-198; **P. Der Manuelian**, *Living in the Past. Studies in the Archaism of the Egyptian Twenty-Sixth Dynasty*, London, 1994, pp. 333-371.

PSUSENNES I (1039-991)

<u>Numele de naştere</u>: **Pa-seba-khai-en-niut**, „Steaua„care răsare în oraş(=Theba)", la care se adaugă unul dintre epitete-

le: **meri-Imen** sau **meri-Imen-Re** „îndrăgit de Amon“ şi „îndrăgit de Amon-Re“.

Forma grecizată: **Psusennes** (Manethon, Fr. 58, 59 a-b).

Numele de domnie: **Aa-kheper-Re** „ Mare prin formă/manifestare, un Re“, la care se adaugă epitetele **step-en-Imen** „îndrăgit de Amon“ sau **step-en-Maat** „îndrăgit de Maat“**,** ori **step-en-Sutekh** „îndrăgit de zeul Seth “. Trebuie scos în evidență faptul că printre obiectele descoperite la Tanis(Nr. 484) există închizătoarea unui colier, pe care cele două nume apar într-un singur car-tuş.

Psusennes I este al 3-lea faraon al dinastiei a XXI-a, fiind probabil fiul lui *Pinudjem I* şi a fiicei lui *Ramses al XI-lea, *Henuttaui*. Documentele atestă existența a două soții: *Mutnedjemet* şi *Uiai*, prima fiind mama fiului şi urmaşului lui Psusennes I, *Amenemope, iar a doua mama prințesei *Isetemkhebit. Mutnedjemet* purta titulaturi laice, dar şi religioase. A fost socotită „fiica regelui, sora regelui, soția regelui, principala regină a Maiestății Sale“, dar îndeplinea şi funcţiile de „şefă a haremului lui Amonrasonter“ şi „a 2-a preoteasă a lui Amonrasonter“. Un alt fiul al lor era *Ankheefenmut*, care a deținut funcţii militare şi religioase. Cei doi frați ai regelui, *Masaharta* şi *Menkheperre* au fost mari preoți ai zeului Amon din Theba. De altfel, suveranul a încercat să întrețină relații bune cu cei din Theba şi pe cât posibil să-i țină sub control. Personajul cheie al curții regale de la Tanis a fost generalul *Wendjebaendjed*.

Capitala țării a fost mutată de la Pi-Ramssses la Tanis(anticul **Djanet**, numit şi **Suan**, iar în Biblie, Zoan, actualmente San el-Hagar), deoarece secarea brațului pelusiac al Nilului a împiedicat accesul la fluviu şi la mare. Tanis-ul se poate considera, evident la o scară redusă, Theba

nordică, iar din punct de vedere arheologic se remarca prin templele sale, precum şi necropola regală.

În noua capitală, în fruntea pantheonului se afla triada thebană: Amon-Mut-Khonsu. Suveranul a adoptat şi titulatura de „mare preot al zeului Amon“. Legitimitatea dinastiei era asigurată, înainte de toate, prin persoana mamei. Sora suveranului, *Maatkare*, a îndeplinit funcția de „divină adoratoare a zeului Amon“.

Opozanții thebani ai lui Psusennes I au fost exilați în oaze, care ulterior, printr-un decret oracular, au fost amnistiați.

Psusennes I s-a remarcat în calitate de edil. A construit în Deltă, la Gizeh, un mic templu în beneficiul zeiței Isis(„stăpâna piramidei“). Însă principala sa realizare a fost legată de Tanis şi templul zeilor Amon şi Mut din metropolă.

Complexul mortuar intact al lui Psusennes I a fost descoperit de egiptologul francez P. Montet la 20 martie 1939. Mormântul(NRT III) conține 5 camere, din care primul era al suveranul. Acolo, într-un sarcofag exterior, care a aparținut cândva lui *Merenptah, erau incluse şi altele, dintre care unul de argint masiv, conținând corpul faraonului, cu vestita mască de aur.

Bibl.: **TIP**, §§. 220-228, 385-387**; M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 63-75; **H. Stierlin, C. Ziegler**, *Tanis. Trésors des Pharaons*, Paris, 1987, pp. 57-86; **F. Poole**, în: **K. A. Bard**, *Encyclodepia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London-N.Y., 1999, pp. 755-759.

Q

QAA (dinastia I)

Numele-Horus: **Qa(j)-a** „Cel cu brațul ridicat“, câteodată tradus – în opinia noastră mai puțin corect – şi prin „Cel cu brațul întins“. Indiferent de acest amănunt, după observația pertinentă a lui T. Wilkinson, faraonul intră în categoria acelor suverani ai dinastiei I ale căror nume-Horus exprimă într-o oarecare măsură un concept asemuit cu forța, ceea ce poate constitui un argument în favoarea unei domnii autoritare. Unii specialişti folosesc şi o altă variantă grafică a numelui: **Kaa**.

Nume greceşti: variantele fonetice ale lui Manethon diferă considerabil de numele-Horus sau – nebti ale faraonului: **Biênekhês**(Fr.6), **Ubienthês**(Fr. 7a) şi **Vibenthis**(Fr. 7b). Singurele indicii pe baza cărora aceste nume ar putea fi considerate că reprezintă una şi aceeaşi persoană cu Qaa sunt destul de neconvingătoare: în primul rând, în lista lui Manethon aceste nume urmează după cel al lui *Semerkhet, iar în al doilea rând, pe baza Fr. 6, se susține că **Biênekhês** a fost fiul precedentului.

De obiecei, egiptologii consideră că dinastia I se sfârşeşte prin domnia lui Qaa, al 8-lea suveran. Desigur, există probabilitatea descoperirii unor alte nume, ceea ce ar putea modifica lista tradițională al

faraonilor dinastiei I, mai ales sfre sfârşitul ei. În documentele Epocii Imperiului, Qaa poartă alte denumiri: **Qebehu** (Lista regală de la Saqqara, Nr.2 şi Canonul Regal din Torino II. 8), precum şi **Qebeh** (Lista regală de la Abydos, Nr.8), care provin din glosa **qbḥ** (*qebeh*) având sensul de: „a purifica; cel purificat; cel care purifică".

Anumite incertitudini există şi în cazul numelui-nebti: **Sen-nebti**. Primul element (**sen**) este scris şi prin intermediul semogramei care redă profilul feței umane, motiv pentru care avem posibilitatea de a sugera două variante în cazul traducerii numelui: ori simplu: „Fratele celor două stăpâne", ori „Cel care sărută cele două stăpâne". Echipa egiptologului german G. Dreyer a descoperit destul de recent, în mormântul faraonului, şi o altă variantă a numelui-nebti: **sḥtp(- nbti)** (*sehetep nebti*), adică: „Cel care pacifică cele două stăpâne", de unde reiese din nou faptul că faraonul Qaa a fost o personalitate puternică, capabil să mențină unitatea Egiptului.

În privința duratei domniei avem din nou incertitudini. După Manethon ar fi condus Egiptul 26 de ani, în timp ce Canonul Regal din Torino îi atribuie 63 de ani. Anumiți egiptologi înclină să accepte a doua variantă din cauza unei probabilități care va fi descrisă în cele ce urmează. Se ştie că natura divină a regalității a fost celebrată prin intermediul sărbătorii-sed, care în epocile istorice- cel puțin teoretic- ar fi avut loc după primii 30 de ani de domnie. Ținând cont de faptul că pe fragmentele de vase descoperite sub piramida în trepte de la Saqqara apar inscripții scurte care menționează cea de-a doua sărbătoare-sed a lui Qaa, s-a ajuns la concluzia că acesta ar fi domnit cel puțin 60 de ani. Prin urmare, în privința duratei domniei faraonului informația provenită de la Canonul Regal din Torino pare a fi reală. După opinia noastră, sărbătoarea-sed era una simbolică, indiferent de anii care au trecut de la înscăunarea pe tron, iar ulterior nu excludem posibilitatea de a fi fost celebrată la un interval

mai mare de timp. Însă nici această din urmă „variantă“ prezumtivă nu pare a fi obligatorie, deaorece existâ domnii certe de 7-8 ani ale unor faraoni, dar şi menţiunea că şi-ar fi celebrat cea de a 2-a sărbătoare-sed.

Din timpul domniei lui Qaa dispunem de mai multe date privind administraţia centrală şi nu numai. Trezoreria purta numele de „Casa cea roşie“(**per-deşer**), iar „casa regelui(**per-nesut**) era un departament care se afla sub controlul direct al faraonului, având menirea de a administra proprietăţile personale ale suveranului. Pe baza informaţiilor de care dispunem până în prezent, această instituţie avea funcţionari proprii: „controlorul“(apărând încă în timpul domniei lui *Djet), „însoţitorul“ (care este o titulatură prtată de *Sabef*, un înalt demnitar al lui Qaa) şi „ser-vitorul“ (atestat ulterior în timpul dinastiei a III-a).

Acelaşi Sabef purta şi titulatura de **imi-ra heb-sed** „conducătorul/ supravegheatorul sărbătorii-sed“, o funcţie religioasă a cărui purtător răs-pundea de organizarea ceremoniilor prilejuite de „reconfirmarea divi-nă“ a domniei suveranului.

Spre sfârşitul dinastiei I putem vorbi de existenţa unui stat faraonic cu o administraţie centrală judicios organizată. Titulaturile purtate de către înaltul demnitar *Merka*(poate un fiu al faraonului) indică acest lucru: **iri-pat** „prinţ/ urmaş“, **şemeru-nesut** „cel care-l urmează pe rege“, preotul-sem (cel care avea sarcina de a îmbrăca statuile cultice ale zeului), preotul-setem(care oficia la funeralii), „inspector al palatului“ (**kherep ah**) şi „inspector al camerei de audienţe“(**kherep-zeh**). *Sabef*, celălalt mare demnitar al lui Qaa, purta titulatura de „cel care este în frun-tea camerei de audienţe“(**khenti-zeh**).

Specialiştii nu se pot decide dacă alte două titulaturi purtate de către Merka(„administrator al deşertului“ / **adj-mer zemit** / şi „inspector al deşertului / **kherep zemit**“)sunt onorifice sau se referă într-adevăr la

adminstrarea propriu-zisă a regiunilor deşertice care mărginesc valea Nilului.

În timpul domniei lui Qaa sunt celebrate: „alergarea taurului Apis“, o sărbătoare a zeului Sokaris, dar şio manifestare religioasă care implică barca divină a faraonului.

Investigațiile arheologice întreprinse în mormântul de la Adydos al faraonului au scos la iveală mai multe fragmente ceramice provenite din zona siro-palestiniană, ceea ce se datora continuării relațiilor comerciale cu locuitorii acelei zone. Mai mult, pe un obiect de fildeş din aceeaşi locație se află imaginea unui captiv legat, iar deasupra capului acestuia fiind glosa **Sṯt**(*Setjet*), adică Siria/Palestina.

Mormântul lui Qaa se află la Abydos, fiind investigat pe rând de către E. Amelineau, Fl. Petrie şi germanii W. Kaiser-G. Dreyer, fiind numit mormântul Q. Sepultura beneficia de două stele funerare şi 26 de morminte subsidiare. Qaa este ultimul suveran în timpul căruia mai există asemenea construcții ataşate direct de mormântul faraonului. Dacă ele sunt sau nu mărturii ale practicării sacrificului uman rămâne de văzut; personal nu credem că servitorii ar fi fost sacrificați odată cu moartea faraonului.

La Saqqara-Nord au fost descoperite patru mastabale aparținând ănalților oficiali ai lui Qaa, printre care şi mastabaua S3505 al lui *Merka*.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 80-81, 202, 204-205, 127, 133, 135, 136, 137, 143, 157, 159, 273; **W. Helck**, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*, Wiesbaden, 1987, pp. 164 sqq., 228-229; **W. G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint, 1980, pp. 28-29, 32-33, 34-35; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 47, 172; **P. Lacau, J.-Ph. Lauer**, *La Pyramides à Degrés*, t. IV, Le Caire, 1959, no. 41, 42, 43.; **F. Raffaele**, Stone Vessels in Erarly Dynastic Egypt, în **Cahier**

Carabéens d'Égyptologie, No. 7-8 (2005), pp. 47-60; **R. Stadelmann**, *Die ägyptischen Pyramiden*, Darmstadt, 1985, pp.

R

RAMSES I (1295-1294)

Numele de naştere: **Ra-mesi-su** „Re l-a născut pe el", urmat de epitetul **heqa-Maat** „ stăpânul Maat-ului".

Formă grecizată: **Ramesses** (Manethon, Fr. 51-52).

Numele de domnie: **Men-pehti-Re** „Cel cu putere stabilă, un Re", cu epitetele **heqa-Maat** şi **tit-Re** „imaginea lui Re".

Ramses I, fiul lui *Sethi*, este fondatorul dinastiei a XIX-a. Cum predecesorul său *Horemheb nu avea urmaşi pe linie masculină, l-a desemnat în calitate de succesor pe unul dintre cei mai capabili şi fideli colaboratori ai săi, *Paramses*.

În anul 1913, în urma unor investigații întreprinse la Karnak de către egiptologul francez G. Legrain, s-au descoperit două statui de granit, de dimensiuni mari(1, 25 m înălțime), aparținând vizirului *Paramses*, „fiul şefului arcaşilor, Sethi"(Muzeul Egiptean din Cairo, JdE 44863 şi 44864). Această persoană se poate identifica cu viitorul faraon Ramses I. Elementul **pa -** de la începutul numelui este un articol a cărui scriere este facultativă chiar şi în cazul numelor regale. Textul unei din statui ne oferă titulaturile purtate de către *Paramses* / *Ramses*, prezentându-ne cariera acestuia: inițial a fost ofițer de infanterie, apoi al cavaleriei, trimis al regelui în toate țările străine, scrib regal, general al stăpânului celor două țări, responsabil al preoților tuturor zeilor, reprezentantul regelui în Egiptul de Sus şi de Jos, judecător, regent şi vizir (Urk. IV, 2175, 8-15). Dintre acestea, cea mai importantă titulatură era **iri-pat** „regent".

În afară de piesele menționate, îi mai aparțineau două sarcofage, provenite de la Medinet Habu şi Gurob, iar pe baza textului *Paramses* îndeplinea calitatea de „reprezentantul Maiestății Sale în Egiptul de Sus şi de Jos".

Tatăl său, *Sethi*, apare şi pe o stelă fragmentară, actualmente aflată la Institutul de Orientalistică din Chicago(In. 11456). Nu toţi egiptologii sunt de acord cu faptul că obiectul se referă într-adevăr la genealogia familiei viitorului faraon. Pe stelă figura centrală este un „Osiris(=persoană decedată), şeful arcaşilor stăpânului celor două ţări, Suti(=variantă grafică pentru *Sethi*)". La stânga acestuia apare şi „fratele său mult iubit, stegar al suitei <regale>, Khaemuaset", iar fiul lui *Sethi* este numit *<Ra>mes* . Egiptologul american E.Cruz-Uribe, cel care a publicat piesa, credea că acesta a aparţinut tatălui vizirului *Paramses*, *Sethi*. Surprinzătoare este titulatura lui *<Ra>mes*, deoarece, dacă acesta era una şi aceeaşi persoană cu *Paramses*, titulatura sa de pe stelă „şef al grajdurilor" nu apare atestată în altă parte.

Mărturiile prezentate până acum ne îndăguie să afirmăm cu precizie faptul că *Horemheb, pentru integritatea regatului său, a desemnat un urmaş dintr-o familie de militari, probabil originară din Tanis.

În momentul în care Ramses I a ajuns suveran „al celor două ţări" era probabil la o vârstă destul de înaintată, ceea ce ar explica durata scurtă a domniei sale. Soţia faraonului era *Satre*, mama urmaşului *Sethi I. Contrar unor opinii exprimate de anumiţi egiptologi, nu avem nici un motiv să credem în existenţa unei coregenţe între tată şi fiu(v. *Sethi I).

Dispunem de foarte puţine documente referitoare la domnia întemeietorului noii dinastii. Printre acestea se numără trei stele de donaţie din timpul primului an de domnie, şi una de la Buhen, datată în anul al 2-lea, a 2-a lună a anotimpului peret, ziua a 20-a. Textul acestei piese, actualmente aflată la Muzeul Luvru(Inv. C 58), o donaţie la adresa zeului Amon-Min, aminteşte de faptul că suveranul a oferit „sclavi şi sclave" templului de la Buhen, „…captivi ai Maiestăţii Sale". Mai mult ca sigur aceştia nu erau de origine nubiană, asiatici, luaţi prizonieri de către prinţul *Sethi* în numele tatălui său. Ulterior, *Sethi I, în stela comemorativă

de la Abydos, afirma că „…am subjugat pentru el(=Ramses I) teritoriul Fenkhu“(sudul Palestinei). Probabil în urma acestui raid a capturat prizonierii de care amintea textul stelei de la Buhen.

Mormântul lui Ramses I (KV 16) a fost descoperit de italianul G. Belzoni, în anul 1817. Locul de veci al faraonului este unul de dimensiuni reduse, probabil din cauza domniei sale scurte. Mormântul a fost jefuit încă din Antichitate. Pe baza unor texte ulterioare aflăm că mumia sa a fost mutată din mormântul lui *Sethi I (KV 17) în cel al demnitarului *Inhapi*, în anul al 10-lea al domniei lui *Siamon. Până acum mumia lui Ramases I nu a fost descoperită.

Bibl.: **A.-P. Zivie**, în: **LdÄ** V, coll. 100-108; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 91-92; 246-247.

RAMSES al II-lea (1282-1215)

Numele de naştere: **Ra-mesi-su** „Re l-a născut pe el“, cu epitetele **meri-Imen** „îndrăgit al<zeului>Amon sau **netjer heqa-Iunu** „un zeu, stăpânul Heliopolis-ului“.

Formele grecizate: **Rapsakes** (Manethon, Fr. 55), **Rampses**(Idem, Fr. 56 a-b) etc. La Pliniu şi Tacitus apar formele **Rhamsesis** şi **Rhamses**.

Numele de domnie: **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re“, urmat de mai multe epitete, dintre care le amintim pe **setep-en-Re** „alesul lui Re“, **tit-Re** „imaginea lui Re“ sau **iua-Re** „moştenitorul lui Re“. Diodor l-a identificat pe Ramses al II-lea prin forma grecizată a numelui de domnie: **Ozymandias**.

Ramses al II-lea, fiul lui *Sethi I şi al reginei *Tui*, este al 3-lea faraon al dinastiei a XIX-a, unul dintre cei mai cunoscuți suverani ai Egiptului. Figură emblematică a istoriei faraonilor, Ramses al II-lea a rămas în conştiința posterității nu numai datorită monumentelor şi a documentelor egiptene antice ci şi a unor creații literare moderne (vezi poemul lui Percy Bysshe Shelley intitulat „Ozymandias“, 1817) şi prin cinematografia secolului al XX-lea(vezi celebra ecranizare a lui Cecil B. DeMille „Ramesses“ cu Yul Brynner în rolul principal, din anul 1956).

Domnia lui Ramses al II-lea, probabil faraonul „Exodului“, este foarte bine caracterizată prin numele-nebti: **mek-Kemet waf-khasut** „Protector al Egiptului, cel care subjugă țările străine“.

Din timpul domniei sale provin numeroase inscripții însă pe baza acestora nu se poate stabili începutul domniei. Data în cauză depinde de cronologia lungă, medie sau scurtă adoptată pentru istoria faraonică de către savanți. Mai mult, în rândul egiptologilor există o controversă şi în legătură cu numărul inscripțiilor lui Ramses al II-lea care pot fi datate cu exactitate.

Ramses al II-lea a avut cel puțin şapte consoarte care purtatu titula-tura de „marea soție regală“. Prima şi cea mai cunoscută soție a fost *Nefertari* care purta epitetul „îndrăgita <zeiței> Mut“. În cinstea ei Ramses al II-lea a ridicat cel de-al doilea templu de la Abu Simbel şi un impresionant mormânt în Valea Reginelor (QV 66). Interesant de remarcat este faptul că în nici o scenă sau text din locul de veci al reginei nu apare fi-gura sau numele lui Ramses al II-lea.

A doua mare soție a fost *Isetneferet* care probabil a îndeplinit această calitate după anul al 21-lea al domniei lui Ramses al II-lea.

La treispreceze ani după încheieierea tratatului de alianță cu hittiții, în anul al 34-lea al domniei sale Ramses al II-lea se va căsători cu fiica

regelui hittit *Hattusilis al III-lea*, numele prințesei fiind păstrat numai de documentele egiptene: *Maathorneferure*.

Calitatea de „marea soție regală“ a mai fost îndeplinită ulterior şi de patru dintre fiicele sale: *Bentanath*, *Meritamon*, *Nebettaui* şi *Henutmi-re*.

După investigațiile egiptologului F. Gomoaà , Ramses al II-lea a avut cel puțin cincizeci de fii şi patruzeci de fiice. Aceştia apar pe o serie de monumente ale domniei sale cum ar fi: templele de la Abu Simbel, Derr, Luxor, Ramesseum, Wadi es-Sebua, Abydos etc. În conformitate cu acestea se cunosc cu certitudine numele a douăzecişinouă de fii ai lui Ramses al II-lea. Primul născut de regina *Nefertari* a fost *Amonherkhep-seshef*, multă vreme prințul moştenitor al tronului şi care a decedat între anii 40-52 ai domniei lui Ramses al II-lea. Al doilea fiu a fost *Ramses* şi provenea de la regina *Isetneferet*. Unul dintre cei mai cunoscuți fii ai lui Ramses al II-lea a fost *Khaemuaset* (al patrulea fiu, născut de regina *Iset-neferet*), mare preot al zeului Ptah din Memphis. Multe din monumentele epocii faraonice au fost restaurate din ordinul acestuia, iar datorită cu-noştințelor sale, în epoca greco-romană, a fost considerat un vrăjitor celebru(vezi *Romanul lui Setna şi Siusire*).

Urmşul lui Ramses al II-lea a fost cel de-al treisprezecelea fiu al său, născut de aceeaşi *Isetneferet*, *Merenptah.

În marea lor majoritate fiii lui Ramses al II-lea au fost înmor-mântați în Valea Regilor într-un mormânt unic cuprinzând în jur de 150 de încăperi(KV 5). Această sepultură este investigată şi în prezent de către egiptologul american Kent Weeks.

După moartea tatălui său, Ramses al II-lea a însoțit cortegiul funerar cu mumia lui *Sethi I la Theba, unde după funeralii participă la „Sărbătoarea Opet“ şi numeşte în funcția de mare preot al zeului Amon din Karnak pe *Nebenenef*. Tot atunci şi-a anunțat intențiile edilitare: mă-

rirea templului din Luxor, fondarea Ramesseum-ului, terminarea templului lui *Sethi I de la Gurna şi a marii săli hipostile din Karnak, fondarea templului de la Beith el-Wali din Nubia şi a unei capele la Silsileh. În drumul spre capitala sa, Pi-Ramses, se opreşte la Abydos unde a decis terminarea templului lui *Sethi I şi fondarea propriului edificiu. Este important de precizat faptul că acestea sunt numai decizii iar în majoritatea cazurilor construirea monumentelor se va concretiza în a doua jumătate a domniei sale.

Ramses al II-lea şi-a schimbat de mai multe ori numele. Inițial numele de domnie era numai **User-Maat-Re** , urmat de mai multe epitete cum ar fi: „Imaginea lui Re", „urmaş al lui Re" etc. Probabil, numai din anul al 2-lea al domniei sale adoptă epitetul „ales al <zeului> Re" (**setep-en-Re**), nelipsit ulterior din cartuşul regal. O analiză atentă a schimbărilor de nume şi a adoptării unor epitete noi a determinat pe cercetători să le folosească drept criterii de datare a domniei.

Dacă am ține cont de numărul reliefurilor şi al textelor care se referă la activități militare, Ramses al II-lea ar putea fi calificat drept cel mai războinic faraon al întregii istorii egiptene. Multe dintre acestea, deşi uneori sunt datate, nu reprezintă fapte istorice, ci cum a stabilit britanicul K. A. Kitchen sunt texte „retorice", adică inscripții care nu conțin detalii concrete şi sunt expresii ale grandomaniei faraonului.

Încă din anii tinereții sale Ramses al II-lea dorea să extindă hotarele Egiptului şi prin urmare să controleze un vast imperiu. Înainte de anul al 5-lea al domniei sale faraonul era în contact permanent cu popoarele nubiene, iar raporturile cu aceştia erau şi de natură războinică. Scenele templului de la Beith el-Wali dovedesc această stare de lucruri, iar ulterior pereții altor temple, cum ar fi Abu Simbel, Derr sau Aksha, au fost decorate cu scene de luptă dintre egipteni şi popoarele sudice. Foarte probabil că în primii doi ani de domnie Ramses al II-lea a purtat războaie

împotriva **tjehemu**(o populație libiană) şi a asiaticilor. În orice caz, conflictele cu Nubia s-au desfăşurat în partea ei sudică, adică în Kush.

Cea mai grea încercare militară din viața lui Ramses al II-lea a avut loc în anul al 5-lea al domnie sale când a fost nevoit să se confrunte cu o puternică coaliție a statelor din Orientul Apropiat. Cu o armată formată din patru corpuri, denumite după zeii Amon, Re, Ptah şi Seth, faraonul a înaintat spre teritoriul sirian. Coaliția antiegipteană a fost condusă de regele hittit *Muwatallis*. În tabăra lui Ramses al II-lea, situată în apropierea localității Qadesh, au fost trimişi de hittiți doi „emisari“ care au reuşit să-l dezinformeze pe faraon, convingându-l că trupele hittite sunt departe. Ramses al II-lea, care beneficia numai de aportul corpului Amon al armatei sale, restul oştirii sale aflându-se eşalonată pe coasta levantină, a ajuns în apropierea platoului de la Qadesh. Atunci a avut ocazia să constate realitatea: se afla față în față cu întreaga armată a coaliției condusă de către hittiți. Aceştia din urmă beneficiau de o superioritate numerică dar şi de una tehnico-militară. Carele lor de luptă(probabil 37.000 la număr) erau mai mari, având doi luptători(față de unul singur la egipteni) şi o persoană care conducea carul în sine. Numai curajul şi probabil geniul militar al lui Ramses al II-lea l-a salvat de la un dezastru, reuşind în cele din urmă să iasă din încercuirea armatei hittite. Textele egiptene(de la Abu Simbel, Karnak şi Ramesseum) au redat această manevră ca o victorie strălucitoare a faraonului, însă lupta s-a încheiat cu un rezultat nedecis. Cu timpul au sosit şi celelalte corpuri ale armatei egiptene, dar Ramses al II-lea, ținând cont de sfatul generalilor săi, s-a retras.

În anii care au urmat, situația din zona siriană era incendiară. Ramses al II-lea a adoptat o tactică militară mult mai prudentă, reuşind treptat să înnăbuşe revolta oraşelor şi statelor aliate cu hittiții, ocupând Askalon-ul şi Dapur-ul. După acestea au intervenit şi forțele hittite, dar

chiar şi ajutorul acestora nu l-au împiedicat pe faraonul egiptean să cucerească oraşul Tunip. Se poate afirma că la granița nordică a imperiului său, după anul al 10-lea al domniei sale, Ramses al II-lea n-a mai purtat lupte.

Aceste succese au condus la restabilirea stăpânirii egiptene asupra unei părți din Orientul Apropiat, ceea ce a fost favorizată şi de luptele interne din cadrul Imperiului hittit. În timpul vieții lui Ramses al II-lea cel mai renumit azilant politic a fost hittitul *Urhiteshup*, cel care sub numele de *Mursilis al III-lea* a reuşit să-şi urmeze la tron tatăl(pe *Muwatallis*). După o scurtă domnie al acestuia, *Hattusilis al III-lea* s-a răzvrătit şi l-a alungat pe *Urhiteshup* care a primit azil politic la curtea lui Ramses al II-lea.

Între timp, Assiria lui *Adad-Nirari I*, prin cucerirea Mitani-ului, a reuşit să dezechilibreze raportul de forțe din Orientul Apropiat. Într-o atare situație, în anul al 21-lea al domniei sale, Ramses al II-lea a încheiat un tratat de alianță cu regele hittit Hatusilis al III-lea, care asigura ajutor reciproc şi un schimb de prizonieri politici. Tratatul nu menționa şi delimitarea hotarelor dintre cele două imperii, probabil că ambele părți s-au mulțumit cu statu quo-ul existent, adică Egiptul îşi păstra posesiunile sale din Palestina, iar hittiții controlau Amurru. Tratatul a fost redactat în akkadiană, descoperit ulterior în arhivele de la Boghazköy, dar şi în limba egipteană fiind gravat pe pereții templelor de la Karnak şi Ramesseum.

Bunele raporturi care s-au stabilit între cele două imperii sunt dovedite de numeroasele „scrisori" trimise de către Ramses al II-lea, de membrii familiei sale şi de către vizirul *Paser* regelui hittit *Hattusilis al III-lea* şi soției sale *Pudukhepa*. Există mărturii scrise cu privire la prezența unor medici egipteni la curtea regelui hittit. Dovadă a bunelor relații dintre cei doi suverani este şi trimiterea în Egipt, în anul al 34-lea al domniei faraonului, a unei prințese care sub numele de *Maathorneferure* va

deveni „marea soție regală“ a lui Ramses al II-lea. Se pare că la curtea faraonului a mai fost trimisă şi o a doua prințesă hittită al cărei nume nu s-a păstrat, dar nici data sosirii ei în Egipt, foarte probabil înainte de moartea lui *Hattusilis al III-lea*, survenită în anul al 42-lea al domniei lui Ramses al II-lea.

Nubia a reprezentat un teritoriu important pentru Ramses al II-lea. Încă de la începutul domnie sale, suveranul egiptean a inițiat construirea mai multor temple, marea lor majoritate terminate ulterior. Nubia a fost administrată de un „vice-rege“ însărcinat cu ducerea la bun sfârşit a construcțiilor şi a extragerii aurului. Documentele amintesc mai mulți „vice-regi“ ai Nubiei din timpul domniei lui Ramses al II-lea: *Amenemopet*, *Heqanakht*, *Huy*, *Setau* etc. Ultimul a lăsat în urma sa numeroase monumente atât în Egiptul propriu-zis cât şi în Nubia. Anumiți egiptologi sunt de părere că spre sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea, din cauza vârstei sale înaintate, aceşti „vice-regi“ s-au bucurat de cvasi-independență în cadrul imperiului faraonic.

În afară de asiatici şi nubieni despre relațiile cu alte popoare ale bazinului mediteraneean informațiile noastre sunt reduse. Deşi existau la curtea faraonului produse de lux miceniene, acestea n-au ajuns la Pi-Ramses datorită unor relații directe, ci prin intermediul comerțului levantin. Se pare că Wadi Hammamat-ul nu l-a interesat pe faraon, iar despre oazele vestice avem informații numai datorită produselor pe care le furnizau.

După restabilirea păcii Ramses al II-lea s-a preocupat de întărirea ordinii interne a Egiptului. În general a încercat şi a reuşit să întrețină relații normale cu clerul din Karnak. Acesta a recunoscut caracterul divin al suveranului, cel care era însuşi zeul Amon, în schimb Ramses al II-lea nu s-a amestecat în succesiunea marilor preoți. Se ştie că imediat după ocuparea tronului, faraonul a numit un nou „prim-profet al <zeului>

Amon din Karnak“ în persoana lui *Nebunenef*, cel care până atunci a fost preotul zeilor Onuris şi Hathor, aflându-se la Abydos. Însuşi Ramses al II-lea i-a adus la cunoştință că a fost numit în înalta funcție: „Ai devenit preotul principal al <zeului>Amon, trezoreria şi hambarele sale vor fi sub supravegherea ta…Cum trăieşte pentru mine şi mă iubeşte Re şi mă laudă Amon, i-am prezentat(lui Amon) pe conducătorii armatei, apoi la fel preoții zeilor…Când aceştia se aflau în fața lui(adică a lui Amon), nu era mulțumit de nici unul dintre ei, până când nu am rostit înaintea lui numele tău…“. Din text reiese că decizia i-a revenit oracolului zeului Amon din Karnak. Din numeroasele documente ale domniei lui Ramses al II-lea cunoaştem şi numele celorlalți „prim-preoți“ de la Karnak: *Wenenneferu*, *Minmesu*, *Paser*, apoi *Bakenkhonsu*, cel care a deținut această funcție timp de douăzecişişapte de ani. În conformitate cu genealogia acestora se poate deduce că funcția în cauză a fost moştenită de familiile de preoți, ca atare Ramses al II-lea n-a încercat să-şi impună un fiu de-al său. Se pare că din punct de vedere religios suveranul s-a sprijint mai mult pe preoții zeului Ptah din Memphis, al cărui prim-preot a fost fiul său *Khaemuaset*, şi pe clerul zeului Re din Heliopolis.

Militarii au reprezentat un sprijin important al domniei lui Ramses al II-lea, însuşi cultul personal al faraonului s-a răspândit în rândurile acestora.

În primul rând din considerente strategice, noua capitală era la Pi-Ramses, în partea estică a Deltei, în apropiere de localitatea modernă Qantir. Textele amintesc de existența mai multor temple ale metropolei. În centrul oraşului se afla un templu dedicat zeilor Aton, Harakhti şi Atum, în partea ei sudică se situa templul zeului Seth, iar la est şi nord erau mici temple construite în onoarea zeilor Ashtarte şi Uadjet. Ramses al II-lea a construit şi o curte de dimensiuni mai mari destinată celebrării propriului jubileu *sed*, iar capitala beneficia de numeroase obeliscuri,

statui şi coloane. Descoperile arheologice recente au scos la lumina zilei ateliere de confecționare a carelor de luptă şi a armelor, precum şi un grajd care la nevoie putea să adăpostească 450 de cai. În conformitate cu un pasaj din P. Anastasi III, pe teritoriul capitalei existau lacuri artificiale cu o faună şi floră luxuriantă. Din păcate astăzi puține din vestigiile capitalei sunt vizibile, dar multe din resturile acestora au fost redescoperite la Tanis, ceea ce confirmă faptul că Pi-Ramses a devenit ulterior o „carieră“ pentru piatră de construcții.

Ramses al II-lea şi-a celebrat treisprezece sărbători *sed*, primele cinci fiind anunțate de către fii săi. Avem cunoştințe şi despre existența unui cult al statuilor colosale ale faraonului. Pe baza textului unei stele, din anul al 9-lea al domniei sale, un colos al lui Ramses al II-lea era denumit „Ramses-meriamon, zeul“, în timp ce o statuie de dimensiuni mari, reprezentându-l pe faraon stând pe tronul său, purta apelativul „Re al suveranilor“. Potrivit textului a 57 de stele descoperite la Qantir, o altă statuie a lui Ramses al II-lea, purtând numele „Monthu în cele două țări“, a fost obiectul unui cult destul de răspândit.

În special prin intermediul templelor din Nubia, Ramses al II-lea a scos în evidență caracterul său divin. Exemplul cel mai elocvent îl reprezintă marele templu săpat în stâncă de la Abu Simbel. Practic, până în anul 1813, când Johan Ludwig Burckhardt a vizitat aşezarea, templul era necunoscut lumii ştiințifice. În anul 1817, italianul Giovanni Battista Belzoni a reuşit să degajeze intrarea de nisip şi să pătrundă în interiorul templului. În anii ' 60 ai secolului trecut, la inițiativa UNESCO, au demarat lucrările de mutare a templului în urma construirii marelui baraj de la Assuan. Fațada monumentului este dominată de patru statui de 20 m înălțime ale lui Ramses al II-lea, iar edificiul în sine a fost dedicat divinităților Re-Harakhti, Amon, Ptah şi Ramses(=faraonul în viață).

Alte temple nubiene, de dimensiuni mai reduse, cum sunt cele de la Beith el-Wali, Gerf Husein, Wadi es-Sebua, Derr şi Aksha sunt la fel mărturii ale divinizării faraonului.

Numele lui Ramses al II-lea apare practic în majoritatea aşezărilor din Egiptul antic, suveranul fiind considerat cel mai mare constructor de edificii din istoria faraonică. Nu este mai puțin adevărat faptul că pentru a duce la bun sfârşit ridicarea monumentelor sale, Ramses al II-lea deseori a utilizat ca materiale pentru construcție părțile unor edificii ale înaintaşilor săi. Cele mai vestite construcții ale lui Ramses al II-lea, pe lângă templele nubiene care-i serveau cultului personal, erau templul său funerar de la Gurna, numit de către J.-Fr. Champollion „Ramesseum", templul de la Abydos sau lucrările întreprinse la templul de la Luxor.

Locul de veci al lui Ramses al II-lea se găseşte în Valea Regilor (KV 7), care deşi în timpul Antichității era încă accesibil, ulterior a necesitat eforturi serioase din partea egiptologului Harry Burton(1913-1914) pentru a-l penetra parțial. Se pare că sepultura a fost inundată, motiv pentru care o mare parte a inventarului său a fost distrus. La aceasta ar fi con-tribuit şi jefuitorii de morminte din epoca faraonică. Mumia suveranului a fost transferată succesiv în mai multe morminte: în anul al 15-lea al domniei lui *Smendes I a fost reînhumat în mormântul lui *Sethi I(KV 17), apoi, în anul al 10-lea al domniei lui *Siamon a fost mutată în mormântul demnitarului *Inhapi* şi, în cele din urmă, în anul al 11-lea al domniei lui *Sheshonq I a fost mutată în vestita ascunzătoare de la Deir el-Bahari(DB 320). Dacă mormântul lui Ramses al II-lea, care după opinia unor egiptologi nici măcar n-a fost terminat, i-a adus mai puțină faimă memoriei suveranului, în schimb mumia sa a devenit celebră, mai ales după ce în 1976 a fost examinată şi tratată la Paris, utilizându-se toate cunoştințele medicale ale epocii contemporane.

Bibl.: **M. Eaton-Krauss**, în: **LdÄ** V, coll. 108-114; **C. Desroches- Noblecourt**, *Ramsès II*, Paris, 1996; **K. A. Kitchen**, *Ramsses II. Pharaoh Triumphant*, Cairo, 1990; **J. D. Schmidt**, *Ramesses II. A Chronological Structure for his Reign*, Baltimore, 1973; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 94-95; 247.

RAMSES al III-lea (1182-1150)

Numele de naştere: **Ra-mesi-su** „Re l-a născut pe el", urmat în cartu-şul regal de epitetul **heqa- Iunu** „ stăpânul Heliopolis-ului".

Forma grecizată: v. *Ramses al II-lea.

Numele de domnie: **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re", cu epi-tetul **meri-Imen** „îndrăgit al <zeului> Amon" inclus în cartuşul regal.

Ramses al III-lea, fiul lui *Sethnakht şi al reginei *Tiyamerieniset*, este al 2-lea faraon al dinastiei a XX-a şi în acelaşi timp ultimul mare suveran al Regatului Nou. Deşi dispunem de numeroase documente refe-ritoare la domnia sa, datele privind familia regală nu sunt concludente. Prin urmare, în rândul egiptologilor nu există un consens în privința genealogiei dinastiei a XX-a, în timp ce în lucrarea de față am adoptat rezultatele la care a ajuns unul dintre cei mai buni cunoscători ai întregii dinastii rameside, K. A. Kitchen.

Soția principală a lui Ramses al III-lea a fost regina *Isis*, fiica unei „doamne" numite *Habadjilat* (nume transcris şi *Habasillatu*), de origine asiatică. Fără a intra în controversele legate de identificarea mamelor, menționăm că Ramses al III-lea a avut următorii fii: *Pareherwenemef* ,

Khaemuaset, *Sethherkhepeshef I*, *Amonherkhepeshef I* , *Ramses* (= viitorul faraon *Ramses al IV-lea), *Monthuherkhepeshef*, *Amonherkhepeshef al II-lea* (= viitorul faraon *Ramses al VI-lea), *Sethherkhepeshef al II-lea* (=viitorul faraon *Ramses al VIII-lea), *Meriatum* şi un prinț numit *Penturet* (v. mai jos). Primii cinci dintre aceştia au fost înmormântați în Valea Reginelor(VQ 42, VQ 44, VQ 43, VQ 45 şi VQ 53).

Pe baza unor însemnări care apar pe anumite ostraca din satul muncitorilor de la Deir el-Medineh, Ramses al III-lea a condus destinele Egiptului 31 de ani şi aproximativ 2 luni.

Printre evenimentele majore ale domniei sale se numără războaiele purtate în anii al 5-lea, al 8-lea şi al 11-lea. Principalele surse ale acestor conflicte sunt textele şi reliefurile conservate pe pereții templului său de la Medinet Habu şi anumite pasaje din *P. Harris I*. Aceste războaie au fost purtate împotriva „libienilor“, cele din anii 5 şi 11, şi împotriva „popoarelor mării“, în anul al 8-lea al domniei sale. Interesant de remarcat este faptul că documentele faraonice menționează şi războaie purtate împotriva sirienilor şi a nubienilor.

Popoarele „libiene“, deşi înfrânte de către *Merenptah, vor continua să reprezinte un pericol pentru Egipt. *Lebu* şi *meshwesh*, care după insuccesul din timpul domniei faraonului amintit s-au stabilit în apropierea graniței vestice a Egiptului, vor ataca în anul al 5-lea al stăpânirii lui Ramses al III-lea. Dacă *P. Harris I* îi menționează numai pe aceştia printre agresori, textele gravate pe templul de la Medinet Habu amintesc şi de populația *seped* care făcea parte din coaliția popoarelor „libiene“ care au atacat Egiptul. Prin urmare, *lebu* atacă Egiptul, acțiune soldată cu victoria faraonului egiptean.

În anul al 8-lea al domniei lui Ramses al III-lea o coaliție formată din *peleset*, *tjekker*, *shekelesh*, *denen* şi *weshesh*, cunoscută sub denumirea de „popoarele mării“, porneşte din teritoriile stăpânite de ei şi

distruge Hatti, partea estică a Ciliciei şi cea nordică a Siriei, oraşul Karkemish, Arzawa(partea sud-estică a Anatoliei) şi Alashia(Cipru). În cele din urmă se îndreaptă spre Amurru(Fenicia) de unde atacă pe uscat şi pe mare Egiptul. Ramses al III-lea înaintează cu trupele spre *Djahy* (sudul Palestinei, probabil locul unde existau garnizoanele egiptene din fâşia Gaza), dar în acelaşi timp întăreşte şi zona gurilor braţelor Nilului. Suveranul egiptean îi „distruge" pe invadatori în urma a două bătălii, una terestră, care a avut loc în apropierea actualului oraş Tripoli, şi una navală şi terestră la „gurile" Nilului.

Distrugerea statelor din Orientul Apropiat, aşa cum este redată de textele de la Medinet Habu, este confirmată şi de textele scrisorilor descoperite în arhivele de la Rash Shamra(Ugarit), Rash Ibn Hani şi Boghazköy.

În legătură cu originea şi identitatea acestor popoare există o controversă îndelungată în rândul specialiştilor. *Peleset* se identifică cu „philistenii" din Biblie, iar după înfrângerea suferită se stabilesc în Palestina, regiune denumită după etnonimul în cauză. Probabil *tjekker* nu sunt *teukroi*, adică troienii, din tradiția greacă, ci mai degrabă se pot identifica cu etnonimul *šikalaju* din textele ugaritice, viitorii *sikuloi-siculi*, cei care au dat numele Siciliei. *Shekelesh* era o populație originară din Asia Mică. *Denen* este probabil *danaoi* din tradiția greacă, iar în cazul celor numiți *weshesh* nu cunoaştem decât numele lor, destul de asemănător cu apelativele oraşelor Axos/Waxos din Creta şi Iassos/Uassos din sud-vestul Cariei.

Un alt atac mult mai puternic al „libienilor" a avut loc în anul al 11-lea al domniei lui Ramses al III-lea, fiind condus de populația *meshwesh*, în frunte cu şeful lor numit în textele egiptene „Meshel/Mesheshel, fiul lui Kepel". Faraonul a reuşit să-i înfrângă pe „libieni", însuşi *Meshel/Mesheshel* fiind luat prizonier. În conformitate cu textele de la

Medinet Habu prada de război era considerabilă, constând din: 2052 de prizonieri, dintre care 558 de femei şi copii, 93 de care de luptă, 603 de arcuri, 239 de săbii, 2319 de teci pentru săgeți, 92 de sulițe şi 183 de măgari şi cai.

Prizonierii de război au fost concentrați în tabere speciale, dar ulterior luptătorii au fost înrolați în cadrul armatei egiptene. Aceşti militari, în special cei conduşi de *şeful-Meshwesh*, au reuşit să-şi întărească pozițiile în anumite oraşe ale Deltei şi ceea ce n-au putut să obțină prin intermediul războaielor vor face pe cale paşnică: după Regatul Nou vor inaugura epoca stăpânirii libiene pe teritoriul egiptean.

Multe incertitudini există şi referitor la eventualitatea stăpânirii unor zone din Orientul Apropiat de către egipteni. Deşi prezența egiptenilor în anumite zone ale Palestinei şi ale Israelului pare a fi sigură, descoperirile arheologice o atestă sporadic. În anumite oraşe ar fi existat „reşedințe ale guvernatorilor" egipteni sau egiptianizați, cum ar fi cazul Beith Shean-ului, unde rezida un anumit *Ramses-Userkhepesh*, sau Lakish-ului şi Tell el-Faramei. După invazia din anul al 8-lea al domniei lui Ramses al III-lea, faraonul controla anumite zone ale regiunii în cauză, fiind în permanent conflict cu philistenii şi israeliții. Această stare de lucruri, adică o dominație efectivă asupra întregii regiuni, este întărită şi de lipsa unor temple egiptene în zonă. Asemenea fundații religioase există numai la Timna şi în Sinai.

La fel de incertă pare a fi şi organizarea unor „expediții militare" în Nubia. Prezența scenelor de luptă cu nubienii pe pereții templului de la Medinet Habu este consecința unei atitudini pur „teologice" a lui Ramses al III-lea care dorea să accentueze autoritatea sa asupra teritoriilor sudice(K.A. Kitchen).

Se pare că oazele, cândva stăpânite efectiv de faraoni, sunt acum deseori izolate de Egipt din cauza populațiilor „libiene" *lebu* şi *meshwesh*

care le controlau periodic. Se poate vorbi şi de existenţa unor contacte comerciale cu lumea egeană, devenite însă din ce în ce mai sporadice.

Într-un pasaj din *P. Harris I*(77,8-78,1) se menţionează faptul că Ramses al III-lea, probabil cândva între anii 12-22 ai domniei sale, a trimis o expediţie către Punt. Textul prezintă amănunţit această „aventură“ de natură economică: pregătirea expediţiei, drumul parcurs spre Marea Roşie, ajungerea la destinaţie a flotei egiptene, achiziţionarea unor produse locale, întoarcerea corpului expediţionar, transbordarea produselor pe bărci fluviale, drumul parcurs de la Koptos la reşedinţa regală. La Pi-Ramses îi sunt prezentaţi lui Ramses al III-lea copiii prinţilor din Punt, aduşi de către conducătorul expediţiei, şi produsele, care au fost cedate de către faraon domeniilor divine.

Alte expediţii „comerciale“ din timpul domniei lui Ramses al III-lea au fost trimise la Timna, situată la vest de Suez, unde existau mine de cupru, iar în anul al 23-lea al domniei faraonului egiptenii exploatează minele de turcoază de la Serabit el-Khadim din Sinai.

Pe plan intern Ramses al III-lea se poate considera un stăpân autoritar al întregului Egipt, având în subordine câţiva demnitari de seamă. *Hori*, cel care îşi începuse mandatul încă în timpul domniei lui *Siptah, rămâne în funcţia de vizir până cel puţin în anul al 12-lea al domnie lui Ramses al III-lea când a fost înlocuit cu *Ta*. Noile investigaţii au reuşit să demonstreze faptul că acesta din urmă îşi va păstra înalta funcţie până la sfârşitul domniei lui Ramses al III-lea, dar din anul al 29-lea al domniei acestuia devine „vizir al Egiptului de Sus şi de Jos“. Primarul Thebei a fost *Paser*, iar marii preoţi ai zeului Amon din Karnak au fost succesiv *Bakenkhonsu*, *Usermaatrenakht* şi *Ramsesnakht*. Teritoriul Nubiei a fost condus în numele faraonului de către membrii familiei *Hori*, originară din Bubastis. *Hori I*, fiul lui *Kama*, a îndeplinit funcţia de „vice-rege din Kush“ încă din timpul lui *Siptah, fiind urmat

apoi de către fiul său *Hori al II-lea*. Sediul administrativ al guvernatorului provinciei în cauză se afla la Buhen.

Numeroasele documente de care dispunem atestă o economie oarecum prosperă a Egiptului în timpul domniei lui Ramses al III-lea. Nu este mai puțin adevărat faptul că această prosperitate se reflectă mai ales în cadrul reprezentanților familiei regale şi al templelor. Bogățiile acestora din urmă sunt atestate şi de pasajele din *P. Harris I*, unde există referiri asupra „generozității“ unor faraoni, în special a lui Ramses al III-lea față de lăcaşele de cult de la Theba, Heliopolis, Memphis şi alte temple locale mai mici. În ciuda acestei prosperități, se poate observa chiar dezinteresul față de păturile joase ale societății faraonice, mărturie fiind în acest sens binecunoscuta revoltă a lucrătorilor de la Deir el-Medineh, din anul al 29-lea al domniei lui Ramses al III-lea, care au fost privați de mijloacele de subzistență.

Pentru evaluarea bogățiilor templelor, încă în anul al 5-lea al domnie sale, Ramses al III-lea a decis efectuarea unui inventar al bunurilor acestora. Probabil din cauza situației internaționale şi ca atare a luptelor purtate de către faraon, acțiunea concretă a fost amânată până în anul al 15-lea al domniei sale. Atunci, „şeful arhiviştilor trezoreriei faraonului“, un anume *Paenpata*, a fost însărcinat cu efectuarea inventarului templelor „de la Memphis la Elephantine“. Activitatea întreprinsă de acest demnitar este dovedită, în afară de pasajele din *P. Harris I*, şi de textele provenite de la Tod, el-Kab, Edfu şi Elephantine. Scopul acestei acțiuni era probabil remedierea unor disfuncții existente în cadrul economiei faraonice datorată unor abuzuri şi a corupției. Nu este lipsit de interes faptul că spre sfârşitul domniei lui Ramses al III-lea, 1/3 din terenurile cultivabile aparțineau templelor, din care 3/4 preoților zeului Amon din Theba.

Studii recente întreprinse pe mumia lui Ramses al III-lea relevă faptul că moartea sa a intervenit în urma unei suferințe mai îndelungate(ateroscleroză generalizată), iar inscripțiile unor ostraca descoperite la Deir el-Medineh atestă faptul că suveranul a decedat la Theba, unde a fost anunțat şi succesorul său, *Ramses al IV-lea. Prezența faraonului în capitala vieții spirituale a regatului necesită anumite precizări, mai ales dacă ținem seama de faptul că ramesizii îşi aveau reşedința la Pi-Ramses în Deltă şi nu vizitau Theba decât cu ocazia unor sărbători de anvergură. În legătură cu acest ultim aspect au existat mai multe propuneri ale savanților: Ramses al III-lea ar fi serbat cel de-a doilea jubileu *sed* sau intenționa să participe la „Sărbătoarea <anua-lă>Opet“. Credem că opinia lui P. Grandet este cea mai potrivită pentru explicarea fenomenului. Astfel, Ramses al III-lea s-a aflat la Theba din alte motive. Cum începând din anul al 22-lea al domniei sale a insitutit o sărbătoare anuală prin care comemora ocuparea inițială a tronului, Ramses al III-lea s-a deplasat la Theba. Probabil, în momentul sosirii în oraşul secular starea sănătății sale s-a agravat considerabil, ceea ce a determinat organizarea unui complot, cunoscut în istorie sub denumirea de „conspirația haremului“, care viza uciderea faraonului. Evenimentul este binecunoscut datorită mai multor surse: *P. Judiciar din Torino*, *P. Lee şi Rollin*, *P. Varzy* şi *„Papirusul“ Rifaud*. În fruntea complotului se afla o soție secundară a lui Ramses al III-lea, *Tiy* care a încercat să-şi impună fiul, *Pentauret*, la domnie, evident cu sprijinul unor demnitari ai curții regale, militari şi preoți. Complotul a fost descoperit în timp util, vinovații au fost pedepsiți, iar după moartea faraonului succesiunea prințului *Ramses* era asigurată.

Principala construcție realizată în timpul domniei lui Ramses al III-lea este templul său funerar de la Medinet Habu situat pe malul vestic al Nilului la Luxor, la extremitatea sudică a necropolei thebane. În anul al 5-

lea al domniei sale faraonul l-a trimis pe „şeful trezoreriei“ *Sethemheb* la carierele de piatră de la Gebel el-Silsileh pentru a aduce materialul de construcție necesar ridicării edificiului. Construcția propriu-zisă a fost dirijată de „conducătorul lucrărilor“(**imi-ra kat**) *Amenmose*, fiul lui *Pauia*. Templul a fost terminat în anul al 12-lea al domniei lui Ramses al III-lea. Alte edificii mai mici au fost ridicate la Karnak, în incinta sacră a zeilor Mut şi Khonsu, apoi la Luxor. În capitala țării, la Pi-Ramses, a modificat palatul regal existent din timpul domniei lui *Ramses al II-lea. La Heliopolis s-au descoperit resturile unui edificiu fortificat, iar la Abydos Ramses al III-lea a restaurat templul zeului Osiris, în timp ce la Edfu a decorat pilonul ramesid al templului. Alte lucrări minore au fost întreprinse la Memphis, la Athribis, la Hermopolis, la Akhmim, la el-Kab şi la Philae. Deşi *P. Harris I* cuprinde o listă lungă cu edificiile construite sau restaurate pe întreg teritoriul Egiptului, din punct de vedere arheologic nu s-au descoperit încă în totalitate edificiile menționate.

Mormântul lui Ramses al III-lea se găseşte în Valea Regilor(KV 11), fiind cunoscut încă din Antichitate, dar prima investigație a avut loc în anul 1768, datorată lui James Bruce. După ce în anul 1792, William Browne a reuşit să pătrundă până în camera mortuară, *G. Belzoni* a mutat sarcofagul şi capacul acestuia, care au ajuns la Muzeul Luvru, respectiv Muzeul Fitzwilliam din Cambridge. Datorită unei scene sugestive din mormânt, Belzoni l-a denumit „Mormântul harfiştilor“. Locul de veci al lui Ramses al III-lea, cu o lungime de 125 de m, urmează în linii generale planul mormintelor din timpul dinastiei a XIX-a, dar faraonul a adăugat mai multe încăperi anexe. Trebuie remarcat faptul că inițial KV 11 a fost conceput pentru faraonul *Sethnakht. Pereții mormântului poartă fragmen-te dintr-o serie de texte religioase cum ar fi: „Litania lui Re“, „Amduat“, „Cartea Porților“, „Ceremonialul deschiderii gurii“, „Cartea Pământului“ şi „Cartea Vacii Cereşti“.

Mumia lui Ramses al III-lea a fost descoperită, în anul 1881, în celebra ascunzătoarea de la Deir el-Bahari.

Bibl.: **P. Grandet**, *Ramsès III: histoire d'un règne*, Paris, 1993; **Idem**, *Le Papyrus Harris I*, vol. I-II, Le Caire, 1994; **K. A. Kitchen**, *Ramesses VII and the Twentieth Dynasty*, în: **JEA** 58(1972), pp. 182-194; **Idem**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, V, Oxford, 1983, pp. 8-366.

RAMSES AL IV-LEA(1150-1143)

Numele de naştere : **Re-mesi-su** „Re l-a născut pe el".
Numele de domnie: **User-Maat-Re setep-en-Imen** „Puternic prin Maat, un Re, alesul lui Amon"; începând din anul al 2-lea de domnie îşi schimbă numele: **Heqa-Maat-Re** „Cel care stăpâneşte Maat-ul, un Re", la care se adaugă unul din epitetele **setep-en-Imen**, **setep-en-Re** şi **setep-en-Ptah**.

Ramses al IV-lea este al 3-lea faraon al dinastiei a XX-a, fiul lui *Ramses al III-lea şi a reginei *Isis*. Soția suveranului se numea *Duata-nitipet*, care a fost înmormântată în Valea Reginelor(QV74). Trebuie subliniat faptul că *Ramses* a fost desemnat „prinț ereditar" încă din anul al 22-lea al domniei tatălui său, dată la care frații săi mai mari erau deja decedați. A fost proclamat faraon în ziua a 15-a, luna I a anotimpului *shemu* (*KRI* VI, 116-118), având o domnie relativ scurtă, de 7 ani, pe baza documentelor se pare că a decedat între zilele a 10-a şi a 18-a, luna a 3-a a anotimpului akhet(*KRI* VI, 149).

Foarte probabil din cauza unor tulburări interne, care au avut loc la sfârşitul domniei tatălui său, v. „Conjurația haremului", Ramses al IV-lea

a simțit nevoia de a sublinia legitimitatea la domnie, gravându-şi numele pe marea listă a prinților de la Medinet Habu. Apoi, a redactat şi a scos în evidență toate binefacerile domniei tatălui său prin intermediul celebrului *P. Harris I*.

Credem că nici schimbarea numelui de domnie n-a fost întâmplătoare. Probabil, deja în anul al 2-lea al domniei se simțea destul de puternic pentru a scoate în evidență faptul că el nu este numai „Puternic prin Maat“, ci „Cel care stăpâneşte Maat-ul“. Vom vedea defapt că domnia lui este departe de ceea ce dorea inițial să realizeze, mai mult, prin faptul că se afla departe de Theba a contribuit la întărirea treptată a puterii preoților lui Amon; fiind interesat de realizarea unor proiecte edilitare grandioase, a neglijat securitatea internă, ceea ce a dus la instalarea treptată a corupției.

În multe tratate, Ramses al IV-lea figurează ca un mare edil. Nu este mai puțin adevărat faptul că a inițiat un vast program de construcții, dar proiectele sale rareori n-au depăşit faza ridicării fundațiilor unor edificii, din care în prezent se păstrează foarte puțin sau nimic. Într-o atare situație se găsesc următoarele construcții: templul său funerar pe malul stâng al Thebei, din care au rămas numai pietrele de fundație(*KRI* VI, 48-49); un alt templu, de dimensiuni reduse, a fost început în apropierea templului faraonului *Thuthmes al III-lea(*KRI* VI, 48); la Medinet Habu(*KRI* VI, 50-51) şi la Abydos(*KRI* VI, 35-36).

Ramses al IV-lea şi-a adăugat numele şi un rând text la mai multe edificii care au fost construite anterior. Trebuie subliniat faptul că până acum nu s-a alcătuit o listă completă a acestora(v. totuşi *KRI* VI, 33-64).

Pentru a face față unui asemenea program de guvernare, faraonul a fost nevoit să redeschidă cariera de piatră de la Wadi Hammamat, abandonată încă de pe vremea lui *Sethi al II-lea*. Prin urmare, a întreprins 3 expediții în localitatea amintită. Prima a fost condusă de către de

Usermaatrenakht, deja în primul an de domnie al faraonului(ziua a 14-a a lunii a 2-a a anotimpului *peret*), cel care purta titulatura de „trimis al regelui în munții cu acces dificil“ şi era însoțit de 406 de oameni. Scopul expediției era de a aduce piatra **bekhen**(gresie şistoasă) pentru a ciopli din ele statuile regale. A doua expediție în aceeaşi localitate a avut loc în anul al 2-lea al domniei lui Ramses al IV-lea, interval în care numărul lucrărtorilor de la Deir el-Medineh a fost mărit de la 60 la 129. Cea mai importantă expediție în Wadi Hammamat a avut loc în anul al 3-lea al domniei sale, la care au participat 8368 de oameni, sub comanda marelui preot al zeului Amon, *Ramsesnakht*(*KRI* VI, 12-14); în conformitate cu datele scrise cu acel prilej au murit 900 de muncitori.

În anul al 5-lea al domniei s-a întreprins o expediție în Sinai, la Serabit el-Khadim, activitate care a avut un dublu scop: aducerea de turcoază şi construirea la fața locului al unui templu al faraonului dedicat zeiței Hathor(*KRI* VI, 26-30).

În privința Nubiei se poate afirma că prezența egipteană era destul de redusă, existând o serie de localități în ale căror edificii au fost descoperite numele faraonului: la Gerf Hussein, Aniba (*KRI* VI, 63), Amara (*KRI* VI, 63-64) şi Buhen(*KRI* VI, 63).

Printre documentele scrise pe pappiri ale domniei amintim: *P. Torino 1949/1946* din anul 1(*KRI* VI, 880); *P. Torino 57001 rt*., care este un imn la adresa lui *Ramses I(*KRI* VI, 68-69); *P. Torino 1891 rt*., cel care relatează dublarea numărului artizanilor de la Deir el-Medineh(*KRI* VI, 76-77) şi *P. Mallet*, care relatează evenimentele economice din anii 3 şi 4 ale domniei(*KRI* VI, 65-68).

Deşi după cum am constatat Ramses al IV-lea a avut o domnie scurtă, totuşi aparatul administrativ(central, funcționarii palatului), conducătorii armatei, reprezentanții marilor preoți din toată țara şi şefii artizanilor de la Deir el-Medineh sunt binecunoscuți şi numeroşi în acelaşi

timp. Unii dintre ei au deținut funcții importante pe o perioadă îndelungată, astfel: *Neferrenepet* era din anul al 2-lea al lui Ramses al IV-lea, până în timpul domniei lui *Ramses al VI-lea vizirul faraonului; marele preot al zeului Amon din Theba, *Ramsesnakht*, a deținut această funcție până pe vremea lui *Ramses al IX-lea.

Ramses al IV-lea a fost înmormântat în Valea Regilor(KV2), sepultura fiind decorată cu scene din *Litania lui Re*, *Cartea Cavernelor*, *Cartea Morților*, *Cartea Porților*, *Amduat*, *Cartea zeiței Nut*, *Cartea Nopții* şi *Cartea Pământului*. Mormântul este printre puținele care cunosc datorită unor planuri executate încă în timpul Antichității. Astfel, planul său este cunoscut pe baza unui desen executat pe *P. Torino 1885* şi scema intrării pe un ostracon găsit printre molozul mormântului. După vandalizarea mormântului, mumia faraonului, cândva după anul al 13-lea al domniei lui *Smendes I, a fost mutată în ascunzătoarea din KV 35. Examinarea mumiei de către G. E. Smith, în 1905, l-a îndreptățit să afirme că faraonul a decedat cândva la vârsta de 50 de ani. Investigațiile mai recente ale lui J. E. Harris au stabilit că este vorba de un bărbat între 35-45 de ani. Sute de graffiti(greceşti, latine şi copte) demonstrează faptul că KV2 era deschisă pentru oricine deja în Antichitate.

Bibl.: **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 1-77; **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 619-626; **A. Peden**, *The Reign of Ramsess IV*, Warminster, 1994; **C. N. Reeves**, *The Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 115-117, 196, 249; **E. Hornung**, *Zwei Ramessidische Königsgräber: Ramses IV. und Ramses VII.*, Mainz, 1990.

RAMSES AL V-LEA(1143-1139)

Numele de naştere: **Re-mesi-su Imen-her-khepeshef meri-Imen** „Re l-a născut pe el, Amon prin forța lui, îndrăgit de Amon".

Numele de domnie: **User- Maat-Re sekheper-en-Re** „Puternic prin Maat, un Re, cel care l-a făcut pe Re să se manifeste".

Ramses al V-lea, fiul lui *Ramses al IV-lea şi al reginei *Duatanit-ipet*, era al 4-lea faraon al dinastiei a XX-a. A avut o domnie relativ scurtă, de maximum 4 ani, contrar opiniei unor specialişti care i-au atribuit 7 ani(v. germanul R. Krauss). Încoronarea a avut loc în luna a 3-a a anotimpului *akhet*, între zilele 10 şi 18(*KRI* VI, 244-245). Prin intermediul informațiilor furnizate de vestitul *Papirus Wilbour* cunoaştem numele celor două soții: *Tahenutuati* şi *Taurettenrut* .

În timpul domniei lui Ramses al V-lea a continuat creşterea puterii economice a preoților zeului Amon din Theba, evident în detrimentul faraonului. Tot în acest interval este atestat se pare şi ultima prezență faraonică la minele de cupru din Timna. În anul 1969, s-a descoperit în localitatea aflată în discuție(adică la 25 de km N. de Eilat din apropierea Golfului Aqaba) şi un templu al zeiței Hathor, cu inscripții care acoperă intervalul dintre domniile lui *Sethi I şi Ramses al V-lea.

Există mai multe documente care atestă o serie de evenimente importante petrecute atâta timp cât Ramses al V-lea a condus Egiptul. Printre acestea se numără şi *P. Torino 1887* , conform căruia preoții de la Elephantine au fost implicați într-un scandal financiar. Un alt document păstrat în muzeul aceleiaşi localități, *P. Torino 2044*, relatează despre teama lucrătorilor din satul de la Deir el-Medineh, deoarece au fost atacați, probabil de către un trib libian, cei care a ajuns în oraşul **Per-Nebit** din apropiere**,** unde au „ars locuitorii". Muncitorii în cauză, care

lucrau la mormântul lui Ramses al V-lea din Valea Regilor(KV 9), au mai oprit activitățile şi câteva zile mai încolo, când atacul străinilor s-a repetat şi împotriva Thebei.

Un alt document important al domniei, de fapt din punct de vedere administrativ şi fiscal al intregii istorii faraonice, este *P. Wilbour*, care atestă faptul că majoritatea pământurilor arabile au ajuns în posesia preoților zeului Amon din Theba. Tot ei au fost şi principalii beneficiari ai impozitelor încasate.

Testamentul Naunakhtei reprezintă un alt act juridic important redactat în timpul domniei lui Ramses al V-lea deoarece certifică dreptul femeii de a lăsa moştenire averea propriilor fii, după dorință ei, dovedind astfel independența din punct de vedere juridic a femeii în Egiptul antic.

Verso-ul *P. Chester Beatty* conține un text care-l glorifică pe Ramses al V-lea(*KRI* VI, 227-229). Pe lângă aceste documente, există o serie de stele care-i poartă numele: la Heliopolis(*KRI* VI, 221); Karnak, incinta sacră a zeului Amon(*KRI* VI, 222); Karnak, incinta sacră a zeiței Mut(*KRI* VI, 223); la Gebel el-Silsileh, pe o stelă rupestră(*KRI* VI, 224-225). În Nubia, pe o coloană a templului din Buhen apare un cartuş al faraonului(*KRI* VI, 225).

Documentele vremii prezintă şi numele numeroşilor funcționari ai statului faraonic. Astfel, în fruntea administrației centrale apar: conducătorii trezoreriei*(Khauemteri* şi *Montuemtaui*), vice-regele din Kush (*Hori*, fiul lui *Hori*) şi vizirul(*Neferrenepet*). Cunoaştem şi numele înalți-lor funcționari ai palatului regal: paharnicul(de fapt 5 dintre ei) şi marele indendent al faraonului(*Khauemuaset* şi *Sobekhetepu*). Conducătorul armatei regale a fost generalui *Heqamaatrenakht*. Informațiile nu sunt mai reduse nici în privința preoților care au condus marile sanctuare naționale, cel mai important fiind marele preot al zeului Amon din Karnak *Ramsesnakht* .

Nici artizanii şi muncitorii de la Deir el-Medineh nu lipsesc din documentele vremii.

Cauzele morţii suveranului au fost multiple: o boală infecţioasă, variola; hernie inghinală şi ciumă. După descoperirea corpului faraonului în ascunzătoarea din KV 35, s-a observat faptul că partea stângă de sus a craniului are o leziune serioasă, ceea ce i-a determinat pe unii antropologi şi medici care au examinat mumia să afirme că moartea lui Ramses al V-lea a fost cauzată de o lovitură aplicată pe cap. Mult mai plauzibilă pare o altă versiune: cei care au jefuit mormântul original al faraonului au produs leziunea amintită.

Iniţial muncitorii de la Deir el-Medineh au lucrat la un mormânt personal al faraonului KV 9, ajungând de la intrare, până la camera E al sepulturii, iar restul a fost terminat de *Ramses al VI-lea, dar în acelaşi timp şi uzurpat, deoarece cartuşele cu numele lui Ramses al V-lea au fost efaţate de către *Ramses al VI-lea. În rândul specialiştilor nu există încă un consens în prinţa datei la care mumia lui Ramses al V-lea a fost mutată de urmaşul său şi dacă cei doi faraoni pot fi consideraţi coproprietari ai mormântului. În orice caz, *P. Mayer B*, din nefericire nedatat, aminteşte de faptul că mormântul KV 9 a fost jefuit, ceea ce trebuia să aibă loc înainte de anul al 9-lea al domniei lui *Ramses al IX-lea, când un graffito din mormânt specifică faptul că s-a efectuat o inspecţie(control după jaf) de către un scrib numit *Amenhotep* şi fiul său *Amennakhte*.

Cel mai interesant eveniment legat de înmormântarea lui Ramses al V-lea constă în faptul că procesiunea sacră a avut loc numai după 2 ani de la decesul faraonului, ştiut fiind faptul că procesul de mumificare dura numai 70 de zile. Marea majoritate a egiptologilor sunt de acord asupra faptul că atacurile libienilor au reprezentat în primii 2 ani de domnie a lui *Ramses al VI-lea o preocupare majoră. După această dată, se pare că

ordinea şi siguranţa internă a statului egiptean a fost restabilită, ca atare se putea înmormânta şi Ramses al V-lea.

Bibl.: **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 223-224, 236-277; **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 626-628; **A. H. Gardiner**, *The Wilbour Papyrus*, I- IV, Brooklyn, N. Y., 1941-1952; **P. Pestman**, *The Last Will of Naunakhte and the Accession Date of Ramsses V*, în: **R. J. Demarée, J. J. Janssen**(eds.), *Gleanings from Deir el-Medina*, Leiden, 1982, pp. 173-181; **A. Peden**, *The Usurped Stela of Ramsses V*, în: **GM** 110(1989), pp. 41-46; **C. N. Reeves**, *The Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 117-119, 249.

RAMSES AL VI-LEA(1139-1131)

Numele de naştere: **Re-mesi-su Imen-her-khepesef netjer heqa Iunu** Re l-a născut pe el, Amon prin forţa lui, un zeu, stăpânul din Heliopolis.

Numele de domnie : **Neb-Maat-Re meri-Imen** „Stăpânul adevărului, un Re, îndrăgit de Amon".

Ramses al VI-lea este al 5-lea faraon al dinastiei a XX-a, fiul lui *Ramses al III-lea şi a reginei *Isis*, cea care a decedat în timpul domniei fiului, fiind înmormântată în Valea Reginelor(QV 51, *KRI* VI, 345-347). Înainte de a ocupa tronul Egiptului, purta numele de *Amonherkhepesef al II-lea*, fiind frate sau frate-vitreg cu *Ramses al IV-lea. Soţia lui se numea *Nebuherkhesebed*. Cuplul regal a avut mai mulţi copii: viitorul faraon *Ramses al VII-lea, *Amonherkhepesef*, *Panebenkemet* şi o soră, nu-

mită *Isis*, cea care a deținut o importantă funcție religioasă: „divina adoratoare a zeului Amon“.

Venirea la domnie a avut loc între ziua a 27-a a primei luni şi ziua a 12-a a celei de-a doua luni a anotimpului *peret*. Cum evenimentul nu a avut loc la Theba, vizirul *Neferrenepet* a citit personalului de la Deir el-Medineh o scrisoare prin intermediul căreia îi anunța de moartea lui *Ramses al V-lea şi venirea pe tronul Egiptului a lui Ramses al VI-lea(*KRI* VI, 279). Noul faraon a domnit 8 ani.

Primii doi ani de domnie s-au desfăşurat sub pericolul amenințărilor popoarelor libiene, care au atacat de mai multe ori, inclusiv Theba, începând chiar cu primul an de domnie. Nu există documente care să susțină existența unor conflicte interne în acest interval, aşa cum au sugerat unii egiptologi.

Ramses al VI-lea este ultimul faraon al cărui nume se poate citi pe monumente din Sinai, ceea ce s-a păstrat fiind de dimensiuni reduse, cum ar fi: stâlpi şi o stelă(*KRI* VI, 279).

Numele faraonului apare pe o serie de monumente pe întreg teritoriul Egiptului: pe o statuie la Bubastis(*KRI* VI, 280); pe un stâlp la Heliopolis(*KRI* VI, 280); cornişa unei porți, bloc de piatră la Memphis(*KRI* VI, 281); în timpul domniei sale, la Serapeum a fost înmormântat un taur Apis(*KRI* VI, 281); la Pi-Ramses beneficiem de o activitate edilitare foarte redusă(*KRI* VI, 279-280); la Coptos au fost descoperite un fragment de statuie şi o stelă a prințesei *Isis*(*KRI* VI, 282); la Armant a uzurpat mai multe monumente şi a executat şi un relief(*KRI* VI, 328-329); la Kanais, pe templul faraonului *Sethi I, a fost descoperit un graffito cu numele lui (*KRI* VI, 329) etc. Majoritatea monumentelor sale provin din zona Thebei. Astfel, la Karnak, incinta sacră a zeului Amon, templul zeiței Maat, s-a descoperit o stelă cu un text oracular(*KRI* VI, 282-283), există o scenă triumfală pe pilonul II(*KRI* VI, 284-285), apoi au fost descoperite câteva

statui(*KRI* VI, 286-287); incinta sacră a zeiței Mut este mult mai puțin documentată, fiind executate lucrări minore din ordinul faraonului etc.(*KRI* VI, 287-321). Nici Ramses al VI-lea nu a renunțat la uzurparea unor monumente aparținând predecesorilor săi; urmele unor asemenea activități există la Luxor, prima curte(*KRI* VI, 321) şi la Ramesseum(*KRI* VI, 322).

Nici templele Nubiei nu au scăpat de atenția faraonului, ca atare numele său apare pe poarta templului de la Amara, unde este documentat şi un vice-rege, *Siesis*. La Wadi es-Sebua există 2 graffiti cu numele său(*KRI* VII, 359). La Aniba se remarcă mormântul lui *Pennut*, reprezentantul faraonului în Nubia, al cărui text principal aminteşte de instituirea cultului statuii lui Ramses al VI-lea în templul lui Horus din Miam(adică Aniba)(*KRI* VI, 350-357). Pe baza mărturiei unui pasaj din *P. Torino 1879*, vs. I, un cult asemănător al statuilor faraonului exista şi la Theba(*KRI* VI, 335-337).

Documentele vremii atestă existența unui personal numeros al administrației centrale(cum ar fi, şeful trezoreriei: *Monthuemtaui*; fiul regal din Kush: *Hori*; vizirii: *Neferrenepet*, *Nehi* şi *Ramsesnakht*; armata a fost condusă de un oarecare *Nebmaatrenakht*).

La fel de bine sunt cunoscuți şi marii preoți din principalele sanctuare ale țării: prim-preot al zeului Amon din Karnak era *Ramsesnakht*; marele preot al lui Atum-Re din Heliopolis era *Meriatum*; marele preot al zeilor Sobek şi Monthu de la Armant fiind *Hatiai*; la el-Kab, marele preot al zeiței Nekhbet era *Setau*, iar la Elephantine, marele preot al zeului Khnum era *Bakenkhonsu*.

La fel de numeroşi sunt şi cei care au lucrat şi mai ales au condus lucrările în Valea Regilor, Valea Reginelor sau la mormintele demnitarilor: „mai marele meşteşugarilor“(**aa ni isut**) era *Inuheretkhau*; şeful poliției fiind *Khonsuemheb*. Sunt cunoscuți mai multe persoane care au

îndeplinit funcţia de „scrib al mormintului“(**zeş ni set maat**) : *Amenhotep*, *Amonnakht*, *Hori* sau *Horsheri* etc. Cu toate acestea, datorită atacurilor libienilor, dar şi al unei epidemii(?), numărul lucrătorilor de la Deir el-Medineh s-a redus în anul al 2-lea al domniei faraonului(*KRI* VI, 344-345).

Mormântul faraonului era KV 9(v. *Ramses al V-lea), pe care faraonul l-a terminat, fiind înscrise şi principalele texte funerare ale sepulturii. Mumia lui Ramses al VI-lea a fost mutată în ascunzătoarea din KV35 după anul al 13-lea al domniei lui *Smendes I.

Bibl.: **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 628-633; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 278-345; **A. Amer**, *Reflections on the Reign of Ramsess VI*, în: **JEA** 71(1985), pp. 66-70; **K. Seele**, *Ramsses VI and the Medinet Habu Procession of the Princes*, în: **JNES** 19(1960), pp. 184-204; **F. Abitz**, *Baugeschichte und Dekoration des Grabes Ramses' VI,* Fribourg, 1989.

RAMSES AL VII-LEA(1131-1123)

Numele de naştere: **Re-mesi-su it(ef) Imen netjer heqa Iunu** „Re l-a născut pe el, Amon este tatăl (lui), un zeu, stăpânul din Heliopolis“.

Numele de domnie: **User- Maat-Re setep-en-Re meri-Imen** „Puternic prin Maat, un Re, alesul lui Re, îndrăgit de Amon“.

Cum reiese din textul unui document de la Deir el- Medineh(*KRI* VI, 388, 7-8), Ramses al VII-lea este fiul şi urmaţul lui *Ramses al VI-lea şi al „marii soţii regale“ *Nebhesbed*. Cel de-al 6-lea faraon al dinastiei a XX-a a avut un fiu, prinţul *Ramses*, care purta titulaturile: „primul născut al regelui“ şi „comandant al trupelor“. În conformitate cu relatările unui text de pe un ostracon(actualmente la Muzeul Luvru, *KRI* VI, 389) suucesorul legitim al tronului Egiptului ar fi decedat înaintea faraonului Ramses al VII-lea. Din păcate documentele nu aduc nici o informaţie în legătură cu soţia lui.

Iniţial s-a considerat că a domnit 7 ani, dată care este confirmată de cel puţin două documente: 1) *P. Torino 1907 + 1908*, care specifică faptul că s-au scurs 11 ani între anul al 5-lea al domniei lui *Ramses al VI-lea şi anul al 7-lea al lui Ramses al VII-lea; 2) *ostraconul Strasbourg H 84* care poartă data de 7 ani, a 2-a lună a anotimpului verii al domniei suveranului.

Analizând conţinutul unui papirus în care se menţionează anul de domnie 8, luna a 4-a a anotimpului verii, ziua a 25-a al unui faraon nespecificat în text, britaicul Chr. J. Eyre a presupus că documentul a fost elaborat în timpul lui Ramses al VII-lea din următoarele motive: 1) papirusul de la Deir el-Medineh aminteşte de doi conducători ai lucrărilor: *Hormesu* şi *Nekhemmut*. ; 2) din textul menţionat reiese că *Hormesu* l-a înlocuit pe taăl său, *Ankherkhau*, în funcţia amintită în anul al 8-lea al unui faraon; 3) ţinând cont de faptul că Ramses al VII-lea a venit la putere la sfârşitul celei de-a 3-a luni a anotimpului iernii(*KRI* VI, 403-10), faraonul în momentul elaborării papirusului ar fi condus Egiptul de 7 ani şi 5 luni, ceea ce corespunde, în linii mari, cu cei 8 ani menţionaţi de document. Desigur, exsită voci care plasează papirusul în timpul domniei lui *Ramses al IX-lea.

În onoarea lui au fost compuse cinci imnuri, care se referă atât la o serie de probleme interne, nu este exclusă nici depistarea unui complot, dar menționează şi dificultățile cu care se confruntă Egiptul în zona Deltei, unde faraonul se izbea de inamicii tradiționali: *kharu*, *libu* şi *hatti*.

Faptul că au existat tulburări interne este dovedit şi de prețul în creştere al cerealelor.

Greu de explicat par a fi descoperirile din îndepărtata localitate Kaua din Nubia, unde au fost scoase la lumina zilei ushebtiurile cu numele faraonului(*KRI* VI, 388-389), iar pe un templu al aceleiaşi localități apare şi un cartuş al lui Ramses al VII-lea(*KRI* VI, 389).

Există şi alte monumente pe care figurează numele suveranului: pe un element arhitectural de la Tell el-Yehudiyeh, în mormântul unui taur Mnevis de la Heliopolis, pe o statuie de la Memphis, pe coloanele aparținând lui *Ramses al II-lea(*KRI* VI, 380-385), pe al 4-lea pilon de la Karnak, pe un fragment de stelă de le Elephantine etc.

Mormântul lui a fost construit în Valea Regilor, numerotat de savanți prin KV 1. La momentul decesul faraonului lucrările la cel de-al 3-lea coridor s-au oprit, iar cel de-al 2-lea a fost transformat în cameră mortuară. Pereții mormântului, atât coridoarele, cât şi camerele, cințin fragmente din *Cartea Morților*, *Cartea Cavernelor*, *Cartea Pământului* şi *Ritualul îmbălsămării*. Cel intrat în lumea lui Osiris este prezentat în compania zeilor, iar tavanul este decorat de picturi reprezentând vulturi şi figuri astronomice. Faptul că KV1 conține 135 de graffiti greceşti demonstrează fă a fost jefuit încă în Antichitate. De menționat este faptul că mormântul a fost locuit de călugări copți. Din nefericire, mumia lui Ramses al VII-lea nu a fost încă descoperită.

Bibl.: **K. Kitchen**, în: **LdÄ** V, col. 124; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 332-345; **C.**

Vandersleyen, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 633-634; **V. Condon**, *Seven Royal Hymns of the Ramesside Period. Papyrus Turin CG 54031*, München, 1978**; R. Ventura**, *New Chronological evidence from Turin papyrus Cat. 1907+1908*, în: **JNES** 42(1983), pp. 271-277; **J. Janssen**, *A Twentieth-Dynasty Account Papyrus*, în: **JEA** 52(1966), pp. 81-94; **Chr. J. Eyre**, *The reign-length of Ramses VII*, în: **JEA** 66(1980), pp. 168-170; **A. M.A. Amin Amer**, *A Unique Theban Inscription under Ramesses VII,* în: **GM** 49(1981), pp. 9-12; **E. Hornung**, *Zwei Ramessidische Königsgräber: Ramses IV. und Ramses VII*, Mainz, 1990.

RAMSES AL VIII-LEA(1123-1122)

Numele de naştere: **Re-mesi-su meri-Imen Sutekh-her-khepeshef** „Re l-a născut pe el, îndrăgit de Amon, Seth prin forța lui".

Numele de domnie: **User-Maat-Re ankh-en-Imen** „Puternic prin Maat, un Re, emanația lui Amon".

Ramses al VIII-lea este al 7-lea faraon al dinastiei a XX-a, ultimul fiu în viață al lui *Ramses al III-lea. Se cunosc foarte puține despre domnia lui, care trebuia să fi fost una foarte scurtă, un an, eventual – după opinia unor egiptologi -, doi. De altfel, textul unui graffito din mormântul theban al lui *Kinebu* prezintă unica dată a domniei lui Ramses al VIII-lea: anul 1 de domnie, luna primă a anotimpului iernii, ziua a 2-a.

Printre puține documente care-i menționează numele este şi procesiunea prinților de la templul de la Medinet Habu. Numele prinților adăugate ulterior domniei lui *Ramses al III-lea sunt fiii lui. Astfel, nr. 1 îl reprezintă pe *Ramses al IV-lea, nr.2-3 pe *Ramses al VI-lea, cel care la nr. 4 a adăugat şi numele fratelui său *Sethherkhepeshef al II-lea*(viito-rul faraon Ramses al VIII-lea).Acelaşi suveran a adăugat şi numele celor

6 frați care au decedat înainte lui (la nr. 5-10). Ulterior, *Sethherkhepeshef al II-lea*, devenind rege sub numele de Ramses al VIII-lea şi-a adăugat şi el propriul cartuş.

Nu toți egiptologii acceptă această variantă şi mai ales explicație. Spre exemplu, C. Vandersleyen este exponentul unei alte opinii: unul dintre fiii lui *Ramses al III-lea a fost „primul născut dintre fii" *Sethherkhepeshef* , care ,teoretic trebuia să domnească înaintea fraților săi, dacă ținem cont de titulatura purtată. După Vandersleyen, Ramses al VIII-lea nu poate fi acest prinț. Se sugerează faptul că o persoană numită *Sethherkhepeshef* , o rudă îndepărtată a lui *Ramses al III-lea, profitând de identitatea dintre numele său şi cel al prințului moştenitor redat la Medinet Habu, a uzurpat tronul. Ceea ce este interesant de remarcat este faptul că numele său n-a fost şters de către urmaşi, ceea ce infirmă într-o oarecare măsură ipoteza lui C. Vandersleyen. Personal nu agreăm această variantă, deoarece este o simplă supoziție fără suportul nui sau unor documente contemporane.

În timpul domniei sale scurte sunt amintiți şi doi funcționari ai statului: scribul faraonului *Hori*(pe o stelă, actualmente la Muzeul din Berlin, *KRI* VI, 439-440) şi un preot de rang superior, şeful secretelor domeniului zeului Amon, *Kinebu*(prin intermediul mormântului său din necropola thebană, TT 113, *KRI* VI, 440-446). Numele faraonului mai apare pe două plachete de faianță(*KRI* VI, 438, 12-13).

Mormântul lui nu a fost încă identificat în Valea Regilor, dar se presupune faptul că KV 19 a fost început sub domnia sa, ulterior devenind sepultura unui fiu al lui *Ramses al IX-lea.

Bibl.: **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 634-635; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI,

Oxford, 1983, pp. 438-448; **K. Seele**, *Ramsses VI and the Medinet Habu Procession of the Princes*, în: **JNES** 19(1960), pp. 184-204.

RAMSES AL IX-LEA(1122-1103)

Numele de naştere: **Re-mesi-su khai-em-uaset** „Re l-a născut pe el,cel care apare în Theba“, urmat de epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de Amon“.

Numele de domnie: varianta cea mai completă fiind **netjer nefer Nefer-ka-Re step-en-Re meri- Imen** „ Zeul desăvârşit, cel cu ka-ul perfect, un Re, alesul lui Re, îndrăgit de către Amon“.

Ramses al IX-lea este al 8-lea faraon al dinastiei a XX-a, unul dintre suveranii ramesizi care a domnit o perioadă mai lungă. Originea sa este discutabilă, totuşi o mare parte a egiptologilor înclină să creadă că este fiul prințului *Monthuherkhepesef al II-lea*, fiul lui *Ramses al III-lea, şi a reginei *Takhet a II-a*. Soția lui Ramses al IX-lea a fost probabil *Baketwerel*. Perechea regală a avut mai mulți copii: *Monthuherkhepesef al III-lea*(cel care şi-a însuşit mormântul din KV 19), *Nebmaatre*(preot de rang superior la Heliopolis)şi viitorul faraon *Ramses al X-lea.

Ramses al IX-lea a ajuns pe tron în prima lună a anotimpului *akhet*, ziua a 21-a, iar după mărturia *P. Torino 2075*(*KRI* VI, 653) a condus Egiptul timp de 19 ani. Această domnie lungă a fost caracterizată de creşterea puterii marelui preot al zeului Amon din Karnak, de scandaluri legate de jefuirea mormintelor regale şi nobiliare, dar perturbată şi de atacurile triburilor libiene, mai ales în zona Thebei.

Documentele atestă existența a 4 vice-regi ai Nubiei: *Naherha*, *Untauat*, *Ramsesnakht* şi *Sethmes*. Locuitorii Nubiei au fost cei care au apărat minele de aur împotriva atacurilor beduinilor. Interesant de remarcat este faptul că indigenii Nubiei au fost felicitați pentru activitatea lor nu de către faraon, ci de marele preot al zeului Amon din Karnak, *Ramsesnakht*. Ramses al IX-lea pieredea treptat controlul şi asupra Nubiei, dovedit de faptul că numele său apare pe un singur monument, fiind vorba de un text datând din anul al 6-lea al domnie sale, gravat pe zidul templului aparținând faraonului *Ramses al II-lea de la Amara(*KRI* VI, 461).

În ceea ce priveşte oazele, avem certitudinea că ele se aflau sub controlul libienilor. O parte din locuitorii oazelor Khargeh şi Dakhla au intrat în rîndul muncitorilor de la Deir el-Medineh, eveniment care a avut loc în anul al 8-lea al domniei lui Ramses al IX-lea(v. *P. Torino 2074*); concomitent are loc şi o incursiune a populației *meshwesh*(v. *Ramses al III-lea)(*KRI* VI, 609). Ca urmare a acestor atacuri, locuitorii de la Deir el-Medineh s-au refugiat în templul funerar al lui *Ramses al III-lea de la Medinet Habu; tot acolo a ajuns şi o mare parte a arhivei muncitorilor care lucrau la mormintele regale şi nobiliare. Demn de remarcat este faptul că atacurile libienilor(triburile *meshwesh* şi *libu*) s-au repetat în anii al 10-lea(*KRI* VI, 637-638) şi al 13-lea al domniei lui Ramses al IX-lea(*KRI* VI, 564).

Domnia faraonului a fost zguduită de primul scandal legat de jefuirea mormintelor din Valea Regilor, Valea Reginelor, dar şi a mormintelor demnitarilor. Ca tare, între anii 16 şi 17, vizirul *Khaemuaset* (*KRI* VI, 523-524) conduce o anchetă legată de jefuirea mormântului faraonului *Sobekemsaf al II-lea*(dinastia a XVII-a), păstrându-se inclusiv procesele verbale ale interogatorilui demarat(v. *P. Abbott* şi *Amherst BM 10021* şi *10054*). Primarul Thebei, *Paser*, l-a acuzat pe şeful poliției

mormintelor *Paueraat* că a fost complice la jaf sau oricum n-a apărat corespunzător Valea Regilor de hoți. Ultimul personaj amintit nu a fost găsit vinovat, iar *Paser* nu mai apere de aici încolo în documentele vremii. Cu toate acestea, în anul al 18-lea al domniei lui Ramses al IX-lea s-a înregistrat un jaf la Ramsseum.

Marii preoți ai zeului Amon din Karnak au fost după cum urmează: *Ramsesnakht*, *Nesamon* şi *Amenhotep*. Oricum, avem date precise despre persoanele care au deținut funcții în administrația centrală şi locală.

Activitatea edilitară a faraonului este redusă, însă față de alți ramesizi numele său este menționat pe mai multe monumente. La Karnak a închis curtea între pilonii III şi IV(*KRI* VI, 451-455); la Heliopolis s-au descoperit două statui şi o tablă de ofrande(*KRI* VI, 449-450); de la Memphis provine o stelă din anul al 13-lea al domniei sale(*KRI* VI, 450-451), iar la Serapeum se aminteşte de înmormântarea unui taur Apis(*KRI* VI, 451). Există în acelaşi timp şi o serie de papiri care menționează faptele şi acțiunile legate de jefuirea mormintelor: *P. Abbott*, rt.- anul al 16-lea al domniei(*KRI* VI, 468-481); *P. Leopold-Amherst*, acelaşi an(*KRI* VI, 481-489); *P. BM 10054*- I rt.-vs., acelaşi an(*KRI* VI, 489-497); *P. BM 10068*- I, rt.- anul al 17-lea al domniei(*KRI* VI, 497-505); *P. Harris A*(*BM 10053*), I, rt., acelaşi an(*KRI* VI, 506-514) şi *P. Mayer B*(KRI VI, 515-516).

Ramses al IX-lea şi-a construit un mormânt lung de 86 m, KV 6, fiind unul din cele mai mari din Valea Regilor. Din motive necunoscute, sepultura a rămas neterminată la data morții faraonului. KV 6 a fost jefuit încă în Antichitate, iar mumia regelui a fost mutată în ascunzătoarea de la Deir el-Bahari(DB 320), cândva în anul al 11-lea al domniei lui *Sheshonq I.

Bibl.: **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 636-642; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 449-523; **Idem**, *Family Relationship of Ramses IX and the Late Twentieth Dynasty*, în: **SAK** 11(1984), pp. 127-134; **P. Vernus**, *Affaires et scandales sous les Ramsès*, Paris, 1993, pp. 11-74; **F. Abitz**, *The Structure of the Decoration in the Tomb of Ramsses IX*, în: **C. N. Reeves**(ed.), *After Tutankhamun*, London, 1992, pp. 165-185; **C. N. Reeves**, *The Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 119-120, 250.

RAMSES AL X-LEA(1103-1098)

<u>Numele de naştere</u>: **Re-mesi-su Imen-her-khepeshef** „Re l-a născut pe el, Amon prin forța lui", urmat câteodată de epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de <zeul> Amon", fiind al 3-lea faraon ramesid cu acest nume.

<u>Numele de domnie</u>: **Kheper-Maat-Re** „Cel format după Maat, un Re", urmat de epitetul **setep-en-Re** „alesul lui Re".

Ramses al X-lea este al 9-lea faraon al dinastiei a XX-a, având o domnie relativ scurtă, maximum 5 ani; au existat şi opinii care au susținut faptul că ar fi domnit 9 ani. (ex. R. Parker, J. Malek, N. Grimal).

Nici originea sa nu este certă. Se presupune că a fost fiul lui *Ramses al IX-lea, iar soția lui se numea *Titi*, cea care purta titulatura de „fiica regelui, soția regelui şi mama regelui".

Ajunge la tron în timpul lunii I al anotimpului **peret**(iarna), ziua a 27-a. Trăsătură generală a domniei sale este asemănătoare cu cea a ultimilor ramesizi: adâncirea crizei interne şi creşterea numărului jafurilor de morminte regale. Puține sunt documentele care atestă domnia sa: în

primul rând *P. Torino 1932+1939*, cel care se referă la anii 1 şi 2 al perioadei în care a condus destinele Egiptului, iar anul 3 este atestat de un jurnal al unui muncitor de la Deir el-Medineh. Această interesantă însemnare se referă la teama muncitorilor necropolei regale, care au întrerupt lucrul în anul al 3-lea al domniei faraonului, în zilele 6, 9, 11, 12, 18, 21 şi 24 din cauza „locuitorilor deşertului"(libienii), cei care atacau frecvent Theba şi deja s-au stabilit în număr mare în zona Deltei. Numele faraonului mai apare pe următoarele monumente: în templul lui Amon din Karnak, pilonul al 4-lea, texte şi o stelă(*KRI* VI, 678), pe un sphinx între pilonii 3 şi 4 al aceluiaşi complex. După o inscripție al templului zeului Horus din Aniba(*KRI* VI, 678-679), se pare că Ramese al X-lea a fost ultimul suveran al dinastiei care a condus Nubia.

Se cunosc şi numele curtenilor: *Paser*, fiul lui *Amenmes*, a fost guvernatorul Thebei „(**hati-a nj uaset**); vizirul se numea *Khaemuaset*; marele preot al zeului Amon din Karnak a rămas în continuare *Amenhotep* etc.

În Valea Regilor i s-a construit mormântul KV 18, care a rămas neterminat la moartea faraonului. Sepultura a rămas totuşi una cunoscută datorită faptului că în anul 1903, egiptologul britanic H. Carter a instalat pe acoperişul intrării un generator electric, care pentru prima dată lumina mormintele din zonă.

Bibl.: **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 642-643; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 678-679; **Idem**, *Family Relationship of Ramses IX and the Late Twentieth Dynasty*, în: **SAK** 11(1984), pp. 127-134; **R. Krauss**, *Sothis- und Monddaten*, Heidelberg, 1985, pp. 151-154.

RAMSES AL XI-LEA (1098-1069)

Numele de naştere: **Re-mesi-su khai-em-uaset** „Re l-a născut pe el, cel care apare în Theba“ , la care se adaugă epitetul **mereru-Imen netjer heqa-Iunu** „cel pe care Amon îl îndrăgeşte, un zeu, suveranul din Heliopolis“ sau simplu: **setep-en-Ptah** „alesul zeului Ptah“.

Numele de domnie: **Men- Maat- Re** „Cel care stabileşte maat-ul (ordinea universală), un Re“, la care se adaugă epitetele: **setep-en-Ptah** „alesul zeului Ptah“ sau **sekhem setep-en-Ptah** „cel puternic, care a fost alesul zeului Ptah“. Reamintim faptul că acest nume a fost purtat deja de *Sethi I.

Ramses al XI-lea este ultimul faraon al dinastiei a XX-a, iar dacă adoptăm genealogia propusă de britanicul K. A. Kitchen, era fiul lui *Ramses al X-lea şi a reginei *Titi*. Soția lui se numea *Tanitamon*, cea care i-a născut două fiice: pe *Henuttaui* şi pe *Tanitamon a II-a*. Deşi nu este o dată acceptată de majoritatea egiptologilor, ziua a 20-a a lunii a 3-a a anotimpului *shemu* se poate socoti începutul domniei.

Până în anul al 9-lea al domniei sale nu este semnalat nici un eveniment. Atunci s-a întreprins o anchetă în legătură cu furturile care au avut loc la Ramesseum şi în templul de la Medinet Habu(v. *P. BM 10053* – II, vs., *KRI* VI, 755-763).

Lunga sa domnie se poate divide în 2 etape distincte: 1) prima durează până în anul al 18-lea, fiind caracterizată de tulburări interne, unii specialişti vorbind chiar de război civil; personajul cheie al acestei etape a fost vice-regele din Kush, *Panehesi*; 2) a doua etapă începe cu anul al 19-lea al domniei, care marchează începutul „erei renaşterii“; prin urmare

anul al 19-lea devine anul 1 al Renaşterii (*P. Abbott BM 10221*, *KRI* VI, 764).

Gravele probleme din sud s-au datorat încercării de înlăturare al marelui preot al zeului Amon, *Amenhotep*. Din acest motiv, Ramses al XI-lea i-a solicitat vice-regelui din Kush să se deplaseze la Theba şi să restabilească ordinea. Solicitarea a avut loc în anul al 9-lea al domniei. *Panehesi* se va comportă ca un adevărat dictator, mai mult va extinde conflictul şi în zona nordică.

Odată cu anul 1 al Renaşterii statutul lui *Panehesi* s-a schimbat, el fiind acum socotit inamic şi înlăturat, fiind nevoit să se retragă în Nubia. Funcțiile deținute de el au fost preluate de *Piankh*, care devine şi marele preot al zeului Amon din Karnak, poate după moartea lui *Amenhotep*, dar şi vizir. Urmează o perioadă mai paşnică a domniei, oricum luptele interne au încetat. Ulterior, funcțiile deținute de către *Piankh* vor fi preluate de către *Herihor*. Până nu de mult, cercetarea egiptologică susținea ordinea cronologică inversă a personajelor cheie: *Herihor* ar fi fost înaintea lui *Piankh*. Meritul de a stabili veridcitatea istorică i-a reveniit egiptologului german K. Jansen-Winkeln.

Procesul jefuitorilor de morminte a început imediat în anul 1 al epocii Renaşterii, fiind dirijat de către vizirul *Nebmaatrenakht*.

Deşi a avut o domnie lungă, puține sunt monumentele care i se pot atribui: mormîntul KV 4 (despre care C. N. Reeves afirma că nu a fost ocupat niciodată de către faraon), inscripții la Karnak(spre exemplu: un text oracular din anul al 7-lea al Renaşterii, *KRI* VI, 702-703, dedicații la templul zeului Khonsu, *KRI* VI, 703-708, etc)şi la Assuan, o stelă din anul al 27-lea de la Abydos(*KRI* VI, 701-702), iar la Serapeum a fost înmormântat în timpul domniei sale un taur Apis(*KRI* VI, 701). Mult mai importante sunt papiri care se referă diferite evenimente ale domniei sale: adopții în anii 1 şi 18, *P. Ashmolean Museum 1945*(*KRI* VI, 735-738);

decret regal în favoarea fiului regal din Kush, din anul al 17-lea al domniei, *P. Torino 1896*(*KRI* VI, 734-735), iar mai multe documente scrise se referă la furturile din morminte şi acțiunile legate de acestea.

Ramses al XI-lea a avut o domnie care pune capăt unei era glorioase din istoria faraonică, Epoca ramesidă, care marchează începutul dominației teocrației thebane, dar şi a decăderii treptate a Regatului egiptean, care ulterior va fi condus de către dinastii străine.

Bibl.: **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, II, Paris, 1995, pp. 643-651; **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, VI, Oxford, 1983, pp. 701-838; **A. Niwinski,** *Les périodes whm mswt dans l'histoire de l'Égypte: un essai comparatif*, în: **BSFE** 136(1996), pp. 5-26; **K. Jansesn-Winkeln**, *Das Ende des Neuen Reiches*, în: **ZÄS** 119(1992), pp. 22-27; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, pp. 121-123.

RUDAMON AL II-LEA (740-737)

Numele de naştere: **Imen-rud** „<Zeul>Amon este viguros“. După M-A. Bonhême este un nume rar, cunoscându-se doar 3 atestări din secolul VIII î. Hr. , dintre care unul a aparținut unui conducător de origine libiană din vestul Deltei Nilului, cunoscut şi sub numele de *Rudamon I*. Din aceste considerente, cel în cauză apare şi sub varianta mult mai corectă de Rudamon al II-lea. Câteodată numele de naştere este urmat de epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de Amon“.

Forma grecizată: La Manethon nu apare, dar K. A. Kitchen, *TIP* §. 419 îl identifică cu un suveran care purta numele *Zet*.

Numele de domnie: **User-Maat-Re** „Puternic prin Maat, un Re“, urmat de epitetul **setep-en-Imen** „alesul lui Amon“. Numele de domnie este de origine ramsidă.

În conformitate cu succesiunea tradițională a faraonilor, adoptată şi de către reputatul egiptolog K. A. Kitchen în *TIP*, Rudamon al II-lea se poate considera penultimul faraon al dinastiei a XXIII-a, în timp ce D. Aston îl socoteşte antepenultimul suveran al dinastiei a XXIII-a thebane. În prezentul lexicon am adoptat punctul de vedere al lui K. A. Kitchen, după noi mult mai apropiat de realitate şi, cel puțin din punctul de vedere al datelor de care dispunem, mai puțin speculativ.

Se cunosc puține date referitoare la domnia sa. A fost fiul lui *Osorkon al III-lea şi fratele lui *Takelot al III-lea. Există discuții şi în legătură cu durata domniei. K. A. Kitchen i-a atribuit 2-3 ani. D. Aston consideră că este identic cu faraonul anonim care a domnit 19 ani şi care este menționat de textul unui graffiti de la Wadi Gasus. Însă, descoperirile recente îl favorizează în această ipoteză pe *Takelot al III-lea. Cercetătorul olandez G. Broekman consideră că personajul în cauză ar fi un rege nou, *Sheshonq al VII-lea*.

Se mai cunosc numele-Horus şi – nebti al faraonului. Primul este **neb maa-kheru** „stăpânul triumfului“, iar cel de-al 2-lea **heken-em-Maat** „Cel care este încântat de Maat“. În cazul primului, Kitchen, *TIP* §§. 101, 322 citeşte **neb maat** „Lord of Truth“. De remarcat este faptul că înaintea numelui nu apare obişnuitul epitet **ka nakht** „taurul cel puternic“, nelipsit până la domnia lui *Takelot al III-lea. Aceste nume sunt inspirate din titulatura lui *Amenemhat al II-lea, deci avem de-a face cu nume arhaizante. Numele-Horus-de-Aur al lui Rudamon al II-lea rămâne necunoscut.

În privința atestării numelui faraonului dispunem de puține date. În primul rând apare la Karnak, în capela lui **Osiris-heqadjet** („Osiris stăpânul veşniciei“), apoi: pe blocuri de piatră şi reliefuri de la Medinet Habu, pe un vas(actualmente la Muzeul Luvru din Paris), pe un capac de sarcofag provenit de la Gurna(actualmente la Muzeul din Berlin) şi pe un sistrum votiv. Recent au fost descoperite 2 fragmente ale unei statui de faianță care poartă numele lui Rudamon al II-lea, piesele fiind scoase la lumina zilei la Hermopolis. Pe baza acestei descoperiri se poate presupune că faraonul a dominat cel puțin zona între Hermopoils şi Theba.

După moartea lui Rudamon al II-lea regatul condus de el s-a fărâmițat în mai multe oraşe-state conduse de: *Paftjaubastet* la Hierakonpolis, *Nimlot* la Hermopolis şi *Ini* la Theba. *Paftjaubastet* s-a căsătorit cu *Irbastetudjanefer*, fiica lui Rudamon al II-lea.

Până în prezent nu se cunoaşte locul de îmormântare al regelui.

Bibl.: **TIP**, §§. 145-146, 189; **O. Perdu**, *„Le Roi Roudamon en Personne!“*, în: **RdÉ** 53(2002), pp. 151-178; **Cl. Jurman**, *Die Namen des Rudamun in der Kapelle des Osiris-heqadjet: Bemerkungen zu Titulaturen der 3. Zwischenzeit und dem Wadi Gasu-Graffito*, în:**GM** 210(2006), pp. 69-91; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 200-203.

S

SAHURE (2487-2475)

Numele de naştere: **Sahu-Re** „El care este apropiat de Re".
Forma grecizată: **Sepheres** (Manethon, Fr. 18).

Sahure, având o descendenţă învăluită în mister (v.*Userkaf), este al 2-lea faraon al dinastiei a V-a.

Documentele de care dispunem referitoare la duratei domniei sale sunt puţin diferite. În conformitate cu Canonul Regal din Torino, Sahure ar fi domnit 12 ani(col. III. 18), dată care este acceptată de majoritatea egiptologilor. Manethon i-a atribuit 13 ani, iar Piatra de la Palermo înregistrează „anul de după a 7-a întâmplare", adică îi atribuie lui Sahure minimum 14 ani de domnie, desigur dacă luăm în considerare faptul că evenimentele istorice au fost înregistrate bienal.

Sahure şi-a construit complexul funerar la Abusir, motivul fiind, după N. Grimal, apropierea de locul de origine al dinastiei. Piramida este de dimensiuni reduse faţă de cele ale platoului de la Gizeh, cu o înălţime de 47 de m. Între anii 1902-1908, egiptologul L. Borchardt a efectuat săpături arheologice la complexul suveranului, în urma cărora a reuşit să descopere basoreliefuri care acopereau templul mortuar, drumul de acces şi templul văii. Din păcate, astăzi aceste piese sunt dispersate în mai multe muzee ale lumii (**PM**, III/ 1, pp. 326-335). Scenele completează sau în unele cazuri ilustrează informaţiile oferite de Piatra de la Palermo în legătură cu domnia lui Sahure. Ca atare, pe lângă scene care prezintă secvenţe ale vieţii religioase şi cotidiene, apar şi altele care înfăţişează prizonierii libieni şi asiatici, apoi sosirea în Egipt a prinţeselor libiene

împreună cu copiii lor şi nu în ultimul rând întoarcerea flotei egiptene la Memphis după o expediţie la Byblos.

Piatra de la Palermo mai prezintă şi o altă expediţie comercială, în ţara Punt. Acest eveniment pare să fie confirmat şi de un graffiti cu numele lui Sahure, descoperit pe drumul care duce spre un port din Marea Roşie, punctul de plecare al expediţiei.

Piatra de la Palermo mai aminteşte de produse aduse din „ţara turcoazei", desigur o referire la minele din Peninsula Sinai, probabil la cele de la Wadi Maghara şi Wadi Kharit.

Există mărturii şi ale unor expediţii la carierele de diorit de lângă Abu Simbel, dar şi despre prezenţa trupelor faraonului la Buhen, pe teritoriul Nubiei.

Deşi se cunoaşte că Sahure a construit un templu solar numit „Câmpul lui Re ", ca majoritatea regilor dinastiei a V-a, cercetările arheologice n-au reuşit să-l identifice pe teren.

Bibl.: **Ch. Meyer**, în: **LdÄ** V, coll. 352-353; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 296-297; **L. Borchardt**, *Das Grabdenkmal des Königs Sahure*, I- II, Leipzig, 1910-1913; **A. Krug**, *Die Sahure Reliefs*, Frankfurt/ Main, 1978; **M. Bietak**, *Zur Marine des Alten Reiches*, în: **J. Baines et all.** (eds.), *Pyramid Studies and other Essays presented to I. E. S. Edwards*, London, 1988, pp. 35- 40.

SEKHEMIB-PERENMAAT(dinastia a II-a)

<u>Numele-Horus</u>: Apare atât sub forma **Sekhemib** „Puternic prin voinţă", cât şi prin varianta **Sekhemib-perenmaat** „Puternic prin voinţă, cel pentru care a apărut Maat". Numele-nebti este

identic cu acesta din urmă. Analele regale nu-l menționează, iar Manethon nu-l cunoaşte.

Face parte din categoria acelor faraoni despre a cărui domnie se ştiu puține. Credem că F. Raffaele avea dreptate atunci când afirma: „este un alt suveran misterios al dinastiei a II-a". În prezenta lucrare, faraonul este considerat urmaşul lui *Peribsen.

Au existat şi există tentative de identificare a lui Sekhemib-perenmat cu mai multe personaje: a) în special cu *Peribsen, afârmând că Sekhemib-perenmaat a fost numele acestuia la începutul domniei sale, iar ulterior - datorită schimbării ideologiei regale(protectorul dinastic a devenit zeul Seth, în locul divinității Horus)- şi-a luat numele de *Peribsen; b) alții l-au identificat cu *Weneg.

Personal nu credem faptul că peceții purtând numele lui Sekhemib-perenmaat descoperiți în mormântul lui *Peribsen de la Umm el-Qaab(P), dar şi în incinta sa funerară, sunt mărturii certe în privința identității dintre cei doi. Asemenea practici nu sunt singulare, iar o descoperire recentă din mormântul lui *Khasekhemui de la Abydos, adică identificarea unui fragment de pecete cu numele lui Sekhemib-perenmaat este considerată o devadă a succesiuniii Sekhemib-perenmaat→*Khasekhemui.

Un alt argument care pleda pentru identitatea Sekhemib-perenmaat =*Peribsen este, la fel, o speculație. Dacă primul poartă titulatură **inu khaset(u)** „cuceritor al țărilor străine", iar cel de-al doilea pe cel **inu Setjet** (v. mai sus la *Peribsen)nu înseamnă că avem de-a face cu una şi aceeaşi persoană.

La fel, nu dispunem de nici o dovadă certă pentru a afirma că Sekhemib-perenmaat ar fi condus Egiptul de Jos, iar concomitent *Peribsen guverna numai Egiptul de Sus.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London -New York, 1999, pp. 90-91; **W. Helck,** *Untersuchungen zur Thinitenzeit,* Wiesbaden, 1987, pp. 103-104; **J. Vercoutter**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, I, Paris, 1992, pp. 227 sqq.; **J. Kahl**, *Das System der ägyptischen Hieroglyphenschrift in der 0.-3. Dynastie*, Wiebaden 1994, pp. 255-6, nr. 2864-2886; **W. Kaiser, J. P. Pätznick et al**., *Stadt und Tempel von Elephantine 25./26./27 Grabungsbericht*, în: **MDAIK** 55(1999), pp. 166-173; **G. Drezer, et al**., *Umm el-Qaab. Nachuntersuchungen im früzeitlichen Königsfriedhof 13./14./15 Vorbericht*, în: **MDAIK** 59 (2003), pp. 67-138(în special p. 115, pl. 24b).

SEKHEMKHET (2648-2642)

Numele-Horus: **Sekhem/khet** „Cel puternic al corporației". Traducerea prezentată de către T. Wilkinson „(Cel mai) puternic al corporației" este o ipoteză neconfirmată de textele egiptene antice. Termenul „corporație"(**khet**) se referă la o grupare primitivă de zei , existentă anterior creării Eneadei din Heliopolis.

Forma grecizată: **Tyreis** (Manethon, Fr. 11), nu are echivalent între glosele egiptene. Identificarea numelui propriu cu cel al lui Sekhemkhet s-a făcut datorită faptului că în lista lui Manethon Tyreis ocupă a 3-a poziție, imediat după domnia lui *Djoser.

Sekhemkhet este al 3- lea faraon al dinastiei a III-a, urmaşul lui *Djoser. Numele său de naştere apare în mai multe variante. Astfel, Lista regală de la Saqqara prezintă forma **Djeserteti**(al 13-lea cartuş), în timp ce Canonul Regal din Torino (col. III. 5) oferă **Djeserty**. Este surprinzător faptul că Lista regală de la Abydos, al 17-lea cartuş, conține numai o parte a numelui, **Teti**. Semnificațiile acestor variante sunt greu

traductibile, în orice caz ele se află în strânsă legătură cu noțiunea **djeser** „cel sacru".

În complexul mortuar al faraonului de la Saqqara a fost descoperită o plăcuță de fildeş care, printre altele, conține şi următoarea inscripție: **nebti djeserti ankh**. Textul a fost interpretat în mod diferit. Unii specialişti (spre exemplu N. Swelim şi T. Wilkinson) au considerat că redă numele-nebti al faraonului, adică **Djesertiankh** , în timp ce R. Stadelmann a dedus că exprimă numele unei regine, *Djesernebtiankhti*, iar W. Helck a optat şi el pentru numele unei regine, dar în varianta *Deseretnebti*.

Datele referitoare la domnia lui Sekhemkhet sunt puține. Pe un relief de la Wadi Maghara din Peninsula Sinai figura faraonului apare de trei ori. În partea stângă a reprezentării suveranul, purtând mitra albă a Egiptului de Sus, loveşte un prizonier, urmând apoi încă două imagini ale sale, dintre care în prima apare în calitate de rege al Egiptului de Jos. Pe relief numele-Horus este gravat de două ori, care i-a fost atribuit inițial, în varianta *Semerkhet, unui faraon al dinastiei I.

În timpul domniei sale a fost organizată o expediție spre Sinai, la minele de turcoază, acțiunea fiind condusă de o persoană care purta titulatura **imi-ra meşa**, adică „cel care se află în fruntea unei expediții militare". Aceeaşi persoană beneficia şi de o altă titulatură: **hatia**, traductibil prin noțiunea actuală de „primar". Atestarea acestei funcții administrative la Wadi Maghara certifică faptul că egiptenii nu s-au mulțumit numai cu organizarea unei simple expediții în Sinai, ci au ocupat şi au controlat, cel puțin vremelnic, zona în discuție. Ipoteza noastră pare a fi confirmată şi de titulatura „inspector al lucrărilor regelui" care apare în aceeaşi inscripție. Faptul că persoana în cauză, din păcate nenumită, a fost considerată şi „fiul regelui", nu înseamnă că avea vreun grad de rudenie

cu Sekhemkhet, ci faptul că desemna probabil un supus credincios al faraonului.

Peceți cu numele lui Sehkemkhet au fost descoperite şi în aşezarea de la Elephantine, iar inscripțiile prezintă şi titulatura unui funcționar local: „primarul Elephantinei“. Toponimul în discuție, în egipteană **abu**, apare pentru prima dată în inscripțiile din timpul domniei lui Sekhemkhet.

Egiptologul Z. Goneim a considerat că un desen executat de către muncitorii care au construit complexul funerar al regelui de la Saqqara redă imaginea unui libian. Ipoteza specialistului este greu acceptabilă din cauza neclarității sau chiar a lipsei detaliilor desenului. În consecință, nu se poate dovedi supunerea de către egipteni a unor triburi libiene.

În septembrie 1951, Z. Goneim a reuşit să descopere la Saqqara complexul funerar al lui Sekhemkhet, situat la sud-vest de zidul de incintă al sepulturii lui *Djoser. Pe un graffiti al construcției apare numele lui Imhotep, ceea ce nu exclude posibilitatea ca acest monument să fi fost opera vestitului arhitect. Rezultatele mai multor ani de săpături arheologice au reuşit să clarifice faptul că piramida faraonului a rămas neterminată. Infrastructura ei posedă pe lângă 132 de magazine şi camera mortuară, în care există şi un sarcofag de alabastru, din păcate gol. Coridorul principal al edificiului a rezervat cea mai mare surpriză lui Z. Goneim: descoperirea unui tezaur constând din 21 brățări de aur, o cutie din acelaşi metal prețios având forma unei scoici cu două valve, un baton (?) de aur şi agrafe de electrum. Faptul că piramida îi aparținea cu siguranță lui Sekhemkhet este dovedit de prezența a cinci peceți purtând numele-Horus al faraonului. Dacă piramida ar fi fost terminată, ea ar fi avut o înălțime de 70 m, posedând 7 trepte. O remarcă importantă: suprafața întregului complex funerar este de 500 x 200 m.

Desigur, descoperirea unui sarcofag intact, dar gol, în interiorul piramidei a ridicat o problemă esențială: unde a fost înmormântat Sekhemkhet ? După opinia majorității specialiştilor într-un loc încă neidentificat, deoarece în antichitate nu s-a acceptat ideea de a înmormânta un faraon într-un mormânt neterminat.

După Canonul Regal din Torino, Sekhemkhet a domnit 6 ani, ceea ce reprezintă un interval destul de scurt pentru a termina construcțiile din interiorul complexului funerar, imnplicit construcția piramidei.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London -New York, 1999, pp. 94, 98-99, 134, 140,166, 202, 205, 284; **H. Goedicke**, în: **LdÄ** V, coll. 776-777; **D. Wildung**, *Die Rolle ägyptischer Könige im Bewusstein ihrer Nachwelt*, München, 1969, pp. 93-100; **Z. Goneim**, *Horus Sekhem-khet. The Unfinished Step Pyramid at Saqqara*, Cairo, 1957; **N. Swelim**, *Some Problems on the History of the Third Dynasty*, Alexandria, 1983; **R. Stadelmann**, *Die ägyptischen Pyramiden*, Darmstadt, 1985, pp. 72-75.

SEMERKHET (dinastia I)

Numele-Horus: **Semer-khet** „Apropiat al corporației“(pentru semnificația elemenetului **khet** v. *Sekhemkhet). În literatura de specialitate se mai întâlnesc şi alte traduceri ale numelui, cum ar fi: „Cel cu corpul vindecat/sănătos“, „Cel intim al zeilor“, „Prieten atent“ sau „Companie a zeilor“. Lista regală de la Abydos îl numeşte **Semesu**(Nr.7), iar în Canonul Regal din Torino apare varianta **Semsem**(II.17). Numele apare transcris şi prin intermediul grafiei **Semerchet**.

Formele grecizate: La Manethon, **Semempsês**(Fr. 6 şi Fr. 7a) şi **Mempses**(Fr. 7b) derivă din numele datând din Epoca Imperiului(v. ultimele două de mai sus).

Deşi ordinea şi durata de domnie a faraonilor aparţinând primelor două dinastii sunt nesigure, cel puţin pe baza cunoştiinţelor actuale, Semerkhet este considerat al 7-lea suveran al dinastiei I, fiind urmaşul, probabil fiul, lui *Adjib şi precursorul lui *Qaa. Tatăl suveranului se poate considera (după Manethon, Fr. 6) *Adjib, iar mama *Betres*/ *Batirytes* (după fragmentul de la Cairo al Analelor regale).

După T. A. H. Wilkinson, Semerkhet a avut cea mai scurtă domnie din timpul dinastiei I. Manethon(Fr. 6, 7a şi 7 b)îi atribuie 18 ani, Canonul Regal din Torino aminteşte de 72 ani, iar fragmentul din Cairo, un duplicat al Pietrei de la Palermo, a conservat 8 ½ ani, o cifră mult mai rezonabilă decât celalte prezentate mai sus.

Din punctul de vedere al protocolului regal, începând cu domnia lui Semerkhet elementul **nebti** apare pentru prima dată ca unul constant al titulaturii regale. Totuşi, există o incertitudine: glosa în sine este o parte a numelui sau un alt titlu? Din aceste considerente, unii specialişti văd în **iry-nebty** numele de domnie al faraonului, cu semnificaţia „Gardianul celor două stăpâne“(T. A. H. Wilkinson), iar alţii consideră că reprezintă numele-nebti, tradus prin: „Cel care apără cele două stăpâne“, adică pe zeiţele Nekhbet şi Uadjet(N. Grimal). Savantul francez nu exclude nici posibilitatea ca Semerkhet, ţinând cont de sensul numelui-nebti, să fi îndeplinit iniţial o funcţie religioasă, ulterior devenind faraon. Desigur, este o ipoteză plauzibilă, dar nu o certitudine.

Dacă consultăm cele scrise de către P. Clayton în a sa *Chronicle of the Pharaohs*, toate cele afirmate despre Semerhket se bazează pe faptul că faraonul a fost un uzurpator, dar motivaţia lui fiind una hilară. Nu este mai puţin adevărat faptul că Semerkhet „a efaţat“ de pe mai multe vase de

la Abydos numele regilor anteriorri, în sistematic pe cel al lui *Adjib, înscriându-şi pe al său. Cum a demonstrat J.-Ph.Lauer o asemenea activitate nu-l implica pe faraon, de ea era responsabil funcționarul care răspundea de aprovizionarea mormântului regal. Mai mult, Lauer a adus dovezi clare în privința faptului că Semerkhet nu se poate considera un uzurpator atâta timp, cât pe trei fragmente de vase, descoperite sub piramida lui *Djoser de la Saqqara, se găseşte o succesiune de patru nu-me regale: *Den→*Adjib→Semerhket→*Qaa, iar pe alte două *serekh*-ul ale lui *Qaa se află după cel al lui Semerkhet.

După Manethon(Fr.7a) în timpul domniei lui Semerkhet „au existat multe fenomene stranii şi o foarte mare calamitate". Datele de care dispunem, evident puține la număr, nu lămuresc nici unul din aceste as-pecte. În orice caz, ele nu s-au datorat faptului că Semerkhet ar fi fost un „uzurpator".

Credem că este mult mai indicat să analizăm domnia faraonului prin intermediul informațiilor oferite de documentele contemporane sau de cele care au fost scrise la scurt timp după moartea sa.

Astfel, fragmentul din Cairo al analelor regale aminteşte despre o serie de procesiuni religioase, cum ar fi: sărbătoarea bienală a „urmaşilor lui Horus", ritualul „apariției regelui dual", „alergarea taurului Apis" (pentru acesta v. *Den) şi confecționarea unor imagini divine.

În general, pentru primele dinastii, informații prețioase referitoare la domnia unui faraon oferă şi etichetele care erau fixate cu un şnur pe diferite vase. În cazul lui Semerkhet ele oferă următoarele date: vorbesc de o incintă funerară(?) numită **Heru-ib-netjeru**, adică „Horus inima zeilor", apoi aflăm de existența unui domeniu regal numit **Heru-djeser-khet** „Horus cel sacru al corporației", probabil asociat cu producția de vin.

În mormântul faraonului de la Abydos au fost descoperite 11 fragmente de vase de factură siro-palestiniană, ceea ce denotă continuarea şi sub Semerkhet a relațiilor comerciale cu statele din Orientul Apropiat.

DE la Abydos provin şi acele etichete din timpul domniilor lui Semerkhet şi *Qaa pe care apare menționat numele demnitarului *Henuka*, cel care foarte probabil a avut şi un mormânt la Saqqara.

Semerkhet este singurul faraon al dinastiei I care nu are un mormânt şi la Saqqara-Nord. T. A. H. Wilkinson invocă domnia scurtă a regelui(ipoteză plauzibilă), iar P. Clayton are în vedere faptul că Semerkhet a fost un uzurpator(după părerea noastră o simplă speculație). Cert este că numele său nu figurează nici pe Lista regală de la Saqqara.

În schimb, Semerkhet posedă un mormânt aparte la Abydos (mormântul U), un ansamblu care conține o singură cameră în jurul căreia se află 68 de morminte subsidiare. Nu credem că acestea sunt contemporane cu cel al faraonului, ca tare excludem posibilitatea ca ele să fie o mărturie a sacrificilui uman practicat sub domnia lui Semerkhet. Din acest mormânt provine şi celebra stelă funerară de granit negru, cu numele-Horus al suveranului, obiect care la origine era plasat înaintea sepulturii.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London, N.Y., 1999, pp. 79-80, 121, 124, 203, 207, 208, 281, 283, 285, 291, 296, 300; **P. Kaplony,** în: **LdÄ** V col.l. 841 sqq.; **W. Helck,** *Untersuchungen zur Thinitenzeit,* Wiesbaden, 1987, pp. 101 sq., 116 sq., 124, 162, 193; **J. R. Ogdon,** *Studies in archaic epigraphy VIII. On the reading of the nebty-name of king Semerkhet***,** în**: GM** 72(1984), pp. 15-19; **J.-Ph. Lauer,** *Quelques remarque sur la I-re dynastie***,** în: **BIFAO** 64(1966), pp. 178-179; **N. Grimal,** *Histoire de l'Égypte ancienne***,** Paris, 1988, pp. 178-179; **W. G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint, 1980, pp. 28-29, 32-33, 34-35; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 47, 172; **P. Lacau, J.-Ph. Lauer**, *La Pyramides à Degrés*, t. IV, Le Caire, 1959, no.19-21, 38, 39.

SENED (dinastia a II-a)

Numele de domnie: **Sened** „Cel temut, cel respectat“ dacă luăm în considerare varianta grafică **Senedj**(v. mai jos).

Forma grecizată**:** **Sethenes**(Manethon, Fr.8), fiind o metateză grafică a variantei **Senedi**(v. mai jos).

După opinia mai multor specialişti intervalul cuprins între sfârşitul dinastiei I(după domnia lui *Qaa) şi ultimul suveran al dinastiei a II-a (*Khasekhemui) este unul destul de incert în istoria Egiptului antic, fiind cacarterizat de domnii şi succesiuni nesigure. Stadiul actual al cercetărilor, datorită unei documentații reduse, ne obligă în prezentul lexicon să descriem domnii plauzibile. Observația de față se referă, în special, la Epoca dinastică timpurie(dinastiile I-III).

În cazul în care dorim să prezentăm cele câteva informații de care dispunem despre Sened, trebuie să avem în vedere cele afirmate la *Peribsen. Prin urmare, ținând cont de listele regale, Sened ar fi fost al doilea succesor al lui *Ninetjer.

Personal nu credem că numele din cartuşul regal descoperit pe o cărămidă arsă din zona galeriilor lui *Ninetjer de la Saqqara, şi anume **nefer-senedj-Re**, ar avea vreo legătură cu Sened din timpul dinastiei a II-a şi acesta numai fiindcă ar conține elementul **-senedj**-(!). În schimb, certă pare o mențiune a numelui pe un bol refolosit în templul funerar al lui *Khafra de la Gizeh, care poartă inscripția „regele dual Sened“.

Desenatorul italian L. Vassali (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea) a reuşit să redea şi prin urmare să pastreze posterității imaginea şi inscripția unui sarcofag(astăzi pierdut) aparținând unei concubine a lui

*Iahmes I. Textul conține şi o scurtă listă regală, începând cu Sened şi terminând cu fondatorul dinastiei a XVIII-a.

Lista regală de la Abydos(Nr.13) a păstrat numele faraonului sub varianta **Senedi**, în timp ce Lista regală de la Saqqara(Nr.7) şi Canonul Regal din Torino(II. 24) au redat numele prin sunetele **Senedj**.

Informații interesante oferă un paragraf (163a) al Papirusului Medical din Berlin. În conformitate cu pasajele relevante, documentul „a fost găsit printre scrierile vechi…din epoca regelui Egiptului de Sus şi de Jos Usaphis(=*Den), cel justificat…El(=documentul) a fost adus Maiestății Sale regele Egiptului de Sus şi de Jos Senedj, cel justificat…".

Epoca Saită, considerată a fi echivalentul egiptean al „Renaşterii", i-a păstrat meomria, astfel că numele faraonului a fost gravat pe inscripția de pe cureaua unei statuete de bronz păstrată la Muzeul din Berlin(Nr. inv. 8433). Maniera arhaizantă de scriere a numelui, prin intermediul a trei semne monoconsonantice, **s-n-d**, ne îndreptățeşte să optăm pentru această variantă ca fiind oficială a numelui suveranului, adică **Sened**. Se pare că ea a fost uzitată în timpul dinastiilor a III-a(v. mai sus) şi a IV-a. În acest context, prețioase sunt şi informațiile furnizate de către textul „stelei-uşi-false" aparținând demnitarului *Sheri*(Muzeul Egiptean din Cairo, Inv. Nr. 1384). Personajul în discuție poartă mai multe titulaturi:„supravegheatorul preoților purificatori ai lui Peribsen în necropola lui Sened"; „supravegheatorul preoților mortuari ai lui Sened în necropolă" şi „preot al lui Sened la poarta mormântului…". Concluziile ce se desprind sunt importante: a) *Sheri* a fost un oficiant al cultului celor doi faraoni(*Peribsen şi Sened) şi b) evident faptul că Sened se bucura în mijlocul dinastiei a IV-a încă de o oarecare faimă şi prețuire din partea urmaşilor săi.

Mormântul lui Sened nu a fost încă descoperit, iar faptul că numele său este cunoscut mai ales prin intermediul unor monumente din Egiptul

de jos i-a determinat pe unii specialişti să afirme că nu a condus efectiv întregul teritoriu al Egiptului.

Bibl.: **T.A.H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-N.Y., 1999, pp. 88-89; **W. Helck**, *Sened*, în: **LdÄ** V,, col. 849; **Idem**, *Untersuchungen zur Thinitenzeit*, Wiesbaden, 1987, pp. 103-106; **D. Wildung**, *Die Rolle ägyptischer Könige im Bewusstsein ihrer Nachwelt*, München-Berlin, 1969, pp. 45-51; **W. G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint, 1980, pp. 36-37; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 48, 174; **Th. Bardinet**, *Les Papyrus médicaux de l'Égypte pharaonique*, Paris, 1995, p. 114.

SESOSTRIS I (1956-1911)

Numele de naştere: **Sa-en-Useret** „Om al <zeiței> Useret".

Formele grecizate: **Sesonkhosis** (Manethon, Fr. 34-36), **Sesoosis** (Diodor, I.14). Forma actuală a numelui provine din **Sesostris**, utilizat de Manethon pentru Sesostris al III-lea. Din vocalizarea diferită a numelui de naştere au rezultat variantele **Senusret** şi **Senwosret**, folosite în lucrările de specialitate.

Sesostris I, fiul lui *Amenemhat I şi probabil al reginei *Neferetjatenen*(?), este al 2-lea faraon al dinastiei a XII-a. În conformitate cu *Povestea lui Sinuhet* (R $_{4\text{-}5}$), soția sa principală se numea *Neferu*, iar după unii specialişti ar mai fi existat şi o alta, secundară, numită *Itkait*.

În privința stabilirii duratei domniei nu întâmpinăm dificultăți. După Canonul Regal din Torino (V.21) ar fi condus destinele țării 45 de ani, ceea ce corespunde cu cifra vehiculată de un document faraonic, o

inscripție de la Amada. Manethon specifica faptul că **Sesonkhosis** a domnit 46 de ani.

Înaltul demnitar *Sinuhet* îl elogiază pe Sesostris I după cum urmează: „El este un zeu, desigur, pereche-n lume n-are. Nimeni până astăzi n-a fost asemeni lui! Este o culme a înțelepciunii, ia hotărâri neîntrecute…".

Posteritatea l-a considerat un zeu, fiind venerat în această calitate la Buhen. A fost asociat cultului regelui *Amenhotep I, iar pe o listă datând din epoca ramesidă figurează printre marii înaintaşi ai istoriei faraonice.

Sesostris I ocupă tronul Egiptului după moartea tatălui său, ca atare, ideea unei coregențe dintre tată şi fiu nu mai este acceptată de către specialişti(v. *Amenemhat I).

A fost un faraon energic care după mai multe tentative, în anul al 18-lea al domniei sale a reuşit să cucerească teritoriul Nubiei de Jos, stabilind granița sudică a Egiptului în apropiere de cataracta a II-a a Nilului.

Pe lângă aceste acțiuni militare propriu-zise, Sesostris I a întreprins mai multe expediții către carierele şi minele aflate în afara teritoriului egiptean. Astfel, în Sinai, prezența sa este atestată la Serabit el-Khadim, dar din păcate nici o inscripție nu datează expedițiile sale. Un înalt funcționar al său, *Ameni*, fiul lui *Mentuhotep*, aflat sub comanda vizirului *Antefoqer*, a întreprins, în anul al 24-lea al domniei sale, o expediție spre Punt.

După ce regiunea nordică a Nubiei a fost ataşată regatului, se înmulțesc şi expedițiile comerciale spre acel teritoriu. Judecând după o inscripție din anul al 20-lea al domniei lui Sesostris I, la carierele de la Toshka s-au îndreptat 1300 de oameni, dintre care 50 erau cioplitori în piatră şi 200 mineri. Materialele aduse au fost transportate de la carieră până la Nil cu ajutorul a 1000 de măgari. Fondarea cetății Buhen a avut

ca principal scop protejarea minelor de aur de la Wadi Allaqi. În conformitate cu documentele vremii, în anii 18 şi 43 ai domniei suveranului, nomarhul de la Beni Hassan, *Ameni*, a organizat o expediţie spre minele de aur ale Nubiei.

Asemenea expediţii au fost întreprinse şi în zona deşertului estic, în special la Wadi Hammamat. Cea mai cunoscută este cea din anul al 38-lea al domniei, manevră la care au participat 18.000 de persoane, care la întoarcere au transportat piatră suficientă pentru confecţionarea a 60 de sfincşi şi a 150 de statui. Wadi el-Hudi şi în cele din urmă carierele de alabastru de la Hatnub au fost deseori exploatate pe vremea domniei lui Sesostris I.

Cucerirea Nubiei de Jos, dar şi expediţiile comerciale au fost întreprinse datorită unei administraţii bine organizate. Faraonul s-a bazat în aceste acţiuni înainte de toate pe nomarhii săi. Cele mai influente persoane ale vremii au fost: *Sarenput I* (la Assuan), *Hapidjefa* (la Assiut), *Djehutinakht*(la el-Bersheh) şi *Amenemhat* , numit şi *Ameni* (la Beni Hassan). Aceştia şi-au construit morminte impozante, şi-au înscris pe stele propria autobiografie. Sesostris I a fost nevoit să le acorde o parte din bunurile însuşite cu prilejul anumitor expediţii, în schimb nomarhii i-au rămas aparent fideli.

Un loc important le-a revenit şi vizirilor, dintre care doi merită o atenţie sporită: *Antefoqer* şi urmaşul său *Mentuhotep*. Aceştia dirijau, în interesul faraonului, o „armată“ de funcţionari.

Organizarea societăţii faraonice – munca în ateliere, activităţile întreprinse la diferite construcţii şi în timpul expediţiilor, personalul acestora – reiese şi din patru papirii ale domniei lui Sesostris I, numiţi în literatura de specialitate P. Reisner. Spre exemplu, *P. Reisner II* descrie activitatea de la şantierul naval de la Thinis, dirijată între anii al 15-lea şi al 18-lea ai domniei faraonului de către vizirul *Antefoqer*.

Cu toate că Egiptul din timpul domniei lui Sesostris I a cunoscut o perioadă de maximă prosperitate, în conformitate cu inscripțiile lui *Ameni* de la Beni Hassan şi *Mentuhotep* de la Hermonthis, nu lipsesc datele despre o foamete care a cuprins anumite zone ale țării.

Prin intermediul a două stele, una de la Karnak şi o alta de la Elephantine, aflăm că Sesostris I a delimitat frontierele a cel puțin patru nome ale Egiptul de Sus.

La o analiză atentă a activității edilitare a faraonului reiese că Sesostris I a întreprins construcții de anvergură diferită în cel puțin 35 de aşezări ale Egiptului. Pe baza unui document emis în anul al 3-lea al domniei sale aflăm că Sesostris I a ordonat ridicarea la Heliopolis a unui templu în favoarea zeului Atum. Foarte probabil că obeliscul de la Helipolis este în strânsă legătură cu această activitate, fiind singura urmă a ei păstrată până în prezent.

Faraonul se pare că a acordat o atenție deosebită zeului Lumii de Apoi, Osiris, deoarece în anul al 9-lea al domniei sale a trimis la Abydos un funcționar numit *Meri* cu scopul de a construi din calcar de Tura un templu în favoarea divinității. În mormintele particularilor apare reprezentată celebra scenă a pelerinajului la mormântul lui Osiris de la Abydos.

În anul al 33-lea al domniei suveranul intenționa să construiască la Akhmim un templu în cinstea zeului Min. Armant, Tod, Gebelein şi Elephantine sunt alte localități unde există urme cu privire la ridicarea unor edificii pioase de către Sesostris I.

La Theba, faraonul a ordonat executarea primului edificiu al marelui ansamblu arhitectural, fiind vorba de o mică capelă destinată bărcii regale întrebuințată în timpul jubileului *sed* al faraonului, care se pare că a fost sărbătorită, cu totul excepțional, în timpul anului al 31-lea al domniei sale. Micul edificiu de alabastru a fost demontat în timpul

domniei lui *Amenhotep al III-lea şi a fost utilizat pentru a umple cel de-al III-lea pilon al templului de la Karnak. În anul 1924, arheologul francez H. Chevrier, odată cu începerea reconstruirii pilonului, a descoperit fragmentele pavilionului pe care le-a reasamblat cu multă migală. Edificiul este cunoscut şi sub numele de Capelă Albă şi, printre multe scene religioase, prezintă faimoasa listă a nomelor care indică lungimea suprafeței Nilului în cadrul fiecăreia dintre ele.

Piramida şi complexul mortuar al lui Sesostris I se găsesc la sud de cel al tatălui său, la el-Lisht. Trebuie remarcat faptul că posedăm multe statui ale regelui, 16 dintre ele fiind descoperite în Fayyum, altele la Tanis, prin intermediul cărora se cunoaşte cu exactitate fizionomia lui Sesostris I.

Bibl.: **W. K. Simpson**, în: **LdÄ** V, coll. 890-899; **C. Obsomer**, *Sésostris Ier. Etude chronologique et historique du règne*, Bruxelles, 1995.

SESOSTRIS al II-lea (1877-1870)

Numele de naştere: **Sa-en-Useret** „Om al <zeiței> Useret".

Formele grecizate: v. *Sesostris I . Trebuie precizat faptul că în lista lui Manethon, Sesostris al II-lea nu figurează.

Numele de domnie: **Khai-kheper-Re** „Apariția celui care i-a ființă, un Re".

Sesostris al II-lea, fiul şi urmaşul lui *Amenemhat al II-lea, este al 4-lea faraon al dinastiei a XII-a. Deşi multă vreme s-a crezut că există o coregență între cei doi, cercetările recente au reuşit să demonstreze contrariul (v.*Amenemhat al II-lea).

După Canonul Regal din Torino Sesostris al II-lea ar fi condus destinele Egiptului timp de 19 ani(col.V.23), dar inscripțiile vremii nu

confirmă o domnie atât de lungă pentru faraon. Anul al 6-lea al lui Sesostris al II-lea apare în mormântul înaltului demnitar *Khumhotep al II-lea* de la Beni Hassan şi pe două stele de la Muzeul Britanic din Londra, iar un an al 8-lea este conservat în textul unei inscripţii provenită de la Toshka.

Soţia principală a lui Sesostris al II-lea, mama viitorului faraon *Sesostris al III-lea, *Khnemetneferhedjet* era o preoteasă a zeului crocodil Sobek. Având în vedere textul unei statui de la Muzeul Egiptean din Cairo, exista şi o altă soţie a suveranului, numită *Neferet*, „cea îndrăgită de Khai-kheper- Re".

Sesostris al II-lea şi-a construit principalele edificii în imediata vecinătate a oazei Fayyum. Pe lângă complexul său mortuar, la Illahun - care în multe lucrări de specialitate apare sub denumirea greşită Kahun - a edificat un oraş împrejmuit cu un zid. S-a demonstrat faptul că mulţi dintre locuitorii oraşului nu aveau nici o legătură cu cultul funerar al regelui. Prin intermediul unor ziduri a separat „cartierele" celor avuţi de cele ale păturilor mijlocii şi de cele ale săracilor. Marea majoritate a locuitorilor oraşului provenea din rândul oamenilor liberi, dar existau şi sclavi. Comandanţii trupelor primeau în semn de recunoaştere a meritelor persoane numite „cei pe care braţul meu le-a acaparta", adică sclavi. Pe baza textelor papirilor de la Illahun, aceştia puteau fi lăsaţi în moştenire sau vânduţi. Mai mult ca sigur, Illahun a devenit centrul administrativ şi economic al oazei Fayyum, dar capitala ţării a rămas la el-Lisht. După egiptologul W. Schenkel, Sesostris al II-lea a fost primul faraon care a încercat o „exploatare" maximă a condiţiilor naturale ale oazei Fayyum.

Tot în această oază a fost începută şi construcţia templului de la Qasr es-Sagha, situat în partea nordică a Fayyum-lui.

Documentele atesă foarte puține expediții spre carierele de piatră şi mine, câte una la Wadi el-Hudi, Wadi Hammamat, Wadi Gasus şi la minele de diorită de la Toshka.

Relațiile externe sunt la fel de puțin documentate. Astfel, pe baza picturilor conservate în mormântul lui *Khnumhotep al II-lea* de la Beni Hassan, se poate vorbi de prezența sau aducerea(?) unor asiatici pe teritoriul Egiptului. În mai multe aşezări ale Nubiei de Jos, în special Aniba şi Mirgissa, au fost descoperite obiecte purtând numele faraonului Sesostris al II-lea.

Bibl.: **W. K. Simpson**, în: **LdÄ** V, coll. 899- 903; **A. B. Lloyd**, *The Great Inscription of Khumhotpe II at Beni Hasan*, în: **Idem**(ed,), *Studies in Pharaonic Religion and Society in Honour of J. G. Griffiths*, London, 1992, pp. 21- 36; **C. Obsomer**, *Sésostris Ier. Etude chronologique et historique du règne*, Bruxelles, 1995.

SESOSTRIS al III-lea (1870-1831)

Numele de naştere: **Sa-en-Useret** „Om al <zeiței> Useret".

Formele grecizate: v. *Sesostris I.

Numele de domnie: **Khai-kau-Re** „ Manifestarea/ Apariția forțelor-ka, un Re".

Sesostris al III-lea, fiul şi urmaşul lui *Sesostris al II-lea şi al reginei *Khnemetneferhedjet*, este al 5-lea faraon al dinastiei a XII-a. Soțiile suveranului erau *Khnemetneferhedjet a II-a* şi *Neferthenut*.

Durata domniei lui Sesostris al III-lea este obiectul unei vii dispute în rândul egiptologilor care în general sunt adepții unei domnii scurte, de 19 ani. Ținând cont de Canonul Regal din Torino (col. V. 24) Sesostris al

III-lea ar fi domnit peste 30 de ani. Din cauza caracterului fragmentar al acestui document important, trebuie precizat faptul că pentru suveranii dinastiei a XII-a apar numai anii de domnie fără precizarea numelor. Astfel, restaurarea numelor faraonilor se face ținând cont de succesiunea lor cunoscută din alte documente. După Manethon (Fr. 34-36) Sesostris al III-lea a domnit 48 de ani, desigur o cifră, cel puțin până în stadiul actual al cercetărilor, imposibil de argumentat.

Noile investigații întreprinse de Universitatea Yale la Abydos au scos în evidență, printre altele, şi o nouă dată cu privire la durata domniei lui Sesostris al III-lea. În partea sudică a vestitei aşezări, în cenotaful faraonului, s-a descoperit un scurt text adminstrativ care conține cifra de 39 de ani, fără îndoială ai lui Sesostris al III-lea.

Pentru o domnie mai lungă pledează şi fragmentul unei scene a sărbătorii *sed* a suveranului provenind de la Medamud, dar şi o descoperire recentă efectuată de savanții de la Muzeul Mentropolitan din New York în complexul de piramidă al lui Sesostris al III-lea de la Dahshur. În templul văii au fost scoase la lumina zilei mai multe fragmente de relief care-l înfățişează pe faraon celebrându-şi jubileul amintit.

Cu toate acestea, noile investigații nu mai acceptă ideea unei coregențe între Sesostris al III-lea şi *Amenemhat al III-lea.

Documentele epocii se referă numai la câteva expediții îndreptate spre carierele şi minele de piatră, câte una la Wadi el-Hudi(anul al 13-lea al domniei), la Wadi Hammamat (în anul următor) şi la Serabit el-Khadim din Sinai. Desigur acestea nu justifică activitatea edilitară vastă a regelui. În primul rând trebuie menționat complexul său piramidal de la Dahshur, apoi cenotaful său de la Abydos-Sud, templul de la Medamud dedicat zeului războiului Monthu, resturi ale unor construcții în diferite aşezări ale Egiptului şi nu în ultimul rând numeroasele sale statui descoperite de-a lungul timpului.

Sesostris al III-lea a purtat mai multe războaie. În direcția Asiei cunoaştem o singură atestare directă a unei acțiuni militare, grație textului stelei demnitarului *Khusobek* . Textul acestui document precizează faptul că scopul acțiunii militare a fost înfrângerea „beduinilor Asiei". Singurul toponim care apare în text este „regiunea Sekemem", foarte probabil ora-şul palestinian Sikhem.

În acelaşi context trebuie amintite şi o serie de vase şi statuete re-prezentând prizonieri pe suprafața cărora au fost înscrise numele unor căpetenii şi oraşe din zona siro-palestiniană, alături de cele nubiene, care trebuiau nimicite prin intermediul mijloacelor magice. Nu este mai puțin adevărat faptul că identificarea şi localizarea toponimelor este o sarcină dificilă, dacă nu chiar imposibilă.

Războaie de anvergură au fost întreprinse împotriva Nubiei, în urma cărora granița sudică a Egiptului a fost fixată la sud de cea de-a a II-a cataractă a Nilului. În timpul acestor acțiuni, care s-au desfăşurat între anii al 8-lea şi al 19-lea ai domniei, Sesostris al III-lea a reconstruit sau a construit o serie de fortificații pe teritoriul Nubiei: Faras, Shalfak, Askut, Semna, Kumma şi Uronarti.

Deşi în majoritatea recentelor lucrări de sinteză specialiştii nu împărtăşesc opinia conform căreia Sesostris al III-lea a reorganizat Egiptul din punct de vedere administrativ, trebuie să recunoaştem că indirect, în anumite cazuri, direct, în altele, a restructurat administrația locală şi centrală. În primul rând, în afară de nomarhii de la el-Bersheh şi Elephantine, restul nomarhilor îşi pierd importanța în detrimentul conducătorilor oraşelor provinciale. Procesul de întărire a puterii locale a „primarilor" ar fi început încă sub domnia lui *Sesostris al II-lea. Atunci, faraonul a luat hotărârea de a educa la curtea regală copiii unor şefi locali. Aceştia, odată ajunşi la vârsta maturității au fost retrimişi în oraşele de

origine, unde au devenit stăpâni locali, dar şi supuşi devotați ai faraonului. Procesul s-a accentuat sub Sesostris al III-lea.

Pe baza documentelor de care dispunem se poate afirma că teritoriul Egiptului a fost împărțit în trei diviziuni administrative, numite **weret**: una a Nordului, alta a Sudului şi ultima a Vărfului Sudului, adică a Elephantinei şi a Nubiei de Jos. Acestea erau conduse de un consiliu(**dja-djat**), format din seniorii locali, sprijiniți de un întreg aparat birocratic. Cunoaştem şi existența unui „oficiu al vizirului".

Separat de administrația locală s-a dezvoltat una a palatului regal. Dacă avem în vedere inscipțiile din mormântul „primarului" de la Assiut, *Djefahepi*, putem vorbi şi de administrația separată a templelor. În conformitate cu textele amintite, fiecare persoană din zona unui templu a fost nevoită să ofere cca. 5 kg de grâu de pe fiecare pământ al proprietății sale cu prilejul primei recolte a anului. Templele la rândul lor au fost nevoite să plătească taxe coroanei, evident în cazul în care nu au fost emise decrete regale care le scuteau de plata obligațiilor. Urmarea reformelor lui Sesostris al III-lea a fost ridicarea unei clase de mijloc foarte puternică, ai cărei reprezentanți au fost încorporați în sistemul administrativ al faraonului, astfel ieşind de sub influența şi controlul marilor demnitari.

Bibl.: **W. K. Simpson**, în: **LdÄ** V, coll. 903-906; **R. D. Delia**, *A Study of the Reign of Senwosret III*, Ann Arbor, 1980; **C. Obsomer**, *Les campagnes de Sésostris dans Hérodot*, Bruxelles, 1989; **Idem**, *Sésostris Ier. Etude chronologique et historique du règne*, Bruxelles, 1995; **J. W. Wegner**, *The Nature and Chronology of Senwosret III-Amenemhat III Regnal Succession*, în: **JNES** 55(1996), pp. 249-279.

SETHI I (1294-1282)

<u>Numele de naştere</u>: **Sethi** „Cel al <zeului> Seth“, care a fost însoțit de unul din epitetele: **meri-en-Imen** „îndrăgit de <zeul >Amon“ sau **meri-en-Ptah** „îndrăgit de <zeul> Ptah“.

<u>Forma grecizată</u>: **Sethos** (Manethon, Fr. 55, 56 a-b).

<u>Numele de domnie</u>: **Men-Maat-Re** „Cel care stabileşte maat-ul (ordinea universală), un Re“. Epitetele care însoțeau numele de domnie sunt numeroase, dintre care amintim: **heqa-Uaset** „stăpânul Thebei“, **tit-Re** „imaginea lui Re“ sau **heqa-taui** „stăpânul celor două țări“.

Sethi I, fiul lui *Ramses I şi al reginei *Satre*, este al 2-lea faraon al dinastiei a XIX-a. Deşi în multe lucrări de specialitate este considerat coregent al tatălui său, credem că acest fapt nu corespunde realității cel puțin din următoarele motive: 1) domnia lui *Ramses I a fost de scurtă durată; 2) după cum a precizat L.-A. Christophe, trăsătura solară a faraonului este indivizibilă, argument prin care egiptologul francez a exclus existența coregenței pe toată durata epocii rameside; 3) şi nu în ultimul rând, prezența a două nume regale pe acelaşi monument nu este un indiciu al coregenței.

Deşi fragmentele care s-au păstrat din opera lui Manethon îi atribuie lui Sethi I o domnie lungă, de 51 sau de 55 de ani, în realitate ultimul an de domnie înregistrat de un monument indigen, o stelă descoperită la Gebel Barkal, este anul al 11-lea.

Soția lui Sethi I a fost *Tui*, fiica „şefului cavaleriei, Raia“. Copiii faraonului fiind prinții *Nebenkhasetnebet* şi *Ramses* (viitorul *Ramses al II-lea) şi prințesa *Tia*.

Luând în considerare faptul că reprezentanții noii dinastii, *Ramses I şi Sethi I, erau inițial ofițeri de carieră, ideologia militară s-a schimbat profund. Amon devine zeul bătăliilor, iar corpurile armate egiptene purtau numele unor divinități importante, cum ar fi Ptah sau Seth.

Campaniile militare ale lui Sethi I sunt redate de textele şi basoreliefurile care acoperă exteriorul pereților nordic şi estic ai marii săli hipostile de la Karnak. Interpretarea şi mai ales ordinea acestor operațiuni militare purtate împotriva asiaticilor este încă o temă controversată a egiptologiei. După opinia noastră, cel mai aproape de adevăr pare să fi fost americanul W. J. Murnane, ale cărui concluzii au fost preluate şi de către noi.

În anul 1 al domniei lui Sethi I beduinii *shasu*, situați dincolo de granița nord-estică a Egiptului, se răzvrătesc, cucerind 23 de fortărețe. Aceste acțiuni periclitează posesiunile asiatice ale egiptenilor, motiv pentru care Sethi I intervine energic. Urmând „Calea lui Horus“, o fâşie între Egipt şi Palestina care trece granița prin el-Khantara şi ținea până în Gaza, faraonul înaintează spre Canaan. Rezultatul acțiunii militare a lui Sethi I va fi zdrobirea inamicului.

În acelaşi context, regatul Amurru se răzvrăteşte. Pe lângă textul de la Karnak există şi o stelă descoperită la Beith Shean(actualmente în Israel) care relatează maniera în care corpul miltar al lui Amon a cucerit oraşul Hamat din Galileea, marea unitate-Re cucereşte Beith Shean-ul, iar în cele din urmă unitatea-Seth, Yenoam-ul(în apropiere de izvorul Iordanului). Pentru a asigura controlul militar deplin asupra regiunii, Sethi I supune şi Tyr-ul împreună cu întreaga zonă a Liban-ului. Din textele a două stele ridicate la Bashan şi Tyr, aflăm că faraonul i-a umilit pe locuitorii oraşului-stat, obligându-i să taie lemn de cedru care urma să fie folosit pentru construirea unei bărci a zeului Amon.

Stela de la Beith Shean relatează şi un alt incident: atacul poporului **apiru** (evreii) asupra oraşului Raham (situat între Beith Shean şi Yenoam). Intervenția egipteană va pune capăt cu uşurință aceastei acțiuni inițiată de către evrei.

În anul al 3-lea sau al 4-lea al domniei sale, Sethi I înfrânge o armată hittită la Qadesh, stabilind hotarul dintre cele două imperii în apropiere de râul Oronte.

Ultima acțiune militară relatată de texte şi redată de basoreliefurile de la Karnak se leagă de populația *tjehenu*, care a atacat Egiptul dinspre Libia. În urma a două campanii, aceştia au fost înfrânți de energicul faraon.

În ceea ce priveşte teritoriul Nubiei, Sethi I a întreprins cel puțin o campanie împotriva vecinilor sudici ai Egiptului. În anul al 8-lea al domnie sale faraonul, aflat la Theba, se îndreaptă spre țara Yam, situată adânc în teritoriul Sudanului de astăzi. Nu ştim cu siguranță dacă stela descoperită la Gebel Barkal, situată în jurul cataractei a IV-a a Nilului, datând din anul al 11-lea al domniei lui Sethi I, se referă la o acțiune militară propriu-zisă sau este o simplă mărturie a prezenței egiptenilor în acea zonă.

Politica externă a lui Sethi I a reuşit să readucă măreția de odinioară a Egiptului, chiar dacă din punct de vedere teritorial n-a atins suprafața imperiului creat de către *Thuthmes al III-lea.

Activitatea edilitară a lui Sethi I, unul dintre cei mai importanți faraoni ai epocii Imperiului, este impresionantă.

Templul lui Sethi I de la Abydos este destul de bine conservat, fiind o construcție unică în istoria arhitecturii egiptene antice. Templul a fost dedicat unui număr de şapte zei, dar trebuie remarcat faptul că deşi Abydos-ul a reprezentat locul sfânt al zeului Osiris, beneficiarul sanctuarului central al templului este Amon. La dreapta acestuia se găsesc cape-

lele triadei din Abydos: Osiris, Isis şi Horus. La stânga capelei lui Amon se află cele ale divinităților Re-Harakhti şi Ptah. O ultimă capelă a fost dedicată cultului funerar al faraonului Sethi I. Acest fapt, cât şi denumirea templului – „Casa milioanelor de ani a regelui Men-Maat-Re, cel care este mulțumit la Abydos" – explică rolul edificiului, adică templu funerar în beneficiul lui Sethi I.

În interiorul templului se găseşte şi celebra Listă regală care cuprinde cartuşele a 76 de regi, începând cu legendarul *Menes şi terminând cu Sethi I. Interesant este faptul că din această listă au fost intenționat omişi faraonii socotiți „eretici": *Akhnaton, *Semenkhare* şi *Tutankhamon.

Pe lângă templul lui Sethi se află o construcție interesantă numită „Osireion", formată dintr-un grup rectangular de camere subterane, dintre care principala cameră se presupune a fi cenotaful lui Sethi I sau, poate mai corect, faraonul în ipostaza Osiris. În interiorul construcției există structuri care redau simbolic actul creației din apele primordiale.

Urmaşii lui Sethi I, *Ramses al II-lea şi *Merenptah au decorat o parte a celor două edificii care au reprezentat un loc de pelerinaj până în Epoca Romană, atât pentru egipteni cât şi pentru străini (arameeni, fenicieni, carieni, greci şi ciprioți). În Epoca Ptolemaică în templu a fost adorat zeul Serapis, locul căruia a fost luat de către Bes în Epoca Romană. Această din urmă zeitate poseda un oracol destul de vestit care a fost interzis în anul 359 d. Hr. de către împăratul Constantin al II-lea. Geograful antic Strabon a numit „Osireion"-ul Memnonium, foarte probabil o variantă grecizată a numelui de domnie a faraonului.

Sethi I a acordat o importanță deosebită templului său de la Abydos, pentru care a asigurat resurse imense provenite din minele de aur din deşertul oriental. Printre altele, acest fapt reiese şi din textul Decretului de la Nauri, săpat în stâncă la 35 km nord de cea de-a III-a

cataractă a Nilului. Textul stelei este un decret regal prin intermediul căruia faraonul asigură protecţia personalului şi a avuţiei templului de la Abydos.

Sethi I a ridicat şi marea sală hipostilă între pilonul al III-lea al lui *Amenhotep al III-lea şi pilonul al II-lea al lui *Horemheb. Suprafaţa (52 x 103 m) şi cele 134 de coloane din interiorul ei conferă ansamblului un aspect grandios. Decoraţia colanelor aparţine perioadei lui Sethi I, fiind continuată de către *Ramses al II-lea.

La fel, la Karnak a transformat *kiosk*-ul lui *Amenhotep al II-lea într-un templu dedicat cultului înaintaşului său.

Templul funerar al lui Sethi I a fost ridicat la Gurna, iar o parte a construcţiei a fost dedicată cultului funerar al tatălui său, *Ramses I.

Majoritatea oraşelor Egiptului poartă urme ale activităţii sale edilitare. La Heliopolis a ridicat un obelisc, astăzi aflat la Roma(Piazza del Popolo), iar la Avaris a construit un palat, în timp ce tempul zeului dinastic(Seth) a fost lărgit, iar la Speos Artemidos a decorat sanctuarul zeiţei Pakhet.

N-a fost neglijat nici teritoriul Nubiei. Sethi I a efectuat construcţii la templul zeului Amon de la Gebel Barkal, apoi la Buhen a ridicat un alt edificiu pios, în timp ce la Aksha şi Amara a fondat noi oraşe.

Prin intermediul textelor din majoritatea templelor amintite mai sus, reiese intenţia lui Sethi I de a conferi un aspect divin tatălui său, mai mult, el însuşi fiind socotit un membru al Eneadei.

Marii demnitari ai domniei sale au fost vizirul *Paser*, *Hormin* (şeful haremului regal de la Memphis), *Iuni* şi *Amenemopet*, ambii „vice-regi“ ai Nubiei. Puterea acestora a fost însă eclipsată de autoritatea lui Sethi I, care a inaugurat o nouă perioadă de glorie în istoria Egiptului, ceea ce este scos în evidenţă şi de numele-nebti al faraonului: „Cel care reîncepe creaţia“(**wehem mesut**).

Locul de veci al lui Sethi I se găseşte în Valea Regilor (KV 17), mormânt care poate fi socotit cel mai lung (peste 135 m), cel mai adânc şi cel mai complet din întreaga zonă. Descoperit în anul 1817 de către italia-nul Giovanni Belzoni, mormântul este primul care este în totalitate decorat prin intermediul basoreliefurilor şi al scenelor pictate. Pasaje întregi din marile compoziții religioase ale vremii se regăsesc în interiorul său, cum ar fi Amduat, Cartea Porților, Cartea Vacii Cereşti_sau, pentru întâia oară într-un mormânt regal, Litania lui Re. Mormântul excelează şi prin alte „inovații": partea de sus a camerei mortuare este pentru prima dată boltită, iar pe aceasta se află pictată o importantă scenă astronomică re-prezentând constelațiile cerului nopții.

Mumia lui Sethi I a fost descoperită în anul 1881, în ascunzătoarea de la Deir el-Bahari (DB 320), unde a ajuns după mai multe peripeții din cauza jefuitorilor de morminte. În conformitate cu textul unei etichete, în anul al 10-lea al domniei lui *Siamon, corpul faraonului a fost mutat, pentru mai multă siguranță, din KV 17.

Bibl.: **R. Stadelmann**, în: **LdÄ** V, coll. 911-917; **A. M. Caverley**, **M. F. Broome**, *The Temple of King Sethos I at Abydos*, I-IV, London-Chicago, 1933-1958; **W. J. Murnane**, *The Road to Kadesh. A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I at Karnak*[2], Chicago, 1990; **H. H. Nelson**, *The Great Hypostyle Hall at Karnak* I, *The Wall Reliefs*, ed. by W. J. Murnane, Chicago, 1981; **I. Hein**, *Die ramessidische Bautätigkeit in Nubien*, Göttingen, 1991, pp. 80-87; **E. Hornung**, *The Tomb of Pharaoh Seti I*, Zürich-München, 1991; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 92-94.

SETHNAKHT(1186-1182)

Numele de naştere: **Seth-nakht meri Imen-Re** „Seth este biruitor, îndrăgit de Amon-Re"

Numele de domnie: **User-khau-Re setep-en-Re meri Imen** „Puternic prin manifestări, alesul lui Re, îndrăgit de Amon“. Trebuie precizat faptul că în ambele cazuri după nume, în interiorul cartuşelor, sunt înscrise şi epitetele aferente.

Sethnakht este întemeietorul dinastiei a XX-a. În legătură cu originea sa există două teorii destul de răpândite în rândul egiptologilor: ori a fost un uzurpator, ori era un membru al familiei lui *Ramses al II-lea, poate unul din numeroşii fii al acestuia. Nu putem să dăm crezare primei variante, deoarece în procesiunea statuilor de la Medinet Habu care reprezenta strămoşii lui *Ramses al III-lea, după *Sethi al II-lea* urmează direct Sethnakht. Faraonii *Siptah şi *Tauseret(*KRI* V, 205,12) au fost excluşi deoarece erau consideraţi uzurpatori, nelegitimi. Soţia lui Sethnakht a fost regina *Teyemereniset*.

Iniţial, pe baza stelei de la Elephantine, s-a considerat că faraonul a domnit 2 ani, însă ulterior *Inscripţia Nr. 271 din Sinai* atesta existenţa şi al unui al 3-lea an. În ianuarie 2007, săptămânalul Al-Ahram din Cairo anunţa ştirea conform căreia, recent, s-a descoperit o stelă de dimensiuni mari aparţinând marelui preot *Bakenkhonsu al II-lea*, care este datat în anul al 4-lea al domniei lui Sethnakht.

Domnia scurtă totuşi i-a permis lui Sethnakht să stabilizeze situaţia politică în interiorul ţării şi să-şi pregătească fiul(*Ramses al III-lea) pentru preluarea domniei.

Deşi dispunem de puţine documente referitoare la perioada de trecere de la dinastia a XIX-a la cea de-a XX-a, se poate afirma faptul că schimbarea în sine n-a fost una paşnică. Principalele izvoare în acest sens sunt textul unei stele aparţinând lui Sethnakht, descoperită la Elephantine, şi un pasaj din secţiunea istorică a *Papirusul Harris I*, datând de la începutul domniei lui *Ramses al IV-lea.

În conformitate cu primul document, înainte de ocuparea tronului de către Sethnakht, în țară domnea o stare de anarhie, iar zeul Seth l-a ales pe suveran „printre milioanele <de oameni>" să pună capăt acestei situații. În Egipt ar fi existat mai mulți conducători locali, numiți „şefi", iar faraonul a inițiat o campanie împotriva „opozanților". Atunci, zeii Egiptului l-au ales pe Sethnakht să conducă țara. Pe baza datei menționate de textul stelei în cauză, suveranul nu mai avea duşmani începând din anul al 2-lea al domniei sale. Prin urmare, templele au fost redeschise şi din nou aprovizionate cu bunurile necesare.

P. Harris I(75,3 sqq.) descrie dezordinea care exista în Egipt, deplânge lipsa legilor şi aminteşte de faptul că puterea se afla în mâinile unor prinți, care împreună cu aliații lori au prădat țara, iar zeii au fost tratați ca simpli muritori. Se poate presupune că a existat şi o conspirație a mercenarilor asiatici care intenționau să preia puterea în Egipt. După un pasaj din *Stela de la Elephantine*(rr.10-12), Sethnakht a pus capăt haosului, i-a expulzat pe asiatici din Egipt, aceştia la rândul lor au abandonat aurul, argintul şi alte bunuri însuşite din templele egiptene. Nu se poate stabili cu certitudine dacă între aceste afirmații prezentate în textul stelei şi descoperirea de la Bubastis a unei comori de vase de aur şi argint există o oarecare legătură.

În conformitate cu aceeaşi sursă, Sethnakht a venit la putere în „a 2-a lună a anotimpului verii, ziua a 10-a" şi după cum am văzut a domnit 4 ani.

Descrierea activității edilitare a faraonului este la fel de problematică ca şi întreaga sa domnie sau cel puțin începutul ei. A ridicat 2 capele la Deir el-Medineh, apoi a uzurpat o serie de alte monumente(de ex. la Heliopolis, Memphis, Karnak, Medinet Habu etc.) Noua descoperire a stelei lui *Bakenkhonsu al II-lea* scoate în evidență faptul că

Sethnakht a început construcția unui templu al zeului Amon-Re de la Karnak, edificiu terminat de către fiul său *Ramses al III-lea.

Inițial, Sethnakht a dat ordin să înceapă construcția unui mormânt propriu(KV 11), dar lucrările acestuia au fost sistate în momentul în care muncitorii au pătruns din greşeală în mormântul lui *Amenmessu(KV 10). Din mormântul propriu-zis au fost finalizate(săpate) numai prmele trei coridoare, iar în cele din urmă sepultura a fost terminată de către *Ramses al III-lea. Într-o atare situație, Sethnakht a uzurpat mormântul reginei *Tauseret (KV 14), unde a şi fost înmormântat, apoi în timpul dinastiei a XXI-a mumia sa a ajuns în mormântul lui *Amenhotep al II-lea(KV 35).

Documentele vremii atestă existența unor înalți demnitari ai curții: vice-regele din Kush, *Hori I*, fiul lui *Kama*; vizirul *Hori*, fiul lui *Hori*, precum şi marele preot al zeului Amon din Karnak, *Bakenkhonsu al II-lea*.

Bibl.: **K. A. Kitchen,** *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, V, Oxford, 1983, pp. 1-5, *Addendum*, pp. 671-672**; R. Drenkhahn**, *Die Elephantine-Stele des Sethnacht und ihr historischer Hintergrund,* Wiebaden, 1980; **H. Goedicke**, *Comments on the Sethnakhte Stela*, în: **MDAIK** 52(1996), pp. 157-175; **P. Grandet**, *Le Papyrus Harris I*, vol. I-II, Le Caire, 1994.

SHABAKA (716-702)

<u>Numele de naştere</u>: **Shabaka**, de origine kuşită; în textele assiriene întâlnim varianta **Sha-ba-ku-u**. În anumite cazuri în

cartuşul regal este inclus şi epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de <zeul> Amon".

Formele grecizate**:** **Sabakon** (Manethon, Fr. 66, 67 a-b), **Sabakos** (Herodot, II. 137-139) etc.

Numele de domnie: **Nefer-ka-Re** „Cel cu ka-ul perfect, un Re".

Shabaka, fiul regelui din Napata, *Kashta* şi al reginei *Pabatma*, este al 2-lea faraon al dinastiei a XXV-a, fratele şi urmaşul lui *Piankhi. Documentele menţionează şi numele unei soţii, numită *Mesbet*.

Spre deosebire de predecesorul său, Shabaka doreşte să fie stăpânul real al întregului Egipt, motiv pentru care în anul al 2-lea al domniei sale porneşte o expediţie împotriva Egiptului de Jos. Poate că acţiunea sa a fost motivată şi de încercările faraonului local al dinastiei a XXIV-a, *Bakenrenef*, care ar fi dorit să-şi extindă autoritatea la sud de Memphis. Astfel, Shabaka a încercat să demonstreze faptul că regatul nubian nu intenţiona să tolereze o politică de independenţă a unor prinţi sau regi locali din Deltă.

Faraonul a reuşit fără prea mare efort militar să se impună şi în zona nordică a Egiptului. Campania sa a fost comemorată prin intermediul unui text înscris pe scarabei de dimensiuni mari. Pe aceste documente Shabaka este descris după cum urmează: „cel mai îndrăgit de <zeul>Amon faţă de orice rege care existase de la crearea Pământului". În continuare, textul specifică faptul că Shabaka i-a măcelărit pe toţi cei care s-au răzvrătit împotriva lui în sudul şi nordul Egiptului, dar şi în toate ţările străine. Desigur, aceste afirmaţii au un caracter mai degrabă propagandistic, activitate care se va răsfrânge şi în afara graniţelor Egiptului dacă avem în vedere că unul din aceşti scarabei provine din Siria.

Pentru aş întări poziția pe teritoriul Egiptului de Jos, la Sais a numit un guvernator de origine nubiană. Cucerirea Deltei şi, ca o consecință, acceptarea sa de către conducătorii locali în calitate de faraon al întregii țări este întărită şi de textele a câtorva stele de donații provenite de la Pharbeithos, Bubastis şi Sais.

Cu toate acestea, o serie de egiptologi cred că nu se poate vorbi de o dominație efectivă a lui Shabaka asupra Egiptului de Jos, deoarece şefii locali ai Deltei Nilului, deşi au recunoscut formal stăpânirea nubiană, nu s-au supus niciodată străinilor din Napata.

Autoritatea lui Shabaka asupra teritoriului aflat la sud de Memphis nu se poate contesta. Se pare că faraonul nubian şi-a petrecut cea mai mare parte a domniei sale pe teritoriul egiptean, în speță la Theba.

Monumentele sale în Egipt nu sunt numeroase, dar au o importanță majoră din punctul de vedere al reconstituirii evenimentelor domniei sale. În anul al 14-lea al domniei a decedat taurul sacru Apis de la Memphis, fiind înmormântat în conformitate cu tradițiile locale. O stelă descoperită la Dendera aminteşte de darurile faraonului în favoarea zeiței Hathor. La Abydos, o fiică a lui Shabaka poseda un mormânt sau un cenotaf. La Esna a adăugat un naos templului existent.

De la Theba provin cel puțin două texte care indică nivelul apelor Nilului, unul din anul al 4-lea al domniei, iar în cazul celui de-al 2-lea text data nu ni s-a păstrat. În Theba vestică construieşte un pilon în templul ridicat în timpul dinastiei a XVIII-a în favoarea zeului Amon din Djeme. La Karnak întreprinde lucrări la pilonul IV, ridică o „sală a aurului“ în incinta sacră a zeului Amon, execută lucrări şi în cadrul zonelor sacre ale zeilor Ptah şi Monthu. La Luxor efectuează lucrări minore.

În timpul domniei sale asistăm la un reviriment al funcțiilor preoților thebani. Reapare titulatura de „prim preot al zeului Amon“, al cărei

prim purtător a fost fiul său *Horemakhet*. Totuşi, din punct de vedere politic această funcție nu mai avea importanța din timpul epocii Imperiului. Mult mai semnificativă era funcția de „adoratoare divină a zeului Amon", deținută de sora lui Shabaka, *Amenirdis*, care a fost sprijinită de aşa-zisul primar şi al 4-lea profet al lui Amon. Aceste funcții i-au revenit unui nubian, *Kelbasken*.

Preocupat de asigurarea liniştii interne a regatului său, Shabaka evită orice confruntare directă sau indirectă cu regele assirian *Sargon al II-lea*.

În conformitate cu textul înscris pe o statuie, actualmente aflată în posesia Muzeului Britanic din Londra, Shabaka ar fi domnit 15 ani. În anul 702, când a survenit decesul faraonului, el a fost înmormântat în Nubia, la el-Kurru. Pe lângă piramida sa, pe teritoriul regatului său natal se pare că a construit numai un mic templu la Kawa, localitate aflată între cataractele a III-a şi a IV-a a Nilului.

Cel mai important document al domniei sale este cunoscut sub denumirea de Piatra lui Shabaka sau *Teologia memphită*, actualmente aflată în posesia Muzeului Britanic din Londra(Inv. Nr. 498). Partea principală a textului este o cosmogonie care explică modalitățile prin care Ptah, rostind gândurile inimii sale, a creat Universul. Cercetările întreprinse de către egiptologul german F. Junge au demonstrat faptul că prototipul textului datează din timpul Imperiului şi nu din epoca Regatului Vechi cum s-a susținut până nu de mult.

Bibl.: **J. Leclant**, în: **LdÄ** V, coll. 499-513; **J. P.Allen**, *Genesis in Egypt*, New Haven, 1988, pp. 43-47; 91-93.

SHEPSESKAF (2503-2496)

Numele de naştere: **Shepses-kaf** „Ka-ul său este sublim"; numele de domnie este identic.

Formă grecizată: **Seberkherês**(Manethon, Fr. 14).

Shepseskaf este al 7-lea faraon al dinastiei a IV-a, fiind probabil fiul lui *Menkaure. Mama suveranului era cu certitudine o soție secundară a lui **Mykerinos**. În privința soției există mai multe presupuneri; oricum, *Bunefer* fiind persoana pe care unii egiptologi o socotesc soția, alții fiica faraonului. Documentele vremii atestă o fiică a lui, *Khamaat*, soția marelui preot din Memphis, *Ptahshepses*.

Se cunosc numele-Horus:„Cel sublim al corporației" şi numele-nebti: „Cel sublim al celor Două Stăpâne". Lista regală de la Abydos i-a înregistrat numele la al 25-lea cartuş, în schimb în Canonul Regal din Torino fragmentul care-i este atribuit(col. III.15) conține numia anii de domnie:„…, 4 ani". Manethon(Fr. 14) a precizat că a condus Egiptul timp de 7 ani. Locul lui Shepseskaf între suveranii dinstiilor IV şi V este precizat şi de o inscripție al unui demnitar(*Netjernesutpu*) care prezintă şi o listă regală: (dinastia a IV-a)*Djedefre→*Khafra →*Menkaure →Shepseskaf→(dinastia a V-a)*Userkaf→*Sahure→*Neferirkare I.

Din timpul domniei sale datează şi primul decret regal(**udj-nesu**) al Regatului Vechi, descoperit în templul mortuar al lui *Menkaure; documentul este o stelă boltită, foarte fragmentară din care se pot recostitui numai câteva propoziții. Din acestea reiese că Shepseskaf a înzestrat cu ofrande templul mortuar al tatălui său.

A terminat sepultura lui *Menkaure(v. acolo). Interesant de remarcat este faptul că din anumite motive a „rupt" tradiția cu predecesorii ți urmaşii săi. Prin urmare, numele său nu conține nici un element legat de

zeul solar Re, şi-a ales locul de veci în Saqqara-Sud, iar mormântul său era o mastaba de dimensiuni mari.

Dacă în cazul ultimelor două argumente se pot găsi şi alte exlplicații: nu a construit un loc de veci pe platoul de la Gizeh deoarece nu avea unde(?), iar domnia sa scurtă – fie de 4, fie de 7 ani – a contribuit la tipul de mormânt ales de oficiali, în privința elementelor componente ale numelui este clar că au existat tensiuni între suveran şi preoții de la Heliopolis al lui Re.

Mastabaua sa este numită de localnici „Mastaba Fara'un", fiind investigată, în 1858, de către A. Mariette, cel care i-a atribuit construcția lui *Unas. Numai după 1924, prin cercetările intreprinse de către egiptologul G. Jéquier s-a reuşit stabilirea numelui adevăratului „proprietar", ținând cont de următoarele indicii: descoperirea unei stele fragmentare cu o parte a numelui faraonului Shepseskaf şi nu în ultimul rând aş unei stele din epoca Regatului Mijlociu, din textul căruia reiese că la acea dată cultul mortuar al lui Shepseskaf era încă în vogă. Mastabaua are următoarele elemente componente: beneficia de un drum de acces, de un templu mortuar, iar în interiorul mormintului de camere de depozitare, de anticameră ți cameră mortuară. S-a descoperit şi un sarcofag fragmentar al faraonului. Rămâne de văzut dacă într-adevăr Shepseskaf ar vrut ulterior să transforme monumentul într-o „piramidă standard" – aşa cum susține egiptologul M. Verner -, dar domnia scurtă l-ar fi împiedicat.

Probabil nu Shepseskaf a fost ultimul faraon al dinadstiei a IV-a. Canonul Regal din Torino, înainte de numele lui *Userkaf, mai are un spațiu de unde ar reieşi că un alt faraon ar fi domnit„…,2 ani". Mulți egiptologi consideră că persoana în cauză este *Thamphthis*, amintit şi de către Manethon, care ar trebui identificat cu egipteanul *Djedefptah*.

Bibl.: **M. Verner**, *Archaeological Remarks on the 4 th and 5th Dynasty Chronology*, în: **Archiv Orientalni** 69(2001), pp. 383-385; **P. Jánosi**, *Bemerkungen zur Regierung des Schepseskaf*, în: **GM** 141(1994), pp. 49-54; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 291-294; **H. Goedicke**, *Königliche Dokumente aus dem alten Reich*, Wiebaden, 1967, pp. 16-21; **R. Stadelmann**, *Die ägyptische Pyramiden*[2], Mainz, 1997, pp. 152-155; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 52-54.

SHEPSESKARE (2455-2448)

Numele de naştere: **Netjer-user(u)** „Divin prin forță".
Numele de domnie: **Shepses-ka-Re** „Cel cu (sufletul)-ka nobil, un Re", pe baza Listei regale din Saqqara(Nr.28).
Forma grecizată: **Sisirês** (Manethon, Fr.18).

În majoritatea lucrărilor de specialitate, Shepseskare este considerat al 4-lea faraon al dinastiei a V-a, urmaşul lui *Neferirkare I şi predecesorul lui *Neferefre. Se cunoaşte şi numele-Horus al suveranului: **Sehkem- khau** „Puternic prin apariție".

Egiptologul ceh M. Verner l-a socotit cel mai controversat şi obscur faraon al dinastiei, negând succesiunea amintită mai sus care se bazează pe Lista regală de la Saqqara şi Canonul Regal din Torino. Având în vedere contextul arheologic în care au fost descoperite anumite peceți ale lui Shepseskare la Abusir, precum şi de cronologia relativă a piramidelor din aceeaşi localitate, Verner a presupus că Shepseskare l-a urmat la domnie pe *Neferefre. Cel mai probabil, Shepseskare a fost cel

care a inițiat construirea platformei neterminate pentru o piramidă în Abusir-Nord. M. Verner, luând în considerare abandonul rapid al construcției piramidei şi numărul redus de obiecte aparținând faraonului, i-a atribuit cîteva luni de domnie, față de ei 7 ani din Canonul Regal din Torino.

Ar mai fi un argument, destul de plauzibil: pe stela unui demnitar al dinastiei a V-a, *Khauptah*, există o succesiune de faraoni din care lipseşte Shepseskare: *Sahure →*Neferirkare I →*Neferefre →*Niuserre. După Verner, dacă Shepseskare ar fi domnit într-adevăr 7 ani, acesta n-ar fi fost omis din listă. Propunerea este logică, dar problema duratei domniei suveranului nu va putea fi rezolvată decât în urma descoperirii unor documente contemporane scrise. Până atunci, poate pentru a păstra tradiția egiptologică, rămânem cu acceptarea celor 7 ani de domnie pentru Shepseskare.

Pe lângă liste regale, numele lui Shepseskare apare şi pe anumite documente ale dinastiei: 2 cilindri de argilă şi 12 peceți din acelaşi material(din care 6 sunt amintite de către egiptologul P. Kaplony, iar alte 6 provin din templul funerar al lui *Neferefre de la Abusir, în urma săpăturilor întreprinse de către M. Verner).

Interesant de remarcat este faptul că nr. 5-6 din lista lui P. Kaplony posedă numele de *Shepeskare*, ca de altfel şi un scarabeu publicat de către Fl. Petrie. Personajul în cauză este conducător local din Tanis(dinastia a XXV-a) – *Gemnefkhonsbak* – al cărui nume de domnie a fost Shepeskare.

În legătură cu originea faraonului, însuşi M. Verner are păreri oscilante: ori afirmă că faraonul nu făcea parte nici din familia lui *Sahure, nici din cea a lui *Neferirkare I, socotindu-l uzurpator, ori nu exclude posibilitatea ca Shepseskare să fi fost unul din fiii lui *Sahure.

Dacă P. Kaplony considera că se cunosc numele piramidei şi al templului său solar, M. Verner percepe o asemenea afirmație o simplă speculație.

Bibl.: **M. Verner**, *Who was Shepseskare, and when did he reign?*, în: **M. Barta, J. Krajci**, *Abusir and Saqqara in the year 2000,* Praha, 2000, pp. 581- 603; **M. Verner**, *Archaeological Remarks on the 4 th and 5th Dynasty Chronology*, în: **Archiv Orientalni** 69(2001), pp. 395-400; **Idem**, *Die Pyramiden*, Reibek, 1999, pp. 301, 315, 336, 346; **P. Kaplony**, *Die Rollsiegel des Alten Reiches*, II, Bruxelles, 1981, pp. 289- 294; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 55, 182.

SHESHONQ I (945-924)

Numele de naştere: **Sheshenq** (grafia obişnuită, dar nu unică), probabil de origine libiană, dar cu semnificație incertă. În assiriană numele este redat prin varianta **Šu-si-in-qu**, iar în sursele biblice apare sub forma **Shishak**. În anumite cazu-ri, în interiorul cartuşului sunt incluse unul din epitetele: **netjer heqa Iunu** „un zeu, stăpânul Heliopolis"-lui, **sa Iset** „fiul <zeiței> Isis" şi **sa Bastet** „fiul<zeiței> Bastet".

Formele grecizate: **Sesonkhis** (Manethon, Fr. 60), **Sesonkhosis** (Idem, Fr. 61 a) etc.

Numele de domnie: **Hedj-kheper-Re** „Cel cu forma strălucitoare, un Re", urmat de epitetul **setep-en-Re** „alesul lui Re".

Încă de la sfârşitul Epocii Rameside, la Bubastis se poate documenta existența unei familii de căpetenii libiene care de-a lungul deceniilor purtau titulatura „Mare şef al Me<shwesh>"(=un trib libian).

Aceştia au stabilit chiar relații de rudenie cu faraonii de la Tanis. Fiica ultimului suveran al dinastiei a XXI-a (= *Psusennes al II-lea*), *Maatkare*, era măritată cu *Osorkon*(= viitorul faraon *Osorkon I), fiul lui *Sheshonq*(= viitorul rege Sheshonq I). Primul faraon de origine libiană a fost *Osorkon cel Bătrân* (984-978), unchiul lui Sheshonq I.

Sheshonq I, fiul „şefului Me<shwesh>, tatăl divin Nimlot" şi al „mamei divine Tanetsepeh", este fondatorul dinastiei a XXII-a. Soțiile sale se numeau *Karama I* şi *Penreshnes*, fiii săi erau *Osorkon I, *Nimlot*, *Iuput*, iar fiica *Tashepenbastet*.

Inițial Sheshonq I nu era stăpânul întregului Egipt. Treptat a fost recunoscut în Deltă, în special de către şefii locali din Tanis şi din Memphis. În Egiptul Mijlociu, la Herakleopolis, şi-a impus pe cel de-al treilea fiu al său, *Nimlot*, în calitate de „lider al întregii armate". La Theba situ-ația era mai complicată din cauza faptului că preoții zeului Amon dețineau puterea absolută, iar regiunea era considerată un stat în stat. Prin urmare, Sheshonq I a fost nevoit să adopte o strategie aparte față de cei din Theba. În primul rând a început să numească membrii familiei regale în funcțiile cheie ale ierarhiei locale, iar apoi a încheiat căsătorii „dinastice" cu membrii familiilor oficialităților thebane. Astfel, *Iuput* a fost numit „mare preot al zeului Amon din Theba", devenind şi comandant al forțelor armate locale, ulterior purtând titulatura de „guvernator al Egiptului de Sus". Fiica sa, *Tashepenbastet*, s-a măritat cu *Djedthothiuef*, al 3-lea profet al zeului Amon din Theba. Prin aceste manevre, desigur cazurile concrete erau mai numeroase, el a fost recunoscut şi la Theba în calitate de faraon al Egiptului, dar nu înainte de anul al 5-lea al domniei sale.

După cum a remarcat egiptologul K. A. Kitchen, deşi Sheshonq I a stăpânit cel puțin 21 de ani Egiptul, se cunosc relativ puține date concrete ale domniei sale.

În conformitate cu textul unei stele, în anul al 5-lea al domniei sale, Sheshonq I trimite un supus al său, *Wayheset*, să restabilească ordinea în Oaza Dakhla. La Memphis, cumnatul său, „marele preot al <zeului>Ptah“ *Shedsunefertum*, a confecționat o masă de îmbălsămare pentru taurul sacru Apis cu toate că nu se cunoaşte decesul vreunuia din timpul domniei lui Sheshonq I. La Tanis faraonul a lărgit marele templu al zeului Amon, iar la Abydos fiul său Iuput şi-a construit o capelă memorială în incinta sacră a zeului Osiris.

Față de înaintaşii săi, Sheshonq I a dus o politică externă activă. A reluat vechile relații comerciale cu oraşul Byblos, trimițând o statuie de a sa în beneficiul templului zeiței *Baalat-Gebal* („Stăpâna din Byblos“). Faptul că *Abibaal* regele Byblos-lui a gravat textele sale pe statuia egipteană demonstrează faptul că nu era un supus al faraonului, considerându-se un egal al său. A reluat şi „expedițiile“ spre Nubia cu scopul de a procura produsele necesare templului zeului Amon din Theba, dar şi pentru a recruta militari indigeni pentru acțiunile sale viitoare. Asemănător zonei feniciene, nici în cazul Nubiei nu se poate vorbi de o stăpânire efectivă a teritoriului de către egipteni.

Imediat după anul al 24-lea al domniei regelui *Solomon*(deci după 945), *Ieroboam* fiul lui Nebat a încercat să uzurpeze tronul Regatului Evreu, dar a fost nevoit să se refugieze în Egipt unde Sheshonq I i-a acordat azil. După moartea lui *Solomon*, *Ieroboam* intră pe teritoriul Palestinei, iar în urma luptelor purtate cu *Rehoboam*, fiul lui *Solomon*, regatul acestuia din urmă va fi divizat după cum urmează: în partea sudică va exista Iudeea condusă de către *Rehoboam*, având capitala la Ierusalim, iar în partea nordică va fi Israel-ul lui *Ieroboam*, inițial cu capitala la Shekhem.

Atâta timp cât exista autoritarul rege *Solomon*, Sheshonq I nu avea cum să-şi pună în aplicare planul său de atacare a Palestinei. După

divizarea amintită, faraonul se hotărăşte să pornească un atac asupra celor două state nou create. Pretextul invaziei va fi un raid al unor triburi semitice la granița de est a Egiptului, populație considerată de către Sheshonq I a fi supusă Iudeii. Astfel, în anul al 5-lea al domniei lui *Rehoboam* (925), Sheshonq I inițiază un atac al regatului, înaintând spre Ierusalim, unde va pune mâna pe tezaurul „Casei lui Yahweh" şi al regilor. Cu toate acestea, capitala Iudeii nu va fi capturată şi supusă, Sheshonq I mulțumindu-se cu bogata pradă de război. Faraonul va porni un atac şi asupra regatului condus de către fostul său protejat *Jerohoam*. Probabil, acesta din urmă nu s-a conformat aşteptărilor lui Sheshonq I, cel care dorea să aibă prin el un rege vasal. Trupele faraonului egiptean vor ajunge până la Megiddo, unde în cinstea victoriei obținute va ridica o stelă comemorativă.

Pe lângă sursele biblice, dar şi cele arheologice de pe teritoriul Palestinei, există şi documente egiptene antice care relatează de această amplă campanie a lui Sheshonq I: o stelă fragmentară descoperită în templul zeului Amon din Karnak, textele şi scenele de pe vestita „poartă bubastită" a regelui din incinta sacră a aceluiaşi zeu şi un relief provenit de la el-Hibeh. În conformitate cu lista celei de-a doua surse menționate, egiptenii au distrus 154 de oraşe în Iudeea şi Israel. În realitate se pare că această cifră nu reflectă realitatea descrisă, însă cu certitudine Sheshonq I a asediat multe dintre aşezările menționate, dintre care unele s-au şi predat. În orice caz, investigațiile arherologice de pe teritoriul palestinian atestă distrugerea mai multori aşezări în urma invaziei.

Trebuie remarcat faptul că itinerariul faraonului pe teritoriul Iudeii şi al Israel-ului este şi astăzi obiectul unei vii dispute în rândul specialiştilor. După campania triumfală şi victoria de la Megiddo, Sheshonq I se va întoarce la Tanis.

Uriaşa pradă de război obținută de către Sheshonq I i-a permis la întoarcere să inițieze un ambițios program edilitar, mai ales la Theba şi Memphis. În legătură cu oraşul din Egiptul de Jos deținem foarte puține urme concrete în privința construirii unor edificii. La Theba documentația este mult mai bogată. Potrivit textului unei stele gravată pe stâncile de la Gebel el-Silsileh, în anul al 21-lea la domniei sale, Sheshonq I a ordonat redeschiderea carierei din localitatea amintită. Cei însărcinați cu procurarea materialelor de construcție, dar şi cu executarea unor lucrări la Karnak au fost fiul faraonului, *Iuput*, „şeful lucrărilor Horemsaf" şi fiul acestuia *Paheqanefer*. Aceştia vor edifica la Karnak, înaintea pilonului al II-lea al marelui templu al zeului Amon, o imensă curte care va beneficia de coloane laterale, iar la capătul acesteia vor ridica ceea ce în literatura de specialitate este cunoscută sub numele de „Poarta bubastită" a lui Sheshonq I. Scenele şi textele aceasteia imortalizau campania victorioasă a faraonului asupra Iudeii şi a Israel-ului, iar restul ambițiosului program decorativ a fost în cele din urmă abandonat din cauza morții faraonului. Ulterior *Osorkon I a mai adăugat trei scene la cele existente.

Se cunosc puține date certe referitoare la locul de veci al lui Sheshonq I. După unii specialişti corpul faraonului ar fi fost depus în mormântul din Tanis al lui *Osorkon al II-lea, alții presupun că Sheshonq I ar fost înmormântat la Tanis, separat de ceilați faraoni ai dinastiei. Nu este exclusă nici varianta existenței unui loc de veci la Bubastis, ceea ce până în prezent n-a fost confirmat din punct de vedere arheologic.

Bibl.: **TIP** §§. 241-260; 398-415; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 95-109; **G. R. Hughes**(ed.), *Reliefs and Inscriptions at Karnak*, vol. III: *The Bubastite Portal*, Chicago, 1954; **D. Arnold**, *Temples of the Last Pharaos*, New York –

London, 1999, pp. 32-35; **K. Mϖsliwiec**, *The Twilight of Ancient Egypt*, London-Ithaca, 2000, pp. 44-46.

SIAMON(978-959)

Numele de naştere: **Sa-Imen** „Fiul lui Amon“, urmat câteodată de epitetul **meri-Imen** „îndrăgit de Amon“.

Forma greacă: **Psinnakhes**(Manethon, Fr. 58, 59 a-b).

Numele de domnie : **Netjer-kheper-Re** „Divin prin formă, un Re“, urmat de unul din epitetele: **setep-en-Imen**, „alesul lui Amon“, **setep-en-Re** „alesul lui Re“, **setep-en-Djehuti** „alesul <zeului> Thoth“, **meri-Imen** „îndrăgit de Amon“ şi **neb-pet** „stăpânul cerului“.

Siamon este al 6-lea faraon al dinastiei a XXI-a, după unii cercetători probabil fiul lui *Osorkon cel Bătrân. Din cauza unei domnii foarte active se poate considera unul dintre cei mai importanți suverani ai vremii, evident după *Psusennes I.

După Manethon, Siamon ar fi domnit 9 ani, ceea ce pare o eroare şi se impune modificarea numărului de ani în 19, dacă ținem cont de faptul că pe *Frag. 3 B*, r. 3-5 din *Analele Preoților din Karnak* se menționează o domnie de 17 ani care i se poate atribui cu siguranță.

În conformitate cu aceeaşi sursă, după ce în timpul Regatului Vechi şi al Imperiului cuvântul **per-aa** se referea la instituția faraonică, începând cu domnia lui Siamon este scris înaintea numelui de naştere şi se foloseşte ca titlu cu semnificația „faraon“.

Activitatea edilitară îl remarcă ca un important constructor pentru o perioadă în care puține sunt urmele lăsate de faraonii dinastiei. Ca atare, a

lărgit considerabil suprafața templului zeului Amon din Tanis, iar pe zidul unui sanctuar construit de către *Psusennes I a gravat un relief reprezentând scene ale unei expediții întreprinse în Palestina. La Memphis a ridicat un templu în onoarea zeului „Amon, stăpânul lapis-lazu“-ului.

La Heliopolis s-a descoperit o stelă care-l menționează ântr-un act de cumpărare de pământuri, acțiune efectuată de către preoții zeului Ptah. De la Piramsses provine un bloc de piatră care-i poartă numele, ceea ce apare şi pe următoarele monumente: un sphinx de bronz, un bloc de piatră de la Khata'na şi un obelisc al lui *Thuthmes al III-lea. În zona sudică, la Abydos s-a descoperit un graffito care-i aparține, iar la Karnak există o secțiune dedicată lui în *Analele Preoților*.

Marele preot al zeului Amon din Karnak, *Pinudjem al II-lea*, a mutat şi a reînmormântat mumiile regale din Epoca Imperiului pentru a le feri de hoți. Locul ales a fost vestita „ascunzătoare regală“ de la Deir el-Bahari(DB 320). Această activitate a avut loc între anii 1 şi 10 ai domniei lui Siamon.

Faraonul a fost foarte activ şi din punct de vedere militar. A luptat împotriva philistenilor, organizând o expediție pe teritoriul Palestinei imediat după ce a aflat de moartea regelui Israelului, *David*, şi în primii 2-3 ani ai urmaşului acestuia *Solomon*, care la vremea respectivă era preocupat de înlăturarea propriilor inamici. Astfel, Siamon atacă cetatea Gezer(Gaza), apoi distruge aşezarea de la Tel Mor, la 10 km N-V de actualul Ashod, şi probabil şi Beth-Shemesh-ul. În orice caz, asemenea acțiuni sunt confirmate atât arheologic, cât şi prin faptul că prințul *Hadad* din Edom(aflat în Egipt, în azil, după ce regatul său a fost cucerit de regele *David*), fiind înştiințat că regele *David* şi comandantul său militar *Ioab* sunt decedați, s-a întors în regatul său.

Cu toate acestea, pe vremea domniei lui Siamon, Egiptul este inferior din punct de vedere militar regatului lui *Solomon*, motiv pentru care încheie o pace nu întocmai avantajoasă: în schimbul căsătoriei unei fiice a faraonului cu *Solomon*, Egiptul îi cedează cetatea Gezer. Acestea, împreună cu celelalte aşezări menționate, au fost ulterior reconstruite de către *Solomon*.

Siamon a fost înmormântat la Tanis(mormântul *NRT III*).

Bibl.: **TIP** §§ 232-236; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 87-94; **A. R. Schulman**, *Two Unrecognized Monuments of Shedsunefertem*, în: **JNES** 39(1980), pp. 303-311; **A. Malamat**, *Aspects of the Foriegn Policies of David and Solomon*, în: **JNES** 22(1963), pp. 1-17.

SIPTAH (1195-1188)

Numele de naştere: În primii 2 ani de domnie acesta era **Re-mesi-su sa-Ptah** „Re l-a creat, fiul lui Ptah", apoi din anul 3 al domniei **Sa-Ptah, meri-en-Ptah** „Fiul lui Ptah, îndrăgit de Ptah".

Numele de domnie: La fel, în anii 1 şi 2 ai domniei purta numele **Sekhai-en-Re meri-Ptah** „Cel de către Re înscăunat, îndrăgit de Amon", apoi din anul 3 de domnie **Akh-en-Re setep-en-Re** „Emanația lui Re, cel ales de Re".

Siptah a fost penultimul faraon al dinastiei a XIX-a. Cu toate că nu era prințul moştenitor, după moartea lui *Sethi al II-lea*, a ajuns la tron. Pe baza documentelor evenimentul a avut loc în „luna a 2-a a anotimpului peret, ziua a 2-a".

Multă vreme s-a crezut că mama lui Siptah a fost regina *Tiaa*, o soție a faraonului Sethi al II-lea, însă obiectele din mormîntul lui Siptah care conțin numele reginei au ajuns întâmplător din sepultura învecinată(KV 32), care a aparținut mamei lui *Thuthmes al IV-lea, *Tiaa*.

Textul unui relief de la Luvru(E. 26901) menționează numele, de origine canaanită, *Sutailja/ Soteraja* ca mamă al unui prinț *Ramses-Siptah*. După cum a precizat egiptologul Th. Schneider, nu este sigur că acest personaj să fi fost viitorul faraon Siptah. Cu toate acestea, majoritatea specialiştilor văd în *Sutailja* mama lui Siptah, subliniind faptul că nu purta titulatura de regină, deoarece era o simplă concubină a faraonului.

Principala întrebare rămâne: cine era tatăl lui Siptah? Există mai multe ipoteze. Unii egiptologi îl consideră pe *Amenmessu tatăl lui Siptah, deoarece amândoi şi-ar fi petrecut tinerețea în Khemmis şi au fost excluşi din rândul personajelor reprezentate prin intermediul statuilor la templul mortuar al lui *Ramses al III-lea de la Medinet Habu care reprezentau strămoşii faraonului. De aici s-a tras concluzia: ambii au fost uzurpatori şi probabil tată şi fiu. După o altă teorie, Siptah ar fi fost fiul lui *Sethi al II-lea*, dar în acest caz n-ar fi fost socotit un faraon nelegitim de către conducătorii dinastiei a XX-a.

Egiprologul Th. Schneider are o versiune proprie interesantă. Mai întâi analizează situația trezorierului *Bay*, cel care se ridică pe lângă enigmaticul uzurpator „Iarsu/Arsu“ amintit în *P. Harris I*. Fiind un specialist şi în lingvistica semitică, Schneider subliniază faptul că *Bay* nu este neapărat de origine străină(cel puțin judecând după nume), iar o notă a *P. Harris I* trebuie citită: „cel care a domnit 6 ani“. Acesta ar confirma o presupunere mai veche a egiptologilor germani W. Helck şi J. von Beckerath conform căreia *Iarsu* ar fi fost identic cu Siptah.

Dacă makoritatea savanților sunt de acord cu 6 ani de domnie, W. Helck, interpretând textul unui ostracon de la Muzeul Egiptean din

Cairo(OCG 25792) a ajuns la concluzia că Siptah ar fi condus Egiptul 7 ani.

O figură centrală a domniei lui Siptah a fost cancelarul *Bay*, cel care s-a lăudat public că l-a ajutat să ajungă faraon, mărturie stând textele a două stele: una de la Assuan ridicat de către *Sethi* (vice-regele din Kush) şi o alta de la Gebel el-Silsileh. Numele lui *Bay* apare pentru ultima dată într-o inscripție din anul al 4-lea al domniei lui Siptah. În orice caz, inițial a fost în grațiile faraonului, deoarece a primit un loc de veci în Valea Regilor(KV 13). În cele din urmă a intrat în dizgrația curții, iar în anul al 5-lea al domniei lui Siptah cancelarul a fost executat din ordinul suveranului. Vestea execuției lui *Bay* a ajuns la muncitorii de la Deir el-Medineh prin intermediul unui ostracon(*O. IFAO 1864*), care-i anunță că trebuie să înceteze lucrările la mormântul lui *Bay* deoarece a fost socotit un trădător şi apoi executat („Anul 5, luna a 3-a a anotimpului verii, ziua a 27-a. În această zi, scribul mormântului Paser a venit spunând: «Faraonul, v.p. s., l-a ucis pe marele inamic Bay»").

La scurt timp , în anul al 6-lea sau 7-lea al domniei Siptah moare la o vârstă fragedă: 16 ani(după alți savați la 20 de ani), ceea ce reiese din analiza mumiei sale, care aveao înălțime de 1,60 m, iar piciorul stâng a fost puternic afectat din cauza poliomelitei.

Siptah a fost înmormântat în Valea Regilor, în mormântul KV 47, însă mumia sa a fost descoperită cu alte 18, în 1898, într-o ascunzătoare a mormântului faraonului *Amenhotep al II-lea(KV 35).

Bibl.: **C. Aldred**, *The Parentage of King Siptah*, în: **JEA** 49(1963), pp. 41-48; **G. Callender**, *The Cripple, the Queen & the Man from the North*, în : **KMT** vol. 17(2006), pp. 49-63; **Th. Schneider**, *Siptah und Beja. Neubeurteilung einer historischen Konstelation,* în: **ZÄS** 130(2003), pp. 133-146; **G. E. Smith**, *The Royal Mummies*, Cairo, 1912, pp. 70-73; **P. Grandet**, *L'execution du*

chancelier Bay O. IFAO 1864, în: **BIFAO** 100(2000), pp. 339-345; **W. Helck**, *Begräbnis Pharaos*, în: **U. Luft** (ed.), *The Intellectual Heritage of Egypt*, Budapest, 1992, p. 270, nota 12; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 105-108.

SMENDES I (1069-1043)

<u>Numele de naştere</u>: **Nes-ba-neb-djed(et)** „Cel care aparține berbecului, stăpânul Mendes-ului".

<u>Forma greacă</u>: **Smendes**(Manethon, Fr. 58, 59).

<u>Numele de domnie</u>: **Hedj-kheper-Re** „Cel cu forma strălucitoare, un Re".

A Treia Perioadă Intermediară se caracterizează prin domnii paralele, câteodată fiind greu de apreciat dacă a existat o personalitate care a reuşit totuşi să-şi extindă autoritatea asupra unui teritoriu mai extins al Egiptului, iar originea şi gradele de rudenie ale conducătorilor sunt greu de stabilit. Din aceste considerente, aproape în cazul fiecărui faraon exsită puncte de vedere diferite între savanți, noi am acceptat, în general, rezultatele investigațiilor intreprinse de către K. A. Kitchen şi Th. Schneider.

Smendes I este socotit întemeietorul dinastiei a XXI-a, fiul lui lui *Herihor*(mare preot al zeului Amon din Theba)şi al soției acestuia *Nedjmet*. Soția lui se numea *Tentamon*, fiica lui *Ramses al XI-lea.

Înainte de a deveni faraon, Smendes a fost un influent conducător local în timpul „epocii renaşterii" al lui *Ramses al XI-lea, având reşedința la Tanis. În această calitate este atesta şi în celebra operă literară *Călătoria lui Wenamon la Byblos*, de obicei datat în anul al 5-lea „renaşterii" sau al 23-lea al domniei lui *Ramses al XI-lea. Unii savanți sunt de

părere că acei 5 ani reprezintă anii proprii ai lui Smendes I, cu toate că numele său nu a fost înscris într-un cartuş regal.

Wenamon se deplasa spre Byblos cu scopul de a aduce de acolo cedrul atât de necesar construcțiilor întreprinse la marele templu al zeului Amon din Theba. Pontiful theban era nevoit să solicite aprobarea administrației Egiptului de Jos de a avea acces la comerțul mediteranean. *Wenamon* , ajuns la Tanis, prezintă stăpânilor locali, *Smendes* şi *Tentamon*, scrisorile din partea zeului Amon, prin care întreaga sa acțiune capătă legitimitate. Cei doi i-au pus la dispoziția lui *Wenamon* o ambarcațiune pentru îndeplinirea misiunii, iar „călătorul" s-a adresat administrației din Tanis şi în momentul în care avea nevoie de bani şi marfă.

În conformitate cu Manethon, Smendes I a domnit 26 de ani, ocupând tronul Egiptului după ce l-a înmormântat pe *Ramses al XI-lea. Data pare a fi una reală, dacă ținem cont de faptul că în *Stela exilului*(actualmente la Muzeul Luvru C256) marele preot al lui Amon, *Menkheperre*, a reprimat o revoltă în anul al 25-lea al domniei unui faraon nenumit, dar care nu poate fi decât Smendes I, deoarece nu există nici o dovadă certă că personajul în discuție şi-ar fi numărat anii de pontificat. Evident, alți, egiptologi, cum ar fi fi spre exemplu germanii K. Jansen-Winkeln şi H. Sterberg-el Hotabi, sunt de părere că cifra 25 se referă la anii de domnie al lui *Pinudjem I*.

Deşi a avut o domnie lungă nu dispunem de prea multe documente care i se pot atribui cu certitudine. Astfel, la Theba, datele anuale furnizate de textele marii necropole, dar care nu menționează nici un nume de faraon şi care se referă la 21 de ani de domnie consecutivi, mai mult ca sigur că apațin lui Smendes I.

La Ed-Dibabiya, o carieră de piatră de lăngă Gebelein, s-a descoperit o stelă a cărui text descrie cum faraonul, în timp ce rezida la Memphis, a aflat de faptul că un şir de coloane ridicat de *Thuthmes al

III-lea la Luxor s-a deteriorat din cauza unei inundații. Imediat, suveranul a trimis un corp expediționar format din 3.000 de muncitori pentru a repara deteriorările provocate de apă.

La Karnak, în incinta templului zeului Monthu, se găsesc o imagine şi un graffito cu numele lui Smendes I.

Mai mult ca sigur, între faraon şi pontifii thebani a existat un pact: ultimii l-au recunoscut pe Smendes I în calitate de rege legitim al Egiptului, iar suveranul la rândul său a recunoscut membrilor familiilor *Piankh* şi *Herihor* calitatea de comandanți ai Egiptului de Sus şi mari preoți ai zeului Amon din Theba. Această înțelegere a fost întărită şi prin intermediul unor căsătorii: între *Pinudjem* I şi *Henettaui*(fiica lui Smendes I şi *Tentamon*) şi între fiica lui *Pinudjem I* şi Smendes I sau *Amenemnesu*. K. A. Kitchen a descris sugestiv această stare de lucruri: se poate spune că „o parte a Egiptului(Tanis)a condus întregul regat numai prin bunăvoința celeilalte părți(Theba)". De aici şi o concluzie a egiptologului britanic: într-o asemenea situație era greu să întreprinzi construcții de anvergură sau să te angajezi în acțiuni militare în afara țării.

Sub Smendes I, Tanis a devenit reşedința regală din Deltă. Cum în localitatea amintită s-a descoperit un vas canopus, unii specialişti au sugerat faptul că este posibil ca suveranul să fi fost înmormântat undeva la Tanis.

Pentru primii 15 ani de domnie contemporanul lui Smendes I la Theba a fost *Pinudjem I*, probabil nepotul său. Una din principalele preocupări ale marelui preot al zeului Amon şi comandant şef al Egiptului de Sus era rebandajarea mumiilor marilor faraoni ai Egiptului şi mutarea lor, dar pe lângă acesta de numele lui se leagă şi o serie de acțiuni edilitare.

În anul al 16-lea al domniei lui Smendes I acel echilibru(pact), amintit mai sus, se rupe, *Pinudjem I* proclamându-se faraon, având numele de domnie: **Khai-kheper-Re setep-en-Imen** „Apariția celui care i-a

ființă, un Re, alesul lui Amon". Autoritatea sa regală se pare că a fost recunoscută şi la Tanis, ceea ce i-a îndemnat pe unii egiptologi să vorbească de o co-regență între Smendes I şi *Pinudjem I*. Oricum, îşi va păstra acest statut şi în timpul domniei lui *Amenemnesu* şi în prima parte a domniei lui *Psusennes I. Din păcate sursele antice de care dispunem nu motivează o atare decizie a lui *Pinudjem I* şi nici nu clarifică raportul de forțe dintre cei doi „combatanți".

La Theba, în calitate de mare preot şi comandant militar a fost instalat un fiu al lui *Pinudjem I*, *Masaharta*, care, pe baza unei relatări furnizate de o scrisoare provenită de la el-Hibeh, a decedat înaintea tatălui său. În anul al 25-lea al domniei lui Smendes I, în locul lui a fost instalat un alt fiu al lui *Pinudjem I*, *Menkheperre*, care se pare că a întâmpinat o oarecare opoziție la Theba. În conformitate cu *Stela exilului*(Muzeul Luvru C256), opozanții au fost deportați în oaze şi condamnați la moarte. Ulterior, *Menkheperre*, cel puțin în privința anumitor persoane, a revenit asupra deciziei sale.

După moartea lui Smendes I, i-a urmat la „domnie", pentru o perioadă scurtă de timp, fiul său *Amenemnesu*. În final, trebuie remarcat faptul că numele-nebti al lui Smendes I: „Cel puternic prin forță, cel care-şi nimiceşte adversarii…" a rămas o simplă „figură de stil", suveranul conducând un Egipt divizat şi dominat de pontifii thebani.

Bibl.: **TIP**, §§. 213-217; **G. P.F. Broekman**, *The founders of the twenty first dynasty and their family relationship*, în: **GM** 191(2002), pp. 11-18; **K. Jansesn-Winkeln**, *Das Ende des Neuen Reiches*, în: **ZÄS** 119(1992), pp. 22-27; **R. de Spens**, *Droit international et commerce au débout de la XXIe dynastie*, în: **N. Grimal, B. Meniu** (ed.), *Le commerce en Égypte ancienne*, Le Caire, 1998, pp. 105-126; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 34-51,51-56; **H. Sternberg-el Hotabi**, *Die Stele der Verbannten*, în: **O. Kaiser**(ed.), *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, II, Gütersluh, 1986, pp. 112-117.

SNOFRU (2613-2589)

Numele de naştere: Apare sub mai multe variante, cum ar fi **Senefer-ui**, **Seneferu** sau **Senefer**. Prima este o prescurtare de la numele „< Zeul NN / = un zeu nespecificat / > m-a făcut desăvârşit / bun“. A doua formă este o prescurtare a primei, iar cea de-a treia se poate traduce prin „A face un bine“ > „Binefăcătorul“.

Forma grecizată: **Soris** (Manethon, Fr. 14).

Nu este lipsit de sens faptul că, începând cu Regatul Mijlociu, tradiția îl prezintă pe faraon ca un suveran „bun“, binevoitor cu supuşii săi. În prezentul dicționar am ales o altă variantă fonetizată a numelui, mult mai des utilizată în literatura de specialitate, şi anume **Snofru**. Ținând cont de faptul că numele de naştere era însoțit de titulatura **nesuti - biti** („Regele Egiptului de Sus şi de Jos“) este posibil ca acesta să fi fost şi numele său de domnie.

Snofru este primul faraon al dinastiei a IV- a, fiind denumit de către egiptologul german W. Wolf „cel mai mare constructor al Egipt-ului“. Afirmația nu este gratuită dacă avem în vedere faptul că i se pot atribui nu mai puțin de patru piramide.

Manethon, dar numai prin intermediul versiunii transmise de către Africanus, menționa faptul că dinastia a IV-a a fost alcătuită din opt faraoni de origine memphită, însă „aparținând unor familii diferite“. Prin urmare, preotul din Sebennytos a exclus orice grad de rudenie între reprezentanții dinastiilor a III-a şi a IV-a. Afirmația este falsă, deoarece Snofru este considerat fiul lui *Huni. Totuşi, ideea lui Manethon s-ar putea explica prin faptul că soția lui *Huni era o regină secundară sau o

concubină, *Meresankh I* , iar Snofru pentru a-şi legitima domnia a fost nevoit să se căsătorescă cu sora ei vitregă *Hetepheres I* . Aceasta din urmă era fiica lui *Huni şi a soției sale principale, a cărei nume este necunoscut, dar care, în conformitate cu tradiția faraonică, cu siguranță purta titulatura „fiica regelui“. Din relația lui Snofru şi *Hetepheres I* s-a născut viitorul faraon *Kheops. O altă soție – neidentificată până în prezent – a născut trei băieți (un prinț, care poseda o mastaba <M 17> la Meidum, *Nefermaat* şi *Rahotep*) şi două fiice (*Neferetkau* şi *Hetepheres a II-a*). Trebuie menționat faptul că nu toți egiptologii acceptă genealogia prezentată mai sus.

Membrii familiei lui Snofru au rămas şi ei celebrii în istoria arheologiei egiptene antice. Astfel, regina *Hetepheres I* este renumită datorită descoperirii mormântului ei, în anul 1925, de către G. Reisner de la Muzeul de Arte din Boston. Printr-o întâmplare, la data amintită, la est de marea piramidă de la Gizeh, a fost găsit un puț adânc de cca. 30 m, care conducea spre un mormânt format dintr-o încăpere unică, de dimensiuni reduse. Mica sepultură a fost umplută la refuz cu mobilierul funerar şi accesoriile necesare reginei în Lumea de Apoi. Pe lângă sarcofagul de alabastru de dimensiuni mari a fost adus la lumina zilei şi pavilionul demontat, alcătuit din patru cadre plate. Pe cele trei laturi ale sale, trei tije subțiri umpleau spațiul dintre bază şi partea de sus. Probabil, în cufărul reginei era depozitată pânza fină care acoperea pavilionul. În interiorul acestuia erau cândva aşezate patul şi cele două scaune. Regina era adusă în pavilion într-o lectică. Egiptologii americani, folosindu-se de învelişul din foiță de aur a elementelor mobilierului, dar în acelaşi timp comparând aceste piese cu nenumărate reliefuri din alte morminte, în urma înlocuirii lemnului corodat, au reuşit să reconstituie în întregime mobilierul. Vasele canopi, suporturi pentru cap, brățări şi nenumărate vase de piatră întregesc inventarul mormântului. Inițial, G. Reisner, din cauza faptului

că sarcofagul descoperit era gol, a crezut că în timpul domniei lui *Khufu inventarul mormântului original al reginei a fost salvat în mare taină şi re-îngropat lângă piramida suveranului, cu scopul de a evita un scandal. Cercetările ulterioare au demonstrat faptul că mormântul modest aparținea cu siguranță reginei, a cărei mumie a fost distrusă în urma acțiunii jefuitorilor de morminte din Antichitate.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, egiptologul francez A. Mariette a reuşit să descopere şi alte capodopere ale artei egiptene aparținând familiei lui Snofru. Astfel, în mastabaua dublă de la Meidum (M 16), aparținând lui *Nefermaat* şi soției sale *Itet*, apar scene care redau aspecte ale vieții cotidiene egiptene din perioada începutului Regatului Vechi. În mormântul „fiului cel vârstnic al regelui "(=*Nefermaat*) există picturi cu scene de vânătoare, de pescuit, chiar şi o reprezentare hazlie, copii cu maimuțe. În mormântul soției sale apar scene legate de muncile agricole, reprezentări cu privire la prinderea păsărilor şi scena cu cele şase gâşte, o ca-podoperă a picturii universale. Într-o altă mastaba dublă, tot de la Meidum (M 6), aparținând prințului *Rahotep* şi soției sale, au fost descoperite cele două statui cultice ale perechii *Rahotep*-*Neferet*. Aceste trei capodopere se află printre exponatele de prestigiu ale Muzeului Egiptean din Cairo.

Durata domniei lui Snofru este amplu dezbătută în literatura de specialitate. Referința de bază, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, rămâne Canonul Regal din Torino potrivit căruia Snofru ar fi domnit 24 de ani (col. III. 9). Manethon îi atribuia lui **Soris** 29 de ani, o cifră apropiată de sursa de bază citată mai sus. Unii egiptologi, printre care îi amintim aici numai pe R. Stadelmann şi J. Vercoutter, cred că avem de-a face cu o domnie mult mai lungă, cel puțin din următoarele motive: 1) sistemul bienal de înregistrare a evenimentelor ar menționa un an 24, ceea ce corespunde cu 48 de ani de domnie; 2) savanții citați presupun că în 24

de ani ar fi imposibil să construieşti patru piramide; 3) şi nu în ultimul rând, se presupune că la data compilării Papirusului Regal din Torino scribul n-a făcut o diferențiere între sistemul bienal aflat în uzanță în perioada Regatului Vechi şi a redat datele în conformitate cu numerotarea anuală folosită în perioadele ulterioare.

Mult mai plauzibile ni se par alte două opinii. Pentru St. Smith „recensământul " bienal a fost uzitat până în anul al 13-lea al domniei lui Snofru, când documentele amintesc „Anul de după a 6-a ocazie /întâmplare"(= 6 x 2 + 1= 13), după care s-a trecut la un recensământ anual.

După A. Spalinger datele de care dispunem din timpul domniei lui Snofru nu corespund cu teoria standard cu privire la utilizarea unui cens bienal al vitelor. Din aceste motive, ultima dată, un graffiti provenind de la Piramida Roşie de la Dahshur, care menționează „Anul celei de 24-a întâmplări, luna a 10-a a anotimpului verii…" se referă într-adevăr la cel de-al 24 an de domnie al suveranului şi nicidecum la cel de-al 48-lea, potrivit sistemului bienal.

Desigur, descoperirea în viitor a unor noi date referitoare la întreaga perioadă a dinastiei a IV-a sau chiar a întregului Regat Vechi, sperăm că vor reuşi să clarifice sistemul cronologic al epocii.

La Seila, în Oaza Fayyum, a fost descoperită o mică piramidă în trepte, pe care britanicul I. E. S. Edwards i-a atribuit-o lui Snofru. Edificiul a fost asociat cultului regal sau domeniului regal şi datează din prima parte a domniei lui Snofru.

Construcția piramidei de la Meidum a fost inițiată de către *Huni, cel care a avut în vedere înălțarea unui monument în trepte. Snofru va termina constucția edificiului, transformând-o într-o piramidă „reală" datorită importanței pe care a acordat-o faraonul credințelor solare.

Celelalte două piramide ale lui Snofru au fost ridicate la Dahshur, iar în apropierea celor două complexe funerare s-a descoperit un „oraş al piramidelor“, destinat locuirii de către cei care au executat monumentele.

Piramida sudică de la Dahshur, prin forma sa romboidală reprezintă o construcție unică în istoria arhitecturii egiptene. Mai mult ca sigur, din cauza unor fisuri ale monumentului, în timpul ridicării ei s-a redus succesiv gradul de înclinare de la 60^{0} la 43^{0} 21' . Actualmente piramida are o bază de 183,5 m şi o înălțime de 101, 5 m.

Piramida sudică de la Dahshur şi edificiile care o înconjoară reprezintă primul complex piramidal complet din istoria faraonică. Ansamblul era alcătuit din piramida propriu-zisă, un zid de incintă care-l înconjura, o piramidă de dimesiuni mici, numită „piramida satelit“ sau „piramida rituală“, un sanctuar ridicat în centrul fațadei estice a piramidei (= templul funerar, numit şi templul de sus), un drum de acces care pornea de la templul de jos, al văii.

Ultima piramidă construită de către Snofru se află la Dahshur-Nord, numită şi Piramida Roşie, având o lățime de 220 m, o înălțime de 104 m şi o înclinare a pereților de 43^{0} 22'.

Descrierea lacunară al evenimentelor domniei provine de pe Piatra de la Palermo şi fragmentul de la Cairo al analelor regale. Se precizează construcția unor vase, confecționarea unor statui, organizarea a 35 de domenii în beneficiul cultului morților, instituirea unei sărbători, sosirea a 40 de nave încărcate cu conifer, o campanie militară în Nubia (rezultând o captură de 7000 de prizonieri şi de 200. 000 de vite) şi un raid în Libia (soldat cu capturarea a 1.100 de prizonieri şi aducerea a 13.000 capete de vite). Invazia în Nubia pare să fie confirmată de o inscripție de pe o stâncă de la Karanog, care aminteşte de recrutarea a 200. 000 de soldați din două nome şi capturarea a 17.000 de prizonieri nubieni.

Bibl.: **R. Stadelmann**, în: **LdÄ** V, coll. 992-994; **St. Smith**, în: **CAH** [3], I/2, Reprinted 1993, pp. 160-169; **I. E. S. Edwards**, în: **K. A. Bard** (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London – New York, 1999, pp. 211-212, 215-216; **P. Der Manuelian**, în: **Ibidem**, pp. 340-342; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 282 sqq.; **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London-New York, 1999, pp. 104, 254, 277.

SOBEKEMSAF I (dinastia a XVII-a)

Numele de naştere: **Sobek-em-saf** „El care este protejat prin <zeul> Sobek“ sau mai simplu „Sobek este protecția lui“.

Numele de domnie: **Sekhem-Re uadj-khau** „Cel puternic, un Re, cel cu apariții prospere“.

Nici în cazul acestui faraon nu am prezentat, nici măcar cu aproximație, datele domniei, deoarece poziția lui în cadrul dinastiei este încă incertă. Deocamdată ne mulțumim a-l considera al 2-lea faraon al dinastiei a XVII-a. Nu dispunem de nici o dată referitoare la tatăl suveranului, nici măcar cel mai „îndrăzneț“ egiptolog în domeniul genealogiei faraoince, A. Dodson, nu-şi asumă riscul de a vorbi despre o relație tată-fiu între *Rahotep* şi Sobekhotep I.

Multă vreme s-a considerat că faraonul a făcut parte din rândul conducătorilor dinastiei a XIII-a, chiar destul de recent C. Vandersleyen continuă să susțină o ipoteză ca atare, Sobekhotep I fiind perceput ca predecesor al faraonilor *Neferhotep I şi *Sobekhotep al III-lea.

Locul său în cadrul Canonului Regal din Torino a fost stabilit la col. XI. 2, care oferă faraonului 16 de ani de domnie(*KRI* II, 842).

Pe baza unei stele, care la origine se afla în templul de la Dendera, iar actualmente o parte este la Muzeul Pushkin din Moscova, iar cealaltă la University College din Londra, aflăm că soția faraonului se numea *Nebuemhat*, iar fiica *Sobekemhat*. În privința fiilor, A. Spalinger a presupus că numele unui „fiu-regal“ *Sobekemsaf*, care apare pe textul unei statui de la Abydos, poate îl reprezintă pe viitorul *Sobekemsaf al II-lea*. Pe baza inscripției unui shabti, acelaşi cercetător aminteşte un alt fiu al faraonului, *Antefmes*. Pe baza unui text fragmentar al unui uşor, descoperit la începutul anilor '90, K. Ryholt socoteşte că fii lui Sobekemsaf I au fost: *Antef al VI-lea* şi *Antef al VII-lea*.

Există câteva monumente care i se pot atribui faraonului. Astfel, în 1981, W. V. Davies a reconsiderat identitatea unei statui regale(*BM 871*), stabilind că în realitate îl reprezintă pe Sobekemsaf I. După A. Spalinger a fost primul faraon, după reprezentanții dinastiei a XIII-a, care s-a reîntors la Medamud, unde a uzurpat o serie de scene aparținând lui *Sesostris al III-lea. Există însă urme ale unor lucrări edilitare proprii în locația în cauză, cum ar fi o curte ornată prin coloane.

Alte obiecte ale suveranului sunt: un obelisc găsit în ascunzătoarea de la Karnak; un graffiti de la Wadi Hammamat, din anul al 7-lea al domniei sale; 2 statui de la sanctuarul guvernatorului *Heqaib* de la Assuan; o stelă de donație, descoperită în templul zeului Monthu de la Medamud.

Mormântul lui trebuie să fie undeva sub dealurile de la Theba, la Dra Abu-Naga, considerat a fi necropolă regală a dinastiei a XVII-a. Acolo au fost descoperite un scarabeu al inimii şi un vas canopus al lui Sobekemsaf I.

Despre mormântul său vorbesc şi 3 surse posterioare domniei: *P. Abbott(BM 10221)*, III 1-7; *P. Leopold II / Amherst* 6 şi *P. Ambras*, II 7. În conformitate cu aceşti papiri, în anul al 13-lea al domniei lui *Ramses

al IX-lea, mormântul lui Sobekemsaf I a fost jefuit; hoții au fost prinşi şi în cele din urmă judecați şi condamnați la moarte.

Bibl.: **A. Spalinger**, în: **LdÄ** V, coll. 1031-1034; **J. von Beckerath**, *Untersuchungen zur politischen Geschichte der zweiten Zwischenzeit in Ägypten*, Glückstadt, 1964, pp. 175-178, 284-286; **K. S. Ryholt**, *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period*, Kopenhagen , 1997, pp. 176, 266-271, 393; **W. V. Davies**, *A Royal Statue Reattributed*, London, 1981; **C. Vandersleyen**, *Rahotep, Sébekemsaf Ier et Djéhouty, rois de la 13e dynastie*, în: **RdÉ** 44(1993), pp. 189-191.

SOBEKHOTEP AL III-lea (dinastia a XIII-a)

<u>Numele de naştere</u>: **Sobek-hotep(u)** „<Zeul> Sobek este mulțumit".
<u>Numele de domnie</u>: **Sekhem-Re suadj-taui** „Cel puternic, un Re, cel care face să prospere cele două țări".

Cea de-a Doua Perioadă Intermediară din istoria Egiptului faraonic, chiar dacă denumirea intervalului este socotită de mulți cercetători im-proprie, chiar dacă în prima fază a ei mai beneficia încă de o oarecare stabilitate, se caracterizează prin domnii relativ scurte, iar succesiunea suveranilor este departe de a stabilită cu exactitate. Mai mult, această ordine a domniilor diferă de la un savant la celălalt, de la o lucrare la alta, toate acestea din cauza inexistenței unor repere cronologice sigure. Dinas-tia a XIII-a nu face excepție, în linii mari, de la această regulă.

Ca atare, vom plasa domnia lui Sobekhotep al III-lea înaintea celei lui *Neferhotep I, iar în ceea ce priveşte poziția faraonului în cadrul Canonului Regal din Torino vom reține cea tradițională adică VI. 24, cu toate „argumentele" aduse de către eminentul egiptolog K. Ryholt. În

conformitate cu acest document, faraonul în discuție a domnit 4 ani şi 2 luni, după unii specialişti(spre ex. Th Schneider, K. Ryholt, A. Spalinger, acesta din urmă afirmând faptul că a domnit „cel puțin 5 ani“), iar după alții(cum ar fi J. von Beckerath sau W. Grajetzki) numai 3 ani. Data la care a acces la domnie a fost consemnată de Textul A al *P. Brooklyn 35.1446*: **II peret 8**, adică „a 2-a lună a (anotimpului) toamnei, ziua a 8-a“. Cândva egiptologii au susținut existența unei coregențe a faraonului cu *Wegaf, însă pe baza datelor recente această ipoteză a căzut.

Sobekhotep al III-lea face parte din categoria acelor faraoni ai dinastiei a XIII-a care au executat un număr relativ mare de scarabei-peceți, care erau de tip generalogic. În timpul domniei sale acestea aveau una din următoarele varinate scrise: a) epitetul „zeul cel bun“(**netjer-nefer**), urmat de numele de domnie şi de naştere incluse într-un singur cartuş, după care urma fraza **ir-en it-netjer NN** adică „zămislit de către tatăl-zeului NN; aici NN se referă la tatăl faraonului (v. mai jos), ori b) aceeaşi succesiune de cuvinte, mai puțin fraza de încheiere: **mesut-en mut-nesut** „născut de mama regelui NN, NN fiind numele mamei(v. mai jos).

Printre altele, şi prin intermediul acestor scarabei-peceți suveranul şi-a accentuat originea situată înafara familiei regale. Sobekhotep era un „ofițer de elită…, fiul ofițerului de elită Mentuhotep“. Se presupune că a ajuns la putere printr-o lovitură de stat, fără însă a exista vreo dovadă certă în acest sens. Titulatura în sine nu desemna neapărat o persoană care avea o carieră militară, fiind folosită şi de cei care supravegheau mersul lucrărilor edilitare a faraonului. Există şi alte documente prin intermediul cărora se poate reconstitui arborele genealogic al familiei lui Sobekhotep al III-lea, astfel: un altar de la Sehel, o inscripție rupestră de la Wadi el-Hol, o stelă de la Abydos, alta de la Koptos etc. Faraonul avea doi frați(*Seneb* şi *Khakau*, care purtau titulatura „fiul regelui“, deşi tatăl lor era

un om de rând), o soră(*Reniseneb*), iar mama fiind *Iuhetibu*. Soțiile lui Sobekhotep al III-lea erau: *Senebhenas* şi *Neni*. Cea din urmă i-a născut două fiice: *Iuhetibu* şi *Dedetanuqet*. După cum a remarcat W. Grajetzki prima dintre ele avea numele înscris în cartuşul regal, ceea ce nu era un obicei prea răspândit la acea vreme.

După opinia noastră este foarte greu de argumentat ceea ce presupune K. Ryholt: Sobekhotep al III-lea, după ce a preluat puterea printr-o lovitură de stat, a uzurpat monumentele predecesorilor săi(singurul fapt care poate fi dovedit), iar apoi şi-a proclamat public neapartenența la familia regală, deoarece predecesorii săi nu s-au bucurat de o reputație prea mare în rândul propriilor supuşi. Poate însă că are dreptate atunci când afirmă faptul că numărul mare de scarabei-peceți confecționați în timpul domniei sale a contribuit la creşterea simțitoare a oficialilor numiți „purtătorii peceții regale“(**khetemti-biti**), personaje cheie al curții regale.

Din timpul domniei sale există numeroase obiecte sau documente: scarabei-peceți(de la Saqqara, el-Lisht, Abydos, Koptos, Elephantine, Mirgissa), stelă funerară, altar şi sphinx (de la Karnak; din aceeaşi localitate provine şi stela vizirului *Ayameru*), bloc de piatră(de la Tod), arhitravă(de la Edfu), statuie(Elephantine), numeroase elemente arhitecturale uzurpate(de la Medamud)etc. La fel, Textele A şi C ai *P. Brooklyn 35.1446* datează din anii 1 şi 2 ai suveranului, iar unii egiptologi(v. S. Quirke) atribuie *P. Bulaq 18* domniei lui Sobekhotep al III-lea, în timp ce K. Ryholt susține că documentul, care prezintă o listă de servitori şi lucrători din Egiptul de Sus, mulți de origine asiatică, antedatează domnia faraonului.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, p. 70; **A. Dodson**, **D. Hilton**, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, London, 2005, p. 105; **K. S. B. Ryholt**, *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550 B. C.*, Copenhagen,

1997, pp. 34-37, 193-195, 222-224, 297-298, File 13/ 26(pp. 343-344); **A. Spalinger**, în: **LdÄ** V, coll. 1039-1041; **S. Quirke**, *The Administration of Egypt in the Late Middle Kingdom*, Whitstable, 1990, pp. 12-13, 147-149; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 70, 206; **Idem**, *Chronologie des pharaonischen Ägypten*, Mainz, 1997, p. 210.

SOBEKHOTEP al IV-lea (dinastia a XIII-a)

Numele de naştere**: Sobek-hotep(u)** „<Zeul> Sobek este mulțumit“.
Numele de domnie: **Khai-nefer-Re** „Cel cu apariție desăvârşită, un Re“.

Situația Egiptului în intervalul denumit de către egiptologi a Doua Perioadă Intermediară este plină de „incertitudini“, se caracterizează prin domnii în general scurte. Inclusiv ordinea domniilor este nesigură sau mai de grabă arbitrară, variind de la o lucrare la alta. Există voci care socotesc dinastia a XIII-a parte componentă a Regatului Mijlociu, opinie pe care personal o respingem, cel puțin din lipsa unor dovezi clare. Prin urmare: lista succesiunii faraonilor din timpul dinastiei a XIII-a de la sfârşitul lucrării noastre este una arbitrară, iar pe cât posibil am evitat prezentarea anilor de domnie.

Dacă este să preluăm rezultatele investigațiilor egiptologului danez K. Ryholt, atunci trebuie să stabilim următoarele: încă de la începutul dinastiei a XIII-a, în regiunea Deltei Nilului, a luat naştere o dinastie paralelă, cea de-a XIV-a; aceasta a dominat în mare parte partea nordică a Egiptului, mai precis ceea ce numim Egiptul de Jos; foarte probabil că granița sudică a dinastiei a XIV-a n-a ajuns mai departe de oraşul Athribis; în sud, situația rămâne neschimbată, cel puțin pentru un anumit interval de timp.

În acest context putem vorbi de caracteristicele domniei lui Sobekhotep al IV-lea(urmaşul fratelui său *Sahathor*), cel care a fost socotit unul dintre cei mai importanți faraoni ai dinastiei. Totodată, suveranul se remarcă şi prin faptul că face parte din categoria acelor faraoni care poartă şi numele tradiționale, ceea ce lipsesc în cazul majorității domnitorilor dinastiei a XIII-a. Prin urmare, numele-Horus este: „ Viață şi dorința celor două țări“(**ankh-ib-taui**), cel -nebti: „Cel cu aspect prosper“ (**wadj-khau**), în timp ce numele-Horus-de-Aur fiind: „Puternic prin forță“(**user-bau**).

Potrivit textului unei stele de la Karnak(Cairo JE 51911), prin intermediul căreia suveranul prezintă ofrande în favoarea zeului Amon, aflăm că Sobekhotep al IV-lea a fost originar din Theba: „Maiestatea mea [a venit] spre Oraşul Sudic, atâta timp cât am dorit să văd zeul sublim. Este oraşul în care m-am născut…“.

Bunicul lui Sobekhotep al IV-lea, *Nehi*, a fost un simplu „om al oraşului“(**ankhu en niut**), iar bunica o oarecare *Sonbtisi*, purtătoarea titulaturii banale „stăpâna casei“. Părinții erau „tatăl zeului *Haakhef*“ şi „mama regelui *Kemi*“. Scrierea numelui ei prin intermediul scrierii silabice au indemnat anumiți specialişti să conchidă faptul că era de origine străină. Regina a dat naştere celor trei fii, *Neferhotep I, *Sahathor* şi Sobekhotep al IV-lea care au devenit la rând faraoni. Anumite dubii existâ față de cel de-al doilea, despre care anumiți egiptologi au afirmat că nu a domnit niciodată.

Au existat şi există voci care susțin o coregență între *Neferhotep I şi Sobekhotep al IV-lea. Documentul principal care a fost insuficient analizat şi care a permis tragerea unor concluzii eronate este o stelă ridicată în Wadi Hammamat din anul al 9-lea al domniei lui Sobekhotep al IV-lea. Documentul prezintă o parte a familiei suveranului. În primul rând, apare şi numele în cartuş al lui *Neferhotep I, numai că există cel puțin două

obiecții în legătură cu presupusa coregență: a) numele celor doi nu apar simetric, b) apoi după cel al lui Neferhotep apare epitetul „cel bine-cuvântat/ adevărat prin glas“(**maa-kheru**), în timp ce după numele lui Sobekhotep al IV-lea urmează epitetul atribuit celor vii, „să trăiască veşnic“(**ankh-djed**). În loc de coregență se poate deduce mai de grabă o cinstire a memoriei fratelui decedat. Soția faraonului era *Tjin*, foarte probabil o soție secundară. Cu siguranță ea este mama unui băiat, *Amenhotep*, şi a unei fete, *Nebtiunet*. Documentele vremii prezintă alți trei copii: *Miu*, *Djadja* şi *Iykhernofret*. Unii specialişti(spre exemplu W. Grajetzki)consideră că mama lor este aceeaşi *Tjin*, iar alții(v. A. Dodson sau K. Ryholt), fără a numi mama lor, o separă de aceasta.

Până la sfârşitul domniei lui Sobekhotep al IV-lea, la sud, Egiptul încorpora şi fortărețele Semna şi Kumma din Sudanul de astăzi. Mai mult ca sigur şi oazele sunt încă sub autoritatea faraonului. Documentele contemporane amintesc de expediții îndreptate spre carierele de la Wadi el-Hudi şi Wadi Hammamat.

În cazul în care acceptăm identitatea dintre Sobekhotep al IV-lea şi *Khenephres*, menționat de către autorul evreu *Artapanus*, atunci trebuie subliniat faptul că învățatul în discuție a fixat „povestea lui Moise“ în timpul domniei acestui faraon, apoi a vorbit despre expediția faraonului în Nubia şi despre faptul că o parte din Delta Nilului a fost ocupată de către asiatici.

Sobekhotep al IV-lea este documentat prin intermediul multor monumente, lista acestora fiind oferită de către K. Ryholt. Odată cu sfârşitul domniei faraonului, care ar fi durat aproximativ ca şi a fratelui său *Neferhotep I, adică 10-11 ani, se poate vorbi cu certitudine de o decădere şi în acelaşi timp de o descentralizare a Egiptului.

Bibl.: **W. Grajetzki**, *The Middle Kingdom of Ancient Egypt*, London, 2006, pp. 72-73; **K.S. B. Ryholt**, *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800-1550 B. C.*, Copenhagen, 1997, pp. 75-79, 225-226, 229-231, File 13-29; **C. Vandersleyen**, *L'Égypte et la Vallée du Nil*, Paris, 1995, pp. 140-141; **A. Spalinger**, în: **LdÄ** V, coll. 1041-1048; **A. Dodson**, **D. Hilton**, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, Cairo, 2005, pp.100-113.

T

TAKHOS (362-360)

Numele de naştere : **Djed - Hor** „Horus va zice"; deseori este însoţit de epitetul **setep-en-Inhur** „alesul <zeului> Onuris".

Formele grecizate : **Takhos** (la Diodor din Sicilia) şi **Teos** (Manethon, Fr. 74).

Numele de domnie : **Iri-maat-en-Re** „Aduce la bun sfârşit adevărul lui Re".

Al doilea faraon al dinastiei a XXX- a, fiul lui *Nektanebo I şi al reginei *Udjashu*. A avut o domnie scurtă influenţată de evenimentele politice din Grecia. Din anul 365 î. Hr. a participat activ alături de tatăl său la luptele duse împotriva invadatorilor străini.

După preluarea puterii a încercat să se alăture revoltei satrapilor îndreptată împotriva lui *Artaxerxes al II-lea* , motiv pentru care va recruta o armată bazată pe mercenarii greci. Vârstnicul rege spartan *Agesilaus*, care va sosi cu 1000 de hopliţi, va comanda trupele de uscat, iar flota a fost încredinţată amiralului athenian *Khabrias*. La indicaţiile acestuia, Takhos va reţine din veniturile templelor sume considerabile, cu scopul de a-şi plăti trupele. Această măsură va determina scăderea popularităţii sale în interiorul ţării.

În anul anul 360 î. Hr. doreşte să înfrângă armata persană, atacând dinspre Siria. Atât timp cât era departe de ţară, Egiptul a fost condus de către fratele său *Tjahapimu*. Pe o statuie provenind de la Memphis, actualmente în posesia Muzeului Metropolitan din New York, citim următorul text: „Prinţ, general, marele mai marilor, fratele regelui, tatăl regelui, Tja-hapimu". Textul reflectă o realitate istorică: el a fost fratele lui Takhos, dar şi tatăl viitorului faraon *Nektanebo al II-lea.

Pe teritoriul Asiei neînțelegerile dintre Takhos şi *Khabrias* au ca rezultat rechemarea nepotului regal care, ajuns pe teritoriul Egiptului, va fi proclamat noul faraon sub numele de *Nektanebo al II-lea. Takhos, urmând calea Sidon-ului, se refugiază la Susa, unde este bine primit de către regele persan *Artaxerxes al II-lea*, care-i acordă azil. Aceste evenimente ne sunt relatate şi prin intermediul răspunsului oracolului de la Herakleopolis înregistrat de un document numit *Cronica Demotică*: „Stângul este schimbat cu dreptul. Partea dreaptă este Egiptul, partea stângă este Siria. Aceasta semnifică:«Cine intră în Siria, care este la stânga, acela este schimbat cu cel care este în Egipt, care se află pe partea dreaptă“. Astfel, războiul pornit de către Takhos împotriva perşilor se va trasforma într-o luptă de succesiune pentru tronul Egiptului. Având în vedere aceste evenimente, un element al numelui-Horus-de-Aur: „...Cel care subjugă țările străine“ (**waf-khasut**) este mai degrabă un simplu epitet, fără nici o legătură cu realitățile istorice.

Takhos, poate din cauza domniei sale scurte, n-a inițiat o activitate edilitară importantă; cea mai de seamă construcție este o capelă situată în partea nordică a templului zeului Khonsu de la Karnak. În general, puține monumente îi poartă numele.

Cum mercenarii greci angajați în lupta împotriva perşilor trebuiau plătiți, iar Egiptul nu poseda încă monezi, au fost bătuți stateri de aur la Memphis după modelul athenian. Pe fața monezii se regăseşte obişnuitul cap al zeiței Athena, iar pe revers bufnița şi, în loc de numele prescurtat al zeiței greceşti, apare cel al lui Takhos.

Bibl.: **Fr. Kienitz**, *Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert vor der Zeitwende*, Berlin, 1953, pp. 96-97; **H. De Meulenaere**, *La famille royale des Nectanébo*, în: **ZÄS** 90 (1963), pp. 90-93; **K. P. Kuhlmann**, *Ptolemais- Queen of Nectanebo I. Notes on the Inscription of an*

Unknown Princess of the XXX th Dynasty, în: **MDAIK** 37 (1981), pp. 267-280.

TAHARQA (690-664)

Numele de naştere : **Taharqa**, având în vedere varianta fonetizată provenită din inscripţiile de la Wadi Hammamat. Aceasta indică şi vocalele numelui de origine kuşit, care uzual apare sub forma **T-h-rw-q**. În inscripţiile cuneiforme există **Tarqu** şi **Tirhaka**, în timp ce textele ebraice au păstrat varianta **Tirhaqah**. În cartuşul regal, alături de numele de naştere, a fost inclus şi epitetul **meri-Imen**, adică „îndrăgit al <zeului> Amon".

Formele grecizate: **Tarkos** (Manethon, Fr. 66), **Tarakos** (Manethon, Fr. 67) şi **Tearko** (Strabon, I. 3. 21).

Numele de domnie: **Khui-Nefertum-Re** „ Protejat al <zeului> Nefertum, un Re".

În conformitate cu textul unei inscripţii a templului de la Kawa din Nubia, Taharka „a primit coroana la Memphis, după ce şoimul (= *Shabataka*) s-a înălţat spre cer". Noul suveran, penultimul faraon al dinastiei a XXV-a, ar fi domnit după Manethon 26 de ani, dintre care cel puţin primii 10 se pot considera de maximă prosperitate atât pentru regatul egiptean, cât şi pentru cel din Nubia.

Deja din anul al 2-lea al domniei, Taharqa şi-a manifestat interesul pentru reconstruirea aşezării Kawa, în josul celei de-a III-a cataracte a Nilului, abandonată la momentul respectiv. Acţiunea lui Taharqa se poate

considera încheiată abia în anul al 10-lea al domniei, fiind relatată şi de textul unei stele comemorative. Cel care a fondat localitatea, dedicându-i un templu zeului Amon, a fost *Amenhotep al III-lea. Buhen, Kasr Ibrim, Semna şi Napata sunt alte localități din Nubia care păstrează urmele unor construcții executate în timpul domniei lui Taharqa.

Exceptând vechea capitală, Memphis, precum şi oraşul Tanis, Taharqa n-a lăsat urme vizibile în zona Egiptului de Jos. De fapt întreaga sa domnie pe teritoriul Egiptului se leagă de Theba, cea care în timpul anului al 6-lea de domnie a fost marcată de o puternică inundație. După acest eveniment nefast pentru egipteni a avut loc la Memphis vizita mamei sale *Abaru*. Actul în sine a căpătat o conotație mitică: regina-mamă a fost asemuită cu zeița Isis, cea care şi-a vizitat fiul Horus (=Taharqa), cel care a urcat pe tronul lui Osiris.

Faraonul s-a remarcat ca un important edil al Thebei, ridicând coloane atât în incinta templului zeului Monthu, cât şi al lui Khonsu. Totuşi, cea mai importantă construcție la Theba este un edificiu care beneficia de cripte, complexul în sine fiind situat între templul principal al zeului Amon şi Lacul Sacru de la Karnak.

Din timpul domniei lui Taharqa s-au păstrat numeroase statui şi reliefuri care îl înfățişează pe suveran cu trăsăturile sale etiopiene, cu brahicefalie accentuată, dar şi prin intermediul elementelor arhaizante ale epocii.

Începând cu domnia lui *Psammetik al II-lea asistăm la ştergerea numelui faraonului de pe monumentele egiptene, iar Taharqa îşi va recăpăta gloria abia în Epoca Ptolemaică. Megasthene şi Strabon l-au considerat un mare cuceritor, acel faraon căruia i-au fost atribuite toate victoriile obținute de către regii kuşiți.

În politica sa externă Taharqa a fost un adversar permanent al regilor assirieni. În anul 673 î. Hr., la Ashkalon, la granița egipteano- pa-

lestiniană, faraonul reuşeşte să respingă un atac al lui *Asarhaddon*. Conflictul cu assirienii este departe de a fi încheiat. În anul 671 î. Hr., *Asarhaddon* atacă Egiptul, reuşeşte să cucerească Memphis-ul, capturând urmaşul şi o mare parte din familia lui Taharqa, cel care s-a refugiat spre Theba. Noul atac al regelui assirian, care a avut loc peste doi ani, a fost unul fatal pentru el, deoarece a murit în drum spre Egipt. Noul rege, energicul *Assurbanipal*, reia atacul asupra Egiptului. Rebelii din nord au fost executați, cu excepția lui *Nekho*, viitorul faraon al dinastiei a XXVI-a. Taharqa a încredințat apărarea Thebei lui *Monthuemhat*, el retrăgându-se spre capitala Nubiei. Pentru moment cei doi demnitari vor recunoaşte suzeranitatea assirană. În anul 665 î. Hr. Taharqa îl recunoaşte pe nepotul său *Tanutamon ca urmaş şi coregent, el decedând în anul următor. Taharqa a fost înmormântat în localitatea Nuri, într-o piramidă în trepte de stil egiptean.

Cel mai important personaj din timpul domniei sale a fost *Monthuemhat*, „prințul oraşului (al Thebei)" şi „al 4-lea preot al zeului Amon". De fapt, el a controlat în numele lui Taharqa întregul Egipt de Mijloc. S-au păstrat multe statui ale înaltului prelat, inclusiv mormântul său de la Assasif (TT 34).

Bibl.: **TIP**, §§. 348-353; **J. Leclant** în: **LdÄ** VI, coll. 156-184; **Idem**, *Recherches sur les monuments thébains de la XXVe dynastie dite éthiopienne*, Le Caire, 1965, pp. 343-351; **R. Parker**, **J. Leclant**, **J.-Cl. Goyon**, *The Edifice of Taharqa by the Sacred Lake of Karnak*, Providence, 1979; **D. B. Redford**, *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*, Cairo, 1993, pp. 354- 364.

TAKELOT I (889-874)

<u>Numele de naştere</u> : **Takelot**, de origine libiană.

Takelot I, al 4 - lea faraon al dinastiei a XXII- a, a fost unicul suveran al dinastiei libiene despre a cărui domnie posedăm foarte puține date sigure. După Manethon (Fr. 60, Nr. 6) ar fi domnit 13 ani. Singurul document în care se poate identifica cu certitudine este o stelă genealogică a preotului *Pasenhor*, datând din anul al 37-lea al domniei lui *Sheshonq al V-lea*, deci la 150 de ani după Takelot I. Stela provine din Serapeum-ul din Memphis şi actualmente se află în colecția egipteană a Muzeului Luvru. Textul conservat pe ea ne oferă următoarele date: se precizează că *Osorkon al II-lea era „fiul regal al lui Takelot", faptul că mama lui Takelot I era *Tashedkhons* (a doua soție regală a lui *Osorkon I) şi nu în ultimul rând aflăm că soția faraonului în discuție era *Kapes*, mama prințului moştenitor *Osorkon*.

După părerea egiptologului britanic K. A. Kitchen această izolare a lui Takelot I n-a fost întâmplătoare, ea s-ar fi datorat autorității celor doi frați ai săi, preoții thebani *Iuwelot* şi *Smendes al III-lea*. Primul a lăsat trei graffiti prin intermediul cărora a înregistrat cotele apelor Nilului, dintre care unul probabil se referea la anul al 5-lea al domniei lui Takelot I (*Graffiti Nr. 16*), iar celelate două au anii de domnie efațate. *Smendes al III-lea* a înregistrat nivelul apelor fluviului prin intermediul a trei garffiti, fără a preciza anul (Nr. 19), un altul care poate fi datat în anul al 8-lea al domniei lui Takelot I (Nr. 17) şi unul cu o dată incertă (Nr. 18), probabil anul 13/ 14 al domniei. Având în vedere aceste inscripții, reiese că cei doi frați şi-au însuşit anii de domnie ale lui Takelot I, ingorându-l în totalitate, deoarece nu-i menționează numele.

Aceeaşi atitudine o va avea *Iuwelot* în momentul în care, înainte de moartea sa, îşi lasă proprietățile sale thebane fiului său *Khaemuaset*. Actul de moştenire a fost gravat pe o stelă de granit, al cărei text hieroglific face referire la tatăl preotului, adică la *Osorkon I, fără a menționa faraonul aflat la conducere.

Bibl.: **TIP**, §§. 85, 95- 96; 270; **M. - A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Ėgypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 180-181; **M. Malinine**, **G. Posener**, **J. Vercoutter**, *Catalogue des stèles du Sérapéum de Memphis*, Paris, 1968, No. 31, pp. 30- 31, pl. 10; **J. von Beckerath**, *The Nile Level Records and their importance for the History of the Lybian Period (Dynasties XXII and XXIII)* în: **JARCE** 5 (1966), pp. 46, 48, 50 -51.

TAKELOT al II-lea (850-825)

Numele de naştere : **Takelot**, de origine libiană; poate fi urmat de două epitete: **meri-Imen** „îndrăgit al <zeului> Amon" şi de **netjer heqa-Uaset** „un zeu, stăpânul Thebei".

Formă grecizată : la Manethon (Fr. 60, 61 a) **Takelothis**.

Numele de domnie: **Hedj-kheper-Re** „Cel cu manifestare strălucitoare, un Re", la care se adaugă epitetele: **setep-en-Re** „alesul lui Re" şi **netjer heqa-Uaset** „un zeu, stă-pânul Thebei".

Tatăl lui Takelot al II-lea era *Osorkon al II-lea, în timp ce mama nu se cunoaşte cu certitudine. La începutul secolului, egiptologul francez G. Legrain credea că persoana în cauză era *Mutudjankhes*, dar cercetările ulterioare au dovedit că aceasta era mama fratelui său vitreg, *Nimlot*.

Domnia sa a fost marcată de personalitatea regelui assirian *Salmanasar al III-lea*, care a fost contemporan atât cu *Osorkon al II-lea, cât şi cu Takelot al II-lea. După victoria de la Qarqar, pe Oronte, suveranul Assiriei va percepe tribut de la învinşi, printre care se numărau regele Israelului şi Takelot al II-lea, fapt confirmat şi de textul aşa-numitului „Obelisc negru". Egiptul îşi va răscumpăra „libertatea" prin intermediul unui tribut oferit regelui assirian şi care consta din cămile, un hipopotam, un rinocer, o antilopă, elefanți şi babuini. Pentru a se proteja de eventualele atacuri din partea Assiriei, faraonul Egiptului va căuta alianța politico-militară a micilor regate din zona siro-palestiniană. Relațiile cu oraşele-state feniciene, mai ales cu Tyr-ul, erau prospere şi din punct de vedere comercial, Egiptul importând lemne pentru construcții.

Takelot al II-lea era al 7- lea suveran al dinastiei a XXII- a din Tanis, din zona Deltei Nilului. Trebuie subliniat faptul că nu a fost agreat la Theba, motiv pentru care numele-Horus: **Ka - nakht khai- em - Uaset** „Taurul cel puternic, cel care apare în Theba", ca şi epitetul **netjer heqa-Uaset**, nu sunt în concordanță cu realitatea politică. Mare preot al zeului Amon din Karnak a fost fratele său vitreg *Nimlot*, cel care şi-a impus fiul, pe *Ptahudjankhef*, în fruntea Herakleopolis-ului, iar fiica lui, *Karamama a II-a*, s-a căsătorit cu Takelot al II-lea. Astfel, atât timp cât a trăit *Nimlot*, Takelot al II-lea n-a fost nevoit să se lupte cu mai marii Thebei, iar între prințesele regale şi guvernatorii locali s-au încheiat căsătorii care au asigurat şi ele stabilitatea regatului.

În anul al 11-lea al domniei moare *Nimlot*, astfel deschizându-se lupta pentru ocuparea importantei funcții de mare preot al zeului Amon din Karnak. La Theba, un oarecare *Harsiese al II-lea*, care se pretindea a fi un descendent al lui *Harsiese I*, s-a împotrivit numirii lui *Osorkon*, fiul lui Takelot al II-lea, în funcția menționată. Totuşi, cu sprijinul guvernatorului Herakleopolis-ului, *Ptahudjankhef*, el reuşeşte să-l înlăture pe

Harsiese al II-lea. Luptele vor reizbucni în anul al 15-lea al domniei lui Takelot al II-lea, iar războiul civil a durat în jur de 10 ani. Despre aceste lupte interne ne relatează „Cronica din Bubastis“ şi cea din Karnak, ambele aparţinând prinţului *Osorkon*.

Takelot al II-lea a fost înmormântat la Tanis, iar mumia sa a fost descoperită într-un sarcofag în antecamera mormântului lui *Osorkon al II-lea. Prinţul moştenitor nu va reuşi să ajungă faraon, fratele său mai mic *Sheshonq al III-lea* urmându-i lui Takelot al II-lea.

Bibl.: **TIP**, §§. 287-294; 454-460; **M.- A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 181-186; **A. Caminos**, *The Chronicle of Prince Osorkon*, Roma, 1958; **J.-M. Kruchten**, *Les annales des prêtres de Karnak (XXI- XXIII mes dynasties)*, Leuven, 1989, pp. 59- 85.

TAKELOT al III-lea (759-740)

Numele de naştere : **Takelot** . Nume de origine libiană care în textele egiptene apare sub forma **Tekeret**; alternanţa **r / l** este frecventă în limba egipteană. La Manethon (Fr. 62) al 4-lea suveran al dinastiei a XXIII- a este un oarecare „**Zet**“. După egiptologul Fl. Petrie cele trei sunete greceşti ar reprezenta o prescurtare a cuvântului *zetéo* „(a rămas) o întrebare“sau „o îndoială“. Cum în textul lui Manethon (versiunea Africanus) după „nume“ urmează cifra 31 – de unde traducerea lui F. Petrie „îndoială pentru 31 de ani“ –, se pare că preotul din Sebennytos a dorit să sugereze

faptul că după *Osorkon(III) n-ar fi existat o domnie autoritară şi unică asupra Egiptului. Există şi o variantă mai lungă a numelui, la care se daugă o serie de epitete: **sa Iset meri-Imen netjer heqa Uaset** „fiul <zeiței Isis>, îndrăgit de Amon, zeul şi suveranul Thebei“.

<u>Numele de domnie</u> : **User-maat-Re** „Puternic prin adevăr, un Re“. Câteodată numele este urmat de epitetul **setep-en-Imen** „alesul <zeului> Amon“.

Takelot este al 4-lea faraon al dinastiei a XXIII-a libiene, fiind fiul şi urmaşul lui *Osorkon al III-lea şi a reginei *Tjenetsai*.

Takelot a îndeplinit mai multe funcții înainte de a deveni faraon: „primul preot al lui Amon-Re, regele zeilor“, „primul preot al lui Herishef stăpânul celor două țări“, „fiul regal“ şi conducătorul armatei“. În primii cinci ani ai domniei a fost coregentul lui *Osorkon al III-lea. În conformitate cu textele care înregistrau nivelul atins de apele Nilului la Karnak, *Textul Nr. 13* specifică faptul că anul 5 al domniei lui Takelot al III-lea este egal cu anul 28 al domniei lui *Osorkon al III-lea. Un alt document din aceeaşi categorie, *Textul Nr. 4*, vorbeşte de anul al 6-lea al domniei. Până nu demult s-a considerat că a domnit 7 ani, ținându-se cont de textul conservat pe un bloc de piatră(un graffito), care cândva era pe acoperişul templului zeului Khonsu din Karnak.

În anul 2005, expediția arheologică din oaza Dakhla, condusă de membrii Universității Columbia, au descoperit o stelă hieratică care datează din anul al 13-lea al domniei lui Takelot al III-lea.

Mai mult, cercetătorul F. Payraudeau, într-un articol publicat în anul 2004, a argumentat faptul că Takelot al III-lea a domnit cu siguranță minimum 14 ani, dar aproape sigur el este suveranul, nenumit, cu cei 19

ani de domnie înregistrat la Wadi Gasus. Egiptologul menționat își bazează argumentele pe datele furnizate de *P. Berlin 3048*, care este un contract de căsătorie.

În anul al 8-lea al domniei lui Takelot al III-lea pe tronul Nubiei ajunge un rege ambițios, *Piankhi, care încetul cu încetul își va extinde autoritatea asupra zonei sudice a Egiptului, controlând inclusiv Theba. În acest sens, primul pas al regelui nubian a fost impunerea sorei sale, *Amenirdis I*, în calitate de „soția zeului Amon“, ea însăși fiind adoptată de către prințesa *Shepenutet I* încă înainte de sfârșitul domniei lui Takelot al III-lea.

Numele-Horus, numele-nebti și numele-Horus-de-Aur ale lui Takelot al III-lea au fost identice, adică **Uadj-taui** „Cel prosper al celor două țări“, ceea ce rămâne o simplă expresie fără nici o conexiune cu faptele istorice. Eventual se poate aminti că a fost împrumutată din nomenclatorul faraonic, deoarece a fost purtată și de către *Unas. În realitate, Takelor al III-lea nu este unicul stăpân al Egiptului: Hermopolis-ul și Herakleopolis-ul își au proprii conducători, iar în sud domină *Piankhi.

Puține sunt edificiile de care se leagă numele său, cel mai important fiind templul lui „Osiris-stăpânul-Eternității“ din Karnak.

Bibl.: **TIP**, §§. 317-321; **G. Broekman**, *The Nile Level Records of the Twenty-Second and Twenty-Third Dynasties in Karnak: A Reconsideration of their Chronological Order*, în: **JEA** 88(2002), pp. 165-178; **F. Payraudeau**, *La règne de Takélot III et les débuts de la domination Khoushite*, în: **GM** 198(2004), pp. 79-90; **O. Kaper, R. Demarée**, *A Donation Stela in the Name of Takeloth III from Amheida, Dakhleh Oasis*, în: **JEOL** 39(2006), pp. 19-37.

TANUTAMON (664-656)

Numele de naştere : **Tanutamon** < **Tanwetamani** de origine kushită; în u-nele publicații este cunoscut şi sub varianta **Tanta-mani**.

Numele de domnie : **Ba- ka -Re** probabil cu sensul de „Berbecul forței-ka, un Re". Traducerea lui P. Clayton „Glorios este sufletul lui Re" ni se pare nepotrivită. Manethon nu l-a înclus printre faraonii dinastiei a XXV- a, dar forma numelui apare în cazul unui suveran de la sfârşitul dinastiei a IV-a: **Bikheris** (Fr. 14.); un fiu al lui *Djedefre se numea **Baka**. Pe baza acestor mărturii se poate presupune că numele de domnie al lui Tanutamon era egiptean. J. Leclant nu exclude posibilitatea de a fi un nume de origine kushită egipteanizat.

Tanutamon a fost ultimul faraon al dinastiei a XXV-a etiopiene. În conformitate cu sursele kushite era socotit fiul reginei *Qalheta*, care probabil a fost soția lui *Shabataka*. Textul „Cilindrului Rassan" îl numeşte „fiul lui Shabaka", dar istoricii propun a se citi *Shabataka*, în loc de *Shabaka. În conformitate cu „Analele lui Assurbanipal" el era socotit „fiul sorei lui Taharqa".

Începând cu anul 664 î. Hr. a fost succesorul lui *Taharqa, iar autoritatea sa asupra Egiptului de Sus a fost recunoscută teoretic până în anul 656 î. Hr. Prezența lui *Taharqa şi Tanutamon în capela lui Osiris-Ptah-Nebankh de la Karnak-Sud poate se datorează unei coregențe de scurtă durată.

La începutul domniei intenția lui a fost recucerirea Egiptului, clar exprimată prin intermediul textului celebrei „Stele a visului", aflată

actualmente la Muzeul Egiptean din Cairo (JdE 48863). În documentul care datează din anul 1 al domniei sale, Tanutamon a visat că a fost vizitat de doi şerpi, expresie metaforică a celor doi uraei simbolizând Egiptul de Sus şi de Jos, ca atare fiindu-i promisă autoritatea asupra Egiptului.

După ce a fost recunoscut în calitate de rege la Napata, el a navigat spre nord, cucerind Elephantine, Theba, Memphis şi invadând Delta. În calitate de vasal al regelui assirian, *Nekho I* s-a opus agresiunii lui Tanutamon, dar a fost ucis de către acesta din urmă. Ca urmare, şefii locali din zona Deltei Nilului l-au recunoscut pe Tanutamon în calitate de rege, trimiţând o solie condusă de către *Peqrur*. Ulterior, acesta fiind considerat colaboraţionist a fost executat la Ninive.

Regele Assiriei, *Assurbanipal*, a pornit o expediţie de pedepsire a lui Tanutamon. Destul de uşor, *Assurbanipal* a recucerit Memphis-ul, apoi s-a îndreptat spre Theba, unde s-a refugiat Tanutamon. Theba a fost devastată de către trupele assiriene, care au luat ca pradă de război şi două obeliscuri de electrum. Teoretic, dezastrul din anul 663 î. Hr. pune capăt dominaţiei etiopiene în Egipt. În Deltă, mai ales la Sais, prinţii locali se proclamă vasali ai regelui assirian. La Theba nu se va recunoaşte autoritatea assiriană. „Prinţul oraşului“ (= primar), „guvernatorul sudului“ şi „al 4- lea profet al zeului Amon“, *Monthuemhat*, şi „soţia zeului Amon“, *Shepenupet a II-a*, preferă să conducă thebaida în numele lui Tanutamon.

La Napata, Tanutamon a inaugurat un vast program edilitar, cele mai importante obiective ale acestuia fiind templul zeului Amon de la Gebel Barkal şi mormântul său de la el-Kurru, ambele localităţi în apropierea celei de-a IV- a cataracte a Nilului.

Bibl.: **J. Leclant**, în: **LdÄ** VI, coll. 211- 215; **Idem**, *Recherches sur les monuments thébains de la XXVe dynastie dite éthiopienne*, Le Caire, 1965, pp. 351- 353;

D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria*, II, Chicago, 1927, pp. 295-296.

TAUSERET(1188-1186)

Numele de naştere: **Ta-useret setep-en-Mut** „Cea puternică, alesul <zeiței> Mut".
Numele de domnie: **Sat-Re meri-Imen** „Fiica lui Re, îndrăgit de Amon".

Tauseret a fost ultimul suveran al dinastiei a XIX-a, probabil ultima femeie-faraon provenită dintr-o dinastie autotonă. A fost fiica reginei Takhat şi al lui *Merenptah, soția faraonului Sethi al II-lea şi poate sora lui *Amenmessu.

În ceea ce priveşte presupusa identitate dintre Tauseret şi *Thuoris* din Manethon(Fr. 55, 56 a-b) avem serioase obiecții din cauza precizărilor din text, pe care le vom reda în traducerea lui W. G. Waddell: „Thuôris, who in Homer is called Polybus, **husband** (s.n.-M.C.)of Alcandra, and in whose time Troy was taken, reigned for 7 years".

Anumiți specialişti au susținut faptul că după moartea lui Sethi al II-lea, Tauseret a fost coregentă pe parcursul întregii domnii ai lui *Siptah, ceea ce este greu demonstrabil pe baza documentelor autohtone care ne-au parvenit până acum. În orice caz, a avut o domnie scurtă, care a luat sfârşit în urma unui război civil, aşa cum reie din textul Stelei de la Elephantine aparținând succesorului ei, *Sethnakht. Singurul lucru care nu se poate stabili este faptul dacă domnia ei a luat sfârşit în urma ții naturale a reginei, ori ea a fost înlăturată în urma luptelor interne.

Puține sunt obiectele pe care apar numele ei, iar localitățile de unde provin acestea sunt după cum urmează: Heliopolis, Memphis, Hermo-

polis, Abydos, Theba şi Nubia. Nu este exclus ca regina să fi trimis expediții spre minele de turcoaz din Sinai. Singur sau împreună cu *Siptah au construit un templu în Theba, nu departe de Ramesseum, dar din care nu s-a păstrat mai nimic, în afară de fragmente de cereamică, blocuri reduse de piatră şi plăci de faianță, aşa cum a precizat egiptologul R. H. Wilkinson, cel care a cercetat zona.

Mormântul desemnat pentru regină a fost KV 14, care la decesul suveranwâei a rămas neterminată, dar a fost uzurpat de către *Sethnakht. Egiptologul german H. Altenmüller, cel care a investigat mormântul între 1983-1987, a stabilit trei etape în construcția sepulturii, în funcție de statutul reginei Tauseret: 1. în momentul în care a fost soția lui *Sethi al II-lea*; 2. regentă(v. mai sus) în timpul domniei lui *Siptah şi 3. faraon independent. Din nefericire, locul actual al mumiei reginei Tauseret nu este cunoscută. Sarcofagul ei mumiform a fost descoperit în KV 13, fiind reutilizat de către unul din fii faraonului *Ramses al VI-lea.

Bibl.: **G. Callender**, *The Cripple, the Queen & the Man from the North*, în: **KMT**, vol. 17(2006), pp. 49-63; **H. Altenmüller**, *Tauseret und Setnacht*, în: **JEA** 68(1982), pp. 107-115; **Idem**, în: **C. N. Reeves**,(ed.), *After Tutankhamun*, London, 1992, pp. 141-168; **R. H. Wilkinson**, *The Complete Temple of Ancient Egypt*, London, 2000, p. 187.

TEFHAKHT (727-720)

<u>Numele de naştere</u> : **Tefnakht** < **Taifnakht** „Puterea sa <este zeul NN>". „Analele lui Assurbanipal" oferă varianta **Tab-na-ah-ti**.

<u>Formele grecizate</u> : La Diodor din Sicilia (I. 45. 2) avem **Tnephakhthos**, iar la Plutarch (DIO, 8) apare citată varianta: **Tekh-**

naktos. Manethon nu l-a inclus printre faraonii dinastiei a XIV-a, poate din cauza faptului că l-a considerat uzurpator. Totuşi, formele **Stephinates** (Fr. 68), **Stephinathis** (Fr. 69 a) şi **Stephinathes** (Fr. 69 b), care reprezintă variantele greceşti ale egiptenei **Tefnakht**, le întâlnim la Manethon în cazul celui de-al doilea rege al dinastiei a XXVI-a, cunoscut în rândul specialiştilor ca *Tefnakht al II-lea* (695- 688 î. Hr.).

Numele de domnie : **Shepses-Re** „Cel nobil, un Re".

Tefnakht este considerat fondatorul dinastiei a XIV-a din Sais. Cele mai timpurii documente referitoare la activitatea sa sunt două stele de donație provenind din oraşul Buto. Prima este datată în anul al 36-lea de domnie a unui faraon nespecificat, Tefnakht purtând următoarea titulatură: „Prinț al meshwesh-lor, comandantul armatei" şi „Prinț al libienilor". *Meshwesh* şi *libu* (= libieni) desemnau, începând cu Epoca Ramesidă, cele două componente de bază ale populației nord-africane care au pătruns în Egipt dinspre vest. A doua stelă specifică faptul că în anul al 38-lea de domnie a unui faraon, din nou nenumit, Tefnakht îndeplinea următoarele funcții: „Prinț, comandantul armatei, prințul libienilor, profet al (zeiței) Neith, al (zeiței)Uto şi al doamnei din Imau (= zeița Hathor din Kom el -Hisn)..., conducător al provinciilor vestice...".

Fără îndoială, faraonul în discuție nu putea fi decât *Sheshonq al V-lea*, iar documentele se referă la intervalul în care Tefnakht îndeplinea funcția de „Prinț al Vestului" (740-727 î. Hr.), adică stăpân asupra vestului Deltei Nilului, de la Memphis la Marea Mediterană.

În această calitate el conduce coaliția majorității şefilor locali din Egiptul de Jos şi de Mijloc împotriva regelui din Napata, *Piankhi. For-

țele egiptene erau alcătuite din contingentele următorilor regi locali: *Osorkon al IV-lea (din Tanis), *Paftjauabastet* (din Herakleopolis), *Nimlot* (din Hermopolis), *Iuput al II-lea* (din Leontopolis), *Iukanes* (din Sebennytos) şi *Padiaset* (din Heliopolis). Datele referitoare la aceste episoade ne parvin din celebra „Stelă a victoriei“ aparținând lui *Piankhi, actualmente aflată la Muzeul Egiptean din Cairo.

În conformitate cu acest important document, în anul al 21-lea de domnie a lui *Piankhi, Tefnakht atacă regiunea Egiptului de Sus. Această incursiune a fost considerată de către *Piankhi o declarație de război, ca atare regele nubian îşi începe campania sa împotriva Egiptului.

Un obstacol greu de trecut pentru *Piankhi a fost cetatea Hermopolis-ului: „La sud de Hermopolis <regele> şi-a instalat corturile, <oraşul > fiind asediat zilnic...Treceau zilele, cei din Hermopolis au devenit disperați, deoarece aerul necesar respirației a devenit din ce în ce mai rar. Au venit solii...cu aur, cu pietre prețioase...Multe zile în şir, <Nimlot> s-a rugat să-şi păstreze coroana“.

După cucerirea Hermopolis-ului, *Piankhi a înaintat spre nord, cu intenția de a cucerii oraşul Memphis. Tefnakht a ales închinarea față de puternicul rege din Napata, trimițându-i soli, care au recunoscut autoritatea lui *Piankhi, însuşi Tefnakht autointitulându-se sluga regelui. După ce s-a asigurat de „supunerea“ lui Tefnakht, *Piankhi s-a retras spre sud.

Începând de la această dată, adică din anul al 21-lea de domnie al lui *Piankhi, Tefnakht se va proclama faraon al Egiptului şi va începe socotirea propriilor ani de domnie. Totuşi, el nu se poate considera stăpân asupra întregului Egipt, fiind nevoit să recunoască autoritatea suveranilor dinastiilor contemporane, a XXII-a de la Tanis, în persoana lui *Osorkon al IV-lea şi a XXIII-a de la Leontopolis, avându-l ca suveran pe *Iuput al II-lea*.

Bibl.: **TIP**, §§. 84, 117- 118, 324 -328, 332 ; **J. Yoyotte**, *Les principautés du Delta au temps de l'anarchie libyenne*, în: **Mélanges Maspero**, I/4, Le Caire, 1961, pp. 152 - 154; **M.- A. Bonhême**, *Les noms royaux dans l'Égypte de la Troisième Période Intermédiaire*, Le Caire, 1987, pp. 228- 232.

TETI (2345-2323)

Numele de naştere: **Teti**, precedat de expresia **sa Re**, adică „fiul lui Re". Semnificația numelui este incertă.

Forma greacă : **Othoes** (Manethon, Fr. 20).

Numele de domnie: documentele cunoscute până în prezent nu ne-au furnizat nici o variantă a numelui de domnie al lui Teti.

După preotul Manethon regii dinastiei a VI-a sunt originari din Memphis. Tulburările interne care au avut loc în urma morții lui *Unas au fost rezolvate, cel puțin pentru moment, de către Teti, care a pus capăt instabilității monarhice. Totuşi, sarcina noului suveran n-a fost uşoară deoarece trebuia să se confrunte cu două probleme majore: nu avea nici o legătură cu vechea familie de faraoni, iar pe de altă parte a fost nevoit să facă față tendințelor separatiste ale guvernatorilor locali.

Soluțiile găsite de către Teti au fost după cum urmează: pentru a asigura succesiunea la domnie s-a căsătorit cu fiica lui *Unas, *Iput I* (teorie neacceptată de către M. Baud), cea care va da naştere viitorului faraon *Pepi I. Cu scopul de a îmbunătățîi relațiile cu marea nobilime, fiica cea mare a lui Teti , *Sesheshet*, s-a măritat cu *Mereruka*, vizirul şi şeful preoților piramidei sale. Vizirul în discuție s-a remarcat prin construirea unei mastabale de dimensiuni neobişnuit de mari, fiind un mormânt care

beneficia de 32 de încăperi, destinat familiei sale: pentru sine, pentru soţia *Sesheshet* şi fiul său *Meriteti*.

Odată cu domnia lui Teti vor apărea adevăraţii guvernatori ai provinciilor sau nomarhi, fapt dovedit şi de folosirea noii titulaturi „marele şef al nomei", atestată pentru prima dată la Edfu. Astfel, putem vorbi de un început al descentralizării puterii în Egipt.

Teti s-a remarcat şi în calitate de legislator abil. La Abydos, în Egiptul de Mijloc, s-a descoperit un decret emis de către faraon în urma căruia templele au fost scutite de impozit. Pentru prima dată în timpul Regatului Vechi, numele lui Teti se asociază cu zeiţa Hathor de la Dendera.

În privinţa relaţiilor externe există mărturii care pot confirma menţinerea vechilor relaţii de colaborare cu prinţii din Byblos.

Printre persoanele influente ale curţii regale putem aminti cel puţin doi viziri: *Khnumenti* şi faimosul *Kagemni*, ultimul fiind şi „conducătorul oraşului piramidei lui Teti", adică un administrator al domeniilor funerare ale regelui. În general vizirii au fost şi cei care au îndeplinit funcţia de „conducători ai tuturor lucrărilor regelui".

Teti şi-a construit, nu departe de marginea estică a complexului funerar al lui *Djoser de la Saqqara, o piramidă de dimensiuni mai reduse, cu o înălţime de 52, 3 m şi care purta denumirea de „ Piramida eternă a lui Teti". În camera mortuară a edificiului se află înscrise pasaje din Textele Piramidelor şi un sarcofag de bazalt fără capac. Complexul funerar mai cuprinde şi templul mortuar, însă templul văii nu a fost descoperit până în prezent. În conformitate cu mărturiile vremii, la ridicarea complexului au lucrat meşteşugari din regiunea Assiut.

La nord de piramida lui Teti se află, acoperite de nisip, cele două piramide ale soţiilor sale: *Iput I* şi *Kawit*.

Potrivit afirmațiilor lui Manethon (Fr. 20), Teti a fost ucis de către gărzile sale de corp. Deşi nu posedăm date concludente în acest sens, moartea violentă a faraonului ar putea explica graba cu care a fost desemnat succesorul său **Userkare** şi care a avut o domnie scurtă.

Bibl.: **R. Stadelmann**, *König Teti und der Beginn der 6. Dynastie*, în: *Hommage à Jean Leclant*, I, Le Caire, 1994, pp. 327-335; **J. - Ph. Lauer**, **J. Leclant**, *Le Temple Haut du complexe funéraire du roi Teti*, Le Caire, 1972.

THUTHMES I (1504-1492)

Numele de naştere: **Djehuti- mesi** „Născut de < zeul > Thoth".

Formele grecizate: **Thuthmes**, **Thothmes**, **Thutmes**, **Tuthmosis** şi **Tuthmoses**. Deosebirile se datorează modalităților de preluare de către greci a numelui divinității **Djehuti**. Întâlnim următoarele variante: **Theuth** (Platon, *Phaidros* 274c; *Philebos* 18b), **Thuth**(„Decretul de la Memphis", r. 49), **Theth**(în compunerea numelor de persoa-ne, fiind o formă atonă pentru **Thoth**). Aceste diferențe se datorează formelor dialectale existente în limba coptă, de unde derivă cele greceşti. Al doilea element al numelui teoforic este verbul egiptean **mesi** „a naşte", care s-a transmis în limba coptă sub formele **mes**, **mose** sau **mosi**, din care provin variantele greceşti.

Numele de domnie: **Aa-kheper-ka-Re** „Mare prin manifestarea forței-ka, un Re".

Thuthmes I a fost al 3-lea faraon al dinastiei a XVIII-a, fiind urmaşul lui *Amenhotep I. Cum fiul acestuia şi al reginei *Ahhotep a II-a*, prinţul *Amenemhat* a decedat de timpuriu, s-a decis desemnarea unui urmaş care va fi legat de familia regală prin intermediul căsătoriei cu o prinţesă regală. De fapt, asistăm la schimbarea dinastiei, instituindu-se familia thuthmesizilor.

La origine Thuthmes I era militar, fiind fiul unei concubine regale, *Seniseneb*. Legitimitatea la domniei a fost recunoscută în urma căsătoriei lui cu prinţesa *Iahmes*, fiica faraonului *Iahmes I şi a reginei *Iahmes-Nefertari*. *Seniseneb* a purtat titulatura de „mama regelui" numai într-un document prin intermediul căruia Thuthmes I s-a adresat „vice-regelui Nubiei", *Turi* (reprezentantul faraonului în Nubia), prin care l-a înştiinţat că este noul faraon al Egiptului. Data, ziua şi sărbătoarea încoronării sunt menţionate la sfârşitul documentului, faraonul amintind că evenimentul a avut loc fără incidente de ordin politic. Temerile lui Thuthmses I s-ar fi datorat originii sale.

Este interesant de remarcat faptul că noul suveran nu are în componenţa numelui său pe cel al zeului Amon, ci pe cel al lui Thoth, care printre altele, era zeul legislaţiei. Prin aceasta se dorea să se scoată în evidenţă faptul că a obţinut coroanele Egiptului nu prin naştere, ci în virtutea legii, adică prin căsătoria menţionată. Astfel, *Iahmes* devine una dintre primele „soţii regale" ale dinastiei a XVIII-a, de aici decurgând toate drepturile care i se cuvin în calitate de regentă. Acest aspect a fost reliefat şi de ordonanţa lui Thuthmes I trimisă lui *Turi* : „Ordin regal către prinţul din Kush, cel care se află în fruntea deşerturilor sudice, Turi: «Iată, ţi se prezintă ordinul regal prin intermediul căruia ţi se aduce la cunoştinţă faptul că soţia mea a apărut pe orizont în calitate de Rege al Egiptului de Sus şi de Jos pe tronul lui Horus-cel-viu. Nu va exista (un rege) asemănător ei»..."(*Urk.* IV, 80).

În continuare, prin intermediul documentului amintit, Thuthmes I afirmă că i s-a elaborat titulatura regală, după cum urmează: 1) Numele-Horus: **Ka-nakht meri-Maat** „Taurul cel puternic, îndrăgit de <zeul> Maat“; 2) Numele-nebti: **Khai-em-Neseret aa-pehti** „Cel care apare în calitate de Zeița-şarpe, cel mare prin forță“; 3) Numele-Horus-de-Aur: **Nefer-renepet sankh-ibu** „Cel bun prin ani, cel care face să trăiască inimile“; 4) Numele de domnie: **Aa-kheper-ka-Re** şi 5) Numele de naştere: **Djehuti-mesi**.

Se poate afirma că politica externă a Egiptului din perioada Imperiului a fost conturată cu precizie încă din timpul domniei lui Thuthmes I. Astfel, el a subjugat regatul kushit situat la sud de Egipt, dar în acelaşi timp a inaugurat şi politica de cuceriri din Orientul Apropiat. Planul său de luptă a fost elaborat meticulos: în primii doi ani de domnie şi-a asigurat granița sudică. Astfel, în anul al 2-lea al domniei va conduce o campanie împotriva Nubiei, expediție relatată de inscripțiile ofițerilor *Iahmes,* fiul lui *Abana* şi *Iahmes-Pennekhbet* (*Urk.* IV, 79-80). După mărturiile inscripției de la Tombos, hotarele Egiptului vor atinge cea de-a III-a cataractă. Astfel, Thuthmes I „a nimicit căpeteniile nubienilor, negrii fiind nevolnici şi fără apărare, striviți de pumnul lui...Nu se mai află nimeni pe lume în stare să cuteze a se măsura cu el. A deschis văi necunoscute pentru înaintaşii lui...Asemenea întâmplări n-a cunoscut vreodată un alt rege...“(*Urk.*IV, 82-88). Apoi a stabilit puncte de sprijin în jurul Memphis-ului. Drumul spre teritoriul sirian, numit „Căile lui Horus“ (*Urk.* IV, 547), a fost pus sub controlul unui ofițer de-al său. De acolo porneşte în anul 5/6 al domniei campania sa nordică. Până în prezent raportul oficial al acestei campanii nu ne-a parvenit, dar aflăm despre el în inscripțiile biografice ale soldaților săi. Spre exemplu, ofițerul *Iahmes* , fiul lui *Abana* ne relatează: „ Maiestatea Sa a ajuns la Naharina (= Mitani) şi a aflat că cel căzut (= suveranul din Mitani) şi-a inspectat

trupele. Apoi, Maiestatea Sa a provocat un măcel îngrozitor în rândurile lor, iar cei capturaţi de către Maiestatea Sa cu prilejul acestei victorii parcă erau fără sfârşit"(*Urk*. IV, 9).

Pentru prima dată în istoria Imperiului, ne aflăm în faţa unor relatări ample ale martorilor oculari participanţi la lupte. Soldaţii au fost recompensaţi cu terenuri agricole pentru faptele lor de vitejie. Documentele ne amintesc şi de o stelă de frontieră plasată de rege pe malurile Eufrat-ului, undeva în jurul oraşului Karkemish, act care certifică intenţia suveranului de a subjuga Mitani (*Urk*., IV, 697). Reliefurile mormântului arhitectului *Ineni* prezintă prizonierii capturaţi în timpul campaniei, iar ulterior scenele care redau prizonierii de război vor deveni nelipsite de pe monumentele epocii Imperiului. Se poate presupune că în acest răstimp apar şi primele scene de bătălie purtate prin intermediul carelor de luptă. Campania a reprezentat un succes temporar al lui Thuthmes I, fiind înfiinţată o garnizoană pe teritoriul Asiei. Cu toate acestea, încă nu putem vorbi de subjugarea totală a Mitani-ului.

Thuthmes I s-a dovedit a fi şi un renumit constructor. Templul de la Karnak, atât cât a fost edificat în timpul Regatului Mijlociu, acum este înconjurat cu un zid. De numele suveranului se leagă demararea construcţiilor templului zeului Amon. Primii doi piloni, actualmente al IV-lea şi al V-lea, au fost ridicaţi din ordinul său, iar în faţa primului a plasat două obeliscuri, din care unul se află şi astăzi la locul său original. Aceste monumente, pe baza inscripţiei de pe latura sudică a obeliscului păstrat, au fost ridicate pentru a comemora sărbătoarea *sed* a suveranului (*Urk*. IV, 93- 94).

Inscripţiile din mormântul arhitectului *Ineni* de la Sheikh abd el-Gurna consemnează următoarele: „Am supravegheat marile monumente pe care el le-a executat la Karnak: ridicarea unei săli prevăzută cu coloane, ridicarea marilor piloni pe cele două părţi ale acestora..., am

supravegheat ridicarea celor două obeliscuri de granit la poarta dublă a templului...“ (*Urk.* IV, 55- 56). După acelaşi funcţionar, obeliscurile de granit roz au fost transportate de la Assuan la Karnak prin intermediul unui vas, lung de 63 m şi lat de 21 m. Construcţia sălii hipostile dintre cei doi piloni(IV-V) a fost începută sub domnia lui Thuthmes I, fiind numită „sala magnifică a coloanelor papiriforme“ (*Urk*. IV, 55); în timpul urmaşilor faraonului, ea a suferit însă modificări profunde.

Numele lui Thuthmes I este prezent pe o serie de edificii de la Abydos, Armant, Elephantine, Giza, el-Hibe, Medinet Habu, Memphis şi Ombos . Pe teritoriul Nubiei, la Buhen a început decorarea templului sudic, la Semna a reconstruit un templu datând din epoca Regatului Mijlociu.

După datele oferite de inscripţia autobiografică a vestitutului arhitect *Ineni* (*Urk.* IV, 57), se pare că Thuthmes I a fost primul suveran care şi-a construit mormântul în regiunea muntoasă din spatele templului terasat de la Deir el- Bahari, numită Valea Regilor, în arabă Biban el-Moluk. Ineni „...a supravegheat singur mormântul săpat în stâncă al Maiestăţii Sale, pe care nimeni nu l-a văzut, de care nimeni n-a auzit...“. Acesta a fost primul mormânt, cel original (KV 20), dar ulterior *Thuthmes al III-lea l-a mutat într-un loc de veci nou (KV 38), care a fost profanat încă în Antichitate. Este foarte posibil ca din timpul domniei lui Thuthmes I s-au pus bazele aşezării de la Deir el-Medineh (**PM**, I ^{2}, 702), unde locuiau şi apoi au fost înmormântaţi lucrătorii de la mormintele regale din epoca Imperiului.

Cele două sarcofage exterioare executate pentru Thuthmes I, din ordinul lui *Thuthmes al III-lea, au fost uzurpate şi redecorate ulterior de către *Pinudjem I*. Mumia lui Thuthmes I a fost descoperită, într-unul din aceste sarcofage uzurpate (CGC 61025), în vestita ascunzătoare de la Deir el- Bahari (DB 320).

Bibl.: **H. Jacquet-Gordon**, *Karnak-Nord V-VIII*, *Le trésor de Thoutmosis I* [er], Le Caire, 1983-1999; **W. Helck**, *Die Beziehungen Ägyptens zur Vorderasien* [2], Wiebaden, 1972, pp. 115-116; **D. B. Redford**, *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*, Cairo, 1993, pp. 153-154; **Chr. Meyer**, în: **LdÄ** VI, coll. 536-539; **L. Habachi**, *Sixteen Studies on Lower Nubia*, Le Caire, 1981, pp. 65- 89; **M. Borla**, *Alcuni aspetti dell'autobiografia di Ineni*, în: **SEAP** 14 (1995), pp. 13- 31; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 17-18.

THUTHMES al II –lea (1492-1479)

Numele de naştere: **Djehuti-mesi** „Născut de <zeul> Thoth". Numele a fost însoțit şi de două epitete: **nefer-khau** „cel cu apariți frumoase" şi **nedjeti-Re** „protector al lui Re", ambele incluse în cartuşul regal.

Formele grecizate: v. *Thuthmes I. Egiptologul W. Helck l-a identificat cu faraonul **Khebrôn** din lista lui Manethon (Fr. 51-53), cel care i-a atribuit 13 ani de domnie. Nu este exclusă o greşeală în transcrierea textului original al lui Manethon, motiv pentru care în loc de 3 ar fi 13 ani.

Numele de domnie: **Aa-kheper-en-Re** „Mare prin manifestarea lui Re".

Thuthmes al II-lea este al 4-lea faraon al dinastiei a XVIII-a, fiind fiul lui *Thuthmes I şi al unei soții secundare a acestuia, *Mutneferet*. La data morții tatălui său era încă destul de tânăr, în jur de 13 ani. Vârsta fragedă a noului faraon a fost scoasă în evidență şi de o afirmație din autobiografia demnitarului *Ineni*, conform căreia Thuthmes al II-lea a fost

denumit „şoimul în cuibul său“ (**bik imi zeş**), aluzie mitică la copilul Horus care este aici echivalentul faraonului. Faptul că a fost tânăr la preluarea tronului este confirmat şi de o inscripţie gravată pe o stâncă situată între Assuan şi Philae, document datând din anul 1 al domniei sale. În conformitate cu acest text, Thuthmes al II-lea n-a participat direct la înfrângerea unei revolte a nubienilor, însărcinându-l pe vice-regele Nubiei, *Seni*, să conducă ostilităţile.

Din considerente de ordin dinastic, încă din timpul domniei tatălui său, s-a căsătorit cu sora sa vitregă, adică prinţesa regală *Hatshepsut*. Thuthmes al II-lea a avut un băiat (*Thuthmes al III-lea) cu soţia sa secundară *Isis* şi o fiică, *Neferure* , cu regina *Hatshepsut.

Inscripţia lui *Iahmespennekhbet* atestă faptul că demnitarul a participat la o expediţie condusă de Thuthmes al II-lea împotriva unei zone locuite de populaţia *shesu*, undeva spre graniţa de est a Egiptului.

Activitatea edilitară a lui Thuthmes al II-lea este atestată la Karnak, la Elephantine, dar şi pe teritoriul Nubiei.

Până acum nu s-a descoperit templul funerar al faraonului, iar capela existentă în apropiere de Medinet Habu a fost construită de *Thuthmes al III-lea, fiind un monument comemorativ.

Nici locul său de veci n-a fost identificat cu certitudine. E. Hornung i-a atribuit un mormânt anonim din Valea Regilor (KV 42), însă această variantă nu este acceptată în unanimitate de specialişti. Alţi egiptologi sunt de părere că mormântul în discuţie a fost pregătit pentru soţia lui *Thuthmes al III-lea, *Meritre-Hatshepsut a II-a*, rămas însă neutilizat, iar ulterior ocupat de către *Sennefer*, primarul Thebei din timpul domniei lui *Amenhotep al II-lea.

Mumia lui Thuthmes al II-lea a fost descoperită de către H. Brugsch în ascunzătoarea regală de la Deir el-Bahari (DB 320) şi ulterior analizată de E. Smith, care a apreciat că faraonul a murit la o vârstă destul

de tânără, având în jur de 30 de ani. Această vârstă a fost susținută şi de analizele mai recente întreprinse de J. E. Harris şi E. F. Wente, care atribuie mumiei lui Thuthmes al II-lea în jur de 25-30 de ani. Unii specialişti nu exclud posibilitatea ca faraonul să fi decedat în urma unei boli.

Bibl.: **Chr. Meyer**, în: **LdÄ** VI, coll. 539-540; **L. Gabolde**, *La chronologie du règne de Thoutmosis II, ses conséquences sur la datation des momies royales et leur répercution sur l'histoire du développement de la Vallée des Rois*, în: **SAK** 14 (1987), pp. 61- 87; **Idem**, *La <cour des fêtes> de Thoutmosis II à Karnak*, în **Karnak IX** (1993), pp. 1- 82; **E. Hornung**, *Das Grab Thutmosis' II* în: **RdE** 27 (1975), pp. 125- 131; **C. N. Reeves**, *The Valley of the Kings*, London, pp. 3- 6; 18- 19; 24- 25; **G. E. Smith**, *The Royal Mummies*, CGC, Le Caire, 1912, pp. 28- 31; **E. J. Harris**, **E. F. Wente**, *An X- Ray Atlas of the Royal Mummies*, Chicago, 1980, pp. 206- 207.

THUTHMES al III-lea (1479/ 1457-1425)

Numele de naştere : **Djehuti-mesi** „Născut de < zeul > Thoth".

Formele grecizate : v. *Thuthmes I.

Numele de domnie : **Men-kheper-Re** „Durabil prin manifestare, un Re". În cartuşul regal au mai fost incluse ulterior şi anumite epitete, dintre care le amintim pe următoarele: **iua-Re** „urmaşul lui Re", **iri-Re** „născut de Re", **setep-en-Re** „alesul lui Re", **tit-Re** „imaginea lui Re" etc.

Thuthmes al III-lea a fost fiul faraonului *Thuthmes al II-lea şi a unei concubine al acestuia, numită *Isis*. Documentele, destul de numeroase pentru domnia faraonului, au păstrat şi numele soțiilor suveranului.

Astfel, soțiile principale erau *Satjah* şi *Meritre-Hatshepsut a II-a*, iar cele secundare fiind patru la număr, *Nebtu*, de origine egipteană şi trei prințese străine: *Maluta*, *Manhat* şi *Manawa*. Copiii lui Thuthmes al III-lea, menționați de inscripții, erau: *Thuthmes*, *Amenhotep*, *Nefertari*, *Merit-amon* şi *Baket*.

Se cunosc puține date în legătură cu copilăria faraonului, dar se pare că spre sfârşitul domniei tatălui său a îndeplinit anumite funcții la curtea regală.

Am observat că pentru începutul domniei au fost prezentate două date. Prima, 1479 î. Hr., marca începutul numerotării oficiale a anilor de domnie, deşi țara a fost condusă de către regina *Hatshepsut. Trebuie însă scos în evidență faptul că Thuthmes al III-lea a fost ales succesor atât de către tatăl său, cât şi de către preoții zeului Amon din Theba. Evenimentul a fost relatat de o inscripție de la templul din Karnak, care preciza că însuşi marele zeu theban Amon şi-a dat acordul în privința succesiunii, în cadrul unei procesiuni solemne (*Urk.* IV, 155-176). A doua, 1457 î. Hr., prezintă data la care Thuthmes al III-lea devine singurul stăpânitor asupra Egiptului, în urma morții lui *Hatshepsut.

Până la dispariția autoritarei regine, se pare că Thuthmes al III-lea a fost implicat singur în câteva acțiuni militare. În anul al 13-lea al domniei sale a autorizat o expediție spre Sinai, apoi nu este exclus să fi condus cel puțin două acțiuni militare, una împotriva Nubiei şi alta în Palestina.

Anul al 22-lea al domniei sale marchează o cotitură, odată cu moartea reginei *Hatshepsut. De altfel, titulatura lui Thuthmes al III-lea a suferit anumite schimbări în urma acestui eveniment, mai ales prin adăugarea mai multor epitete.

În momentul în care Thuthmes al III-lea a preluat efectiv puterea, situația din Levant era destul de complicată, alianțele regilor locali

amenințând posesiunile Egiptului. Cel puțin trei centre ale coastei estice a Mării Mediterane au intrat în atenția faraonului egiptean: Qadesh(situat pe cursul mijlociul al Orontes-ului), Tunip (pe cursul superior al Orontes-ului) şi Mitani (pe Eufrat).

Thuthmes, un remarcabil strateg, s-a orientat mai întâi asupra Qadesh-ului. În urma primei sale campanii asiatice, în anul al 23-lea al domniei, atacă Qadesh-ul, în urma căruia acesta pierde influneța asupra zonei. Bătălia decisivă s-a dat la Megiddo. Victoria obținută de către Thuthmes al III-lea n-a însemnat înfrângerea definitivă a Qadesh-ului. Ulterior, în timpul celei de-a 6 campanii din anul al 30-lea al domniei, a fost atacat însuşi oraşul, dar numai în urma bătăliei purtate în anul al 42-lea al domniei lui Thuthmes al III-lea, Qadesh-ul dispare dintre inamicii egiptenilor.

După victoria de la Megiddo, Thuthmes al III-lea a început pregătirea atacului împotriva Tunip-ului, care au durat trei ani. În timpul celei de-a 5- a campinii din vest, anul al 29-lea de domnie, Thuthmes al III-lea a înaintat pe coasta mediteraneană, trecând de oraşul Byblos – al cărui rege era un aliat al faraonului –, atacând două aşezări: Ullaza şi Ardata. În urma acestui marş, Thuthmes a luat prizonieri printre trupele trimise de regele din Tunip cu scopul de a apăra coasta Mediteranei. Cum acțiunea lui Thuthmes al III-lea s-a desfăşurat în timpul recoltei, mari cantități de grâu, vin şi fructe au luat drumul Egiptului. În primăvara anului viitor, Thuthmes atacă din nou, de data asta pe mare. Între timp regele din Tunip a fortificat aşezarea Ullaza, unde şi-a instalat fiul pentru a se apăra de invazia egipteană. Tentativa n-a reuşit din partea celor din Tunip, deoarece Ullaza a fost distrusă şi la fața locului fiind instalată o garnizoană egipteană. Mai mult, toți prinții din Libanon au fost nevoiți să plătească tribut regelui egiptean. Porturile au fost transformate de către

Thuthmes al III-lea în depozite care stocau alimente şi unități militare de care avea nevoie pentru aş continua drumul spre vest.

Atacul asupra Mitani-ului a avut loc în timpul campaniei a 8-a, anul de domnie al 33-lea, reprezentând apogeul campaniilor militare ale lui Thuthmes al III-lea. Acțiunea a demarat prin transportarea armatei prin intermediul vaselor militare la Byblos. Apoi armata regală a trecut Orontes-ul. Orşele-state ale Qadesh-ului şi Tunip-ului n-au opus rezistență, iar armata din Mitani îi aştepta pe egipteni în apropierea oraşului Aleppo. Cu toate acestea, egiptenii au ajuns pe malul Eufrates-ului , la Karkemish. Forțele străinilor au fost nimicite, iar Thuthmes al III-lea a ordonat ridicare unei stele care să marcheze noile hotare ale Egiptului de pe malul Eufratului. Victoria lui Thuthmes asupra celor din Mitani n-a fost definitvă, deoarece în anul al 35-lea al domniei, campania a 10-a, faraonul a înfruntat o puternică coaliție a statelor din nordul Siriei.

Totuşi, înfrângerea suferită de mitanieni a avut consecințe considerabile asupra istoriei Orientului Apropiat. Babilon-ul, Assiria şi Hatti au trimis la curtea lui Thuthmes al III-lea daruri prin intermediul cărora au încercat să câştige bunăvoința Egiptului (*Urk.* IV, 700-701, 727). Documentele egiptene nu menționeează numele suveranilor acestor state, dar se pot presupune că din partea Assiriei solicitantul era regele *Ashurnirari*, din partea babilonienilor *Burnaburiash I*, iar în cazul hittiților poate regele *Telepinush*. Aceeaşi atitudine a avut şi oraşul-stat Alallah prin intermediul tânărului rege *Niqmepa*. Thuthmes al III-lea a stabilit o garnizoană egipteană la Ugarit, apărând anual să colecteze taxele. Niya, cândva o aşezare aflată sub stăpânirea Alallah-ului, acum un oraş-stat independent, a devenit o proprietate a faraonului, folosită exclusiv pentru vânătoarele regale.Victoriile repurtate împotriva celor din Naharina (= Mitani) au fost temporare, pacea şi alianța între cele două state au fost restabilite abia după domnia lui Thuthmes al III-lea.

Succesele militare ale lui Thuthmes al III-lea din campania vestică au fost gravate pe partea interioară a peretelui care înconjura sanctuarul de granit de la Karnak. Textul, cunoscut sub numele de „Analele lui Thuthmes al III-lea“, a fost opera scribului regal şi comandantului *Thanuni*. Textul istoric redă evenimentele celor 17 campanii întreprinse de către Thuthmes al III-lea în războiul vestic, fiind în acelaşi timp şi unul din cele mai lungi relatări istorice păstrate prin intermediul a 225 de rânduri de text hieroglific, fiecare cu o lungime de 25 de metri. În conformitate cu textele, faraonul ar fi cucerit în jur de 330 de regate, ceea ce desigur reprezintă o cifră simbolică. Într-o inscripție din mormântul său theban (TT 74) *Thanuni*, înaltul demnitar egiptean, afirma: „Am înregistrat victoriile obținute de el în fiecare țară, prezentându-le sub formă scrisă în concordanță cu faptele < reale>“.

Trebuie scos în evidență faptul că nu toate rândurile menționate se regăsesc la locul indicat al templului din Karnak. O parte a textului „Analelor“, care relatează evenimentele celei de-a 5-a campanii până inclusiv la cea de-a 10-a, au fost decupate şi actualmente sunt expuse la Muzeul Luvru. Apoi, textele unor campanii, cum ar cel de-al 11-lea şi al 12-lea, nu s-au păstrat.

O altă remarcă importantă: expedițiile purtate de către Thuthmes al III-lea în Asia sunt prezentate şi în mormintele unor biografi care au participat la evenimente, cum ar fi *Amenemheb*, *Iamunedjeh* şi *Minmesi*.

În urma campaniei a 3-a, care a avut loc în anul al 23-lea al domniei lui Thuthmes al III-lea, suveranul s-a întors din Siria cu diferite specii de plante şi faună necunoscută de egipteni. De exemplu: egiptenii au luat cunoştiință pentru prima dată cu găina, adusă din Mesopotamia. Faraonul a amenajat un edificiu de dimensiuni reduse în cadrul templului din Karnak, pe pereții căruia au fost gravate imaginile acelor plante şi animale care făceau parte din aşa-numita „grădină botanică“.

În domeniul creației literare, un papirus păstrat actualmente la Muzeul Britanic din Londra, cunoscut sun numele de Papirusul Harris 500, şi care datează din epoca Imperiului, foarte probabil că s-a inspirat din relatările primei campanii vestice a lui Thuthmes al III-lea. Textul descrie cucerirea cetății Joppe de către generalul *Djehuti*. Înaltul ofițer egiptean observând că după un lung asediu nu poate lua cu asalt oraşul a recurs la o stratagemă neobişnuită. A simulat o predare, a atras prin vicleşug pe regele cetății în tabăra sa, apoi, sub pretextul unor daruri în favoarea acestuia, a introdus în 200 de coşărici tot atâțea soldați în Joppe. Prin urmare, cucerirea oraşului a fost o chestiune de câteva ore.

Activitatea desfăşurată de către Thuthmes al III-lea la granița sa din sud nu se poate stabili cu aceeaşi exactitate ca şi campaniile din vest. Cu toate că faraonul a fost preocupat de cucerirea unor aşezări din Siria, el nu a renunțat niciodată să procure aur de pe teritoriul Nubiei. În orice caz, stăpânirile sale sudice au ajuns aproape de cataracta a V-a. Prezența lui Thuthmes al III-lea pe teritoriul Nubiei este documentată şi prin intermediul unor acțiuni edilitare întreprinse mai ales la tempelele din Amada, Faras, Buhen, Semna şi Gebel Barkal.

Chiar dacă principala localitate dezvoltată de către Thuthmes al III-lea a fost Theba, nici zona Egiptului de Jos n-a fost evitată. La Heliopolis a ridicat un obelisc şi un pilon (*Urk*. IV, 590; 940), iar în anul al 47-lea al domniei a fost ridicat zidul care înconjura habitatul. În conformitate cu inscripția autobiografică a lui *Minmesi* (*Urk.* IV, 1443), Thuthmes al III-lea a construit şi în alte localtăți ale Deltei, cum ar fi: Memphis, Buto şi Athribis.

La Karnak faraonul a restaurat o serie de monumente ale predecesorilor săi, activități care au afectat monumentele din incinta sacră a lui Amon. La templul zeului Amon Thuthmes al III-lea a construit un nou pilon, al VI-lea, a ridicat două obeliscuri în fața templului şi a mărit

numărul coloanelor din sala hipostilă a lui *Thuthmes I. La est de templul lui Amon a înlocuit un sanctuar a lui *Hatshepsut, construind un ansamblu numit *Akhmenu*, „Templul milioanelor de ani“. În cadrul acestuia el şi-a prezentat omagiul înaintaşilor săi, în aşa-numita „Cameră a strămoşilor“. Aici se află „Lista regală din Karnak“, din 1843 la Muzeul Luvru, în care sunt prezentați prin intermediul a 61 de cartuşe cei mai importanți faraoni ai Egiptului. Spre sfârşitul domniei a ridicat un zid care înconjura marele templu al zeului Amon, iar în exteriorul acestuia a construit o capelă.

La Deir el-Bahari, între teresa superioară a templului reginei *Hatshepsut şi templul lui Mentuhotep, datând din timpul Regatului Mijlociu, Thuthmes al III-lea şi-a redicat micul templu care a fost recent cercetat de către o misune arheologică poloneză (din anul 1961). Edificiul este situat la nivelul celei de-a treia terase a templului edificat de *Senenmut* pentru marea regină. Descoperirile sunt numeroase, de la statui ale faraonului, la sarcofage, ostraca, papiri, amulete etc. O deosebită valoare istorică au inscripțiile hieratice, circa 500 la număr, care acoperă coloanele templului şi care au fost înscrise de către pelerini încă din antichitate. Se pare că acest edificu a fost distrus imediat după terminarea lui din cauza căderilor de pietre de pe muntele care separa templul tersat de Valea Regilor.

Din timpul domniei lui Thuthmes al III-lea datează şi câteva morminte thebane foarte bine păstrate ale unor înalți demnitari. Se remarcă în special cel al lui *Rekhmire* (TT 100) prin intermediul unei inscripții care relatează despre modalitatea prin care au fost numiți vizirii şi îndatoririle pe care le aveau față de faraon şi zei.

Mormântul lui Thuthmes al III-lea din Valea Regilor (KV 34) a fost jefuit încă din Antichitate, mai precis în timpul dinastiei a XX-a, cum atestă un graffiti al scribului *Amenhotep*. În anul 1898, când a fost descoperit de către egiptologul francez Victor Loret, nu conținea decât un

sarcofag şi resturi de mobilier funerar. Mumia lui Thuthmes al III-lea a fost depozitată, împreună cu alte 39 mumii, în marea ascunzătoare de la Deir el-Bahari (DB 320), unde a fost depusă în anul al 11-lea al domniei lui *Sheshonq I.

Textele contemporane cu Thuthmes al III-lea i-au scos în evidenţă calităţile în domeniul artei, botanicii şi a scrierii. Vizirul *Rekhmire* remarca uşurinţa cu care faraonul scria textele hieroglifice (*Urk*. IV, 1074), comparându-l în această privinţă cu zeii scrierii şi ai înţelepciunii: Thoth şi Seshat. Nu ştim cât adevăr se ascunde în spatele acestei afirmaţii, dar în orice caz Thuthmes al III-lea, întemeietorul imperiului faraonic, a fost considerat un exemplu de către urmaşi care l-au numit „tatăl taţilor“.

Bibl.: **D. B. Redford**, în: **LdÄ** VI, coll. 540-548; **M. Dolinska**, *Thutmosis III, der Herrscher Ägyptens*, în: **Geheimnisvolle Königin Hatschepsut**, Warschau, 1997, pp. 15- 20; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 19- 24; **N. Beaux**, *Le Cabinet de Curiosité de Thoutmosis III. Plantes et animaux du <Jardin botanique> de Karnak*, Leuven, 1990; **M. Della Monica**, *Thoutmosis III*, Paris, 1991; **G. Björkman**, *Kings at Karnak*, Uppsala, 1971, pp. 73-96; **G. P. F. van den Boorn**, *The Duties of the Vizier*, London, 1988.

THUTHMES al IV-lea (1400-1390)

Numele de naştere : **Djehuti- mesi** „Născut de < zeul > Thoth“.
Formele grecizate : v. *Thuthmes I.
Numele de domnie : **Men-kheperu-Re** „Cel cu manifestări durabile, un Re“.

Thuthmes al IV-lea, fiul lui *Amenhotep al II-lea şi a reginei *Tiaa* , a fost al 8-lea faraon al dinastiei a XVIII-a. Soţiile principale ale suvera-

nului au fost *Nefertari* şi din anul al 7-lea al domniei *Iaret*, iar cele secundare erau *Mutemweya* şi o fiică a lui *Artatamis I*, regele Mitani-ului.

Analizând originea mamei şi a primei soţii a lui Thuthmes al IV-lea vom constata că atât *Tiaa*, cât şi *Nefertari* nu purtau titulatura de „fiică regală“. Ca atare, faraonul a fost nevoit să recurgă la o altă modalitate pentru aş legitima domnia. Între picioarele Sfinx-ului de la Gizeh se aflǎ o stelă de granit roşu care relatează modalitatea prin care Thuthmes al IV-lea a ajuns faraon. Aflându-se la vânătoare în deşert, prinţul a adormit în umbra Sfinx-ului. În vis i s-a arătat zeul Re-Harakhti, cel care întruchipa Sfinx-ul, afirmând : „Iată, sunt într-o stare asemă-nătoare cu cea a unui om bolnav, deoarece întregul meu corp este distrus. Nisipul deşertului pe care se întinde corpul meu s-a apropiat de mine…“. Divinitatea l-a numit pe Thuthmes „fiul meu“, promiţându-i că dacă va elibera monumentul, adică corpul divinităţii, de nisip va ajunge faraon. În acest sens fraza de pe tex-tul stelei ni se pare semnificativă: „Îţi voi oferi regatul meu pe pământ …Tu vei purta coroanele albe şi roşii pe tronul lui Geb, urmaşul. Teritoriile îţi vor aparţine în lungimea şi în lăţimea lor, precum şi tot ceea ce luminează ochiul stăpânului universului…“. Evenimentul a avut loc imediat după trezirea din somn al lui Thuthmes, care a ajuns, graţie voinţei lui Re-Harakhti, faraonul Egiptului de Sus şi de Jos. Specialiştii au denumit acest document „Stela Visului“. Pentru a-i consolida domnia şi asupra Egiptului de Sus, prin intermediul unui text înscris pe un naos, zeul Amon îl va desemnea succesor. Această din urmă realitate este reflectată şi unul din formele numelui- Horus al faraonului: **Ka-nakht meri- Uaset**, adică : „ Taurul cel puternic, îndrăgit al Thebei“.

Numele-nebti al lui Thuthmes al IV-lea, varianta care apare pe do-cumentele din Memphis, **Sekhem-khau-em-tau-nebu** („Puternic prin apariţii în toate ţările“) pare a fi mai degrabă o figură de stil. Vechile rivalităţi între Egipt şi Mitani vor dispare datorită existenţei unui inamic

comun: hittiții. Prin urmare, Egiptul lui Thuthmes al IV-lea se mulțumeşte cu domninația asupra Palestinei şi a unei părți din litoralul Mediteranei estice în schimbul cedării Siriei de nord. Thuthmes al IV-lea va întreprinde o vizită în Naharina, în urma căreia va abandona Allalah-ul în favoarea Mitani-lui. Legătura dintre cei doi suverani, Thuthmes al IV-lea şi regele Mitani-lui, *Artatamis I*, se va consolida prin căsătoria regelui egiptean cu o prințesă din Mitani.

În teritoriul sudic, în Nubia, acțiunile militare sunt mai pregnante. În anul al 8-lea al domniei, Thuthmes al IV-lea va înteprinde o expediție de pedepsire împotriva unor triburi infiltrate în partea nordică a Nubiei (numită *Wawat*).

La Karnak faraonul a întreprins mai multe acțiuni edilitare: a ridicat un naos în beneficiul bărcii zeului Amon, a decordat partea nordică a celui de-al IV-lea pilon al principalului templu de la Karnak. Nu în ultimă instanță, a ordonat terminarea unui obelisc al lui *Thuthmes al III-lea, pe laturile căruia a înscris numele şi titulaturile bunicului său, adăugând şi pe cele ale sale. Monumentul înalt de 32 m a fost mutat în 357 d. Hr. la Roma, ulterior fiind mutat de *Papa Sixtus al V-lea*, în 1588, în fața bazilicii Sfântului Ioan.

La Memphis a continuat construirea templului dedicat de *Amenhotep al II-lea lui Re-Harakhti, iar Sfinx-ul a fost înconjurat de un zid de protecție. Există mărturii în privința activății de constructor al lui Thuthmes al IV-lea şi în alte zone ale ale Egiptului, chiar şi în Nubia (la templele de la Amada şi Gebel Barkal).

Din timpul domniei sale provin cele mai importante şi impresive morminte thebane cum ar fi cele ale lui *Nakht* (TT 52) şi *Menna* (TT 69), remarcabile prin decorația interioară a lor.

Thuthmes a decedat la o vârstă relativ tânără, cca. 35 de ani, dacă avem în vedere analiza mumiei sale. A fost înmormântat în Valea

Regilor, mormântul KV 43, care a fost jefuit încă din Antichitate. Foarte probabil, actul a avut loc înainte de anul al 8-lea al domniei lui *Horemheb, deorece la acea dată sunt atestate, prin intermediul textelor a două graffiti, acțiuni de restaurare a mormântului de către înalții funcționari *Maya* şi *Djehutimes*. Sarcofagul de granit al lui Thuthmes al IV-lea a fost descoperit gol, deoarece ulterior, împreună cu alte mumii regale, corpul faraonului a fost mutat în mormântul lui *Amenhotep al II-lea (KV 35).

Bibl.: **B. M. Bryan**, *The Reign of Thutmose IV*, Baltimore- London, 1991; **C. N. Reeves**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 34-38.

TUTANKHAMON (1336-1327)

Numele de naştere : **Tut-ankh-Iten** „Imaginea vie a <zeului> Aton“, ulterior, din anul al 2-lea al domniei, transformat în **Tut-ankh-Imen** „Imaginea vie a <zeului> Amon“. Cartuşul său regal includea şi epitetul **heqa-Iunu-shemai** „stăpânul Heliopolis-ului din Egiptul de Sus (= Karnak)“.

Numele de domnie : **Neb-kheperu- Re** „Stăpânul manifestărilor, un Re“.

Tutankhamon a fost urmaşul lui *Semenkhare*, acesta din urmă fiind fratele sau eventual fiul lui *Akhnaton. Foarte puține sunt datele concrete ale scurtei sale domnii. De fapt, era un faraon care a fost proclamat suveran al Egiptului la o vârstă fragedă . Înainte de acest eveniment, care a avut loc la Memphis, tânărul prinț şi-a petrecut copilăria la Amarna, probabil în Palatul Nordic al capitalei.

Părinții lui Tutankhamon sunt greu de stabilit. După egiptologii H. Schlögl şi D. B. Redford tatăl lui nu era faraon, iar E. Wente a înclinat spre *Amenhotep al III-lea. Această din urmă ipoteză cade, deoarece inscripția care menționează faptul în sine, pe soclul unei statui de leu executat pentru templul din Soleb, ulterior transferat la Gebel Barkal, nu concordă cu vârsta lui Tutankhamon. Dacă avem în vedere că *Akhnaton a domnit 17 ani şi faptul că Tutankhamon a ajuns pe tronul Egiptului la vârsta de 9 ani, cifrele exclud varianta propusă . În inscripția menționată, textul „tatăl lui Amenhotep“ foarte probabil apare numai din considerente ideologice, adică este în strânsă legătură cu reîntoarcerea la cultul zeului Amon. Cel mai plauzibil este să-l considerăm pe Tutankhamon fiul lui *Akhnaton.

Probleme există şi cu identificarea mamei. După cum a arătat P. Clayton, ea nu poate fi *Nefertiti*, deaorece regina a fost întotdeauna însoțită pe reprezentările unor reliefuri şi stele numai de fiicele ei. Nu poate fi exclusă varianta conform căreia *Kiya*, „mult iubita soție“ a lui *Akhnaton, să fi fost mama lui Tutankhamon. După opinia unor egiptologi, *Kiya* poate fi identificată cu prințesa *Tadukhepa*, fiica regelui din Mitani, *Tushratta*, însă marea majoritate a specialiştilor o consideră de origine indigenă.

Imediat după anul al 11-lea al domniei lui *Akhnaton, prințesa *Kiya* dispare de pe monumente, ceea ce a condus la ipoteza că ea ar fi murit la naşterea lui Tutankhamon. Mormântul regal de la Amarna, camera alfa, peretele F, înregistrează scene de bocete, care ar fi în sprijinul teoriei enunțate.

Soția lui Tutankhamon a fost prințesa *Ankhesenpaaton*, nume schimbat ulterior în *Ankhesenamon*, ea fiind a treia fiică a lui *Akhnaton şi a reginei *Nefertiti*.

Încoronat după tradiție la Memphis, lui Tutankhamon i s-au stabilit numele oficiale. Numele-Horus era: **Ka-nakht tut-mesut** „Taurul cel puternic, perfect prin naştere“; numele-nebti: **Nefer-hepu segereh-taui**, adică „Cel cu legi bune, cel care împacă cele două țări“ şi în cele din ur-mă numele-Horus-de-Aur: **Wetjes-khau sehetep-netjeru** „Cel care ridică coroanele şi-i mulțumeşte pe zei“.

Datorită faptului că noul faraon era prea tânăr să conducă țara într-o epocă de mari schimbări, destinele regatul se aflau în mâna marilor demnitari, în special a „regentul“ *Horemheb şi a preotului *Ay.

Încă pe vremea domniei lui *Semenkhare* a demarat politica de reconciliere cu preoții zeului Amon din Karnak. Oficial reîntoarcerea la tradiționalul cult al zeului Amon a avut loc în anul al 2-lea de domnie al lui Tutankhamon, eveniment anuțat prin intermediul *Stelei Restaurației*, document uzurpat ulterior de către *Horemheb. Textul este edificator în privința faptelor săvârşite de către tânărul faraon, el fiind considerat acela care „…a alungat răul care domnea asupra celor două țări, iar dreptatea a fost consolidată. Minciuna s-a transformat într-un act de neiertat, iar țara a redevenit cum era în vremurile strămoşeşti“. Pasajul citat face aluzie la consecințele reformei religioase a epocii Amarna. Din textul stelei de la Karnak interesante par şi acele fragmente care relatează despre starea monumentelor dedicate diferitelor zeități. „Când Maiestatea Sa a ajuns pe tron, tempelele zeilor şi ale zeițelor de la Elephantine…până în Deltă…deja au fost aproape uitate…Zeii şi-au întors spatele acestei țări…“. Evident, această stare de lucruri a fost schimbată de către Tutankhamon, „…reconstruind sanctuarele lor (a zeilor) pentru totdeauna, înzestrându-le cu averi…“. Desigur, tânărul rege a refăcut şi veniturile templelor care au fost „dublate, triplate…“.

Trebuie remarcat faptul că puțin înainte de reîntoarcerea oficială la cultul zeului Amon a avut loc şi schimbarea numelor, adică de la

Tutankhaton la Tutankhamon, dar şi a soției sale. Mai mult, statuile divinității supreme Amon , martelate în perioada Amarna, au fost restaurate.

Tutankhamon a ordonat decorarea colonadei procesiunilor de la templul din Luxor şi ridicarea unei capele numite „Cetatea lui Nebkheperu -Re la Karnak“ în incinta marelui templu de la Karnak.

Deşi Tutankhamon a făcut tot posibilul pentru ştergerea urmelor reformei amarniene, totuşi el a fost exclus din listele regale ulterioare. Cele de la Abydos şi Karnak nu l-au inclus, socotindu-l un faraon eretic. Prin urmare, după domnia lui *Amenhotep al III-lea urma cea a lui *Horemheb.

Dacă avem în vedere politica externă a faraonului, din cauza faptului că suveranul era prea tânăr, nu credem că ar fi întreprins expediții în Levant sau chiar în sudul teritoriului, împotriva nubienilor. Desigur, în conformitate cu tradiția, anumite obiecte ale faraonului, ulterior depozitate în mormântul său, ne prezintă un conducător viguros şi energic. Demn de amintit în acest sens este lădița pictată a lui Tutankhamon. Scenele îl înfățişează la vânătoare de lei, antilope, hiene şi alte animale ale deşertului. Mai mult, Tutankhamon, în propriul car de luptă, îi nimiceşte pe sirieni şi nubieni. Din nou propaganda faraonică prezintă scene rupte de realitatea istorică. Un element demn de remarcat este faptul că aceste scene vor constitui modele pentru marile scene de luptă din timpul dinastiei a XIX-a, în special în cazul lui *Ramses al II-lea şi redarea bătăliei de la Qadesh.

Foarte probabil că asemenea acțiuni militare au fost întreprinse de *Horemheb, atunci comandantul şef al armatei şi de către *Huy*, viceregele Nubiei, aşa cum demonstrează scenele din mormintele înalților demnitari amintiți. *Maya*, „trezorierul“ şi în acelaşi timp „supraveghetorul palatului eternității“(adică a cimitirul regal) era un alt înalt funcționar influent de pe vremea domniei lui Tutankhamon. În 1986, o misiune arhe-

ologică englezo-olandeză a redescoperit mormântul lui *Maya* şi a soției sale *Merit* la Saqqara.

După numai 9 ani de domnie, Tutankhamon a decedat, specialiştii neexcluzând nici posibilitatea unui atentat împotriva lui. Ipoteza pare a fi confirmată şi de analiza craniului care conține urme de leziuni.

Moartea subită a regelui a cauzat dificultăți în privința găsirii unui mormânt adecvat. Se pare că inițial s-a avut în vedere construirea unui alt mormânt decât cel actual, cunoscut sub sigla WV 23, ulterior utilizat de către *Ay. Acest mormânt a fost descoperit încă în 1816, de unul dintre pionierii arheologiei egiptene Giovanni Belzoni. Cum însă Tutankhamon a decedat înainte de terminarea acestui mormânt, i s-a ales ca loc de veci un mormânt ocazional, care a fost oarecum lărgit (KV 62). Faptul că avem de-a face cu un mormânt atipic ne este demonstrat şi de dimensiunile reduse ale locului de veci alcătuit din următoarele încăperi: un coridor, urmând o anticameră, care poseda şi o mică anexă, apoi camera mortuară propriu-zisă şi în cele din urmă o mică încăpere pentru tezaur. Aceste spații, mai puțin coridorul de acces, au fost umplute până la refuz cu diferite obiecte funerare şi cele ce țin de viața de toate zilele. Mai mult, din grabă, au fost incluse în inventarul sepulturii şi piese care nu aparțineau lui Tutankhamon. Unele îl înfățişau pe *Ay, altele pe *Kiye* sau pe *Semenkhare*, însuşi vestitul tron al tânărului faraon se pare că nu-i aparținea, dacă avem în vedere trăsăturile faciale ale lui şi ale soției sale. Unii savanți au presupus că tronul în cauză a fost executat pentru *Akhnaton şi *Kiye*. În privința decorării mormântului din nou se poate invoca graba în care a fost adaptat pentru a adăposti corpul unui faraon. Dintre toate încăperile numai pereții camerei mortuare au fost pictate şi acestea destul de sumar. Scenele sunt mărturii ale funeraliilor şi trecerii în Lumea de Apoi a lui Tutankhamon. Peretele estic prezintă catafalcul regelui care este dus spre mormânt. Pe cel sudic, faraonul este întâmpinat

în Lumea de Apoi de către zeii Hathor, Isis şi Anubis. Peretele vestic înfăţişează un pasaj din „Cartea Amduat", iar cei 12 babuini reprezintă cele 12 ore ale nopţii prin care Tutankhamon trebuia să treacă. Cele mai interesante sunt scenele de pe peretele nordic. La începutul ei apare imaginea preotului *Ay, care poartă deja coroana albastră a Egiptului (adică a fost recunoscut urmaşul lui Tutankhamon). Noul suveran îndeplineşte ritualul „Deschiderii Gurii", folosindu-se în acest sens de mumia osiriformă a regelui. Tutankhamon este primit de către zeiţa cerului Nut, care de obicei apare pe tavanul mormintelor. Ultima scenă ni-l prezintă pe Tutankhamon împreună cu *ka* -ul său, fiind îmbrăţişat, adică primit în Lumea de Apoi, de către suveranul acelui ţinut, Osiris.

Deşi în anul 1922 Howard Carter a descoperit mormântul lui Tutankhamon, care s-a dovedit a fi cel mai intact mormânt faraonic descoperit până în prezent, mormântul din KV 62 a fost prădat de cel puţin două ori în intervalul domniilor lui *Ay şi *Horemheb. Dezordinea în care au fost descoperite piesele ne sunt mărturi în acest sens. Jefuitorii au fost prinşi asupra faptului, iar mormântul a fost resigilat de fiecare dată.

După moartea lui Tutankhamon, soţia acestuia, tânăra văduvă *Ankhesenamon*, a adresat o scrisoare regelui hittiţilor *Shuppiluliumash I* cu scopul de a-i trimite un soţ. Se pare că prinţul hittit *Zannanza*, după trecerea graniţei Egiptului, a fost asasinat, iar preotul *Ay a fost desemnat urmaşul legal.

Bibl.: **M. Eaton-Krauss**, în: **LdÄ** VI, coll. 812- 816; **C. N. Reeves**, *The Complete Tut-ankhamun: The King, the Tomb, the Royal Treausre*, London, 1990; **Idem**, *Valley of the Kings*, London, 1990, pp. 61- 69; **H. Carter**, **A. C. Mace**, *The Tomb of Tut.Ankh.Amun*, I- III, London, 1923; **Ch. Desroches-Noblecourt**, *Life and Death of a Pharaoh: Tutankhamun*, London, 1963; **C. Vandersleyen**, *L'iconographie de Toutankhamon et les effigies provenant de sa tombe*, în: **BSEG** 9- 10 (1984- 85), pp. 309- 321.

U

UNAS (2375-2345)

Numele de naştere: **Unas** care, alături de **Unis** şi **Wenis**, reprezintă o variantă fonetizată modernă a nomenului antic **Wnjs**.
Forma greacă: **Onnos** (Manethon, Fr. 15, i-a atribuit 33 de ani de domnie).
Numele de domnie: Nu este cunoscut până în prezent.

Unas, succesorul lui *Djedkare, este al 9-lea şi ultimul faraon al dinastiei a V-a. Unii cercetători sunt de părere că Unas nu provenea dintr-o familie regală, fiind considerat un uzurpator. Argumentele acestei ipoteze sunt după cum urmează: faraonul posedă un nume cu o semnificație incertă (**Wnjs**), are o origine necunoscută şi, nu în ultimul rând, faptul că soțiile sale nu erau „prințese regale".

În Canonul Regal din Torino, după rândul consacrat domniei lui Unas, apare următoarea frază: „Totalul regilor de la Meniti (probabil Menes), până la < Unas>". Din acest pasaj reiese faptul că, în accepțiunea scribului ramesid care a compilat lista, după domnia lui Unas a urmat o schimbare semnificativă în istoria Egiptului. În consecință, unii egiptologi, cum ar fi J.- Ph. Lauer sau K. Baer, l-au considerat pe Unas fondatorul dinastiei a VI-a, iar pentru P. Munro era „un rege între dinastii"(V-VI). O analiză atentă a originii dinastiei a VI-a nu indică o ruptură pe linie familiară între cele două dinastii. Veriga era prințul moştenitor

Shepsespuptah, fiul lui Unas. Soția prințului, *Sesheseshet*, este considerată de unii egiptologi mama lui *Teti. Continuitatea dintre cele două dinastii pare a fi dovedită şi de aceleaşi tendințe artistice care vor continua să domine până la începutul Primei Perioade Intermediare.

Pe baza datelor oferite de Canonul Regal din Torino, Unas a domnit 30 de ani. Documentele vremii menționează două soții ale faraonului: *Nebet* şi *Khenut* , ambele posedând câte o mastaba în necropola lui de la Saqqara. Cele două monumente au fost construite unul lângă altul, ceea ce l-a determinat pe P. Munro să afirme că avem în realitate un „Doppelgrab", adică un „mormânt dublu". Vechea prezumție conform căreia *Nebet* ar fi fost soția principală a lui Unas nu mai este acceptată. Monumentul reginei *Nebet* este mai bine conservat, dar în acelaşi timp conține şi e-lemente arhitectonice noi, care până atunci erau caracteristice numai construcțiilor regale. Printre acestea aş aminti numai coridorul prevăzut cu nişe pentru statui. În privința decorației, în mastabaua lui *Nebet* există o scenă unică, care sugerează o legătură cu zeița Hathor şi ca atare, nu este exclus ca la origine fragmentul în discuție să fi redat mariajul ei cu regele.

Unas a avut mai multe fiice. M. Baud a respins teoria conform căreia *Iput I* ar fi fost una din fiicele faraonului, dar o consideră într-adevăr soția lui *Teti şi mama lui *Pepi I. Mult mai probabil, fiicele lui Unas erau: *Neferkausiku*, *Hemetre Hemi* şi *Sesheseshet Idut*. Pe lângă prințul moştenitor amitit mai sus, Unas mai avea şi un alt fiu, *Unasankh*.

Membrii familiei posedau câte o mastaba în cadrul necropolei regelui, cele mai apropiate de piramida lui Unas fiind mastabalele soțiilor.

Ceea ce este interesant de remarcat este faptul că majoritatea numelor faraonului conține elementul „prosper" (**uadj**). Astfel, el purta următorul nume-Horus: **Uadj-taui** „Cel care face să prospere cele două țări", numele-nebti fiind **Uadj-em-nebti** „Cel prin care cele două stăpâne

prosperă", iar numele-Horus-de-Aur era **Bik-nebu-uadj** „şoimul de aur care prosperă". Motivația acestui fenomen ne scapă pentru moment deoarece nu deținem date suficiente cu privire la domnia sa. În orice caz, chiar după moarte a fost divinizat, dar argumentația unor savanți potrivit căreia acest lucru s-ar fi datorat faptului că piramida sa era în vecinătatea marelui complex mortuar al lui *Djoser, ni se pare şubredă.

Sub domnia lui Unas vizirii nu erau fii faraonului. De regulă, pe teritoriul Egiptului au existat doi viziri, unul pentru Egiptul de Sus şi altul pentru Egiptul de Jos. Dacă avem în vedere faptul că documentele din timpul domniei lui Unas menționează numele mai multor viziri (de exemplu: *Ihi*, *Nebkauhor*, *Ijneferet*) se poate trage concluzia că a existat o neconcordanță între semnificația titulaturii (**taiti sab tjati**) şi funcția îndeplinită.

Structura centrală a complexului mortuar al lui Unas este o piramidă, numită **Nefer-sut-Unas** „Perfect este locul lui Unas", având o înălțime de 43 m, cu baza de 57, 8 m şi gradul de înclinare al pereților de 56 ^{0}. Aceasta este renumită prin faptul că în anul 1881, egiptologul francezul G. Maspero a descoperit în interiorul monumentului o culegere de texte magico-religioase, numită de specialişti Textele Piramidelor, care era considerată a fi un ghid pentru regele defunct în Lumea de Apoi. Anticamerele şi pereții camerei mortuare posedă 228 de descântece din aceasă culegere, care pe parcursul dinastiei a VI-a a fost substanțial îmbogățită. În timpul dinastiei a XIX-a, unul dintre fiii lui *Ramses al II-lea, *Khaemuaset*, a gravat pe partea sudică a edificiului o inscripție prin intermediul căreia anunța o „restaurare" a piramidei.

În vecinătatea piramidei centrale se află o piramidă satelit sau rituală, de dimensiuni reduse. În cadrul complexului funerar se mai găseşte templul de sus, adiacent piramidei centrale, de dimensiuni destul de mari, dacă avem în vedere că avea aceeaşi suprafață cu piramida. Din

păcate acest templu a fost ruinat încă din Antichitate, deoarece marile morminte ale Epocilor Saită şi Persană au fost construite din blocurile acestuia. Din ceea ce a rămas putem deduce că reliefurile au redat celebrarea sărbătorii *sed* a suveranului, dar şi alte scene având un conținut religios, cum ar fi imaginea faraonului-copil alăptat de către o zeiță. Alte scene redau luptele purtate de către faraon împotriva libienilor şi asiaticilor, punându-se accent pe reprezentarea actului masacrării inamicilor de către rege.

Templul de sus se continuă –în partea de sud-est– cu drumul de acces, lung de aproximativ 700 m, uşor curbat şi inițial acoperit în întregime. Din ceea ce s-a conservat, se deduce că drumul de acces a fost decorat pe întreaga lui suprafață cu basoreliefuri pictate. Cele care s-au conservat redau scene diferite, cum ar fi: transportul unor coloane de granit de la Assuan spre templul funerar, lupta cu asiaticii, dar şi figurile unor înfometați, probabil beduini.

La sud de drumul de acces au fost descoperite două puțuri, care aveau menirea de a adăposti bărcile folosite de faraon în presupusa sa călătorie în Lumea de Apoi.

La capătul drumului de acces se afla templul de jos, împreună cu debarcaderul, din care s-au păstrat foarte puține elemente. O parte a acestui edificiu era în apă, respectiv canalul memphitic al Nilului.

Bibl.: **G. Goyon**, *Les navires de transport d'Ounas*, în: **BIFAO** 69 (1971), pp. 11-41; **A. Labrousse**, **J.-Ph. Lauer**, **J. Leclant**, *Le temple haut du complex funéraire du roi Ounas*, Le Caire, 1977; **H. Altenmüller**, *Zur Vergöttlichung des Kö-nings Unas im Alten Reich*, în: **SAK** 1 (1974), pp. 1-18; **J. Vercoutter**, *Les „affamés" d'Ounas et le changement climatique de la fin de l'Ancien Empire*, în: **Mélanges Mokhtar**, II, Le Caire, 1985, pp. 327-337; **P. Munro**, *Der Unas-Friedhof Nord-West I. Das Doppelgrab der Königinnen Nebet und Khenut*, Mainz, 1993; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK**

21(1994), pp. 275- 319; **A. Labrousse**, **A. M. Moussa**, *Le temple d'accueil du complex funéraire du roi Ounas*, Le Caire, 1996; **M. Baud**, *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*, II, Le Caire, 1999, Corpus 32; 114; 115; 125; 126;153; 185; 202; 224.

USERKAF (2494-2487)

Numele de naştere: **User-kaf** „Puternic al forței sale ka" (traducere aproximativă).
Forma grecizată: **Userkheres** (Manethon, Fr. 18).

Personalitatea şi domnia lui Userkaf, întemeietorul dinastiei a V-a, a suscitat vii dispute în rândul egiptologilor. Ascensiunea la tron a faraonului a marcat începutul unei noi ere în istoria Egiptului antic. Această schimbare este semnalată şi de un pasaj din vestitul *Papirus Westcar*, un document literar compilat în timpul Regatului Mijlociu, al cărui personaj central este faraonul * Khufu. Suveranul dinastiei a IV-a, pe baza celor relatate de textul menționat, a fost delectat de către prinții regali cu ajutorul unor povestiri. Într-una dintre ele, *Herdjedef* prezice naşterea unor tripleți, viitorii faraoni Userkaf, *Sahure şi *Neferirkare I de către o oarecare *Rudjedet*, soția unui preot al zeului Re, numit *Reuser*, originar din Sakhebu de lângă Memphis. În conformitate cu tradiția faraonică, *Rudjedet* va naşte copii în urma „unirii" ei cu zeul Re. Regele *Khufu şi-a exprimat regretul că va fi urmat la domnie de către copiii Soarelui şi nu de către proprii descendenți.

Cel puțin două aspecte importante rezultă din povestirea *Papirusului Westcar*: regii dinastiei a V-a au acordat un rol însemnat cultului

zeului solar Re şi faptul că originea dinastiei este legată de zona Deltei şi nicidecum de localitatea sudică Elephantine, cum a presupus Manethon.

Ținând cont de relatările *Papirusului Westcar* , se pune următoarea întrebare: a existat o continuitate între dinastiile a IV-a şi a V-a sau avem de-a face cu o ruptură dinastică ?

Analiza puținelor texte de care dispunem, dar şi a mărturiilor arheologice, ne îngăduie să o socotim pe regina *Khenetkaues* (*Rudjedet* din *P. Westcar* ?), numită de egiptologul german L. Borchardt „străbuna dinastiei a V-a“, principala verigă între cele două dinastii. Suverana beneficiază de o mastaba de dimensiuni mai mari la Gizeh, dar şi de un complex piramidal la Abusir, ultimul descoperit (între anii 1978-1979) de către egiptologul ceh M. Verner. Din inscripții reiese că ea a purtat titulatura de „mama a doi regi ai Egiptului de Sus şi de Jos“.

După M. Verner, ea era mama lui *Sahure şi * Neferirkare I, decedând înaintea terminării complexului de la Abusir, motiv pentru care a fost înmormântată la Gizeh. Ulterior, sub domnia lui *Niuserre, ea a fost mutată la Abusir.

O altă generație de egiptologi, în special germani (W. Helck, H. Goedicke, , H. Altenmüller şi R. Stadelmann), îl consideră pe Userkaf fiul „reginei“ *Khenetkauses* şi frate cu *Sahure şi *Neferirkare I. Egiptologii francezi (v. spre exemplu J. Vandier, J. Vercoutter şi N. Grimal) au văzut în Userkaf un fiu al „reginei mamă“ *Neferhetepes*, o fiică a lui *Djedefre, care era verişor al faraonilor *Sahure şi *Neferirkare I.

În măsura în care săpăturile de la Abusir scot la iveală din ce în ce mai multe mărturii istorice, ideea conform căreia *Khenetkauses* de la Gizeh şi Abusir ar fi una şi aceeaşi persoană pare a fi abandonată. Ca atare, ar fi existat „reginele“ *Khenetkauses I* şi *a II-a*. Ultimele investigații ale lui M. Baud susțin această ipoteză. *Khenetkauses I* , celei căreia i-ar fi aparținut complexul funerar de la Gizeh, ar fi trăit în intervalul dintre

dinastiile a IV-a şi a V-a şi poate că era mama lui Userkaf. *Khenetkauses a II-a* poseda complexul funerar de la Abusir, fiind soția lui *Neferirkare I şi avându-l ca fiu şi pe viitorul faraon *Niuserre. În ceea ce o priveşte pe *Neferhetepes*, M. Baud susține că ar fi fost soția lui Userkaf. În acest sens, argumentul principal al egiptologului francez constă în faptul că monumentul ei funerar se situează cel mai aproape de piramida lui Userkaf. Reamintim că în timpul Regatului Vechi această onoare revenea înainte de toate soțiilor regale.

Conlcuzia acestui periplu genealogic este evidentă: numai descoperirea unor texte istorice reale ar putea soluționa problemele, până atunci se pot emite nenumărate ipoteze.

Credem că viitoarele săpături de la Abusir vor reuşi să dezvăluie şi un document care să precizeze numele de domnie al lui Userkaf, deoarece acesta este cu siguranță cel de naştere. Probabil, acel nume va cuprinde şi elementul **Re** în conformitate cu schimbările religioase intervenite în timpul domniei sale. Celelalte nume ale lui Userkaf sunt cunoscute. Astfel, numele-Horus şi -nebti este **Iri-Maat** „Cel care înfăptuieşte Maat-ul“ (ordinea universală), iar numele-Horus-de-Aur fiind **Netjer-nebu-nefer** „şoimul de aur desăvârşit“.

Nici numărul exact al anilor de domnie ai lui Userkaf nu este cunoscut. Canonul Regal din Torino îi conferă 7 ani, iar Manethon 28 de ani.

Mult mai multe lucruri „precise“ se pot spune despre anumite evenimente ale domniei, mai ales datorită informațiilor furnizate de Piatra de la Palermo şi de fragmentul de la Cairo. În conformitate cu acestea, în anul al 2-lea al domniei au fost repartizate piramidei regale 70 de sclave de origine străină. În anul al 3-lea, acelaşi domeniu funerar beneficiază de ofrande şi donații constând în terenuri, dar se va construi şi o capelă (?) a zeiței Hathor în incinta complexului piramidal. În anul al 6-lea, necropola

va beneficia din nou de o serie de donații, se va edifica o capelă la Buto şi un templu în cinstea zeului Horus. În cele din urmă, în anul al 7-lea al domniei lui Userkaf avem informații despre noi donații de terenuri în favoarea complexului funerar.

La Tod, localitate situată la sud de Luxor, a fost descoperit un bloc de granit roz purtând cartuşul regal, fragment care ulterior a fost reutilizat în pavoazarea templului zeului Monthu din localitate. În sud, la Buhen, au fost descoperite peceți cu numele lui Userkaf, ceea ce dovedeşte faptul că aşezarea nubiană era încă sub controlul faraonilor. Pe insula Kythera s-a descoperit o cupă purtând numele templului solar al faraonului, ceea ce indică cel puțin existența unor relații comerciale între Egipt şi lumea egeeană preelenică.

Pe bună dreptate se poate afirma că cele mai importante realizări ale domniei lui Userkaf sunt construirea complexului de piramidă de la Saqqara şi a templului solar de la Abusir.

Prima realizare arhitectonică poartă denumirea de „Pure sunt locurile lui Userkaf", fiind situată în partea nordică a Saqqarei, la nord-est de complexul lui *Djoser. Piramida avea cândva o înălțime de 49 m, o lățime a bazei de 73, 3 m şi o înclinare a pereților de 53 ^{0}. Prințul ramesid *Khaemuaset*, unul din fii lui *Ramses al II-lea, a restaurat ulterior şi această piramidă. La est de această construcție se află templul funerar al complexului, unde s-au descoperit capetele (de 5 m) statuilor colosale ale regelui şi o piramidă cultică.

Pe baza mărturiilor Papirusurilor de la Abusir, templele solare reprezentau în perioada Regatului Vechi instituții importante, beneficiind de o putere economică considerabilă. Ele, urmând modelul complexelor piramidale, erau alcătuite din trei părți : templul de jos, drumul de acces şi templul de sus, acesta din urmă fiind de fapt templul solar. Elementele de bază ale acestora erau: un piedestal pe care se înălța un obelisc,

simbolul solar, şi un altar. Prin intermediul textelor avem cunoştiinţă de faptul că în Regatul Vechi şase regi au construit temple solare: Userkaf, *Sahure, *Neferirkare I, *Neferefre, *Niuserre şi *Menkauhor, din care mai există cele ale lui Userkaf şi *Niuserre.

Templul solar al lui Userkaf nu s-a păstrat în totalitate, fiind şi destul de rudimentar. A fost construit la Abusir, la nord de Saqqara. Pe bună dreptate, egiptologul britanic I. E. S. Edwards a precizat faptul că săpăturile arheologice au reuşit să demonstreze faptul că separarea Abusirului de Saqqara este o creaţie a arheologiei moderne, inexistentă în Antichitate.

Denumirea templului solar era de „Fortăreaţa lui Re" (**Nekhen-Re**). Cu o structură simplă, edificiul era nedecorat şi a rămas şi neterminat sub domnia lui Userkaf. *Neferirkare I, al 3-lea rege al dinastiei, va înălţa pe piedestalul din curtea templului solar obeliscul atât de caracteristic construcţiei în sine.

Bibl.: **H. Goedicke**, în: **LdÄ** VI, coll. 900-901; **M. Verner**, *Die Königsmutter Chentkaus vom Abusir und einige Bemerkungen zur Geschichte der 5. Dynastie*, în: **SAK** 8(1980), pp. 243- 268; **A. P. Kozloff**, *Weserkaf, Boy King of Dynasty V*, în: **The Bulletin of the Clevelenad Museum of Art** 69(1982), pp. 210-223; **A. Roccati**, *La littérature historique sous l'Ancien Empire égyptien*, Paris, 1982, pp. 43- 45; **A. Spalinger**, *Dated Texts of the Old Kingdom*, în: **SAK** 21(1994), pp. 275-319; **M. Verner**, *Abusir III. The Pyramid Complex of Khentkaus*, Prague, 1995; **M. Baud**, *Famille royale et pouvoir sous l'Ancien Empire égyptien*, II, Le Caire, 1999, Corpus 123; 186; 187.

USERKARE (2323-2321)

Numele de domnie: **User-ka-Re** „Puternic prin forța-ka, un Re".

Userkare este socotit al 2-lea faraon al dinastiei a VI-a, care ar fi domnit între *Teti şi fiul acestuia, *Pepi I. În orice caz, datele legate de faraon sunt neclare, iar personalitatea sa reprezintă o controversă a istoriografiei egiptene antice.

Publicarea recentă a unei lespede de bazalt aparținând sarcofagului soției lui *Pepi al II -lea, *Ankhesenpepi a III-a*, care poartă textul destul de efațat al unei copii a analelor regale din timpul dinastiei a VI-a, poate eventual confirma existența acestui personaj învăluit în mister. Afirmația se bazează pe faptul că este posibil ca între numele lui *Teti şi *Pepi I monumentul să fi conservat şi pe cel al lui Userkare. Din păcate documentul în cauză nu aduce nici o lămurire în privința domniei acestui faraon, iar datele de care dispunem până în prezent sunt interpretabile.

În Lista regală de la Abydos cel de-al 35-lea cartuş poartă numele de Userkare, iar în coloana IV. 2 a Papirusului Regal din Torino, deşi numele suveranului este distrus, oameni de ştiință l-au restaurat pe cel al lui Userkare. O lamă de cupru şi câteva peceți purtând numele său par a fi singurele dovezi certe în legătură cu existența faraonului.

Egiptologii au emis mai multe ipoteze referitoare la Userkare. După unii numele i-ar fi aparținut lui *Teti, fiind nomenul solar al acestuia, după alții reprezenta numele de domnie al lui *Khendjer*, faraon al dinastiei a XIII-a. Deci, aceste ipoteze exclud existența reală a unui faraon cu numele Userkare în timpul dinastiei a VI-a. Totuşi, până la proba contrarie, îl vom socoti pe Userkare o persoană istorică reală, mai precis un uzurpator, care a reuşit să conducă destinele Egiptului antic

pentru un interval de timp relativ scurt. Această ipoteză pare a fi întărită şi de afirmațiile lui Manethon, care relata faptul că *Teti a fost asasinat de propria-i gardă. De aici decurge şi o altă observație: probabil că numele lui Userkare a fost înlăturat de pe monumente (damnatio memoriae) tocmai din aceste motive de către fiul lui *Teti, *Pepi I. Din aceleaşi motive numele lui Userkare nu apare în autobiografiile marilor funcționari ai vremii.

Alți savanți consideră faptul că Userkare a asigurat regența, alături de regina *Iput I*, atâta timp cât *Pepi I era încă minor. Ultimele investigații însă par să infirme această ipoteză.

Pe baza celor relatate mai sus, nu se poate accepta o altă opinie conform căreia cei doi ar fi domnit concomitent: Userkare ar fi controlat zona Deltei Nilului, adică Egiptul de Jos, iar Pepi I, până la înlăturarea lui Userkare, trebuia să se mulțumească numai cu stăpânirea efectivă a Egiptului de Sus.

Bibl.: **N. Kanawati**, *New Evidence on the Reign of Userkare?*, în: **GM** 83(1984), pp. 31-38; **H. Goedicke**, în: **LdÄ** VI, col. 901; **M. Baud**, **V. Dobrev**, *De nouvelles annales de l'Ancien Empire égyptien. Une <Pièrre de Palerme> pour la VIe dynastie*, în: **BIFAO** 95(1995), pp. 59-63.

W

WADJ (dinastia I)

Numele-Horus : **Wadj**. Alte variante folosite în literatura de specialitate sunt: **Wadj(i)**, **Djet** şi **Zet**.

Numele de naştere: este inexistent în textele contemporane faraonului, totuşi, conform documentelor Epocii Imperiului, J. von Beckerath oferă următoarele variante: **Ita** (după Lista regală de la Abydos, Nr. 4) şi **Itetiu** (după Canonul Regal din Torino, col. II. 13).

Stabilirea principalelor evenimente legate de domniile faraonilor Epocii Arhaice sunt dificile. În marea majoritate a cazurilor datele cunoscute până în prezent sunt interpretate în mod diferit de către specialişti. Datorită lipsei unor informații certe, prezumțiile ocupă un loc central în elaborarea unor teze, aspect întâlnit şi în cazul domniei lui Wadj, urmaşul lui *Djer şi precursorul lui *Den.

Wadj reprezintă citirea convențională a numelui-Horus al celui de-al 4-lea faraon al dinastiei I. De regulă, numele în cauză este scris prin intermediul semnului cobrei, o logogramă cu valoarea fonetică **djet**, care probabil provine din cuvântul **adj** ce are la bază radicalul **Wadj**. De aici şi confuziile referitoare la numele real al faraonului. Cercetătorul T. Wilkinson crede că numele corect al regelui este cu siguanță **Wadjet** sau **Wadji**. Afirmația se bazează pe textul unei inscripții gravate pe o stâncă, situată la sud de localitatea Edfu, în deşertul vestic, unde numele faraonului apare scris prin intermediul a două semne: tulpina de papirus (lo-

gogramă cu valoarea fonetică **wadj**) şi logograma cobrei (= **djet**). De aici, citirea **Wadjet**. O singură dificultate majoră se ridică în legătură cu această interpretare: se pare că graffiti-ul în cauză a fost executat mult după domnia lui Wadj, probabil în intervalul Regatul Mijlociu-Epoca Imperiului.

Semnificația numelui faraonului, „Cobra“, nu trebuie să ne surprindă. Asocierea numelor primilor regi ai Egiptului cu cele ale unor animale de temut, care posedă o forță redutabilă, a fost frecventă în Epoca Arhaică, mai ales în timpul primei dinastii.

Unii egiptologi au presupus, poate pe bună dreptate, faptul că soția faraonului Wadj a fost regina *Meretneith*, mama viitorul rege *Den. Domnia lui Wadj nu a fost de lungă durată, iar după calculele efectuate de către egiptologul german W. Helck i se pot atribui în jur de 12 ani. În acest sens T. Wilkinson aduce un argument mult mai credibil de această dată şi anume faptul că, un înalt funcționar, *Amka*, şi-a început cariera sub *Djer şi a rămas printre importanții demnitari ai Egiptului până la începutul domniei lui *Den, ceea ce denotă că Wadj ar fi ocupat tronul Egiptului pentru un interval mai scurt de 20 de ani.

Deşi domnia regelui coincide cu o epocă de formare a civilizației faraonice, informațiile existente ne permit să stabilim unele aspecte legate de administrația regală. Continuă să existe domeniile regale ale căror nume au fost înscrise în chenare ovale înconjurate de o linie şerpuită. Asemenea denumiri apar prin intermediul peceților descoperite la Abydos şi Saqqara şi se leagă de cultul regal. Pe baza inscripțiilor păstrate, fiecare rege al Epocii Arhaice ar fi creat un domeniu propriu, al cărui nume redă un aspect al zeului suprem Horus. Demnitarul *Amka* continuă să fie administratorul domeniului **Hor-sekhenti-dju** („Horus cel care escaladează muntele“/ ? /), înființat sub *Djer, şi în timpul domniei lui

Wadj. Numele propriului domeniu este **Wadj-Hor** („Horus cel care prosperă“), care a fost administrat de către funcționarul *Sekhemkasedj* .

Trezoreria, numită **per-hedj** („Casa albă“) sau **per-deşer** („Casa roşie“), depindea direct de faraon, ca de altfel şi **per-nesut** „Casa regelui“, un departament prin intermediul căruia erau administrate proprietățile şi veniturile regale. În timpul domnie lui Wadj sunt atestate pentru prima dată două funcții legate de aceste proprietăți: **adj-mer** „admnistrator“- ul şi **kherep** „controlor“-ul.

Date interesante apar şi în legătură cu relația dintre faraonul Wadj şi zeul Horus în ceea ce priveşte ideologia regală. Principala mărturie în acest sens sunt reprezentările de pe un pieptene de fildeş al faraonului, descoperit la Abydos. Pe acest obiect, deasupra *serekh*-ului care conține numele regelui, apare o pereche de aripi întinse şi deasupra lor un şoim într-o barcă. Lăsând la o parte presupunerea lui T. Wilkinson, greu de dovedit, conform căreia ar fi imaginea zeului solar Re, se poate afirma cu certitudine că această reprezentare este prima din iconografia faraonică care se referă la călătoria celestă o unei divinități. Ținând cont de rolul primordial deținut de către zeul Horus în această etapă a civilizației egiptene, se pot trage următoarele concluzii în legătură cu imaginea de pe pie-ptenele de fildeş: 1) şoimul Horus, ale cărui aripi formează bolta cerească, este o divinitate celestă; 2) în acelaşi timp este şi o zeitate solară, care traversează bolta cerească într-o barcă, şi 3) faptul că regele se identifică cu zeul şoim, Horus.

Documente de natură arheologică atestă existența unor culte legate de diverse animale. Pe o pecete fragmentară provenită dintr-un mormânt de la Abydos există imaginea unor crocodili, care însă nu pot fi identificați cu certitudine cu zeul Sobek. Pervazul care înconjoară controversatul mormânt S 3504 de la Saqqara, conservă imaginea de lut a 300

de capete de taur, animal care era considerat de către egipteni un simbol al puterii regale.

O capodoperă a artei egiptene timpurii este şi stela de piatră a regelui Wadj (înaltă de 1,43 m), reprezentând *serekh*-ul cu imaginea cobrei (= numele regelui), deasupra căruia există un şoim. Stela cintrată se află printre exponatele Muzeului Luvru din Paris.

Vasele de piatră de origine străină descoperite în mormintele de la Saqqara, Tarkhan şi Abydos, constituie o dovadă a existenței unor schimburi comerciale de pe vremea lui Wadj, între Egipt şi zona siro-palestiniană. O pecete, purtând numele faraonului, a fost descoperită în aşezarea En Besor din Israel (v. *Aha şi *Adjib).

Alt subiect controversat al domniei lui Wadj este cel referitor la mastabale. Probabil, faraonul a fost înmormântat la Abydos, în sepultura numită Z de către Fl. Petrie. În jurul ei există 174 de morminte subsidiare, probabil de sacrificiu. La nord de această aşezare, la Tarkhan, au fost descoperite două mastabale de dimensiuni relativ mari, atribuite unor demnitari locali. Lângă satul actual Nazlet Batran, la sud de Gizeh, mastabaua V a fost construită tot în timpul domniei lui Wadj. Unii cercetători o atribuie soției faraonului, iar alții mamei acestuia.

O atenție specială merită marea mastaba S 3504 de la Saqqara. Construcția este atribuită de majoritatea egiptologilor înaltului demnitar *Sekhemkasedj*, cu toate că ea este aproape de două ori mai mare decât mormântul regal de la Abydos. Unii savanți, ținând cont de o precizare a lui W. B. Emery, potrivit căreia ar fi neobişnuit ca în Egiptul antic un subaltern să beneficieze de un mormânt mai mare decât suveranul, atribuie mormântul faraonului Wadj.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London- New York, 1999, pp. 73-74, 121, 123, 133, 146-147, 235-236; **W. Helck**, în: **LdÄ** VI, coll. 1126-1127; **W. B. Emery**, *Archaic Egypt*, Harmondsworth, 1961, pp. 69- 73, 248.

WEGAF (1773-1769)

Numele de naştere: **Wegaf**, cu o semnificație incertă.

Unii egiptologi au derivat numele dintr-un titlu militar semitic (**wqf**). K. Ryholt a respins această ipoteză, afirmând că numele este de origine egipteană, deoarece nu este scris prin intermediul scrierii silabice utilizată pentru redarea numelor străine. Cercetătorul propune traducerea „Ca el să poată mesteca“, presupunând că avem de-a face cu o deficiență fizică a faraonului, adică suveranul întâmpina greutăți la ingestie. Această propunere ni se pare forțată. De fapt, numele este compus din radicalul **wg<3/i>** şi pronumele sufix **f** „el“. P. Wilson a precizat faptul că verbul **wg** implică acțiunea maxilarului de jos, prin urmare calități distructive. Ca atare, numele se poate traduce prin „El care mestecă“, verbul având un sens metaforic. Acest fapt reiese şi din forma transmisă în limba coptă a cuvântului care are înțelesul de „a lovi, a strivi, a distruge“. O atare semnificație poate este în legătură cu numele-Horus al faraonului: **Sekhem-netjeru** „Forța zeilor“, dar şi cu numele-nebti **Khai-bau** „Manifestarea/ Apariția puterii“. În funcție de modalitatea de percepere a primului semn hieroglific al numelui (semnul monoconsonantic **w** / **u**), numele faraonului este transliterat fie **Wegaf**, fie **Ugaf**.

Numele de domnie: **Khui-taui-Re** „Cel care ocroteşte ambele țări, un Re“.

În conformitate cu Canonul Regal din Torino(col. VI, 5) şi Lista de la Karnak(VII, 4) primul domnitor al dinastiei a XIII-a este un anumit **Khui-taui-Re**. Multă vreme identitatea acestui faraon a fost obiectul unei vii dispute în rândul egiptologilor. Mai mult, ultima sinteză privind cea de-a Doua Perioadă Intermediară, aparținând cercetătorului K. Ryholt, sugerează faptul că Wegaf ar fi fost succesorul lui *Amenemhat al VII-lea*, un alt suveran al dinastiei a XIII-a, iar primul faraon ar fi fost *Sobekhotep I*. O atare afirmație ar presupune o greşeală a Canonul Regal din Torino, în care scribul ar fi „omis" sau ar lipsi din text elementul <Sekhem> din numele de domnie (Sekhem-Re-Khui-taui) al lui *Sobekhotep I*. În primul rând, în textul documentului în discuție nu există, la col. VI. 5, spațiu care să indice lipsa sau dispariția elementului Sekhem. Apoi, faptul că numele de domnie **Khui-taui-Re** trebuie asociat cu Wegaf ne este dovedit de textul unei inscripții descoperite la Mirgissa, în Nubia.

Singura problemă ridicată de Papirusl Regal din Torino ar fi lipsa unei liniuțe (egală cu un an în scrierea hieroglifică) din porțiunea care stabileşte numărul anilor de domnie ai lui Wegaf. Ceea ce s-a conservat până în zilele noastre ar indica numai 2 ani, 3 luni şi 28 de zile; lipsa unui an este dovedită de textul unei stele a lui Wegaf de la Abydos(v. mai jos).

Dinastia a XIII-a marchează începutul unei noi ere în istoria Egiptului faraonic, ceea ce specialiştii numesc a Doua Perioadă Intermediară. În general, perioadele intermediare sunt intervale dominate de lipsa de unitate a țării, timp în care coexistă mai mulți suverani şi ca atare mai multe dinastii în diferite părți ale țării. Totuşi, la începutul dinastiei a XIII-a se poate vorbi încă de o unitate a teritoriului, iar capitala țării continuă să fie Iti-Taui.

În conformitate cu datele pe care le deținem, Wegaf n-a fost urmaşul legitim al lui *Amememhat al IV-lea sau al reginei *Neferusobek , ci era un militar, aşa cum rezultă din textul unui sigiliu, adică un uzurpator.

Datele referitoare la domnia lui, cel puțin până în momentul de fa-ță, sunt reduse la număr. știm cu precizie că a menținut dominația egip-teană până la a II-a cataractă a Nilului. Mărturie este o stelă descoperită la Mirgissa şi o statuie acefală de la Semna. Pe acest ultim monument regele poartă ținuta caracteristică sărbătorii *sed*, iar pe partea dreaptă a tronului se află următoarea inscripție: „ Zeul cel bun, stăpânul celor două țări, stăpânul riturilor, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Khui-taui-Re, fiul lui Re, Wegaf, îndrăgit de <zeul> Dedun, cel care rezidă în Ta-Seti".

Pe un ostracon datând din Epoca Târzie, aşa-numita *Plachetă Ru-bensohn*, numele lui Wegaf apare alături de cel al unui anume Sesostris.

La Karnak cunoaştem un fragment al unei stele aparținând faraonului şi o statuie acefală a acestuia.

La templul zeului Monthu din Medamud o arhitravă a fost resta-urată de către *Amenemhat al VII-lea* în numele lui Wegaf, act prin care primul faraon menționat dorea să-şi legitimeze domnia, el nefiind dintr-o familie regală. În cadrul aceluiaşi templu, un uşor purtând numele lui Wegaf a fost uzurpat de către *Sobekhotep al III-lea.

Cel mai semnificativ document al lui Wegaf este o stelă cintrată descoperită la începutul secolului trecut de către A. Mace la Abydos, pie-să care actualmente se află la Muzeul Egiptean din Cairo(JdE 35256). Particularitățile epigrafice ale stelei ne permit să afirmăn faptul că obiectul a fost uzurpat de către *Neferhotep I.

Cele mai importante pasaje ale textului sunt: „(r. 1)…În anul 4, Maiestatea Mea…a decretat protejarea pământului sacru (r. 2) la sud de Abydos în beneficiul tatălui său Wepwawet, stăpânul necropolei …interzicând(r. 3) pentru oricine să calce pe acest pământ sacru. Două stele vor fi ridicate la sud de el şi două la nord, gravate cu numele cel mare al Maiestății Mele…(r. 4) Sudul pământului sacru se identifică cu acele stele care vor fi ridicate în partea sudică, iar nordul prin acele stele

care vor fi ridicate(r. 5)în partea nordică. Cât priveşte pe oricine care va fi găsit între aceste stele, cu excepția unui preot(r. 6) aflat la datorie, el va fi ars. Mai mult, dacă orice oficial ar încerca să-şi construiască un mormânt în incinta(r. 7) acestui loc, el va fi raportat şi această lege i se va aplica şi lui…".

Textul este un decret regal, prin intermediul căruia Wegaf insituie protecția unui teritoriu sacru dedicat zeului Wepwawet la Abydos. Zona în discuție se situează în depresiunea aflată între templul lui Osiris şi Umm el-Qaab. Decretul, după cum am văzut, delimitează clar zona sacră prin intermediul a patru stele de hotar, impune interdicții în zona respectivă, dar specifică în r. 8 faptul că în afara lui oricine îşi poate ridica un mormânt.

Importanța decretului este dublă: în primul rând ne îngăduie să stabilim faptul că Wegaf a domnit 4 ani (v. mai sus), dar arată şi interesul regilor dinastiei a XIII-a față de Abydos, unde se celebrau misteriile lui Osiris.

Bibl.: **J. Vercoutter**, *Le roi Ougaf à Médamoud et la XIII e dynastie sur la II e cataracte*, în: **RdE** 27 (1975), pp. 222-234; **A. Leahy**, *A Protective Measure at Abydos in the Thirteenth Dynasy*, în: **JEA** 75(1989), pp. 41- 60; **P. Montet**, *Le roi Ougaf à Médamoud*, în: **RdE** 8(1951), pp. 163-170; **P. Wilson**, *A Ptolemaic Lexikon*, Leuven , 1997, p. 269; **K. S. B. Ryholt**, *The Political Situation of Egypt during the Second Intermediate Period, c. 1800- 1550 B. C.*, Copenhagen, 1997, pp. 12-13; 219-220; 315- 321; 341.

WENEG (dinastia a II-a)

Numele de domnie: **Weneg**. Variantă fonetizată: **Uneg**.

Numele grec: **Tlas**(Manethon, Fr.8).

După opinia lui T. Wilkinson, moartea faraonului *Ninetjer a adâncit şi mai mult criza dinastiei a II-a. Judecând după aria de răspândire geografică a documentelor descoperite, unii specialişti sunt de părere că urmaşii lui *Ninetjer ar fi domnit numai în Egiptul de Jos. Într-adevăr, numele faraonului Weneg nu apare înafara zonei Saqqara, cel puțin pe baza descoperirilor de până acum.

Weneg este considerat al 4-lea faraon al dinastiei a II-a. Numele său Horus nu este încă cunoscut, în schimb Weneg este şi numele-nebti al suveranului. Din acest motiv, anumiți egiptologi, cum ar fi J. von Beckerath sau Th. Schneider, au redat numele domnitorului prin combinația fonetică **Wenegnebti**.

În Epoca dinastică timpurie numele de domnie(**nesuti-biti** „rege dual“) este scris prin intermediul semnului hieroglific al floarei, citit la origine **wng**(*weneg*). Această variantă apare în cazul acelor inscripții(7 la număr) care apar pe vasele descoperite lângă piramida în trepte a lui *Djoser, apoi pe 3 farfurii provenite din mormântul S3014 din aceeaşi localitate şi o altă inscripție de proveniență incertă.

Ulterior, scribii Epocii Imperiului, care au confundat semnul floarei cu cel al papirusului(**wad**j), au optat pentru un nume nou: **Wadj-nes** „Cel cu limba sănătoasă“, tradusă în greacă prin **ougot-las**, de unde şi varianta lui Manethon. Lista regală de la Abydos(Nr.12), Lista regală de la Saqqara(nr.6) şi poate şi Canonul Regal din Torino(II.23) au înregistrat această variantă a numelui. Trebuie remarcat faptul că asemenea „rebotezări“ sunt destul de frecvente în documentele Imperiului, prin intermediul lor creându-se faraoni inexistenți sau cel puțin cu nume neatestate în perioadele anterioare.

După cum am observat, ceea ce am aflat până acum despre „domnia“ acestui personaj este legat de variantele grafice şi fonetice ale

numelor sale. Pentru a mări incertitudinea referitoare la Weneg se mai poate adăuga faptul că anumiți egiptologi au încercat să-l asocieze sau să-l identifice cu un alt faraon. De exemplu: pentru W. Barta, **Weneg-Wadjnes** este una şi aceeaşi persoană cu *Sekhemib, iar pentru J. Kahl faraonul în discuție este identic cu **Raneb**(o altă modalitate de citire a numelui *Nebre).

Mormântul lui Weneg nu a fost încă descoperit. După unii egiptologi ar fi fost cel însuşit de către *Merineithmerire*(dinastia a XVIII-a), după alții mormântul S3014 din aceeaşi localitate, adică Saqqara.

Bibl.: **T. A. H. Wilkinson**, *Early Dynastic Egypt*, London- New York, 1999, pp. 87-88; **W. Helck**, în: **LdÄ** VI, col. 848; **Idem**, *Untersuchungen zur Thinithenzeit*, Wiesbaden, 1987, p. 103; **P. Lacau**, **J.-P. Lauer**, *La Pyramide à degrés. IV. Inscriptions gravées sur les vases*, Le Caire, 1959, pl. 19, nr.105, pl. 20, nr.101-107 şi p. 53, fig. 5 a,b,c; **J. Kahl**, *Ra is my Lord*, Wiesbaden, 2007, pp. 7-12; **B.Grdseloff**, *Notes d'épigraphie archaïque*, în: **ASAE** 44(1944), pp. 288-291; **J. von Beckerath**, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, München, 1984, pp. 48, 173-174; **W. G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint, 1980, pp. 36-37.

Abrevieri

1. Reviste

ASAE *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, Le Caire.

BACE *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*

BES *Bulletin of the Egyptological Seminar*, New York.

BIFAO *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, Le Caire.

BSEG *Bulletin de la Société d'Égyptologie*, Genève.

BSFE *Bulletin de la Société Française d'Égyptologie*, Paris.

CdE *Chronique d'Égypte,* Bruxelles.

DE *Discussions in Egyptology*, Oxford.

GM *Göttinger Miszellen*, Göttingen.

.JARCE *Journal of the American Research Center in Egypt*, Boston.

JEA *Journal of Egyptian Archaeology*, London.

JEOL *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap «Ex Oriente Lux»*, Leiden.

JNES *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago.

JSSEA *The Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, Toronto.

MDAIK *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo*, Wiesbaden-Mainz.

MMJ *Metropolitan Museum Journal*, New York.

NARCE *Newsletter of the American Research Center in Egypt*, Princeton-Cairo.

Or. Orientalia, Roma.

RdE *Revue d'Égyptologie,* Le Caire-Paris.

SAK *Studien zur Altägyptischen Kultur*, Hamburg.

SEAP *Studi di egittologia e di antichità puniche*, Pisa.

ZÄS *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Leipzig-Berlin.

2. Enciclopedii, lexicoane şi sinteze

CAH *The Cambridge Ancient History*

KRI **K. A. Kitchen**, *Ramesside Inscriptions: Historical and Biographical*, I-VIII, Oxford, 1969-1990.

LdÄ **W. Helck**, **E. Otto, W. Westendorf** (hrsg.), *Lexikon der Ägyptologie*, Wiesbaden, I-VI, 1975- 1986.

Manethon **W.G. Waddell**, *Manetho*, London, Reprint 1980.

PM **B. Porter, R. Moss, J. Málek**, *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings*, I-VII, Oxford, 1929-1952; ed. a II-a din 1960, iar în 2000 s-a publicat vol. VIII.

TIP **K. A. Kitchen**, *The Third Intermediate Period in Egypt*, Warminster, 1973.

Urk. *Urkunden des aegyptischen Altertums*, begr. von **G. Steindorff**, I-VIII, Leipzig-Berlin, 1904-1957.

3. Uzuale

CGC Catalogue Générale du Musée du Caire
DB Deir el-Bahari
JdE Journal d'Entrée du Musée du Caire
KV Kings' Valley
QV Qeens' Valley
P. Papirus
TT Theban Tomb
WV West Valley

TABEL CRONOLOGIC

(Lista faraonilor)

Epoca Arhaică (3000-2686)

Dinastia I (3000-2890)

***Narmer**

***Aha**

***Djer**

***Wadj**

***Den**

***Adjib**

***Semerkhet**

***Qaa**

Dinastia a II-a (2890-2686)

***Hetepsekhemui**

***Nebre**

***Ninetjer**

***Weneg**

***Sened**

Nubnefer

***Peribsen**

***Sekhemib-perenmaat**

***Khasekhemui**

Regatul Vechi (2686-2125)

Dinastia a III-a (2686-2613)

***Nebka** (2686-2667)

***Djoser** (2667-2648)

***Sekhemkhet** (2648-2642)

***Khaba** (2642-2637)

***Huni** (2637-2613)

Dinastia a IV-a (2613-2494)

***Snofru** (2613-2589)

***Khufu** (2589-2566)

***Djedefre** (2566-2558)

***Khafra** (2558-2532)

***Menkaure** (2532-2503)

***Shepseskaf** (2503-2497)

Thamphthis (2497- 2494 ?)

Dinastia a V-a (2494-2345)

***Userkaf** (2494-2487)

***Sahure** (2487-2475)

***Neferikare I** (2475-2455)

***Shepseskare** (2455-2448)

***Neferefre** (2448-2445)

***Niuserre** (2445-2421)

***Menkauhor** (2421-2414)

***Djedkare** (2414-2375)

***Unas** (2375-2345)

Dinastia a VI-a (2345- 2181)

***Teti** (2345-2323)

***Userkare** (2323-2321)

***Pepi I** (2321-2268)

Merenre Nemtiemsaf I (2268-2259)

***Pepi al II-lea** (2259-2185)

Merenre Nemtiemsaf II (2185)

***Netiqerti Siptah**(2185-2173)

Prima Perioadă Intermediară (2173- 2055)

Dinastia a VII-a şi a VIII-a (2182-2160)

Dinastia a IX-a şi a X-a / herakleopolitană / (2160- 2055)

Dinastia a XI-a / exclusiv thebană / (2125- 2055)

***Antef I** (2125-2112)

***Antef al II-lea** (2112-2063)

***Antef al III-lea** (2063-2055)

Regatul Mijlociu (2055-1773)

Dinastia a XI-a / pe întreg teritoriul Egiptului / (2055-1985)

***Mentuhotep al II-lea** (2055-2004)

***Mentuhotep al III-lea** (2004-1992)

***Mentuhotep al IV-lea** (1992-1985)

Dinastia a XII-a (1985-1773)

***Amenemhat I**(1985-1956)

***Sesostris I** (1956-1911)

***Amenemhat al II-lea** (1911-1877)

***Sesostris al II-lea** (1877-1870)

***Sesostris al III-lea** (1870-1831)

***Amenemhat al III-lea** (1831-1786)

***Amenemhat al IV-lea** (1786-1777)

***Neferusobek** (1777-1773)

A Doua Perioadă Intermediară (1773-1550)

Dinastia a XIII-a (1773-1650)

***Wegaf** (1773-1769)

Sobekhotep al II-lea

………

Hor

Khendjer

***Sobekhotep al III-lea**

***Neferhotep I**

Sahathor

***Sobekhotep al IV-lea**

Sobekhotep al V-lea

Ay

Dinastia a XIV-a (1773-1658)

Dinastia a XV-a (1658-1580)

Sakir-Har

Shamuqenu

Aper-Anati

Khayan

***Apep** (1590-1550)

Khamudi

Dinastia a XVI-a (1658-1580)

Dinastia a XVII-a (1580-1550)

Rahotep

***Sobekemsaf I**

Antef al VI-lea

Antef al VII-lea

Antef al VIII-lea

Sobekemsaf al II-lea

Seqenenre Tao

***Kamose** (1555-1550)

Imperiul / Regatul Nou (1550-1069)

Dinastia a XVIII-a (1550-1295)

***Iahmes I** (1550-1525)

***Amenhotep I** (1525-1504)

***Thuthmes I** (1504-1492)

***Thuthmes al II-lea** (1492/1479)

***Thuthmes al III-lea** (1479-1425)

***Hatshepsut** (1479-1457)

***Amenhotep al II-lea** (1427-1400)

***Thuthmes al IV-lea** (1400-1390)

***Amenhotep al III-lea** (1390-1352)

***Akhnaton** (1352-1336)

Semenkhare (1338-1336)

***Tutankhamon** (1336-1327)

***Ay** (1327-1323)

***Horemheb** (1323-1295)

Dinastia a XIX-a (1295-1186)

***Ramses I** (1295-1294)

***Sethi I** (1294-1283)

***Ramses al II-lea** (1283-1215)

***Merenptah** (1215-1205)

***Amenmessu** (1205-1201)

Sethi al II-lea (1201-1195)

***Siptah** (1195-1188)

***Tauseret** (1188-1186)

Dinastia a XX-a (1186-1069)

***Sethnakht** (1186-1182)

***Ramses al III-lea** (1182-1150)

***Ramses al IV-lea** (1150-1143)

***Ramses al V-lea** (1143-1139)

***Ramses al VI-lea** (1139-1131)

***Ramses al VII-lea** (1131-1123)

***Ramses al VIII-lea** (1123-1122)

***Ramses al IX-lea** (1122-1103)

***Ramses al X-lea** (1103-1098)

***Ramses al XI-lea** (1098-1069)

A Treia Perioadă Intermediară (1069- 664)

Dinastia a XXI-a (1069-945)

***Smendes I**(1069-1043)

Amenemnesu (1043-1039)

***Psusennes I** (1039-991)

***Amenemope** (993-984)

Osorkon cel Bătrân (984-978)

***Siamon** (978-959)

Psusennes al II-lea (959-945)

<u>Dinastia a XXII-a</u> (945-715)

***Sheshonq I** (945-924)

***Osorkon I** (924-889)

Sheshonq al II-lea (c. 890)

***Takelot I** (889-874)

***Osorkon al II-lea** (874-850)

***Takelot al II-lea** (850-825)

Sheshonq al III-lea (825-773)

***Pami** (773-766)

Sheshonq al V-lea (766-730)

***Osorkon al IV-lea** (730-715)

<u>Dinastia a XXIII-a</u> (818-715)

Padibastet I (818-793)

Sheshonq al IV-lea (793-787)

***Osorkon al III-lea** (787-759)

***Takelot al III-lea** (759-740)

***Rudamon al II-lea** (740-737)

Iupet al II-lea (737- …)

<u>Dinastia a XXIV-a</u> (727-715)

***Tefnakht** (727-720)

Bakenrenef (720-715)

<u>Dinastia a XXV-a</u> (747-656)

***Piankhi** (747-716)

***Shabaka** (716-702)

Shabataka (702-690)

***Taharqa** (690-664)

***Tanutamon** (664-656)

Epoca Târzie (664-332)

Dinastia a XXVI-a (664-525)

***Psammetik I** (664-610)

***Nekho al II-lea** (610-594)

***Psammetik al II-lea** (594-589)

***Apries** (589-570)

***Iahmes al II-lea** (570-526)

Psammetik al III-lea (526-525)

Dinastia a XXVII-a (525-404)(= **Prima Dominație Persană**)

***Kambyses** (525-522)

***Darius I** (522-486)

Xerxes I (486-465)

Artaxerxes I (465-424)

Darius al II-lea (424-405)

Artaxerxes al II-lea (405-359)

Dinastia a XXVIII-a

***Amyrtaios** (404-399)

Dinastia a XXIX-a (399-380)

Nepherites I (399-393)

***Hakhoris** (393-380)

Nepherites al II-lea (c. 380)

Dinastia XXX-a (380-343)

***Nektanebo I** (380-362)

***Takhos** (362-360)

*** Nektanebo al II-lea** (360-343)

A Doua Dominaţie Persană (343-332)

Epoca Ptolemaică (332-30)

Epoca Romană (30 î. Hr.-394 d. Hr.)